

HUSITSKÝ TÁBOR

SBORNÍK
MUZEA HUSITSKÉHO REVOLUČNÍHO Hnutí

3

TÁBOR 1980

OBSAH

ČLÁNKY

František Šmahel Záhady dvou Žižků a Žižkova věku	5
Anežka Vidmanová Husův přívrženec Mikuláš Mníšek	51
Emanuel Michálek Jazyk husitů táborského směru	67
L. P. Laptěva Umírněné křídlo husitského hnutí v hodnocení ruské historiografie 19. století	79
Jiří Kořalka – Květa Kořalková Táborská idea sociální rovnosti v české krajanské osadě Zelově v Polsku	93

MATERIÁLY

Ivan Hlaváček List táborské polní obce Slezanům z roku 1433	115
Petr Čornej Husitská tematika v moskevských rozhlasových projevech Zdeňka Nejedlého	121
Petr Brátka Husitské motivy na československých poštovních známkách 1918–1978	127

OBZOR LITERATURY

Předpoklady husitství	137
Husitská revoluce	142
Husitství a sémantika	152

Proměny feudální držby	161
Středověká města	166
Husitské tradice	169
Husitské bádání	177
Mezinárodní význam husitství	182
Novodobé dějiny Tábořska	187

KRONIKA

Profesor Roman Heck zemřel	193
Seznam zkratek	195

ČLÁNKY

HUSITSKÝ TÁBOR 3 /1980/

ZÁHADY DVOU ŽIŽKŮ A ŽIŽKOVA VĚKU

František Šmahel

Spornými otázkami Žižkova mládí a stáří se již zabývalo na šedesát historiků, jazykovědců, archeologů, morfologů, historiků umění i válečnictví. Defilé velkých postav české medievalistiky by však nemělo nikoho zmást. Problém Žižkova věku eo ipso nebyl a není velkým problémem českých dějin 15. století, nýbrž zkouškou historické kritiky a důvtipu. Z obecně dějinného pohledu je nepodstatné, zda se Jan Žižka z Trocnova ujal role husitského vojevůdce ve čtyřiceti či v šedesáti letech. Z hlediska jeho životopisu má však tato otázka nemalý dosah. „Celý život velikého bohatýra“, jak napsal F. M. Bartoš, „bude v naší představě podstatně jiný, byl-li 1378 aspoň patnáctiletý či teprve děckem, a zemřel-li přinejmenším ve věku šedesáti či asi padesáti let. Jeho dětství, jinošství i mužná léta padnou v časy docela jiné a jeho životopisec, ať se rozhodne pro kteroukoli z obou možností, musí si být vědom, že dá-li se cestou nepravou, půjde směrem naprosto falešným, skoro opačným, než jde cesta pravá, a že tento prvý krok bude mít vzápětí neodvratné omyly nové a nové, a že obraz, jaký nakreslí, bude zcela křivý.“¹⁾ Otázce samotné není snad nutné přikládat závažnost tak osudovou, o její oprávněnosti však netřeba mít pochyb.

Vývoj a současný stav diskuse

Historiografie problému stala se již učenou záležitostí svého druhu, s níž se musí vyrovnat každý, kdo chce přijít věci na kloub. Jinak začít nelze. Aby však ve spleti faktů a domněnek nezanikla povaha jednoho i druhého, omezím retrospektivu bádání na nejnútnejší přehled a podrobnostmi se budu zabývat postupně při zkoumání dílčích otázek.

¹⁾ Bartoš 1965 Revoluce, str. 218. Všechny zkrácené bibliografické údaje uvádím v závěrečném soupisu literatury.

Trochu neprávem vypadlo z husitské knihovny sebrání nejstarších listinných a jiných zpráv o Janu Žižkovi z Trocnova od M. X. Millauera.²⁾ A přece již v něm jsou mimo jiné texty dvou ze čtyř dosud známých listin vážících se k trocnovskému období Žižkova života. Z Millauerova dílka vycházel i F. Palacký, pro něhož Žižka ve shodě s tradicí zůstával mužem poněkud již obstarlým.³⁾ Závažné pochybnosti o vysokém stáří husitského vojevůdce vyslovil až V. V. Tomek. Dva roky před svou padesátkou se Tomek nedokázal smířit s představou sedmdesátiletého starce, který na koni, v zimě i o hladu vedl cestou necestou do boje své boží bojovníky. Tomek nezůstal jen u biologického faktoru. Ve shodě se svou představou mladšího Žižky spojil zprávy z let 1378 až 1384 s údajným Žižkovým otcem stejného jména. Otázka dvou Žižků, otce a syna, byla na světě.⁴⁾

Prvním, kdo se odvážil vzepřít autoritě Tomkové, byl zakladatel staršího vojenského dějepisectví H. Toman. Ve dvou přednáškách v Královské české společnosti nauk v březnu a v listopadu 1890 Toman podstatně obohatil předchozí znalosti o Žižkově příbuzenstvu a rodišti. Svéprávnost mladíků se podle něho ve 14. století řídila podle fyzického vyvinutí, takže Žižka mohl svá prvá známá právní pořízení dojednat již v osmnácti letech. V tom případě by mu na prahu jeho husitské válečnické kariéry bylo kolem šedesáti let, což nevyklučovalo „ani duševní, ani fyzickou sílu při muži a poměrech, v jakých vyrostl Žižka“.⁵⁾

Zhruba na dvacet let sporná otázka ustoupila do pozadí, aby se v listopadu 1910 znovu vynořila za okolností nanejvýš dramatických. Nález údajných pozůstatků Žižkových v čáslavském kostele sv. Petra a Pavla znovu dával za pravdu Tomkovi, neboť podle morfologického vyšetření J. Matiegky objevená mozkovna pocházela od osoby, „která mužný věk ještě nepřekročila“.⁶⁾ Nemálo píle a umu vynaložil na obhajobu Tomkova názoru zvláště votický advokát Č. Pinsker.⁷⁾ Podezřelé okolnosti nálezu, rozpory v lékařských posudcích i nepřesvědčivé doklady o Žižkově pohřbu v Čáslavi však vesměs staronovou teorií zpochybňovaly. Věcná, i když ne vždy plně podložená polemika J. Šusty opět vrátila Tomanovu pojetí předchozí platnost,⁸⁾ zvláště když ji svou autoritou podepřel A. Sedláček.⁹⁾ Závažnými příspěvky se postupně zapojili do diskuse další historikové a jazykovědci. J. V. Šimák kriticky

²⁾ Millauer 1824, str. 20–24.

³⁾ Palacký 1877, str. 286–287.

⁴⁾ Tomek 1876, str. 193–212, a stručněji 1879, str. 1–3. Zde již také vzaty v úvahu zápisy z desk dvorských o držbě trocnovských dvorců.

⁵⁾ Toman 1890 O rodu, str. 43–62, a 1890 O Žižkovi, str. 337–348. Velmi závažná je i Tomanova studie z 1893 s edicí všech čtyř nejstarších listin.

⁶⁾ Jednání Archeologické komise o nález čáslavském včetně posudků J. Matiegky, různých materiálů a protokolů bylo zveřejněno v PA 24, 1911, str. 201–328, a v separátním otisku, který dále cituji jako Nález 1911.

⁷⁾ Pinsker 1911 (polemika proti J. Šustovi v Času) a replika 1912.

⁸⁾ J. Šusta se vyslovil pro platnost Tomanova pojetí záhy po nález (srov. Šusta 1910) a později své výroky rozvedl (Šusta 1911/34).

⁹⁾ Sedláček 1913 a 1924, str. 314–315.

poukázal na spornost zpráv o uložení Žižkova těla v Čáslavi, R. Urbánek podrobně rozebral tamější žižkovskou tradici a K. Guth se ve dvou studiích zabýval ikonografickými a výtvarnými památkami. Pro všechny jmenované a navíc pro J. Pekaře, J. Mucka, F. G. Heymanna a řadu jiných historiků nebylo pochyb, že Žižkou nejstarších dokumentů z let 1378 až 1384 byl příští husitský válečník, a nikoli jeho otec.¹⁰⁾

Co do počtu zůstávali zastánci teorie dvou Žižků, a tím i pravosti čáslavské kalvy, v menšině. Pro historii jako vědu není ovšem rozhodující mínění většiny, nýbrž váha argumentace. Když roku 1918 vystoupil poprvé na obranu čáslavského nálezu mladý ještě F. M. Bartoš, opíral své mínění pouze o důvěru v pravost ostatků.¹¹⁾ To bylo velmi málo, a proto se Bartoš snažil podepřít svou fixní ideu novými a novými dohady.¹²⁾ Na sklonku života se Bartoš ještě několikrát vrátil k záhadám Žižkova věku, aby více než povážlivě přiznal vítězství vlastnímu pojetí.¹³⁾ Přibližně ve stejné době došlo k novému morfologickému průzkumu čáslavské kalvy. Výsledky zkoumání E. Vlčka, stejně tak jako dobrozdání komise antropologů, vyzněly v tom smyslu, „že morfologická fakta zjištěná na čáslavské kalvě uznání pravosti lebky neodporují, pokud tato bude prokázána historicky“.¹⁴⁾ A jelikož krátce předtím Bartoš napsal, že „nejvážnější slovo připadá tu antropologii“ a že „ze stanoviska historické vědy není proti pravosti čáslavské lebky pražádné námitky“,¹⁵⁾ mohl se zdát desetiletí trvající spor s konečnou platností vyřešen, zvláště když se žádný z husitologů otevřeně nevyslovil proti Bartošovým závěrům. Mlčení samo o sobě neznamenal ještě souhlas, a proto se E. Vlček rozhodl vyjádřit určitěji. V jubilejní studii z roku 1974 doplnil morfologické závěry některými historickými vývody a obojí sepsal slovy, „že je možno čáslavskou kalvu s největší pravděpodobností považovat za autentické pozůstatky Jana Žižky z Trocnova“.¹⁶⁾

¹⁰⁾ Srov. Šimák 1912 a 1923, Urbánek 1924 a 1925, Guth 1924 a 1930, Odložilík 1926, str. 26, Pekař 1927–1933, Macek 1955, str. 32, pozn. 72, a Heymann 1955, str. 22–23.

¹¹⁾ Bartoš 1911. Srov. též Bartoš 1925, str. 256, kde praví, že se jeho přesvědčení „opíralo zprvu pouze o známé ostatky“.

¹²⁾ Srov. Bartoš 1922, 1923, 1924 Ostatky, 1924 Otázky, 1924 Studie IV., 1925, 1928, 1932 a 1933. Na Bartošovu stranu se přiklonil Adámek 1924, str. 65n, a zprvu též Prokeš 1920, str. 29–30, který se však později kriticky vyslovil proti Bartošově argumentaci „v bludném kruhu“ (Prokeš 1924, str. 286–287 a 1926, str. 732). Nepřímo připustil možnou platnost Bartošovy hypotézy i V. Novotný, když v Katalogu 1924, str. 9–11 u listin z let 1378–1384 uváděl „což jest buď slavný náš válečník neb jeho otec“. K Tomkovi, nikoli však k Bartošovi, se přikláněl i Chaloupecký 1951, str. 149, pozn. 4. Srov. níže pozn. 127.

¹³⁾ Bartoš 1963 a 1965 Osudy. Ze svého hlediska Bartoš uzavřel diskusi 1965 Revoluce, str. 216–223. Po smrti svých čelných odpůrců si již nečinil žádných zábran. Mimo jiné se odvážil tvrdit, že diskuse otřásla Šustovou tezí tak vážně, že se autor vůbec nepokusil o její obranu (1965 Revoluce, str. 216). J. Šusta přitom svou studii z 1911 přetiskl beze změny v roce 1934(!).

¹⁴⁾ Vlček 1968, str. 266.

¹⁵⁾ Bartoš 1965 Osudy, str. 9–10.

¹⁶⁾ Vlček 1974, str. 60.

Na prapodstatě sporu se tím nic nezměnilo, neboť základní námitky staršího kritického dějepisceví se nepodařilo ani průkazně vyvrátit, ani výrazně zeslabit. Tuto skutečnost, k níž jsem dospěl po nezaujatém studiu literatury a pramenů, předesílám z toho důvodu, aby lépe vyniklo, kterou linii žižkovského bádání hájím a sleduji.¹⁷⁾ Tam, kde výsledky předchozího studia zůstávají v platnosti, nemusel jsem pro úsporu místa zacházet do podrobností. V jiných případech se ukázalo nezbytným nejen kriticky prověřit, upřesnit a doplnit starší argumentaci, ale i podniknout samostatné průzkumy. Začínám-li výklad, který má stanovit přibližnou dobu Žižkova narození, posmrtnými osudy jeho těla, je to morbidní pouze *via facti*. Pokud by totiž bylo možné považovat čáslavskou kalvu za autentický pozůstatek husitského vojevůdce, bylo by k dispozici závažné svědectví hmotného pramene, jež by do značné míry mohlo být směrodatné pro otázku Žižkova věku.

Kde byl Žižka pochován?

Ze stejnojmenného Šimákova článku z roku 1912 nepřežila jen otázka, ale i její řešení. Přes všechny snahy odpůrců dva Šimákovy závěry zůstávají v platnosti: žádný pramen od časů Žižkových až do konce 15. století nezná hrobu jiného nežli v Hradci Králové. Za druhé, přenesení Žižkovo mohlo se stát jedině v době asi krále Vladislava, a to spíše později, než dříve. Ale právě v této době nikdo o tom neví. Jedinou nepodezřelou poznámkou v tomto směru je Šimákovi dovětek z rukopisu G Starých letopisů českých: „Ale potom odtud (z Hradce Králové) přenesen jest do Čáslavě a položen v kostele.“ Šimák kladl tento rukopis přibližně do roku 1515, kdy doplněk již mohl být ohlaselem čáslavské tradice.¹⁸⁾ Jen v tomto ohledu se podařilo Šimáka upřesnit, neboť uvedenou větu má již vratislavský rukopis R z konce 15. století.¹⁹⁾

Přenesení Žižkovy pozůstatky z Hradce do Čáslavi bylo v 15. století stejně obtížné,²⁰⁾ jako prokázat uskutečnění tohoto záměru v souladu se zásadami kritického dějepisceví. Ani historik, jenž si v tomto ohledu nekladl přílišných zábran, neuspěl. První verzi, opírající se o zmatené pololegendární svědectví jinak neznámého čáslavského faráře Jana, Bartoš po letech ostrých polemik nenápadně odvolal. Pověst

¹⁷⁾ Abych si předem nsvázal ruce bez zevrubné analýzy celé problematiky, ponechal jsem v monografii z roku 1969, str. 217, otázky Žižkova věku i pravosti čáslavských ostatků otevřeny příštímu bádání.

¹⁸⁾ Šimák 1912, str. 18–19, kde také závěrečný resultát: „Pohřbení Žižkovo v Čáslavi z pramenů, které dnes máme po ruce, nelze bezpečně prokázat“.

¹⁹⁾ Na Šimákovo přehlédnutí zprávy rukopisu R Starých letopisů upozornil Pekař 1928, str. 245, pozn. 3, který však tento text datoval „nedlouho po 1471“, což některé badatele svedlo (srov. Guth 1930, str. 287, pozn. 7, a ještě Vlček 1974, str. 51). Později Pekař 1933, str. 204, dataci upravil podle Bartoše do konce 15. století. K tomu srov. Staré letopisy české z vratislavského rukopisu, ed. F. Šimek, s úvodem F. M. Bartoše, Praha 1937, str. XV a 48. Srov. též závěrečnou glosu post scriptum.

²⁰⁾ K tomu výstižně Urbánek 1924, str. 26–27, a Sedláček 1924, str. 315.

o tom, jak Hradečtí místo Žižky uložili k poslednímu odpočinku „jakéhosi Němce pána, v truhle zabeďněného“, kterého jim Čáslavští údajně podstrčili hned roku 1424, nezaslouží si sluchu jinak, než jako pozdní doklad kališnické legendistické slovesnosti.²¹⁾ Nebyl by to však ani Bartoš, aby za jedno řešení nenabídl další, jež shodou okolností již ve dvacátých letech nezávisle na sobě hájili dva dějepisci zcela odlišných představ o Žižkově věku.

Původcem této druhé domněnky o převezení Žižkova těla do Čáslavi byl V. Oliva, který usoudil, že se tak mohlo stát z popudu kněze Ambrože v letech 1436 až 1437, kdy byl Hradec ohrožen Zikmundovými vojsky.²²⁾ Rovněž J. Pekař hypoteticky připouštěl, že Žižkovo tělo bylo z hradeckého chrámu sv. Ducha vyzdvíženo, avšak na nátlak vítězné obce po pádu Ambrožova panství. Pekař přitom nedokázal vysvětlit, proč za místo druhého pohřbu byla zvolena právě Čáslav, jež se již dříve poddala Zikmundovi.²³⁾ Po čtyřiceti letech Bartoš doplnil Olivův výklad v tom smyslu, že se Ambrož dohodl o záchraně Žižkových pozůstatků s čáslavským farářem Oldřichem ze Znojma. Vlastní převoz pak měl zabezpečit někdejší tábořský hejtman Mikuláš Sokol z Lamberka, dosazený do Čáslavě králem Zikmundem (sic).²⁴⁾

Všechny tyto obměny druhé verze mají jedno společné. Jsou zcela a bez jakéhokoli dokladu vymyšleny na základě dedukcí opírajících se o pozdější čáslavské náhrobky a epitafy. Platí tak i tentokrát, co starší badatelé uvedli v neprospěch prvé Bartošovy domněnky.²⁵⁾

Žižkovy náhrobky a epitafy

Stoupenci domněnky o konečném uložení Žižkova těla v Čáslavi měli hlavní oporu v dochovaných textech epigrafů a v dokladech o vý-

²¹⁾ Smyšlenka o záměně Žižkovy mrtvoly má základ v pochybném svědectví čáslavského faráře Jana, které se prostřednictvím kutnohorských letopisců Bartoše (1444–1510) nebo Mikuláše z Prácheňan (1485–1550) dochovalo v Pamětech Mikuláše Dačického z Heslova (ed. A. Rezek, sv. I, Praha 1878, str. 326). Na nespolehlivost pramene poukázal již Šimák 1912, str. 14–15, základem svých úvah ho učinil Bartoš 1923. Vzápětí Šimák 1923, str. 200–212, jeho teorii odmítl, Bartoš se jí však opětovně pokoušel hájit (Bartoš 1924 Ostatky, str. 5n, a 1924 Otázky, str. 5n). Zatímco Adámek 1924, str. 65n, zastával pojetí shodné s Bartošovým, Urbánek 1924, str. 28–29, je odmítl. Bartoš 1924 Studie IV, str. 209–221, pohotově odpověděl a pokračoval v polemice ještě v následujícím roce (Bartoš 1925 Studie VI, str. 242–257 a Urbánek 1925 K diskusi, str. 1–9). Ke sporu se příležitostně proti Bartošovi vyslovili Sedláček 1924, str. 315, Prokeš 1924, str. 284–287, Prokeš 1926, str. 728–732, Odložilík 1926, str. 28n, a Pekař 1928, str. 111, 245 a 268. Jelikož Bartoš 1965 Osudy, str. 3, pozn. 2, se této verze vzdal, není nutné se jí více věnovat.

²²⁾ Oliva 1924.

²³⁾ Pekař 1928, str. 110–11. Pekař se zřejmě opíral o mylnou dataci Vratislavského rukopisu Starých letopisů a o nespolehlivost Kroniky velmi pěkné. Tuto spornou okolnost ponechali bez vysvětlení i Novotný 1928, str. 252, a Heymann 1955, str. 440–441.

²⁴⁾ Bartoš 1965 Osudy, str. 3–4.

²⁵⁾ Z námitek však vyjímám předpoklad, že převoz Žižkovy mrtvoly se přičil křesťanské mysli (tak Sedláček 1924, str. 315), a dále mylný dohad, že postupné vykopávání mrtvých protivníků z hrobu bylo až průvodním jevem protireformace (Guth 1930, str. 289). Stačí zde připomenout zneuctění mrtvoly Václava IV. na Zbraslavi (k tomu Pekař 1930, str. 78, který spoluodpovědnost připsal i Žižkovi!) nebo exhumaci a dodatečné upálení Viklefových pozůstatků roku 1428 (srov. M. Kaňák, John Viklef, Praha 1973, str. 40).

tvárných památnicích. Oběma skupinám památek se již dostalo speciálních rozborů, které patří k nejhodnotnějším příspěvkům žižkovského studia.

Nejvíce zájmu vždy k sobě přitahoval Žižkův náhrobek, jehož vyobrazení se zachovalo na leptu Jakuba Hoefnagla z roku 1617 a na dvou pozmeněných replikách z doby kolem poloviny 17. století.²⁶⁾ Formálně typologickým rozbohem dospěl K. Guth k závěru, že Žižka na tomto leptu neměl nic společného s představou husitského vojevůdce v 15. století, že náhrobek zde zpodobený v Čáslavi nikdy nestál a že tudíž byl jen krebným doplňkem Jakuba Hoefnagla k starší předloze jeho otce Jorise.²⁷⁾ Původní náhrobek byl podle téhož znalce pouhým kenotafem, tj. památníkem bez hrobu, o jehož vzhledu se lze nanejvýš domnívat, že šlo o tumbu, na níž byla zobrazena Žižkova postava. Guth nejen potvrdil Šimákovu domněnku o renesančním vzhledu náhrobku,²⁸⁾ ale navíc i popřel vypovídací hodnotu Hoefnaglova leptu. V tom a v několika dalších detailech Guth patrně zašel příliš daleko.²⁹⁾ Ve shodě s Bartošem i s Urbánkem je na místě dále předpokládat, že kresba do jisté míry odpovídala skutečnosti v době, kdy Joris Hoefnagel v Čáslavi zhotovil předlohu synova pozdějšího leptu.³⁰⁾

Nemenší spory se vedly o výtvarnou podobu Žižkova epitafu. Zatímco Bartoš se nikdy nevzdal představy, že epitaf ve svém výtvarném zhmotnění se stal doplňkem náhrobku již za vlády Jiřího z Poděbrad,³¹⁾ Urbánek uvažoval pouze o nápisu na sloupu.³²⁾ Guth i v tomto případě neváhal jít do krajnosti a ve stopách Šimákových odmítl existenci epitafu jako výtvarného díla.³³⁾ Vzhledem k tomu, že o formě údajného výtvarného díla s epitafem není nic známo, musela diskuse nutně

²⁶⁾ Guth 1924, str. 294–295, a 1930, str. 290–296.

²⁷⁾ Guthův dohad je v rozporu s textem na štítku v pravém dolním rohu leptu: „Communicavit G. Houfnaglius, depictum a filio A° 1617“.

²⁸⁾ Šimák 1912, str. 8.

²⁹⁾ Jelikož Guth 1930, str. 294, přikládá význam nesymetrickému tvaru kartušového štítu, který prý převládl až na konci 16. století, připomínám obdobný štít na náhrobku Arnošta Kužela ze Žeravic z roku 1524, jehož nápisový okraj je rovněž nesešikmený. Srov. reprodukci v díle Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526, Praha 1978, str. 237. Svou roli má i skutečnost, že počátek obvodového nápisu na Hoefnaglově náhrobku odpovídá literárně dochované podobě (srov. Hejnic 1967, str. 73).

³⁰⁾ Bartoš 1924 Ostatky, str. 14, pozn. 22, přes prvotní rozpaky kladl náhrobek již do let 1460–1471. Také Urbánek 1924, str. 37, přiznával jistou správnost Hoefnaglově kresbě renesančního náhrobku. Srov. též J. Kozák – J. Polišenský, Španělská a česká města v ikonografickém díle J. Hoefnagela. Umění 24, 1976, str. 530, kde datace předloh českých měst do let 1592–1600.

³¹⁾ Srov. např. Bartoš 1924 Ostatky, str. 14, Bartoš 1925 Studie VI, str. 243n, a naposled týž, 1965 Osudy, str. 5–6.

³²⁾ Urbánek 1924, str. 34n.

³³⁾ Šimák 1923, str. 203–207, považoval epitaf za pouhý literární výtvar. Guth 1930, str. 298–299, se domníval, že zápis nebylo možné na sloup napsat a že vůbec jeho prosté napsání na zed' téměř nepřicházelo v úvahu. Dodávám k tomu, že by bylo možné uvažovat o desce zavěšené na sloupu.

vyznět do prázdna. Přesnou představu si ostatně nelze učinit ani o vzhledu oltáře se zavírací archou, na jejíchž vnějších křídlech byli vymalováni Hus se Žižkou. Guth sice připouštěl, že Žižka zpodobený na tabuli zavěšené na stromu v levém horním rohu Hoefnaglova leptu mohl odpovídat podobě husitského válečníka na oltářním křídle, i tak by však co do ikonografického typu nebylo možné uvažovat o době před požárem kostela v roce 1522.³⁴⁾ Pro kladné řešení otázky druhého Žižkova pohřbu v Čáslavi tedy neposkytují výtvarná svědectví žádný průkazný doklad. Tuto skutečnost nebylo snadné nebrat na vědomí, a proto od samého počátku diskuse stála v popředí otázka datace, původu i autorství čáslavských epitafů.

Všech sedm v úvahu přicházejících textů kriticky vydal a po stránce literární, epigrafické i filologické rozebral až J. Hejnic. Tři z těchto textů byly původně pamětními nápisy na Žižkově a Husově oltáři, dva další texty vydavatel otiskl jako oporu při restituci veršů jednoho z oltářních nápisů.³⁵⁾ Zbývající dva texty byly od počátku jádrem sporu, a proto si je nejprve připomeneme:

(A) Humanistický prozaický náhrobní nápis (Hejnic 1967, str. 72–73, č. 3):

Diis Manibus sacrum.

Iohannes Žižka nullo imperatorum ducumve rei militaris peritia inferior, superbiae simul et avaritiae clericorum severus ultor patriaeque acerrimus propugnator, hic iacet. Quod Appius Claudius Caecus bene consulendo et M. Furius Camillus strenue agendo suis Romanis praebuere, hoc ipsum Boemis meis praestiti, fortunae belli nunquam defui neque ita mihi, omnem opportunitatem rerum bene gerendarum etiam caecus praevidi, signis collatis undecies semper victor depugnavi. Visus sum mihi miserorum et esurientium iustissimam causam adversus delicatos, pingues et saginatos sacerdotes egregie egisse et ob hoc Dei auxilium sensisse. Nisi illorum invidia obstaret, inter illustres viros numerari procul dubio meruissem. Tamen ossa mea hoc sacro loco cubant etiam insalutato papa invitoque.

Gregorius Avunculus P. P.

(B) Žižkův náhrobní nápis (Hejnic 1967, str. 73, č. 4):

Anno 1424 die Iovis ante festum Galli vita functus Iohannes Žižka a Kalice, rector rerum publicarum laborantium in nomine et pro nomine Dei, hoc templo conditus est.

Prozaický pamětní nápis ve formě římského epitafia (A) Bartoš a po něm někteří další badatelé považovali za skutečný náhrobní nápis z počátku druhé poloviny 15. století. Ani po odmítavé a věcně naprosto přesvědčivé kritice Bartoš nepřestal trvat na údajném autorství Řehoře Heimburka, německého humanisty ve službách krále Jiřího z Poděbrad, a na chybném výkladu výrazu „avunculus“, který spojoval s přímým bratrancem Žižkovým.³⁶⁾ Hejnic znovu obojí možnost, snad již defini-

³⁴⁾ Guth 1930, str. 299–300, srov. též Guth, 1924, str. 295.

³⁵⁾ Hejnic 1967, str. 73–74, otiskl verše z čáslavského oltáře na počest Žižkovu a Husovu jako texty č. 5 a 6. Dvojverší č. 1 na str. 71, jež podle svědectví Nathana Chytraea bylo rovněž zapsáno na oltáři, je doloženo z první poloviny 16. století. Verše dochované u Matouše Aurogala (text č. 2, str. 71–72) a údajné verše Matouše Collina (text č. 7, str. 74) se objevují v obměněné podobě v textu č. 5.

³⁶⁾ Srov. Bartoš 1923, str. 5n., 1924 Ostatky, str. 14n, 1924 Otázky, str. 25, 1924 Studie IV, str. 213n, a 1965 Osudy, str. 5–6. K Bartošovu výkladu se bez výhrad připojil pouze Hložina 1924.

tivně, vyloučil. Na rozdíl od Šimáka, Urbánka i jiných autorů³⁷⁾ však průkazně naznačil nejen předreformační, ale i domácí původ prozaického epitafia, jehož formulace a myšlenkové vyznění poukazují na skupinu humanisticky vzdělané a husitsky orientované inteligence z konce 15. a počátku 16. století.³⁸⁾

Přibližně do stejné doby se podle Hejnice hlásí i formálně jednoduchý nápisný text spojovaný s vlastní náhrobní deskou vyobrazenou na Hoefnaglově leptu (B). Tím byla čáslavská tradice ochuzena o jediné údajně spolehlivé svědectví z počátku druhé poloviny 15. století. Autor ve svém metodicky poučném výkladu uvážlivě odlišuje prokázaná fakta od hypotéz. Z tohoto důvodu také vysloveně nepopřel možnost Žižkova druhého pohřbu v Čáslavi, nýbrž jen nepřímo naznačil, že vznik místní tradice nejspíše odpovídá době prudkého vzdmutí vnějších projevů zbožnosti na přelomu 15. a 16. století. A jelikož, jak dodávám, nelze pominout sedmdesátileté mlčení pramenů a krajně nepříznivé podmínky pro přenesení Žižkových pozůstatků do Čáslavi, přináší Hejnicova studie věrohodnou časovou korekci pojetí, které v menších obměnách hájili Šimák, Urbánek a Guth.³⁹⁾

Ve spojitosti s vlnou vnější zbožnosti v poslední čtvrtině 15. století, kterou lze dobře postihnout v katolickém i kališnickém prostředí,⁴⁰⁾ Čáslavští začali prokazovat obzvláštní úctu Žižkovi, jenž ztělesňoval nejen celozemskou slávu husitského válečnictví, ale i místní kališnickou tradici. Nejspíše již před koncem 15. století čáslavští kališníci pořídili na Žižkovu počtu kenotaf a snad i pamětní desku s nápisem. Nejpozději do roku 1531 v kostele přibyla oltářní archa s Husem a Žižkou, k níž náležela nadace ve výši dvou kop grošů bílých.⁴¹⁾ Požár chrámu v roce 1522 je možné považovat za určitý zlom v čáslavské tradici. Při opravě či obnově památníků již nikoho nenapadlo, že šlo o pouhý kenotaf, zvláště když roku 1523 byla nalezena truhlička s kostmi a železný palcát.⁴²⁾ Legenda rostla podrobnostmi, stávala se veřejným míněním, až nakonec zmátla i fanatické odpůrce kalicha, kteří záhy po Bílé hoře hledali Žižkovy pozůstatky s úmyslem je na věky rozpráší.^{42a)}

³⁷⁾ Kritika Bartoše již u Šimáka 1923, str. 207, a znovu u Urbánka 1924, str. 29n, a 1925 K diskusi, str. 2n. Také Hrdina 1924, str. 378, který se věci zabýval na výzvu samého Bartoše (k tomu Bartoš 1925 Studie VI, str. 242n.) poukázal na obtíže při identifikaci Heimburkova autorství čáslavského epitafu.

³⁸⁾ Hejnic 1967, str. 76–77, opatrně, nicméně však přesvědčivě, naznačuje shody s texty Viktorina Kornela ze Všehrd a Řehoře Hrubého z Jelení.

³⁹⁾ Šimák 1912, str. 20, Urbánek 1924, str. 39–40, a Guth 1930, str. 309. V následujícím odstavci kladu ve shodě s Hejnicem vznik některých památek před požár kostela roku 1522.

⁴⁰⁾ Srov. též R. Urbánek, České dějiny III/3, Praha 1930, str. 797n, a F. Šmahel, Epilog husitské revoluce: Pražské povstání 1483, in: Acta reformationem bohemicam illustrantia, Praha 1978, Kalich, str. 50–57.

⁴¹⁾ O čáslavském oltáři a jeho nadaci se zmiňuje Boh. Bílejovský v Kronice české z let 1529 až 1531. Urbánek 1924, str. 25, klade Bílejovského pobyt v Čáslavi do doby kolem roku 1523, Šimák 1912, str. 14, již do let 1510–1520.

⁴²⁾ Ovšem jen podle tzv. Paměti čáslavské. K tomu Šimák 1912, str. 16, a Urbánek 1924, str. 24–25.

Čáslavská kalva a pochybné okolnosti jejího nálezu

Pobělohorskou etapu čáslavské žižkovské tradice věrohodně postihl již K. Guth.⁴³⁾ Když byl v roce 1623 rozbořen náhrobek, aniž by se našel hrob, vznikla pověst, že ctitelé Žižkovi včas ukryli jeho kosti na bezpečném místě.⁴⁴⁾ Z toho důvodu tamější děkan Amselm Kramský v roce 1638 znovu horlivě hledal Žižkovy pozůstatky a kosti, jež našel v chrámových zdech, dal veřejně na náměstí spálit.⁴⁵⁾ Čáslavští, jak se zdá, této protireformační inscenaci uvěřili, neboť ve městě hrozilo vzbouření, jež se jen s velkými úsilím podařilo odvrátit. Od té doby až do konce 18. století o čáslavské žižkovské tradici není žádných dokladů. Počínaje nálezem husitských monstrancí roku 1801 byly opět při každé opravě kostela hledány Žižkovy pozůstatky. Občasné hledáctví vyvrcholilo na počátku 20. století, kdy městská rada dokonce ustanovila komisi pověřenou prozkoumáním nejstarších částí kostela. Přestože v ní byli zastoupeni iniciátoři a zanícení stoupenci místní žižkovské tradice, žádné pozůstatky nalezeny nebyly.⁴⁶⁾

V srpnu 1908 začaly rozsáhlé stavební restaurace děkanského chrámu pod vedením architekta Kamila Hilberta. Po několika měsících, v lednu 1909, otiskl konzervátor V. V. Jeníček, jinak přední z místních patriotů, který nechýběl při žádném

významnějšímu aktu „žičkokopecské“ horečky, podvržený list z makuláže bývalého krajského hejtmána Albrechta staršího Robmhapa ze Suché.⁴⁷⁾ Jeden čáslavský exulant v něm sděluje druhému, že „co v tom hrobě se chovalo, jinde je šetřeno v náležitém opatrování“. Smyslem tohoto naivního padělků bylo prokázat, že navzdory protireformačnímu vandalismu „ten vzácný klín byl nám zachován“. To však nebyl jediný prokázaný podvrh v souvislosti s čáslavským nálezem. Když skromný obsah výklenku objeveného 21. listopadu 1910 nezbudil žádoucí odezvu, byla 26. listopadu nalezena v dutině protilehlé zdi starobyle vyhlížející knižní deska s oddělenou městskou pečetí a s nápisem: „Ossa inclity ducis Bohemiae Joannis Žižka in muro aversario clandestine observantur.“⁴⁸⁾ Teprve nyní padly předchozí zábrany,

^{42a)} Protireformační ozvěnu čáslavské pověsti nalezneme i v nápisech na některých vyobrazeních Jana Žižky. Tak např. vyšehradská „Vera effigies“ a její unhošťská replika shodně uvádějí, že Žižka byl pohřben „sub patibulo urbis Zaslaviensis“. Srov. Šťoviček 1977, str. 246–248.

⁴³⁾ Guth 1930, str. 304n. Srov. též Nález, str. 7–11.

⁴⁴⁾ Této pověsti věřil ještě Bartoš 1965 Osudy, str. 7–8, neboť jinak by nemohl zachánit věrohodnost svého výkladu.

⁴⁵⁾ K ohlasu této události a k diskusi o její věrohodnosti Guth 1930, str. 305, pozn. 91. Proti Čermákovi 1911, str. 115–117, který zprávu objevil a otiskl, potvrdil existenci Kramského Bartoš 1926 Ostatky, str. 27 a Kremer 1972, str. 217–220, kde správné čtení jména. Kremer soudí, že Kramský našel skutečné pozůstatky Žižkovy, a spolu s Gutthem považuje čáslavský nález za podvrh. Za upozornění na tuto studii děkuji R. Teclovi.

⁴⁶⁾ Ani tu nezacházím do podrobností, které lze najít u Dlabáčka s. d. a u Gutha 1930, str. 309n.

⁴⁷⁾ V. V. Jeníček otiskl výňatek z makuláže v Čáslavském kraji II, 1909, č. 4, str. 54–56, přetisk v Nálezu, str. 6, pozn. Podvrh prokázal Nováček 1911, nepochyboval o něm ani Pekař 1928, str. 207, pozn. 7, ani Bartoš 1924 Ostatky, str. 5, pozn. 1.

⁴⁸⁾ Také o tomto „nálezu“ byl sepsán oficiální protokol. Srov. Nález, str. 12–13.

a přestože již 30. listopadu byla destička prohlášena za falsum,⁴⁹⁾ nijak to nezmrázilo pseudoromantickou kampaň, jež se neobešla bez halasného vzrušení a oslavných veršů.⁵⁰⁾

Dva nesporné padělky chtě nechtě vrhají podezření i na kosterní relikvie. Rozpory v náleзовých protokolech, zkrácený časový postup nálezů v telefonické zprávě konzervátora V. V. Jeníčka pro Národní listy i nedůvěru budící aranžmá výklenku jsou více než nabádavým podnětem ke zdravé skepsi.⁵¹⁾ Některé pochybnosti nebude již zřejmě možné ani vyvrátit, ani potvrdit, což zejména platí o stáří nátěrů a omítky zalděného výklenku.⁵²⁾ Jiná opomenutí, jako např. průzkum dřevěných destiček a ostatního inventáře nálezů, bude ještě možné napravit, i když výsledky rozboru sotva co mohou změnit na podstatě věci.⁵³⁾

V zalděném výklenku kaple „Matky Boží pod věží“ bylo nalezeno celkem osm kosterních zbytků, část hliněné mísy s vnitřním zeleným polevem, dvě lopatičky vyřezané ze šindelových prkének, loučová destička, tři zlomky prkének, kousky ztrouchnivělého plátna a zbytky mechu. Antropologického prozkoumání lidských kostí se ujal J. Matiegka, který svůj obsáhlý rozbor uzavřel domněnkou, že mozkovna i velká stehenní kost jsou s největší pravděpodobností skutečnými kostmi husitského vojevůdce Jana Žižky z Trocnova.⁵⁴⁾ Zatímco část odborníků se při jednání Archeologické komise v lednu a v únoru 1911 přiklonila k předloženému posudku, protokol profesorů lékařské fakulty Univerzity Karlovy vyzněl nanejvýš zdrženlivě. Prof. Matiegka na svém stanovisku setrval, obhajoval je v diskusi a ve vyhocené formě je znovu publikoval v příležitostné studii k Žižkovu jubileu.⁵⁵⁾

⁴⁹⁾ V. J. Nováček mimo jiné zjistil, že bylo použito železného pera a moderní černě. V únoru 1911 datoval svůj negativní chemický rozbor B. Brauner (srov. Nález, str. 12–13, pozn.).

⁵⁰⁾ „Ty, z Trocnova Jene“, pateticky např. volal ve svém veršování J. V. Janovický, „dnes zázrakem boha jak, na jeho pokyn / svou svatou když náhle vzořil / Jsi leb / zpod výklenku, krytby té pochmurně mlčící, Čáslavské věže“ (V paměť nálezů čáslavského. V Čáslavi 25. III. 1911, v komisi místního knihkupectví za 20 haléřů).

⁵¹⁾ Přes veškerou snahu původních aktérů a jejich pozdějších obhájců nepodařilo se ani dodatečně odstranit rozpory v protokolárních a jiných svědectvích. Srov. k tomu Urbánek 1924, str. 60, Cibulka 1929, str. 59, pozn. 5, a zvláště Guth 1930, str. 303–309. Z pozdějších ohlasů srov. spisek pekaře Pelikána 1924, který si v den nálezů počínal v kostele více než samorostle. Potvrzuje to i Čermák 1911, str. 133, který na str. 109 přetiskl i telefonickou zprávu uveřejněnou 27. listopadu 1910 v Národních listech, v níž je objev kostí podán jako následné potvrzení latinského nápisu na nalezené papírové desce. K tomuto podvrhu i k tehdejší atmosféře je Čermákův článek cenným zdrojem informací.

⁵²⁾ K tomu K. Hilbert, Nález 1911, str. 17n, Urbánek 1924, str. 59, pozn. 5, a Guth 1930, str. 303–304.

⁵³⁾ Při stavebních pracích v kostele by nebylo pro případné padělatele obtížné opatřit si kusy starého dřeva, fragment keramiky apod. O nálezích keramiky i kostí v kostele píše K. Čermák, Objevy v chrámu sv. Petra a Pavla v Čáslavi r. 1910 a 1911, ČSPS 19, 1911, str. 49–53. V jednom případě byl nalezen i hrob s kostmi, avšak bez lebky (!).

⁵⁴⁾ Nález 1911, str. 20–40.

⁵⁵⁾ Srov. Nález 1911, str. 40–64, Matiegka 1924, zvl. str. 25–27, a Haškovec 1924, str. 32–37, který rovněž trval na své starší domněnce, že čáslavská kalva náležela Žižkovi.

Přílišná aplikace jednostranně chápaných historických poznatků při závěrech Matiegkova morfologického výzkumu byla vedle podezřelých okolností nálezů podnětem k dalším odborným šetřením. V roce 1962 zkoumal čáslavskou kalvu O. Hněvkovský⁵⁶⁾ a o čtyři roky později E. Vlček. Výsledky šetření byly 25. listopadu 1966 uzavřeny dobrozdáním komise morfologů, které lze považovat za autoritativní stanovisko historické antropologie.⁵⁷⁾ Výsledky tohoto i následného průzkumu E. Vlček naposled shrnul do tří bodů:⁵⁸⁾

1. Čáslavská kalva náležela muži, který nepřekročil hranici maturního věku, tj. byl star \pm 40 let. Tento muž utrpěl nejspíše sečné poranění krajiny levého oka ještě v době před ukončením růstu individua. Nad pravou očníci byly zjištěny stopy po vyhojeném tupém poranění této krajiny.

2. Z důvodů čistě morfologických nelze tuto kalvu připsat určité osobě. Zda by bylo možno čáslavskou kalvu pokládat za pozůstatek lebky Jana Žižky z Trocnova, nelze jen z morfologického nálezů rozhodnouti.

3. Morfologické posouzení vzhledem k historickému ocenění nálezů lze shrnout v tom smyslu, že morfologická fakta zjištěná na čáslavské kalvě uznání pravosti lebky neodporují, pokud tato bude prokázána historicky.

Potud hlavní závěry morfologického výzkumu, které si vynucují respekt nejen pregnantními formulacemi, ale i vědeckým ethosem. V obojím ohledu je tu dobře patrný posun ve srovnání se starší etapou. Uvažme jen, že tu morfolog neváhal zpřesnit věk muže na \pm 40 let, ač tím značně zmenšil možnosti identifikace s historickým Janem Žižkou. Stoupenci teorie dvou Žižků totiž vycházeli z té části Matiegkova posudku, jež pro svou nejasnost připouštěla představu Žižky při jeho smrti spíše „co muže padesátiletého než sedmdesátiletého“. Bylo-li historikům zatěžko připustit, že Žižka byl nazván „starcem“ či „otcem“ v padesáti letech, pak sotva kdo by se odvážil totéž nárokovat pro muže kolem čtyřicítky.⁵⁹⁾ Podobných rozporů a nesrovnalostí vyplývajících z nově udané věkové hranice by bylo více, jak to ostatně nepřímou vyplyne z dalších výkladů. Dalo by se dokonce říci, že právě poslední antropologické šetření přineslo jeden ze závažných důkazů, že čáslavská kalva prostě Janu Žižkovi z Trocnova patřit nemohla.

O to více překvapuje, že v rozporu s tímto zjištěním E. Vlček neváhal překročit meze morfologie a s pomocí několika historických poznatků s „největší pravděpodobností“ připsat čáslavskou kalvu Janu Žižkovi. Jelikož se však otázkám pro historii zásadním vyhnul, má jeho aplikace historických zpráv o povaze Žižkových zranění význam jen v případech, že by bylo možné čáslavskou kalvu považovat za autentické

⁵⁶⁾ Hněvkovský 1968, str. 268–269.

⁵⁷⁾ Vlček 1968, str. 249–266, dobrozdání komise PA 59, 1968, str. 266–268.

⁵⁸⁾ Vlček 1974, str. 55.

⁵⁹⁾ Nález 1911, str. 29n, a znovu na str. 40, kde Matiegka praví: „Když r. 1424 J. Žižka u Přibyslavi morem zemřel, nacházel se ještě ve věku mužném (jsa star neplných 50 let) . . .“. Pinsker 1912, str. 90, předpokládal, že Žižka v době smrti nebyl starší než asi 46 roků, Matiegka 1924, str. 20, opakoval svůj starší soud a Bartoš ještě 1965 Revoluce, str. 222, považoval za pravděpodobné, že Žižka zemřel sotva padesátiletý.

pozůstatky husitského vojevůdce.⁶⁰⁾ Abychom se nepohybovali v bludném kruhu, připojím pouze několik poznámek z hraniční oblasti historické a morfologické argumentace:

a) Pokud je mi známo, současné metody a prostředky neumožňují exaktně zjistit, zda kosterní pozůstatky z čáslavského nálezu skutečně pocházejí z husitské doby. Z toho plyne možnost, že dotyčný jedinec, jemuž náležela čáslavská kalva, mohl si přivodit zranění v období mnohem pozdějším, např. v letech třicetileté války.

b) Klade-li se důraz na mizivou pravděpodobnost výskytu stejných zranění,⁶¹⁾ pak je třeba připomenout známou okolnost, že na základě nesporných pramenů zatím nelze dokázat, na které oko Žižka dříve oslepl. Tím také pravděpodobnost výskytu se rázem snižuje o padesát procent.

c) Je otázkou, do jaké míry by bylo možné počítat se vzácným případem pozdní obliterace nebo i trvalé persistence švů i ve vysokém stáří.⁶²⁾

Shrnuji: není žádného důkazu, že Žižkovy pozůstatky byly převezeny do Čáslavi a zde pohřbeny v chrámu sv. Petra a Pavla. Podezřelé okolnosti nálezu z 21. listopadu 1910 vzbuzují sice nedůvěru v domněnku, že čáslavská kalva náležela Janu Žižkovi, samy o sobě ji však zcela nevylučují. Všechny vznesené námitky se týkají jen a jen hypotézy o domnělých pozůstatcích Žižkových a nikterak neznevažují výsledky ryze morfologického šetření, jež historik chtě nechtě musí vzít na vědomí.

Nejstarší podoby a vizuální představy

Zájem o vzhled a podobu proslulého husitského válečníka můžeme sledovat přes Zachariáše Theobalda zpátky až k Eneáši Silviovi. Prvý soustavný pokus o rekonstrukci Žižkovy podoby na základě výtvarných a literárních svědectví publikoval H. Toman. Metodické slabiny jeho rekonstrukce právem později kritizoval K. Guth, jehož studie z jubilejního Sborníku Žižkova utřídila všechny tehdy známé doklady ikonografické povahy od druhé poloviny 15. století až do konce 19. století.⁶³⁾ Guth dal mimoděk Bartošovi i jiným stoupencům teorie dvou Žižků vítaný argument, když své závěry uzavřel větou: „Připustíme-li, že česká vyobrazení Žižky v druhé polovině 15. století a začátku 16. sto-

⁶⁰⁾ Vztahuje se to i na lékařské posouzení diskuse o Žižkově slepotě, kterou na podkladě Pekařových pochybností oživil Chaloupecký 1952, str. 145–169. Vlček 1974, str. 57–58, v hlavních bodech převzal argumentaci Bartoše 1952, str. 93–95. Závažný je Vlčkův výklad o hradecké lebce se zástřešem železného šípů, o níž Domečka 1901, str. 529–532.

⁶¹⁾ Srov. Matiegka 1924, str. 26–27.

⁶²⁾ O výjimkách již Nález 1911, str. 28–29, dále Matiegka 1924, str. 20, a Vlček 1968, str. 262.

⁶³⁾ Toman 1892. Guth 1924, str. 291–292, mu vytýkal, že libovolně uzpůsobil ikonografické doklady, aby Žižka vyhlížel jako šedesátník. Cenným doplňkem Guthovy studie jsou obrazové přílohy a soupis výtvarných památek v Katalogu 1924, str. 51–76.

letí jsou odrazem živé ještě tradice, pak Žižka zemřel nejvýše jako padesátník.⁶⁴⁾ Autor se tu stal obětí vlastního hyperkriticizmu. Ač i jemu bylo zjevné, že postavičky nejstarších vyobrazení Jana Žižky jsou pojaty schématicky a bez individuálních rysů, vložil jejich vzhled jako vědomý ohlas tradovaných představ.

O rozmnožení nejstarších ikonografických dokladů se zasloužila historická archeologie nálezy několika typů kachlů s husitskými motivy. Všechny varianty kachle se Žižkou na koni jsou odborníky kladeny již do první poloviny 15. století, takže hypoteticky jde o nejstarší zpodobení husitského vojevůdce.⁶⁵⁾ Pro otázku Žižkova stáří a vzhledu jsou však svou rustikální povšečností zcela bez významu. Nanejvýš stojí za povšimnutí, že část těchto kachlů zpodobuje Žižku s klípem na levém, část zase na pravém oku, zatímco nejstarší kresby mají vesměs pásku přes obě oči.⁶⁶⁾ Co do chronologické posloupnosti považuje se dnes za nejstarší drobná postavička Žižkova na okraji listu malého Jistebnického kancionálu z doby kolem roku 1450.⁶⁷⁾ Po ní následuje známá kresba Jana Žižky v čele husitského vojska v tzv. Göttingenském rukopisu, jehož vznik R. Urbánek kladl k roku 1464.⁶⁸⁾ Obměnou tohoto vyobrazení je tabule v Jenském kodexu z let 1490 až 1510, jehož dva žižkovské motivy Z. Drobná zařadila mezi díla Janička Zmílelého z Písku.⁶⁹⁾ A protože Jenský kodex, jak prokázal M. Vlček, nebyl replikou Göttingenského rukopisu, nýbrž jiného, neaktualizovaného a tudíž staršího obrazového exempláře Antitezí, lze právem předpokládat, že tabulím Žižky v čele vojska, známým z obou uvedených rukopisů, předcházela ještě starší předloha.⁷⁰⁾ Konečně stojí za zmínku, že V. Kotrba identifikoval na táborském městském znaku z let 1515–1516 značku Wendela Roskopfa, takže nyní známe jménem i tvůrce známé Žižkovy hlavičky ze sbírek Národního muzea v Praze, jež byla v minulém století vandalsky uražena z táborského znakového rámu.⁷¹⁾

Dosavadní ikonografické prameny nejstaršího období jsou svým provedením tak malé i schématické, že se v nich nedají postihnout žádné individuální rysy. Z tohoto důvodu, jak naposled upozornila Z. Drobná, nelze se o ně opírat jako o historické doklady k podobě Žižkově.⁷²⁾

⁶⁴⁾ Guth 1924, str. 296. Srov. Bartoš 1965 Revoluce, str. 221.

⁶⁵⁾ Kouba 1966, str. 34, vzhledem k nepostižitelným náleзовým okolnostem klade kachle do 15. století. O první polovině téhož století uvažuje Denkstein 1965, str. 46, a Drobná v Katalogu 1974, str. 58. Popis a reprodukce u Kouby 1966, str. 29–31, obr. č. 12–17.

⁶⁶⁾ K rozpornosti ikonografických svědectví více Vlček 1968, str. 266.

⁶⁷⁾ Guth v Katalogu 1924, str. 53, č. 225, kladl „malý“ Jistebnický kancionál do druhé poloviny 15. století. Datace do první poloviny ve Výboru 1963, str. 333, a v Katalogu 1974, str. 23 a 56, č. 326 (názor Z. Drobné).

⁶⁸⁾ Urbánek 1952, str. 21–33.

⁶⁹⁾ Drobná 1955, str. 202–203, a 1970, str. 58. K vyobrazení Žižky v nebi srov. Fišer 1969, str. 295–306.

⁷⁰⁾ Vlček 1963, str. 19, srov. Drobná 1970, str. 18–38, kde přehledně shrnutí diskuse.

⁷¹⁾ Kotrba 1968, str. 118–123.

⁷²⁾ Katalog 1974, str. 23.

Původ a význam jména „Žižka“

Po výtvarném dějepisu, epigrafice a morfologii přichází ke slovu jazykověda v zastoupení antroponomastiky. Úvahy o původu a významu jména Žižka mají již dlouhou historii.⁷³⁾ Až do počátku 19. století se soudilo, že slovo Žižka označovalo jako apelativum jednookého člověka. Nejstarší dva doklady tohoto významu v Popravčí knize pánů z Rožmberka z let 1420–1421 („Žižka jakýsi jednooký z Hradiště“ a „Žižka jednooký z Tábora“) byly sice později shledány jako sporné,⁷⁴⁾ to však nic nezměnilo na skutečnosti, že autoři slovníků, naučných i jiných děl od počátku 16. až do konce 18. století vesměs chápali toto slovo jako apelativum ve významu lat. „monoculus“, jednooký.⁷⁵⁾ Teprve J. Dobrovský a pod jeho vlivem i F. M. Pelcel odmítli rovnici Žižka = jednooký, neboť podle jejich názoru slovo Žižka značilo jednookého toliko per antonomasiam.⁷⁶⁾ Jinak řečeno, do jména husitského válečníka byl později vkládán význam jednooký, podobně jako jidáš značilo zrádce, lazár ubožáka apod. I když se až dosud nepodařilo najít doklad pro slovo žižka ve významu jednooký před vystoupením trocnovského hejtmána na dějiště husitských Čech, i když ani v jiných slovanských jazycích není pro tento výklad opory, řada historiků od Tomana přes Šustu, Pekaře až k Heymannovi se nedala od něho odradit.⁷⁷⁾

Druhý směr více již jazykovědných než historických úvah měl svůj prvo počátek u J. Dobrovského, který s odvoláním na slova „rozžehnouti“, „zažítí“, „žhavý“ apod. uvažoval o etymologii žižka = palič, žhář. Na rozdíl od Dobrovského, který pojímal slovo žižka jako vlastní jméno, jež samo o sobě nemá sémantickou stránku,⁷⁸⁾ A. Frinta chá-

pal přezdívku Žižka jako substantivum utvořené příponou -ka od slovesného kmene žig-, ukazujícího na ránu, kterou bylo oko vypíchnuto a jakoby vypáleno. Frinta tak nevědomky propojil názor Tomanův (Žižka je mu synonymem jednookého) s etymologickým výkladem Dobrovského.⁷⁹⁾ Ve stejném roce 1911, tak plodném na diskuse o žižkovských záhadách, snažil se Č. Pinsker odvodit jméno žižka od slova „žiža“, tj. hořící svíce, světlo či oheň, což by prý značilo muže rezavých vlasů, anebo ještě přesněji, s ohledem na diminutivní koncovku -ka, malého rusovlasého muže.⁸⁰⁾ Po dalším půl století obohatil Dobrovského výklad o novou variantu K. Stejskal a zcela nedávno nevyloučil odvození osobního jména Žižka od „žiža“ = jiskra, plamének i V. Polák.⁸¹⁾

Třetí proud vychází z rovnice Žižka, Žiška = Zigmund. Bez dokladů a širšího zdůvodnění ji uvedl do literatury V. Hanka, když roku 1854 napsal, že jméno Žižka považuje za diminutivum od Žiha, tj. prostonárodně Sigmund.⁸²⁾ Ačkoli se tomuto výkladu přikládala malá váha, neboť se soudilo, že vl. jm. Zigmund se v Čechách objevilo až po roce 1365,⁸³⁾ vystoupil s jeho široce podloženou obhajobou K. Titz. Jeho výzkum vyústil v závěr, že jméno Žižka nebylo přezdívkou, nýbrž hypokoristikon, slovo mluvy důvěrné, utvořené ze jména Zigmund. Vznik jména Žižka ze Zigmund Titz prokazoval doklady, jejichž filologickou nosnost popíral zejména V. Ertl. Titzův přísný kritik zase nedošel souhlasu V. Trávníčka.⁸⁴⁾

Do čtvrté skupiny lze zařadit etymologické variace vycházející z tvaru Žužka, doloženého v listině z 11. července 1378. A. Sedláček předpokládal, že šlo o pozůstatek staršího nepřehlasovaného tvaru, který upomíná na osobní jméno Žuž nebo Žuža v místních názvech Žižice

⁷³⁾ Starší výklady podrobně u Titze 1924, str. 9–29, novější zaznamenal V. Polák, Bibliographie onomastique de la Tchécoslovaquie, Onoma VIII/3, Louvain 1960, str. 102n, a A. Profous – J. Svoboda, Místní jména v Čechách 4, Praha 1957, str. 856–857, heslo Žižkov.

⁷⁴⁾ Mareš (ed.) 1878, str. 43. Na oba doklady upozornil Toman 1891, str. 783, Šusta 1911/34, str. 369, a znovu Pekař 1928, str. 55 odlišili dva různé Žižky v Popravčí knize. Na Tomanu i Šustu navázal Frinta 1911, str. 195, naopak Vojtíšek 1911, str. 2, Pinsker 1911, str. 2, a 1912, str. 12n, i Lang 1911, str. 289n, mimo jiné poukazovali na pleonastické spojení typu „Žižka jakýsi jednooký“. Po letech Pekař 1928, str. 207, velmi případně oponentům namítl, že kdyby šlo o výklad ex post, musela by se v 16. století ozvat také rovnice Žižka = slepý, a že nikdo se nepozastavuje nad dobovými spojeními typu „Bezručka chromý“. Odtud Pekař soudí, že by bylo možné uvažovat o výkladu Frintově, o němž ještě níže. K tomu dodávám: je s podivem, že se ve starších dobách jiný výklad slova žižka neobjevuje, což sotva lze vysvětlit tím, že byl (tj. kdyby skutečně existoval) rychle zapomenut.

⁷⁵⁾ Doklady u Titze 1924, str. 9–15, k jeho interpretaci některých pramenů Ryba 1933, str. 452.

⁷⁶⁾ Srov. Dobrovský 1779, str. 241–242, Pelcel 1779, str. 254, a obdobně Jungmann 1835.

⁷⁷⁾ Heymann 1955, str. 22–23, přehnaně praví, že se dnes obecně připouští význam žižka = jednooký ještě před vystoupením Jana Žižky z Trocnova.

⁷⁸⁾ Dobrovský 1779, str. 241, a v překladu Titz 1924, str. 16. Soudě podle K. Olivy, Vlastní jméno a apalativum, ZMK 16, 1975, str. 43–46, Dobrovský tu antcipoval pozdější sémantické studium.

⁷⁹⁾ Frinta 1911, str. 196–198. Srov. kritiku Langa 1911, str. 292–295, a Titze 1924, str. 26–28.

⁸⁰⁾ Pinsker 1911, str. 3, a 1912, str. 17n.

⁸¹⁾ Stejskal 1966, str. 36–39, soudí, že původní tvar Žižkova jména se vyvinul z předpokládaného stč. jména Žehuš, jehož zdobnělina měla znít Žeuška. Tvar Žieška lze pak chápat jako zdobnělinu doloženého stč. jména Žieš apod. Dále srov. Polák 1975, str. 183–184, k jehož výkladu ještě níže.

⁸²⁾ Hanka 1854, str. 269. Hanku následoval bez udání zdroje Brandl 1876, str. 391.

⁸³⁾ Z kritiků třeba uvést zvl. Toman 1891, str. 782, Vojtíška 1911, str. 2–3, a Šustu 1911, str. 23. Argument o výskytu jména Zigmund po roce 1365 vycházel z V. V. Tomka, Dějepis města Prahy 2, Praha 1871, str. 500. Se zřetelem na místní jméno Žimuntice Sedláček 1913, 454, posunul první výskyt osobního jména Zigmund k roku 1318 a J. Svoboda ve 4. svazku Místních jmen v Čechách, str. 845, již k r. 1261.

⁸⁴⁾ Titz 1924, str. 5 a 52–53. Filologicky se pokusil vyvrátit Titzovu etymologickou řadu „Zigmund – Žiga/Žiha – Žižka“ Ertl 1924, str. 268–286. Titz odgověděl 1925, str. 38–45, Ertl 1925, str. 45–62, a znovu 1927, str. 129–134 a 197–206. Nic se nevyřešilo. Trávníček 1925/26, str. 77, praví, že není ani bezpečného svědectví pro rovnici Žižka = Zigmund, ani přímého svědectví proti. Ve Slovníku jazyka českého, 4. vyd. Praha 1952, str. 1795, však čteme: Žižka, m., přím. ze Zigmund“. Za zcela nemožný nepovažoval Titzův výklad Flajšhans 1924, str. 629–630, otázku však ponechal otevřenou, podobně jako Ryba 1933, str. 452.

a Žižin. Sedláček připouštěl i obměny osobního jména Žužel, z něhož vznikla místní jména Žuželeves-Žiželeves a Žiželice.⁸⁵⁾ F. M. Bartoš zprvu považoval Sedláčkův výklad ze starého slova Žižka za nejbližší pravdě, později však dával přednost pokusu J. Kosiny vyložit jméno Žižka z genitivu slova žižek, žužek.⁸⁶⁾ Ve slovinštině, v níž jedině je doloženo, má toto slovo význam brouk, moučný hmyz. Některý z předků Jana Žižky mohl tuto přezdívku snad dostat pro nepořádek na sýpce zamořené pilousy.⁸⁷⁾ Jako možné východisko dalších interpretačních variací považuje Kosinův výklad i V. Polák, který také sám jich několik uvedl, aniž by jedné z nich přisuzoval definitivní platnost.⁸⁸⁾

Tak jako v otázce zevního zjevu Žižkova, tak i v otázce dotýkající se původu a významu jeho jména musíme se zatím spokojit s rezignovaným „ignoramus“.⁸⁹⁾ Mnohaletá diskuse nevyzněla však zcela do prázdna. Předně vynesla na povrch překvapivé množství údajů dosvědčujících oblibu vlastního jména Žižka zvláště v jižních Čechách a v Praze.⁹⁰⁾ Žádný z těchto údajů nejde pod rok 1365, což by zdánlivě mluvilo ve prospěch domněnky spojující výklad slova s kultem nového zemského patrona Zikmunda. Leč právě u trocnovského Žižky, doloženého poprvé 1378, naráží výklad jeho jména jako přídomku na počest sv. Zikmunda či jeho jmenovce, Karlova syna Zikmunda, nar. 1368, na nepřekonatelné obtíže.⁹¹⁾ Na druhé straně i množství doložených Žižků varuje před domněnkou, že vlastní jméno Žižka vzniklo z apelativa značícího jednooký.

Za druhé bylo více méně dosaženo shody, že v případě husitského válečníka Žižky šlo o osobní jméno individuální a nepřenosné. Odlišné pojetí zastávali pouze C. Pinsker, F. M. Bartoš a J. Kosina,

⁸⁵⁾ Sedláček 1913, str. 451–453. Smysl slov zužel, žoužel či žižel Sedláček rovněž spojoval s pojmy hoření a světla. Naproti tomu Lang 1911, str. 292, myslel spíše na souvislost se slovem žízala.

⁸⁶⁾ Bartoš 1922, str. 7, pozn. 18, a 1965 Revoluce, str. 219–220, kde obohatil slovo „žižek“ o význam lakomec. Pro pružnost Bartošovy argumentace je příznačné, že ve třicátých letech hájil rovnici Žižka = Zigmund (1932 Žižka, str. 42, pozn. 4).

⁸⁷⁾ Kosina 1952, str. 96, připouští rovněž možnost, že přezdívka souvisela s rakem, žižkovým erbovním znamením, neboť k hmyzu byli za starodávna počítáni i hadi a štíři.

⁸⁸⁾ Polák 1975, str. 179–184, uvažuje jednak možnost přezdívky pro černého, snědého člověka, jednak osobní jméno ve významu brouk, broukal či žižalka.

⁸⁹⁾ Parafrazuji tu Šustu 1911/1934, str. 361, který ovšem na str. 371 jednoznačně napsal, že slovo „žižka“ již ve 14. stol. sloužilo k označování jednookých. Všechny možnosti však nebyly vyčerpány. Malá pozornost se např. věnovala záměnam tvarů „Žižka“, „Šiška“, jichž se dotkli Titz 1924, str. 41n., a Ertl 1927, str. 129n.

⁹⁰⁾ Srov. zvl. Sedláček 1913, str. 452–453, Vojtíšek 1911, str. 2–3, Titz 1924, passim, ale i Čapek 1924, str. 28–30, kde řada dokladů z Českých Budějovic a okolí. Na dosud neznámé doklady z 15. stol. mne upozornil i R. Tecl.

⁹¹⁾ Titz 1924, str. 32–47, musel předpokládat pobyt Jana Žižky a jeho otce v Praze v době narození Karlova syna Zikmunda. Kromě toho Titz přehlédl, že v nejstarších listinách vystupuje vždy Jan řečený Žižka, což vylučuje považovat jméno Žižka za přídomek typu Jan Zikmund z Křižanova, o němž Titz 1924, str. 42.

aby ne nedostali do rozporu s teorií dvou Žižků.⁹²⁾ Ačkoli z přezdívek a přídomků se mohlo stát poměrně záhy jméno rodové,⁹³⁾ u trocnovského Jana řeč. Žižka, tomu tak nebylo, a to z následujících důvodů:

a) Žádný z Žižkových příbuzných se nejmenoval jako husitský válečník, což zvláště platí o jeho bratru Jaroslavovi a sestře Anežce.⁹⁴⁾

b) Nejeň v dokumentech z let 1378 až 1384, ale i v prvním známém Žižkově listu z husitského období čteme Johannes dictus Zizka de Trocnow.⁹⁵⁾ Tím je prokázána jednak identita jedné a téže osoby v pramenech obou časově od sebe vzdálených úseků, jednak skutečnost, že v případě této osoby bylo jméno Žižka přezdívkou a nikoli rodovým jménem.

c) Ze šlo o přezdívku, jež se vztahovala jen na jednu určitou osobu, a jež měla jen pomocnou denotující funkci, dokládají prameny aktové povahy, v nichž Žižka vystupuje jako „Jesco de Trocnow“ a „Janko monoculus“. Naopak mezi rožmberskými odbojníky a lapky byl Žižka znám především podle své přezdívky, a tak v Popravčí knize vystupuje pouze jako „Žižka“. Co je však důležité, Žižkou se v příslušných zápisích míní jen náš trocnovský Jan, nikoli jeho bratr Jaroslav, který právě proto je jen „bratr Žižkův“.⁹⁶⁾

Jakkoli tedy antroponomastika stále dluží zcela spolehlivý výklad jména Žižka, přece jen dosavadní filologické bádání sneslo dostatek dokladů pro důvodnou domněnku, že vlastní jméno Žižka bylo v případě trocnovského zemana a pozdějšího husitského válečníka individuální nepřenosnou přezdívkou, což má pro otázku jeho věku zcela mimořádný dosah.

Stáří a mládí v pozdním středověku

Kategorie mládí a stáří měly vždy v žižkovské literatuře přední místo. Na počátku polemiky mezi Tomkem a Tomanem více méně šlo jen o faktor fyziologické povahy. Dva historici přibližně stejného věku vyslovili odlišné představy o tělesných a duševních schopnostech středo-

⁹²⁾ Pinsker 1912, str. 16–17, kde rovněž obrana proti výtce Šustově, že považuje jméno Žižka za křestní. Kosina 1952, str. 96–98, se k této otázce přímo nevyjadřuje. Bartoš 1965 Revoluce, str. 219, posléze uznal, že Žižka nebylo rodovým jménem, což však prý nevylučovalo, aby otec a syn, oba Janové, nemohli mít tutéž přezdívku. Tu opravdu Bartošovi těžko rozumět, neboť aby odlišil otce Jana a syna Jana, dává jim stejnou přezdívku.

⁹³⁾ Srov. Pinsker 1912, str. 17n, Sedláček 1913, str. 457n. Vojtíšek 1911, str. 2–3, upozornil, že ani nejbližší příbuzní osob nazývaných Žižka nepoužívali v nejstarším období stejného příjmení. Také Titz 1924, str. 24, předpokládal, že kolem roku 1380 bylo jméno Žižka příliš mladé, aby se stalo rodovým, to však třeba brát ve vztahu k jeho výkladu Žižka = Zikmund.

⁹⁴⁾ Tak již Šusta 1911/34, str. 368, dále Urbánek 1924, str. 57.

⁹⁵⁾ Ve všech těchto případech, což považuji za důležité, byl Žižka zlistinění osobně přítomen, takže sám udal tvar svého jména. Za povšimnutí stojí též posun v legendě obou dochovaných Žižkových pečetí. Na prvé z roku 1378 stojí „S. JOHANNIS DE TROCZNOW“, na druhé, jež je přivěšena k listině z 18. listopadu 1420, lze přečíst „A (Z)JKONIS CAPIT. ///ABORIEN///“ (srov. Katalog 1924, str. 9–10, č. 1 a 2, str. 16, č. 14). Viz též Spunár 1974, str. 47.

⁹⁶⁾ Srov. Katalog 1924, str. 13, č. 9 a 9b, dále Mareš (ed.) 1878, str. 20 aj.

věkého válečníka mezi šedesáti až sedmdesáti lety jeho života. Skeptik Tomek zemřel jako čilý kmet, který v třiaosmdesáti letech vydal závěrečný díl svého monumentálního Dějepisu města Prahy, zatímco optimista Toman se dožil pouhé šedesátky. Role subjektivních představ a individuálních dispozic, jak se mělo později ukázat, se směrem do středověku příliš neměnila. Čilí staříky, kteří překypovali nezdolnou energií na poli válečném i v nejrůznějších uměních ducha, lze doložit právě tak v 15. jako v 19. století. Čtvrtý z tábořských hejtmanů Chval z Machovic žil ještě roku 1454, ne-li dokonce 1465, císař Zikmund dosáhl svých největších úspěchů v zápase o českou korunu krátce před svou sedmdesátkou, kališnický kazatel Václav Koranda ml. se málem dožil sta let.⁹⁷⁾ Tyto příklady, jež by bylo možné snadno rozmnožit, nejsou jistě důkazem, že tomu tak bylo i v případě Žižkově. Stačí, co naznačují, že totiž tomu tak mohlo být, neboť i v 15. století přes předpokládaný nízký věkový průměr obyvatelstva (přesněji „střední délku života“) individuálně výjimečná fyzická a duševní dispozice napomáhala některým jedincům vykonat pozoruhodné činy i v pozdním věku.⁹⁸⁾

Jelikož ikonografické prameny se záhy ukázaly jako nespolehlivé, stala se jádrem diskuse literární svědectví přímo i nepřímo vypovídající o Žižkově stáří v době jeho největšího životního vzepětí. V prvé řadě šlo o průkaznost trojího svědectví Eneáše Silvia. V listu kardinálu Juanu Carvajalovi o své cestě na sněm do Benešova a o dvoji zastávce v Táboře Silvius napsal: „Na vnější bráně města (roz. Táboru) byly dva štíty; na jednom byl obraz anděla, jak drží kalich, jako by radil lidu, aby přijímal pod způsobou vína, na druhém byl vymalován Žižka, stařec slepý na obě oči. Tento byl kdysi vojevůdcem táborů a o jedno oko přišel v dětství, druhé mu vypíchl nepřátelský šíp.“⁹⁹⁾ Ve 44. kapitole své České kroniky pak Silvius nechává mluvit Žižku stojícího na vinném sudě k vojsku shromážděnému po bitvě u Malesova před branami Prahy: „Neprotivím se Pražanům ve svém zájmu, neboť oni žijí po vaší a ne po mé krvi. Málo jim bude, že zahubí mne, starce zbaveného zraku. Oni se bojí vašich rukou a vašeho ducha nelekajícího se nebezpečí.“¹⁰⁰⁾ Konečně ve 46. kapitole téhož díla

⁹⁷⁾ Na analogie z minulosti se odvolával již Šusta 1910 a znovu proti Pinskerovi 1911/34, str. 359–360. Srov. též Pinsker 1911 a 1912, str. 89. K Chvalovi z Machovic srov. níže pozn. 129. Zikmund se narodil 1368 a zemřel 1437, Václav Koranda ml. žil v letech 1424–1519.

⁹⁸⁾ Všechny údaje demografické povahy pro období českého středověku mají natolik zlomkový charakter, že z nich nelze odvozovat obecněji platné závěry. K metodice a k základní terminologii srov. E. Maur, Základy historické demografie, Praha 1978, Univerzita Karlova, str. 37n, 91n a 134n. Řadu příkladů průměrného stáří z vývodů jihočeských rodin snesl Sedláček 1913, str. 469–477.

⁹⁹⁾ Cituji překlad A. Kadlece, List Eneáše Silvia o cestě na sněm do Benešova a o dvoji zastávce v Táboře, JSH XXII, 1953, str. 107. V latinském originálu stojí „homo senex at utroque lumine cassus“, srov. R. Wolkan (ed.), Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, FRA 68, Wien 1912, str. 22–57. Pinsker 1912, str. 84, upozornil, že Silvius v České kronice, kde rovněž mluví o Žižkovi na tábořské bráně, starce již vynechal. Urbánek 1924, str. 55, pozn. 5, připisoval vypuštění slova „senex“ náhodný ráz.

Eneáš ostře pokáral Zikmunda, že se snažil penězi a vším možným důstojenstvím získat Žižku, „člověka zrozeného z nepřilíš urozených rodičů, starce, slepce, heretika a svatokrádce“.¹⁰¹⁾

I když připustíme, že Eneáš Silvius nevycházel jen z vyobrazení Žižky na tábořské bráně, ale i z ústních svědectví tábořských a jiných pamětníků,¹⁰²⁾ přece jen udivuje, že Šusta přiznal Eneášovým svědectvím tak značnou váhu, že by bylo „možno od něho ustoupiti jen tehdy, kdyby se vyskytly vážné důvody contra“.¹⁰³⁾ A ty se záhy našly, když F. M. Bartoš postupně zrelativizoval hodnotu zmíněných výpovědí zdánlivě protirečícími výroky samotného Eneáše Silvia. Na první pohled by se skutečně mohlo zdát povážlivým, že Eneáš neváhal nazvat císařovnu Barboru stařenou („anus“), ač ještě nebyla padesátnicí, a že podobně mluvil o osmačtyřicetiletém papeži Eugenovi IV. jako o muži zmoženém stářím („senectute gravis“).¹⁰⁴⁾ Pochybnosti Bartošových oponentů příliš neuspěly, zvláště když ten se vzápětí přihlásil se svým korunním důkazem: čtyřicetiletý Eneáš sám sebe nazval starcem!¹⁰⁵⁾ Díky studii Creightona Gilberta o „stárnutí“ v renesanci víme, co Bartoš zmatlo. Být „starým“ znamenalo běžně v 15. a 16. století být ve věku, kdy je třeba myslet na odpočinek, na předání živnosti, na poslední věci člověka. A jelikož za průměrnou hranici mezi životem a smrtí platila padesátka, považovalo se za běžné pomýšlet na odpočinek pět až deset let před tímto mezníkem, bez ohledu na to, zda šlo či nešlo o muže v plném rozkvětu sil dnešního středního věku.¹⁰⁶⁾

Relativnost jiných soudobých svědectví není již třeba zvlášť rozebírat. Pokud třicetiletý Zikmund Korybut¹⁰⁸⁾ skutečně oslovil Žižku

¹⁰⁰⁾ V originále je „me iam senem“. Pinsker 1912, str. 84, zeslabuje toto svědectví tím, že v některých vydáních a v překladu Konáče z Hodištkova z roku 1510 chybí výraz „senex“. Sám Pinsker musel však připustit, že výraz je v konceptu Eneášově. Urbánek 1924, str. 55, pozn. 5, navíc zjistil, že uvedený výraz má i nejstarší český překlad Jana Húska z roku 1487.

¹⁰¹⁾ „... et homini ex parentibus haud admodum nobilibus nato, seni, ceco, heretico, sacrilego et in omne scelus audaci pecuniam et omnes honores offere“ (str. 38 l. vydání v Římě 1475, rozdělení na kapitoly však až v norimberském vydání z roku 1486).

¹⁰²⁾ Tak soudil Urbánek 1924, str. 54, pozn. 5, i Pekař 1927, str. 161.

¹⁰³⁾ Šusta 1911/34, str. 357.

¹⁰⁴⁾ Bartoš 1918, str. 14–15, a 1924 Otázky, str. 15.

¹⁰⁵⁾ Urbánek 1924, str. 55, pozn. 1, např. chápe Eneášovy charakteristiky jako výrazy rozhořčení a tendenčnosti, což by bylo možné připustit.

¹⁰⁶⁾ Bartoš 1925, str. 254.

¹⁰⁷⁾ Michelangelo např. ve svých 42 letech o sobě napsal „sono vecchio“, třebaže se dožil téměř devadesáti let. Řadu dalších dokladů s příslušným komentářem uvádí C. Gilbert. When Did a Man in the Renaissance Grow Old, Studies in the Renaissance 14, 1967, str. 7–32. Za pomoc při obstarání této studie děkuji dr. J. Zemličkovi. Níže ještě ukazují, jak důležité je přihlížet k významu slov „senex“ a „senectus“ u středověkých teoretiků.

¹⁰⁸⁾ Šusta 1911/34, str. 360, odhadl Korybutův věk roku 1422 na více než 30 let. Bartoš 1918, str. 15–16, snížil odhad na 26 až 27 let, a 1965 Revoluce, str. 217, dokonce již na 24 až 25 let. Vše pouze hypoteticky, aniž by dbal námitek Urbánka 1924, str. 59, pozn. 3. Bartošovi nevdává, že by dvanáctiletému Korybutovi byly u Grunwaldu svěřeny dvě litevské korouhve. Přitom ve studii

„otče“, mohl tak říci padesátníkovi i šedesátníkovi, sotva však muži kolem čtyřicítky.¹⁰⁹⁾ Podobně nebylo nutné, aby se ořebité zvali „sirotky“ jen kvůli „ctihodnému“ stáří svého zemřelého vojevůdce.¹¹⁰⁾ Válečné a organizační zásluhy Žižkovy byly postačujícím podnětem samy o sobě. Opět by však stěží připadalo v úvahu, aby se i letití válečníci nazývali sirotky, kdyby Žižkovi v době jeho smrti bylo pouze ± 40 let.

Další dva argumenty, které dočasně byly spornými body diskuse, měly naopak posílit domněnku o mladším Žižkovi. Již Tomkovi se zdálo vzhledem k Žižkovu pokročilému věku nepřipadné, že jeho sestra Anežka žila ještě roku 1434 a že jeho teta Anna zemřela asi roku 1430.¹¹¹⁾ Toman v obojím neshledal nic neobvyklého. Pokud šlo o sestru, tu přešel mlčky, pro Žižkovu tetu pak hypoteticky vypočetl věk kolem osmdesátky. Odlišnou námitku později připojil Šusta, jenž v Diefenbachově Glossariu zjistil, že sporný výraz „amita“ se do němčiny 14. a 15. století překládal i slovem „Muhme“, tj. sestřenice.¹¹²⁾ Pinsker i Matiegka uvedli proti oběma závažné námitky, ani jim se však nepodařilo prokázat, že pouze jejich varianta výkladu je jediné možná.¹¹³⁾ Tak jako v řadě jiných bodů, i zde nezaujatý historik musí připustit prozatímní neuzavřenost otázky.¹¹⁴⁾ Druhý argument byl metodologické povahy a týkal se priority náhledu dvou disciplin. Ve snaze vyloučit Šustovy důvody Pinsker prohlásil, že případ Žižkova stáří lze vyřešit toliko znalostí genealogických zákonů, a nikoli historickou metodou. Pinsker měl na mysli zejména poznatek, že na každé století připadají tři generace, což se rozcházel s případem Žižkovy rodiny. Třebaže Šusta v tomto ohledu neprokázal náležitou erudici, měl přesto pravdu v tom, že obecné principy genealogie nemají platnost pro každého jedince. O něco málo později potvrdil jeho mínění A. Sedláček, když na vývodech jihočeských rodin doložil řadu značných výkyvů od průměru.¹¹⁵⁾

Stáří nad šedesát let nebylo považováno za výjimečný úkaz ani v dobách mnohem starších. Již v antice byl lidský věk členěn na čtyři až pět stupňů, z nichž poslední, stáří = senectus, přibližně začínalo v šedesáti letech a končilo smrtí.¹¹⁶⁾ Sv. Augustin

Kníže Zikmund Korybutovič v Čechách, SH 6, 1959, str. 178 přiznává Korybutovi u Grunwaldu 13 až 15 let!

¹⁰⁹⁾ Nejstarší doklad v Kronice velmi pěkně o Janu Žižkovi, ed. Svejkovský 1952, str. 33, jejíž datace má značné rozpětí (srov. tamtéž, str. 63).

¹¹⁰⁾ Tak Šusta 1911/34, str. 360–361. Bartoš své námitky naposled shrnul 1965 Revoluce, str. 217–218. Prvý doklad názvu „sirotci“ v listině z 20. května 1426 zjistil R. Urbánek, Lipany a konec polních vojsk, Praha 1934, str. 198, pozn. 92.

¹¹¹⁾ Tomek 1879, str. 13 a zvl. 209–210, kde také doklady z novoměstských knih.

¹¹²⁾ Toman 1890 O rodu, str. 45, Šusta 1911/34, str. 358. Souhlasně s nimi dále Urbánek 1924, str. 57, a Pekař 1928, str. 19, pozn. 1.

¹¹³⁾ Pinsker 1912, str. 68–72, právem namítá, že by novoměstští radní sotva obdařili domem vzdálenou sestřenicí, kdyby byla na živu ještě Žižkova sestra. Matiegka 1924, str. 7, nepřikládá však této rozepři zásadní povahu.

¹¹⁴⁾ Týká se to např. významu lat. slova „amita“. Slovník středověké latiny v českých zemích 2, Praha 1978, str. 158, zná jen významy „otcova sestra, teta“.

¹¹⁵⁾ Šusta 1911/34, str. 358, Pinsker 1912, str. 3 a 75–77, a Sedláček 1913, str. 469–477.

¹¹⁶⁾ Srov. F. Boll, Die Lebensalter. Ein Beitrag zur antiken Ethologie und zur

zavedl šest věkových stupňů, které později převzal Isidor ze Sevilly a doplnil o číselné údaje. Isidor rozlišil dvojí etapu stáří. Jednak „senectus“ od 50. do 77. roku, jednak poslední etapu „senium“, trávající až do smrti.¹¹⁷⁾ Následující teoretici vesměs jen obměňovali Isidora anebo parafrázovali Augustina. Honorius Augustodensis kladl např. pátý stupeň („senectus“) až do 70. roku a poslední („decrepita“) do sta let či až do smrti. Bartholomeus Anglicus přidal kolem 1230 sice jeden stupeň navíc, takže stáří členil na tři stupně („senecta“ – „senectus“ – „senium“), v zásadě však opět vycházel z Isidora.¹¹⁸⁾ Počínaje 12. stoletím někteří autoři spojovali prvé tři stupně („infantia“ – „pueritia“ – „adolescentia“) pod společný termín „pueritia“, takže se vrátili k antické čtyřčlenné stupnici „pueritia“ – „iuventus“ – „senectus“ – „senium“. Johannes de Janua např. pro tyto stupně udává věk do 28, 50 a 90 let, kdy teprve mu začíná sešlost věkem.¹¹⁹⁾ Stejně tak jako sedmero lidských věků mělo svůj protějšek v sedmi dnech, sedmi svátostech, sedmi ctnostech a v jiných kategoriích sdružených do počtu magické sedmičky, tak i čtvero období pozemského žití korespondovalo se čtveřicí ročních dob, základních prvků či lidských povah. Stojí za povšimnutí, že tyto představy záhy překročily sféry knižní učenosti a dostaly se do mravoučných výkladů, kázání i do veršovaných skladeb v národní řeči.¹²⁰⁾ U nás např. Hus ve Výkladu delším na desatero přikázání rozlišuje tradiční šestero pozemského žití, k němuž připojuje záhrobní věk sedmý. A protože jeho charakteristiky ve zkratce postihují středověké uvažování, stojí za to si je poslechnout:

„A věz, že jest prvý věk člověčí od jeho narození až do zubův vzrůstu a do řeči a slove nemluvnost. Pro to, že dotud člověk obecným bhem nemluví. Potom druhý věk až do znamení chlupův brady a prsí a slove mladost. Potom třetí věk odtud až do stavu růstu a slove dorostlost. Neb dotud roste člověk u výsost a dále nic. Čtvrtý věk již prostředek života slove mocnost; neb v tom věku jest stav moci člověka k čitelnému znání, že v ten věk člověk znamenitě jest najmocnější. A pak potom, když zemědějí moci znamenitě, ale však ne tak, by nemohl skutkův činiti člověčích, přileze věk pátý, starost. A pak, když zemědějí moci, tak že již znamenitě hynú skutkové pěti čichův, že již ruce se třeseta, oči blikáta neb tekú, přileze šestý věk, jenž slove šietnost.“¹²¹⁾ Významový rozdíl mezi lat. „senectus“ a „senium“ má tak své staročeské ekvivalenty ve slovech „starost“ a „šietnost“. Kdo byl starcem („senex“), byl stále ještě sto „skutkův činiti člověčích“, jak pěkně napsal Hus. Teprve „šietnost“ znamenala fyzickou i duševní ochablost.¹²²⁾

Z předcházejícího malého exkursu můžeme tudíž mít hned dvojí užitek. Předně jsme si potvrdili, že v obecném povědomí středověku

Geschichte der Zahlen, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum XVI, 1913, 31. Bd., 1. Abt., str. 89–145, kde další odkazy.

¹¹⁷⁾ U Isidora ze Sevilly se vyskytují dvě poněkud odlišné stupnice. Jedna ve spisu „Differentiae“ (Migne PL 83, str. 818), již se přidržují, druhá v „Etymologie“ (Migne PL 82, str. 415–417).

¹¹⁸⁾ Všechny tyto údaje čerpám ze základní studie A. Hofmeistera, Puer, iuvenis, senex. Zum Verständnis der mittelalterlichen Altersbezeichnungen, in: Papsttum und Kaisertum, Paul Kehr zum 65. Geburtstag dargebracht, hrsg. A. Brackmann, München 1926, str. 287–316. Srov. zvl. str. 289n.

¹¹⁹⁾ Hofmeister, Puer, str. 292, 296, pozn. 1.

¹²⁰⁾ Srov. zvl. P. Ariès, L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime, Paris 1960, str. 8–11, kde řada dokladů pro Francii. Cenné údaje pro německý středověk snesla starší práce W. Wackernagela, Die Lebensalter. Ein Beitrag zur vergleichenden Sitte- und Rechtsgeschichte, Basel 1862. Zde např. na str. 66n. se dočteme, že podle Saského zrcadla se stáří počínalo 60. rokem, zatímco Švábské zrcadlo udávalo až 80. rok.

¹²¹⁾ Magistri Iohannis Hus Opera omnia, Tomus I, Výklady, ed. J. Daňhelka, Praha 1975, str. 173–174. Za upozornění děkuji akademiku J. Mackovi.

¹²²⁾ F. Šimek, Slovníček staré češtiny, Praha 1947, uvádí pod heslem „šiet“, šied m. – stařec nad 70 let, kmet“.

lidský věk i samo stáří byly pojímány jako sled vzájemně odlišitelných vývojových etap. Za druhé jsme dodatečně získali klíč k pochopení výrazu „senex“ v Eneášově charakteristice Žižky. V soudobém chápání označovalo slovo „senex“ muže zhruba mezi padesáti až sedmdesáti lety, který již sice překročil zenit svého tělesného vývoje, který však stále ještě měl dostatek sil k činům úměrným individuální dispozici. Ta také, jak opakují, v jednotlivých případech rozhodovala o tom, kdy který jedinec přecházel z jednoho období do druhého.

I když z praktických potřeb nebylo nutné vymezit a právně zakotvit, od kdy stáří začínalo, přesto této kategorii náleželo v soustavě středověkých hodnot závažné místo. Stačí připomenout všeobecnou úctou ke stáří jako jeden z požadavků křesťanské morálky¹²³⁾ a neméně rozšířený princip absolutního či relativního seniorátu. Ne náhodou slovo „starší“ v některých spojeních vyjadřovalo nadřazenost skupinové prestiže a funkce. „Starším“ nemusel být vždy a za všech okolností člověk starší věkem. Někdy, např. v rámci univerzitní pospolitosti, rozhodovala délka, jež uplynula od udělení gradu, hodnosti či funkce.¹²⁴⁾ Jindy se přednostně uplatňoval majetkový status, neformální autorita apod.¹²⁵⁾ Starší však měl obecně přednost před mladším všude tam, kde šlo o jedince stejného stavu, postavení, funkce a případně též majetku. Se „staršími“ se shledáváme i v husitském vojsku. Vedle „starších hejtmanů“ měli v tzv. Žižkově vojenském řádu své místo i „starší“ volení ze všech obcí, tj. pánů, rytířů, měšťanů a robotězů.¹²⁶⁾ Ani v jednom, ani v druhém případě nebylo rozhodující hledisko absolutního seniorátu. Jak tomu však bylo při volbě prvních tábořských hejtmanů na přelomu března a dubna 1420? Až dosud se první místo Mikuláše z Husi bralo za výraz jeho skutečné moci a zásluh z předchozí doby. Obojí jistě hrálo prvořadou roli. Není však vyloučeno, že v pořadí hejtmanů se odrazilo i jejich skutečné stáří:

tábořští hejtmané	první zmínka	poslední zmínka	stáří r. 1420
Mikuláš z Husi ¹²⁷⁾	1389	1420	49 – ?
Jan Žižka z Trocnova	1378	1424	60 – 62
Zbyněk z Buchova ¹²⁸⁾	1401	1425	37 – ?
Chval z Machovic ¹²⁹⁾	1412	1444/1454/1465	26 – ?

¹²³⁾ Srov. např. *Napomenutí mládencům a mladícím*, ed. A. Molnár, Česko-bratrská výchova před Komenským, Praha 1956, str. 60.

¹²⁴⁾ Pořadí podle tzv. akademického stáří se uplatňovalo např. při kvodlibetech. K tomu J. Kejíř, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971, str. 34–35.

¹²⁵⁾ K obecním, viničným „starším“ V. V. Tomek, *Dějepis města Prahy II*, Praha 1892², str. 289, a VIII, Praha 1891, str. 278 a 289. Zvláště je však třeba přihlídnout k studii J. Pečírkové, *Sémantická analýza staročeského slova obec*, LF 97, 1974, str. 96. K rozdílu mezi starými a mladými cechovními mistry Z. Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století*, Praha 1906, sr. 717n., a k úřadu „starších“ v jednotě bratrské R. Říčan, *Dějiny jednoty bratrské*, Praha 1957, str. 83 aj.

¹²⁶⁾ Srov. Svejkovský (ed.) 1952, str. 24–25, a J. Durdík, *Husitské vojenství*, Praha 1953, str. 34.

Věkový rozdíl mezi Mikulášem z Husi a Žižkou mohl být ještě menší, takže by mohli být i vrstevníky. Za povšimnutí stojí i úctyhodný věk, jehož se dožil poslední ze čtveřice tábořských hejtmanů.

Druhým pólem žižkovské diskuse je neméně rozporná kategorie mládeže.¹³⁰⁾ Na rozdíl od novověkých kodifikací středověké právo nedospělo k jednotnému vymezení zletilosti, platnému pro všechny příslušníky společnosti bez ohledu na stav a pohlaví. Středověké právo zpravidla také nerozlišovalo mezi „zletilostí“ jako způsobností k právním činům a „dospělostí“, s níž byla později spojována částečná způsobnost k zakládání právních poměrů vlastními činy.¹³¹⁾ Tzv. „spravedlivá léta“ vesměs splývala s pohlavní dospělostí.¹³²⁾ Ani církev, která jinak přesně rozlišovala „kanonický věk“, jehož dosažení bylo nezbytné pro nabytí určitých svěcení, nestanovila závaznou věkovou hranici k uzavření platného manželství. Pro celý středověk tak obecně platí, že stanovení zletilosti bylo posuzováno případ od případu.

Staré české zemské právo neznalo žádných předpisů ani o věku požadovaném pro převzetí vlády následníkem trůnu. Jestliže Václav II. vládl od 12 let, Ladislav Pohrobek se měl ujmout vlády po dovršení 18 let.¹³³⁾ Všeobecné věkové hranici se až do druhé poloviny 15. století české šlechtické právo vyhýbalo.¹³⁴⁾ Na základě obdobného vývoje v sousedních zemích lze usuzovat, že i u nás se postupně prosazovala tendence zvyšovat hranici právní samostatnosti.¹³⁵⁾ Zcela jistě na Moravě

¹²⁷⁾ Srov. Friedrich (ed.) 1921, str. 209, č. 63. Staršího dokladu zatím není, jak mi laskavě sdělil dr. M. Polívka, který se Mikulášem z Husi podrobně zabývá ve své připravované práci. Podle dr. Polívky byl Mikuláš zhruba vrstevníkem Žižkovým. Tím mimo jiné padá námitka Chaloupeckého 1951, str. 149, že kdyby se uvažovalo podle Tomana a Susty, Žižka by se dostal do styku s reformním hnutím až v pokročilém věku.

¹²⁸⁾ Srov. A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VII*, Praha 1890, str. 294.

¹²⁹⁾ Sedláček 1913, str. 473, připouští ještě platnost dokladu z 9. února 1465, Bartoš 1953, str. 81, pozn. 16, naopak pochybuje i o údajích z roku 1454 a Chvalův životopis uzavírá rokem 1444.

¹³⁰⁾ Vedle citované knihy Ph. Ariése, *L'enfant et la vie familiale*, kde řada výkladů se dotýká i středověku, srov. zvl. práci H. Feilzera, *Jugend in der mittelalterlichen Ständegesellschaft. Ein Beitrag zum Problem der Generationen*, Wien 1971. Pouze zaznamenat mohu studii N. Rejchrtové, *Dětská otázka v husitství*, ČSČH 28, 1980, str. 53–77.

¹³¹⁾ Pro srovnání s pozdějším vývojem srov. heslo *Impubertas* v OSN 12, 1897, str. 545–546.

¹³²⁾ Přesvědčení, že pohlavně dospělým jedincům náleží i právní samostatnost, se u Ondřeje z Dubé projevuje jen v nepatrném náznaku. Srov. Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé *Práva zemská česká*, ed. F. Čáda, Praha 1930, str. 159–160, čl. 97 až 99, a vydavatelův úvod, str. 58–59. Plně vyjádřeno je u Viktorina Kornela ze Všehrd (srov. *Knihy devatery*, kn. V, kap. 37, § 1). Podrobně k tomu J. Kapras, *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904, str. 12–21.

¹³³⁾ Srov. J. Kapras, *Právní dějiny země koruny české II/1*, Praha 1913, str. 184n. K jednání o plnoletosti Pohrobka R. Urbánek, *České dějiny III/2*, Praha 1918, str. 507 aj. Zde také zajímavý údaj, že plnoletost u Habsburků kolísala mezi 14 až 16 lety.

¹³⁴⁾ Výstižné shrnutí problematiky podává V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, str. 108 a 198.

¹³⁵⁾ Příklady pro Německo uvádí Kapras, *Poručenství*, str. 13n. Srov. též J.

a nejspíše i v Čechách se nepřihlíželo jen k zjevným známkám pohlavní dospělosti,¹³⁶⁾ ale i k rozdílu pohlaví a stavovského původu. Jestliže pro ženy postarčoval věk přibližně o dva až tři roky nižší než pro muže, pak příslušník panského stavu byl zvýhodňován proti potomku z nižší šlechty a oba dva běžně dosahovali tzv. právních let dříve než jejich vrstevníci z poddanských rodin.¹³⁷⁾ Pro příklad časné zletilosti syna z panského rodu nemusíme chodit daleko od Trocnova. Osířelý Oldřich z Rožberka převzal správu zděděného dominia již ve svých patnácti letech.¹³⁸⁾

Nic tak nebrání přijmout starší předpoklad, že Jan Žižka z Trocnova mohl vystupovat jako plnoprávný člen české stavovské obce od svých osmnácti let.¹³⁹⁾ Možná dokonce o rok dříve, víme-li, že v městech spadajících do oblasti právní kompetence Starého Města pražského dosahovali od roku 1350 mužští sirotci právních let osmnáctým rokem a sirotci ženského pohlaví již o tři roky dříve.¹⁴⁰⁾

Jan Žižka v listinách z let 1378–1384

Čtyři nejstarší listiny, v nichž Jan Žižka po řadě vystupuje jako svědek, dlužník, rukojmí a prodávající, jsou nenahraditelným zdrojem informací o trocnovském zemanu a o jeho vztazích k sousedům na přelomu 70. a 80. let 14. století:¹⁴¹⁾

(A) 1378, 3. dubna na Krumlově

Mikuláš řečený Plachta z Boršova stvrzuje, že přijal od svého švagra Mikuláše, syna Peraslina z Chuchelce, 25 hřiven vídeňských denárů jako věno jeho sestry a své choti Kateřiny, které současně zapisuje jako obvěnění 65 hřiven na všem svém

Macek, La jeunesse de Machiavel, *Historica* XII, 1966, str. 46–47, kde o pozdní dospělosti ve vztahu k majetkovým a občanským právům ve Florencii.

¹³⁶⁾ Odpor proti úřednímu „ohledávání“, jak se zdá, byl silnější na Moravě než v Čechách. Srov. Kapras, *Poručení*, str. 15–16.

¹³⁷⁾ Podle *Knihy Tovačovské* dosahovali muži panského rodu zletilosti již v 16 letech, rytíři o rok a poddaní o dva později. Podrobněji k tomu opět Kapras, *Poručení*, str. 16. V Čechách stanovilo všeobecnou věkovou hranici pro mužské šlechtické sirotky až Zemské zřízení z roku 1549, a to jednotně na 20 let. Náběhy k určitým normám nacházíme ovšem již dříve. Některé příklady uvádí J. Markov, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního zřízení XII.–XVII. století*, Praha 1967, str. 12, 37, 109–110 a 209. Dvacet let považovalo za hranici dospělosti již Zřízení zemské za krále Vladislava z roku 1500, ed. F. Palacký, *AC* 5, 1862, str. 238, č. 494.

¹³⁸⁾ Listář a listinář Oldřicha z Rožberka 1418–1462, I, ed. B. Rynešová, Praha 1929, str. III n.

¹³⁹⁾ Stranou ponechávám „plná léta králem daná“, o nichž Kapras, *Poručení*, str. 17.

¹⁴⁰⁾ O nálezu staroměstské rady z roku 1350 již Tomek, *Dějepis* II, str. 317, a dále Kapras, *Poručení*, str. 20 n, kde více o zletilosti v českém právu městském. Oblastí městského práva Starého Města pražského nově vymezil F. Hoffmann, *K oblastem českých práv městských. Studie o rukopisech XIV*, 1975, str. 40–41. Dr. F. Hoffmannovi jsem zavázán velkým díkem za obsáhlé informace k dané otázce. Podle jeho laskavého sdělení nejsou zatím z uvedené oblasti známy odlišné doklady. Jinak tomu však bylo v oblasti práva brněnského a jihlavského, kde v předhusitské době postarčovalo k dospělosti 12 až 14 let (srov. CJB II/4, ed. H. Jireček, Praha 1898, str. 240).

¹⁴¹⁾ Popis všech listin s údaji o edicích a literatuře uvádí *Katalog* 1924, str. 9–11, kde však u prvního dokumentu chybně datum 2. dubna. Fotoreprodukce publikoval též Urbánek 1925 Žižka, za str. 16.

jmění v Boršově, mimo půl kopy důchodu na Szralinovi v Boršově, zapsaného Plachtové sestře Gytě. Na svědectví připojili své pečeti Oldřich Drochovec z Omleničky a Jan řečený Žižka z Trocnova (Johannes dictus Zizka de Trocznow).

(B) 1378, 11. července

Jaroslav z Krupé (de Kropna) jako hlavní dlužník a Jan z Mysletína a Jan řečený Žižka z Trocnova (Johannes dictus Zuzka de Trocznow) přiznávají se k dluhu tří kop a 10 grošů pražských za přísných podmínek u židovek Stáni a Jany v Českých Budějovicích.

(C) 1378, 1. srpna

Matěj z Holkova prodává své dědiny v Ostrolově Újezdci za 54 kop grošů stříbrných Bohuňkovi a Jaroslavovi ze Lhotky a jejich dědicům. Jako rukojmí uvedeni Bernart ze Štekře, Jan z Vesce a Ješek řečený Žižka z Trocnova (Jesko dictus Zizka de Trocznow).

(D) 1384, Trhové Sviny

Jan řečený Žižka z Trocnova (Johannes dictus Zyzka de Trocznow) prodává lán v Čeřejově, na němž měla věno jeho žena Kateřina, za 19 kop grošů pražských hotově vyplacených Ješkovi Črncovi z Jedovar a jeho bratru Štěpánovi z Čeřejova a jejich dědicům. Čeněk z Klení a Mach z Holkova se jako rukojmí zavazují do tří let po případné smrti Jana Žižky vyvodit prodaný lán z každého nároku a zvláště z obvěnění Žižkovy manželky Kateřiny.

Podle Tomana všechny tyto listiny prozrazují Žižku ještě jako mladíka, který se lehkovězně zadlužil a který se spolčoval s druhy přibližně stejně starými.¹⁴²⁾ S tímto pojetím zprvu souhlasil i Šusta, když však proti němu polemicky vystoupil Pinsker, Šusta připustil, že ze samotných listin nelze rozhodnout spor o Žižkův věk.¹⁴³⁾ A. Sedláček se vývojem polemiky nedal zvíkat, neboť rozhodující význam přikládal pořadí v listině (B). Jestliže Jan z Mysletína, doložený ještě roku 1411, vystupuje před Žižkou, značí to, že byl starším v letech.¹⁴⁴⁾ Na stejnou závažnost pořadí později upozornil i Pekař u listiny (C). I zde se Žižka představuje mezi rukojmími na posledním místě, „což znamená, že postavením, majetkem nebo věkem se předem jmenovaným rovnati nemohl“.¹⁴⁵⁾

Jelikož stavovský a majetkový status sotva mohl u těchto drobných zemanů hrát roli, rozhodujícím byl zcela jistě známý nám již princip seniorátu. Z osob, jež tu přišly do styku s Žižkou, uvádím pouze ty, u nichž známe i jiné doklady:¹⁴⁶⁾

J m é n o	listina	první zmínka	poslední zmínka
Oldřich Drochovec z Omleničky	(a)	23. 8. 1374(?)	2. 12. 1403
Jan z Mysletína	(B)	13. 1. 1368	24. 10. 1411
Matěj z Holkova	(C), (D)	1. 8. 1378	1416
Čeněk z Klení	(D)	1384	12. 12. 1407

¹⁴²⁾ Toman 1890 O rodu, str. 47 n, a 1890 O Žižkovi, str. 338 n.

¹⁴³⁾ Šusta 1910, k tomu Pinsker 1911 a znovu Šusta 1911/34, str. 362, i Pinsker 1912, str. 38 n.

¹⁴⁴⁾ Sedláček 1913, str. 462.

¹⁴⁵⁾ Pekař 1928, str. 11.

¹⁴⁶⁾ Všechny údaje čerpám ze Sedláčka 1913, str. 457–464, odkud je převzal i Petřík 1924, str. 46, pozn. 2.

Žádný z těchto zemanů, jak se zdá, Žižku nepřezil, dva z nich jsou doloženi dříve než on. A protože shodou okolností šlo o svědky, potvrzuje se tím bystrý a zkušenostmi podložený soud Sedláčkův. Aniž bych zapomínal na mezerovitost pramenů,¹⁴⁷⁾ jedno je z tohoto souboru pramenů zřejmé: Žižka v každém ohledu se jeví jako muž věkem mladší, ustupující ostatním v pořadí. Kdybychom v tomto mladíkovi měli vidět Žižkova otce, musel by se jeho syn – husitský válečník – narodit někdy kolem roku 1380, a ten by opět musel mít dceru již v raném věku. Nehledě na jiné okolnosti¹⁴⁸⁾ bylo by pak krajně obtížné s tím srovnat tak závažné vztahy jako Žižkovo místo mezi tábořskými hejtmany, jeho respekt u zralých válečníků typu Jana Roháče z Dubé apod.¹⁴⁹⁾

Čeněk Pinsker vynaložil nemálo píle, aby jednak otrásl důvody Tomanovými, jednak aby prokázal pravý opak, že totiž Žižkou uvedené čtveřice listin nemohl být nikdo jiný než otec husitského vojevůdce. V případě listiny (A) Pinsker argumentoval takto: Ke smlouvě došlo pozdě po svatbě, neboť věno vyplácel syn. Kromě toho manžel upsal své choti celé své jmění, čímž se jí vydal na milost. K smlouvě tak ojedinelé Mikuláš Plachta potřeboval za svědky muže usedlé, nikoli sedmnáctileté mladíky.¹⁵⁰⁾ Přenášení právních zkušeností z vlastní mnohaleté soudní praxe Pinskerovi v tomto případě neposloužilo. Omylu se přitom mohl snadno vyvarovat, neboť již roku 1908 J. Kapras objasnil povahu svatebních smluv i zásady obvěnění v starém českém právu. Naše listina byla zcela běžným případem svatební smlouvy, jež dbala obyčejně desk zemských, že panně „třetinu výš“ má obvěněno býti a vdově „polovici toliko“. Dosadíme-li do příslušného vzorce 5a : 2 (kde „a“ je věno) částku 25 hřiven vídeňských denárů, zjistíme, že obvěnění Plachtovy choti Kateřiny mělo činit 62 a půl hřivny.¹⁵¹⁾ Ve skutečnosti však šlo o částku nižší, neboť od 65 hřiven je třeba odpočítat půl kopy ročního platu.¹⁵²⁾ Mikuláš Plachta tudíž zvláštní

¹⁴⁷⁾ Řada osob je např. známa jen díky listinám (A) a (B).

¹⁴⁸⁾ Toman 1890 O rodu, str. 62, se domníval, že Jindřich, uváděný ve spojitosti s Žižkou a jeho bratrem Jaroslavem roku 1408 v Popravčí knize, by mohl být Žižkovým zeťem Jindřichem. Srov. k tomu Pekař 1928, str. 18, a Bartoš 1963, str. 1–3, který v této souvislosti myslí na Jindřicha z Doudleb, zapomínaje přitom, že by podle jeho teorie dvou Žižků tchán i zeť byli takřka vrstevníky.

¹⁴⁹⁾ Jan Roháč z Dubé doložen v letech 1409 až 1437; podle Sedláčka 1913, str. 469, se dožil asi šedesát let.

¹⁵⁰⁾ Pinsker 1912, str. 39n.

¹⁵¹⁾ J. Kapras, Manželské právo majetkové podle českého práva zemského, VKČSN, tř. hist., 1908, čís. V, zvl. str. 31–33. Podle Viktorina Kornela ze Všehrd „třetina věnná jest tolikéž, což po panně jmenováno jest, a toho polovice, jako takto: jmenováno jest někomu po panně tisíc zl. uh., třetina bude půl druhého tisíce zl. uh., a to jest tolikéž, což jmenováno jest, totiž tisíc, a toho polovice, totižto půl tisíce, a tak celého věna bude proti tisíci i s třetinu výš půl třetího tisíce zl. uh.“. Citace usnadňuje pochopení vzorce 5a : 2, tj. a + (a : 2).

¹⁵²⁾ Předpokládám totiž, že šlo o půl kopy grošů. Při desetinásobné ceně platu máme co činit s částkou 300 grošů, která při poměru 1:6,5 se rovnala 1950 vídeňským feníkům, tj. 8 hřivnám a 30 feníkům. Obvěnění by v tomto případě dě-

ohled na svoji ženu nebral, když jí přiznal obvěnění nižší, než určovala právní zvyklost. Tím padá pracně vykonstruovaná Pinskerova domněnka o letitém manželci. Podobně nehrálo roli, vyplácel-li věno hevěstin bratr. Obvěnění tak můžeme klást spolu se Sustou i Sedláčkem do doby hned po svatbě anebo nedlouho po ní.¹⁵³⁾

Pinsker rovněž poukazoval na rozdíl ve stáří obou svědků. Zatímco Oldřichu Drochovcovi mělo být již kolem čtyřicítky, druhému o dvacet méně. Z toho Pinsker dále vyvozoval, že i druhý svědek musel být zralým mužem, neboť jinak by oba nemohli být titulováni „discreti viri“. A protože v listinách (C) i (D) je užito obrátů „po zralém předchozím uvázení“ a „po zralém rozmyslu“,¹⁵⁴⁾ Pinsker se ještě více utvrdil v omylu, že Janem Žižkou se tu rozumí otec husitského válečníka. Pokud jde o věk Oldřicha Drochovce v daném roce 1378, je třeba přihlídnout k Sedláčkově domněnce, že Oldřich z listiny (A) je poprvé doložen až 23. srpna 1374.¹⁵⁵⁾ V tom případě by byl jen o málo starší Jana Žižky. Formule výše uvedeného typu jsou běžnou součástí slovníku soudobých listin a písaři jich užívali stereotypně bez ohledu na to, zda se aktéři skutečně mezi sebou radili s rozmyslem a uvážlivě. Stejně tak výraz „discreti viri“ v koroboraci listiny (A) nedává žádné opodstatnění domněnce, že Jan řeč. Žižka z Trocnova byl již „opatrným“ či „moudrým“ mužem v základním smyslu slova. „Discretus“ byl v té době kdekdo, stačilo, měl-li právní léta.¹⁵⁶⁾

Aby však nevzniklo zdání, že Pinskerova snaha přišla nazmar, rád připomínám dva z jeho cenných postřehů. Prvý se týká dluhopisu (B), o němž se již Millauer domníval, že nebyl nikdy zaplacen, protože se dochoval bez mřežování a s neporušenými pečeti. Pinskerovi se podařilo na základě obdobného listu prokázat možnost, že listina se mohla dochovat i v případě splacení dluhu budějovickým židovkám.¹⁵⁷⁾ Ještě významnější je Pinskerův důvtipný poznatek, že Jan řeč. Žižka nutně musel držet nemovitě jmění již roku 1378, neboť jinak by nemohl v listině (C) ručit svými pozemky.¹⁵⁸⁾ A protože stejnou záruku ze strany Žižkovy obsahuje i listina (D), plyne z toho, že jak roku 1378, tak 1384 nebyl bez pozemkového majetku.¹⁵⁹⁾ Závažnost tohoto zjištění stoupne v následující kapitole.

lalo zhruba 58 hřiven. K propočtu „per 6½ denarios pro 1 grosso“ na rožmberském zboží roku 1379 srov. K. Castelin, Česká drobná mince doby předhusitské a husitské, Praha 1953, str. 100. Je však třeba vzít v úvahu, že jen výjimečně obvěnění přesně odpovídalo uvedenému vzorci (srov. Kapras, Manželské právo, str. 32).

¹⁵³⁾ Srov. Kapras, Manželské právo, str. 25n., Šusta 1911/34, str. 363, a Sedláček 1913, str. 457.

¹⁵⁴⁾ Toman 1893, str. 7–9.

¹⁵⁵⁾ Sedláček 1913, str. 459, se na základě odlišné pečeti domníval, že Oldřich z Drochovce v listině z 23. srpna 1374 byl synem stejnojmenného muže objevujícího se poprvé již 1361. Pekař 1928, str. 9, nevzal tuto reálnou možnost na vědomí a podobně jako Pinsker 1912, str. 54–55, považoval Oldřicha Drochovce z 1361 a 1374 za jednu osobu.

¹⁵⁶⁾ Je příznačné, že dluhopis (B) mluví o „discretis Stane et Johanne, Judeis mulieribus in Budweis“.

¹⁵⁷⁾ Pinsker 1912, str. 56–57, přijatelné vysvětlení podal též Petřík 1924, str. 47, pozn. 6.

¹⁵⁸⁾ Pinsker 1912, str. 61.

¹⁵⁹⁾ Ani Pekař 1928, str. 11, nepopíral, že Žižka roku 1384 měl nějaký svobodný statek, nevyvodil však z toho důsledek pro vlastnictví trocnovských dvorců.

Trocnov a jeho držitelé ve 14. století

Na stopu dvěma trocnovským statkům a jejich někdejšími vlastníky přišel již V. V. Tomek.¹⁶⁰⁾ Brzy nato J. Kalousek metodicky nápaditou studií prokázal, že v 16. a v 17. století byly v Trocnově všeho všudy dva selské statky, každý o jednom lánu pozemků. Kalousek z toho usoudil, že původně byl na jejich místě jen dvoulánový zemanský dvorec.¹⁶¹⁾ Další doklady, na něž ve 30. letech přišel J. Petřík, jeho předpoklad potvrdily.¹⁶²⁾ Nezvratné důkazy pak přinesly archeologické výzkumy. Stavební pozůstatky prvního dvorce objevil ještě v předválečném období J. Petřík, druhý objekt na křižovatce starých cest byl odkryt A. Hejnou v roce 1956.¹⁶³⁾ Podle fragmentů keramiky i jiných hledisek lze obě budovy s hospodářským zázemím přibližně klást do druhé poloviny 14. století. Otázku, který z dvorců patřil Žižkovi, však ani archeologie nedokáže svými metodami zodpovědět. Vývody v tomto směru se mohou opírat pouze o dedukce na základě tradičních místních jmen anebo o písemné prameny.¹⁶⁴⁾ Nezbyvá nic jiného, než se znovu vrátit k písemným záznamům.

První ze dvou výchozích svědectví je zápis z desk dvorských z roku 1381:

„In villa Trocnow Miksso decessit. Litera proclamacionis in Budwais in die s. Gedrudis (17. III. 1381) emanavit. Janek de Muticz nomine Pessconis de Trocnowa defendit indivisione per testes. Terminus ad docendum feria V^a III^{or} temporum penthecostes (6. VI.).
(Juxta:) Anno quo supra. Jessco de Trocnowa recepit ad relacionem domini Henrici.“¹⁶⁵⁾

Druhý zápis se vztahuje až k roku 1396:

„In villa Trocnow et in Wrczow Pessco decessit. Litera proclamacionis in Budwais fides facta feria quinta ante Elizabeth (16. XI. 1396) emanavit. Cuius bona, ibidem in Trocnow et in Wrczow que habuit, ad d. regem sunt legitime devoluta.
(Juxta:) LXXXXVI. Domy n recepit. Relacio Kowarz.“¹⁶⁶⁾

Tomek považoval Mikeše za jednoho z příbuzných válečníka Žižky, podobně jako Ješka, u něhož připouštěl, že mohlo jít o Žižkova otce.¹⁶⁷⁾ O nový výklad se pokusil Toman, který se domníval, že si Ješek vyprosil odúmrtí po Mikšovi, zatímco jeho odporník Pešek držel až do své smrti roku 1396 druhý trocnovský statek. Shodně s Tomkem i Toman

¹⁶⁰⁾ Tomek 1879, str. 3, pozn. 3.

¹⁶¹⁾ Kalousek 1890, str. 353–354.

¹⁶²⁾ Petřík 1932, str. 73n.

¹⁶³⁾ Srov. Petřík 1924 a 1928. Jelikož záznamy o postupu předválečných výzkumů se nedochovaly, byly tím ztiženy práce započaté A. Hejnou v roce 1956. K tomu Hejna 1974, str. 2n, a 1957 Výsledky, str. 1–4, a 1957 Trocnovské dvorce, str. 35–48.

¹⁶⁴⁾ Hejna 1974, str. 9, hypoteticky považuje objekt objevený roku 1956 za starší a významnější, neboť ležel u křižovatky starých cest. Kromě toho jeho poloha je v blízkosti pozemku označovaného tradičně „Na Žižkovým“.

¹⁶⁵⁾ Friedrich (ed.) 1921, str. 196, č. 13.

¹⁶⁶⁾ Friedrich (ed.) 1935, str. 268, č. 16. V knize zvodů píše Sezamy z roku 1406 dále stojí: „In Trosnowa et Wrczow post Peskonem hereditas Domino de Dudlew. Relacio Purkhardi Strnad. Pro XXX sexagenis grossorum“ (ib., str. 473, č. 6).

¹⁶⁷⁾ Tomek 1879, str. 2–3.

a všichni další badatelé považovali tvar „Jessco“ za variantu křestního jména Jan. Ješek z desk dvorských však Tomanovi nebyl Žižka válečník, nýbrž jednoznačně jeho otec.¹⁶⁸⁾ O několik měsíců později Toman doplnil své vývody o údaj listiny z 23. dubna 1380, podle níž se psal z Trocnova i Vilém Pucek, dříve z Trutmaně. Toman v souladu s poznámkou rožmberského archiváře Václava Březana na rubu listiny usoudil, že Vilém Pucek odkoupil Trocnov anebo jeho díl od Jana Žižky.¹⁶⁹⁾ Objev nového pramene vzbudil diskusi. Nedůvěřivý Tomek znovu prozkoumal listinu a povšiml si, že pečeť nese legendu „S(igillum) Wilhelmi de Trutman“. Vysvětlení rozporu mezi textem listiny a pečetí zdálo se Tomkovi prosté – pisař se spletl a omylem napsal z „Trocnowa“ místo z „Trutmaně“.¹⁷⁰⁾ Toman se svého výkladu vzdal, podržel ho však Sedláček.¹⁷¹⁾ Možnost Březanova dohadu zcela nevyloučil ani Urbánek, bezvýhradně se k němu vrátili Pekař, Petřík a další badatelé.¹⁷²⁾ Tomkova domněnka nalezla zastánce v Hadačovi a Bartošovi, kteří ji poděpřeli do té míry, že s ní je třeba nadále počítat jako s možnou variantou.¹⁷³⁾

Neméně prudká diskuse vzplanula o interpretaci zápisu v deskách dvorských z roku 1381. Vydavatel první knihy provolací ve věcné shodě s Tomanem usoudil, že odúmrtí po Mikšovi získal Ješek. Při výkladu zápisu se však Friedrich dopustil omylu, když opravil genitiv „Pessconis“ na „Jessconis“, aniž by zdůvodnil, proč by jeden a týž muž byl současně výprosníkem a odporníkem.¹⁷⁴⁾ Friedricha zprvu následoval Bartoš, který však později své nedopatření napravil.¹⁷⁵⁾ Pekař jako první postihl, co zavedlo Friedricha, sám však vstoupil na nepevnou půdu, když své dohady o Peškově držení statku po Mikšovi povýšil na jistotu.¹⁷⁶⁾ Trebaže Bartoš a po něm Petřík jeho mínění zpochybnili, Pekař ani později od něho neustoupil.¹⁷⁷⁾

¹⁶⁸⁾ Toman 1890 O rodu, str. 53–54.

¹⁶⁹⁾ Toman 1890 O Žižkovi, str. 340.

¹⁷⁰⁾ Tomek 1892, str. 110.

¹⁷¹⁾ Sedláček 1913, str. 448.

¹⁷²⁾ Urbánek 1925, Žižka, str. 10. Pekař 1928, str. 5, opravil Březanovu domněnku v tom, že v letech 1378–1380 Žižka prodal jen půl Trocnova. Dále srov. Petřík 1931, str. 53–54, Heymann 1955, str. 19, Šmahel 1969, str. 23, a Hejna 1974, str. 9.

¹⁷³⁾ Srov. Bartoš 1928, str. 116–117, kde v pozn. 11 i výchozí důvody V. Hadače. Okolnost, na kterou upozornil již Sedláček 1913, str. 448–449, že Vilém Pucek užíval pouze jedné pečeti, mluví jak proti Tomkovi a jeho následovníkům, tak v jejich prospěch. Pucek mohl používat této pečeti i v době, kdy se dočasně psal i z Trocnova. Na druhé straně není vyloučeno, že pisař listiny z 23. dubna 1380 se skutečně přepsal, zvláště byl-li Němec, jak prokazuje Hadač. Pekař 1928, str. 197–198, považoval Viléma Pucka z Trutmaně za příbuzného Licka ze Dvorce. Bartoš 1928, str. 116, odlišil Dvorec u Borovan od Dvorce u Třeboně, Pekař 1933, str. 201, námitku uznal jen zčásti. Všechny doklady, které mají dosah pro tuto spornou otázku, nově v registech zpřístupnila Kopiczková 1977, str. 28, č. 31, str. 58–59, č. 109, str. 60–61, č. 115, str. 70, č. 144, str. 89, č. 194 a str. 102, č. 228.

¹⁷⁴⁾ Friedrich 1921, str. 196, č. 13. Ve výše uvedeném znění zápisu jsem chybnou emendací opravil do původní správné podoby.

¹⁷⁵⁾ Bartoš 1922, str. 4, pozn. 3, a 1928, str. 114–115.

¹⁷⁶⁾ Pekař 1928, str. 7 a 199.

¹⁷⁷⁾ Bartoš 1928, str. 114–115. Petřík 1931, str. 50 nejde ve stopách Bartošových. Pekařovo řešení je mu bližší skutečnosti, ač nejspřávnější odpovědi prý

Současný stav otázky se od třicátých let příliš nezměnil. Spolehlivě víme, že nejpозději na začátku roku 1381 zemřel držitel svobodného trocnovského statku Mikeš.¹⁷⁹⁾ Dvorský soud zahájil obvyklé odúmrtní řízení a v neděli 17. března 1381 odeslal provolací list do příslušného města doudebského kraje, tj. do Českých Budějovic. Na pokyn relátora Jindřicha Škopka z Dubé byl provolací list vydán Ješkovi z Trocnova.¹⁷⁹⁾ Nejspíše šlo o výprosu, i když nelze zcela vyloučit, že Ješek byl jen tzv. provolavatelem.¹⁸⁰⁾ Zda list byl skutečně v Budějovicích třikrát provolán, není jisté,¹⁸¹⁾ v každém případě však v náležitě lhůtě Pešek z Trocnova vnesl prostřednictvím svého plnomocníka Janka z Mutic odpor proti odúmrtnímu právu krále Václava s odůvodněním, že svědecky může dokázat, že žil se zůstavitelem v nedělu. Dvorský soud pak určil projednání odporu na čtvrtek letnicových Suchých dnů, tj. 6. června 1381. Potud je zápis jasný. Více v něm nestojí, takže zůstává otázkou, kdo vlastně Mikšův statek získal.

Předně se nabízí možnost, že odpůrce se buď nedostavil anebo neprokázal své nároky. V tom případě zůstávala odúmrť výprosníkovi Ješkovi. Teprve hypotetickými kombinacemi lze uvažovat o dalším výkladu, tj. že spor si oba protivníci vyřešili mimosoudně. Ani pak by nebylo nutné, aby statek připadl Peškovi. Pomínou-li možnost, že Vilém Pucek vlastnil roku 1380 celý Trocnov,¹⁸²⁾ zůstává osm možných variací, které nepostrádají racionální jádro. Pro zjednodušení uvádím pouze posloupnost majitelů, a to u každého ze dvou statků zvlášť.¹⁸³⁾ Pří-

zůstává Urbánkovo „nevíme to“ (Urbánek 1925, str. 10). Pekař 1933, str. 201, neváhal napsat, že mu dal Petřík za pravdu. Petřík nejspíše v důsledku chybné excerptce kladl Peškovi smrt již do roku 1394 (str. 52, pozn. 70) a po něm též Hejna 1974, str. 10.

¹⁷⁹⁾ Obecně se přijímá, že Mikešovi náležela jen polovina Trocnova. K tomu Petřík 1931, str. 50.

¹⁷⁹⁾ Friedrich 1921, str. 196, nechal bez vysvětlení, kdo je míněn ve výrazu „ad relacionem domini Henrici“. Pekař 1928, str. 7, a Petřík 1931, str. 49, právem usoudili, že šlo o nejvyššího komorníka na zemském soudě Jindřicha Škopka z Dubé.

¹⁸⁰⁾ O rozdílu mezi výprosníkem a provolavatelem Petřík 1931, str. 45n. Možnost, že Žižka byl pouze výprosníkem, považují za ryze teoretickou. Sotva by se dalo uvěřit tomu, že by se Žižka uvolil převzít na sebe toto řízení, kdyby na něm neměl hmotný zájem. V zájmu Peškově tak jistě nebylo, neboť v tom případě by bylo jednodušší udělit provolací list ve formě výprosu přímo jemu.

¹⁸¹⁾ V příslušném záznamu provolací knihy chybí nad jménem města, do něhož provolací list vyšel, obvyklá zkratka „fides facta“, jež vyznačovala, že odúmrť byla řádně provolána. K tomu Friedrich 1921, str. XVII. Podobné případy uvádí Toman 1890 O rodu, str. 50–51, a Petřík 1931, str. 47n.

¹⁸²⁾ Vycházím z úvah založených na dvou datech: Listina z 23. dubna 1380 nasvědčuje, že Vilém Pucek z Trutmaně držel jisté zboží v Trocnově. Kdyby šlo o celý Trocnov, musel by alespoň jeden statek téměř okamžitě prodat Mikešovi, aby ten stačil do 17. března 1381, kdy započalo odúmrtní řízení, zemřít.

¹⁸³⁾ Jelikož jména uvádím zkráceně, dodávám, že Dominem se rozumí Domin z Doudleb, jinak též ze Slavče, jehož jsme již poznali výše v pozn. 166 jako výprosníka statku po zemřelém Peškovi. Více o něm Sedláček 1913, str. 469–470, a Pekař 1928, str. 7–8. Licek ze Dvorce byl majitelem jednoho lánového statku v Trocnově již roku 1399. Tehdy na něm seděl nějaký Ondřej, který na základě Lickovy nadace odváděl plat ke kaplanství kostela v Borovanech. Roku 1425 držel

pady 1 až 4 se vztahují k výkladu Pekařovu, podle něhož Mikšův statek získal Pešek. Varianty 2, 3, 5 a 8 jsou založeny na předpokládaném omylu písaře listiny z 23. dubna 1380, tj. na záměně jmen Trocnov a Trutmaně, čímž padá i vlastnictví jednoho z trocnovských statků Vilémem Puckem. Posloupnosti 4 a 7 odpovídají dříve zjištěnému poznatku, že Jan Žižka držel statek v Trocnově jak v srpnu 1378, tak roku 1384, kdy prodával čeřejovský lán.

1. Pekař 1928, str. 5–9; 1933, str. 201 – Petřík 1931, str. 53–54 – Hejna 1974, str. 10
 - a) do 1381 Mikeš – do 1394/96 Pešek – Domin > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – 1378/80 Pucek – před 1399 Licek
2. a) do 1381 Mikeš – do 1396 Pešek – Domin > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – 1399 Licek
3. a) do 1381 Mikeš – Žižka – do 1396 Pešek – Domin > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – 1399 Licek
4. a) do 1381 Mikeš – Žižka – do 1396 Pešek – Domin > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – 1380 Pucek – 1399 Licek
5. Bartoš 1928, str. 115
 - a) do 1381 Mikeš – Žižka – 1399 Licek > 1425 O. Licek
 - b) do 1396 Pešek – Domin
6. a) do 1381 Mikeš – Žižka – 1399 Licek > 1425 O. Licek
 - b) 1380 Pucek – do 1396 Pešek – Domin
7. Šmahel, srov. níže
 - a) do 1381 Mikeš – Žižka – 1399 Licek > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – 1380 Pucek – do 1396 Pešek – Domin
8. a) do 1381 Mikeš – Žižka – 1399 Licek > 1425 O. Licek
 - b) 1378 Žižka – do 1396 Pešek – Domin

Smyslem předcházejícího přehledu je ukázat, jak vratké jsou základy hypotetických úvah o vlastnictví trocnovských dvorců. Sám si věc vykládám takto: Jan Žižka zdědil po otci statek, který držel ještě roku 1378 a který před 23. dubnem 1380 prodal Vilému Puckovi z Trutmaně a dočasně i z Trocnova. Sám nejspíše odešel do královských služeb. Když krátce nato, někdy na přelomu let 1380 a 1381, zemřel držitel druhého trocnovského statku Mikeš, Jan Žižka si vyprosil odúmrť buď přímo u krále anebo u nejvyššího komorníka na zemském soudě Jindřicha Škopka z Dubé. V každém případě Žižka byl v březnu 1381 v Praze, což jako samozřejmost uniklo dosavadní literatuře. Pešek, který byl nejspíše bratrem Mikšovým a který žil odděleně na svém statku ve Vrcově, marně vnesl proti výprosu nárok. Úspěšnější však byl v případě druhého, původně Žižkova rodného statku, který koupil od Viléma Pucka před rokem 1385, kdy je Pucek doložen jako rožmberský purkrabí na Nových Hradech.¹⁸⁴⁾ Po Peškově

celou ves Trocnov Oldřich Licek ze Dvorce, podle Pekaře 1928, str. 3, nejspíše dědic a syn Lickův. K oběma Lickům i k povaze dokumentů z let 1399 a 1425 více Sedláček 1913, str. 449–450.

¹⁸⁴⁾ Srov. listinu z roku 1385 u Kopiczkové 1977, str. 58–59, č. 109. V testamentu Oldřicha z Rožmberka ze 16. února 1390 se Vilém Pucek připomíná již jako zemřelý (ib., str. 102, č. 228).

smrti roku 1396 připadla odúmrtí po něm na Domina z Doudleb. Statek nabytý výprosou Žižka zcela jistě držel roku 1384, nejdéle však do 9. července 1399, kdy byl již nějakou dobu jeho majitelem Lucek ze Dvorce. Do mezidobí let 1384 až 1399 spadá několik pohnutých událostí v Žižkově rodinném životě – smrt rodičů, o nichž uslyšíme v následující kapitole, druhý sňatek, dvojnásobná ztráta manželky, prodej statku, snad i odchod sestry Anežky do krumlovského kláštera a konečně vstup Jana Žižky i jeho bratra Jaroslava do některé z odbojných družin. Pro otázku Žižkova věku nemá tento výklad, jehož hypotetičnost neskrývám, průkazný význam. Pomáhá však pochopit složitost vlastnických změn v Trocnově i smysl zápisu, o němž bude hned řeč.

Žižkova rodina v nekrologiu krumlovských minoritů

Zcela naposled přichází na řadu pramen, který až do počátku třicátých let unikal pozornosti a který pak v žižkovských sporech ztratil na významu dříve, než mohla být doceněna jeho vypovídací hodnota. Ačkoli zápis o rodině Jana Žižky v nekrologiu krumlovského konventu Řádu menších bratří sv. Františka byl na přelomu 19. a 20. století zpřístupněn hned ve dvou edicích,¹⁸⁵⁾ vědecky ho poprvé využil až roku 1932 F. M. Bartoš, a to díky upozornění třeboňského archiváře V. Hadače. Podle písma Bartoš přibližně datoval zápis do druhé poloviny 14. století. Shoda ve jménu Žižkovy ženy Kateřiny, doložené v listině (D) z roku 1384, i nevelká vzdálenost Trocnova od Krumlova mu postačily ke ztotožnění Žižky z nekrologia s trocnovským zemanem známým z listin (A–D), v němž nepřestal vidět o tce slavného válečníka. Kromě toho Bartoš nadhodil možnost věrohodnosti pozdní zprávy Jana Dubravia o Žižkově sestře zneuctěné mnicem.¹⁸⁶⁾

Pekař zareagoval podrážděněji než jindy. Zápis v nekrologiu mu unikl, a tak se ho snažil zpochybnit. Vzdálenost mezi oběma místy považoval za málo průkaznou a ještě více mu vadilo, že Bartoš nechal v úvahu jiné Žižky, zvláště budějovického měšťana Jana Žižku, který se připomíná v letech 1388 až 1402. Také Bartošovo chronologické zařazení nedošlo souhlasu, neboť Pekař zpochyboval o možnosti přesného vročení zápisu. Hlavní protiargument však zněl: v nekrologiu nevystupují dvě ženy Jana Žižky, nýbrž matka a dvě ženy Žižkova otce Řehoře.¹⁸⁷⁾ Bartoš v replice mohl bez obav označit Pekařův násilný výklad za neudržitelný. Zápis by tak bylo možné chápat jedině v případě, kdyby jej nechal vložit do nekrologia sám Řehoř. I tak by bylo

¹⁸⁵⁾ Prvé vydání pořídil Emler 1887, str. 201–220, druhé Klimesch 1904, str. 10–31. Badatele nejspíše zmátla okolnost, že v nekrologiu je tvar „Syzka“, který se dostal i do rejstříku. Pod heslem „Žižka“ se husitský válečník objevuje u Klimesche, str. 203, v jiné souvislosti. Kromě toho v nekrologiu vystupuje jistý „Stephanus dictus Zyska, servitor castri“ (ib., str. 19, Kal. Jun.).

¹⁸⁶⁾ Bartoš 1932, str. 113–115.

¹⁸⁷⁾ Pekař 1933, referát, str. 187.

s podivem, proč by nepamatoval na svého otce. Zápisů, jako je náš, je v pramenu celá řada a vždy dávají stejný smysl jako Bartošovo čtení.¹⁸⁸⁾ Bartoš úspěšně čelil i námitce o možné totožnosti budějovického měšťana se stejnojmenným Žižkou z nekrologia. Neuvádí-li se u Žižky predikát z Trocnova, váží to podle Bartoše stejně jako neúplné záznamy o Žižkovi v pražských městských knihách i v jiných pramenech.¹⁸⁹⁾ Dodatečně Bartoš ještě připomenul, že Žižkova sestra nesla jméno zakladatelky prvního konventu klarisek v našich zemích, blahoslavené Anežky.¹⁹⁰⁾ Bartoš trval na svém, i on však se patrně zalekl dosahu objevu, který teorii dvou Žižků více zpochybňoval než zpevňoval.¹⁹¹⁾ Pro ostatní badatele jako by polemiky o nekrologiu vůbec nebylo.

Začneme s nejtěžším úkolem, přibližnou datací pramene s pomocí paleografické analýzy. Bartoš předpokládal, že rukopis SK ČSR Praha XIV B 15 obsahující Martyrologium a Necrologium krumlovských minoritů vznikl nejspíše již v roce 1358, kdy byl konvent vysvěcen.¹⁹²⁾ Datum a quo však lze stanovit přesněji, nikoli jen dohadem. Kodex v dnešní podobě existoval nejpozději roku 1369, kdy na fol. 142r byl zapsán soupis duší uvozený nadpisem: „Anno Domini M^oCCC^oLXIX^o hec sunt anime nobis recommendate“. Táž ruka psala nejen řadu zápisů v nekrologiu, celý základní text Calendaria na fol. 1r–24r, ale i text nadepsaný „Iste sunt anime fundatorum nostrorum“ na fol. 138v. Srovnáním s dochovanými rukopisy krumlovských klarisek jsem zjistil, že tato ruka náležela písaři Jakubovi z Plzně, který roku 1366 dokončil na náklad zpovědníka Františka Collectarium v rkp. SK ČSR Praha XIII C 11, fol. 7v–12r.¹⁹³⁾ Calendarium na předcházejících fóliích 1v–7r má stejné rysy jako minoritské nekrologium. Naproti tomu dvě Calendaria v rukopise SK ČSR Praha VI B 9 nejspíše vznikla v jiné dílně. Ne náhodou také tento rukopis má shodné pamětní zápisy s kodexy SK ČSR Praha XXII A 1a–b, jež dosvědčují, že je nechal na svůj náklad pořídit pro krumlovské klarisky Petr z Rožmberka, probošt kapituly Věch svatých na Pražském hradě.¹⁹⁴⁾ V obou rukopisech s nekrologií lze sice doložit stejné ruce, ty však nemají nic společného se zápisem o rodině Žižkově.

¹⁸⁸⁾ Srov. např. Klimesch 1904, str. 11, IV. Id. Jan.: „Obiit Ewa, mater domini Nicolai de Parochia, Gilco, pater eius, Onso, frater, Zdena soror eius“, nebo str. 18, II. Id. Maii: „Obiit Ditlinus, pater fratris Petri, et mater ipsius Elizabeth, Conradus, frater eius.“

¹⁸⁹⁾ Platí to zvláště o zápisech Popravčí knihy, ed. Mareš 1878, str. 20n.

¹⁹⁰⁾ Méně přesvědčivě Bartoš 1933, str. 96, naznačuje údajnou nepřízeň písaře k Žižkovi. Podobně strohých zápisů je v nekrologiu většina.

¹⁹¹⁾ Je příznačné, že později se k tomuto prameni vrátil jen jednou běžnou připomínkou. Srov. Bartoš 1963, str. 6.

¹⁹²⁾ K počátku konventu Klimesch 1904, str. VII n.

¹⁹³⁾ Kolofon na fol. 12r otiskl již J. Truhlář, Catalogus codicum manuscriptorum latinorum, qui in C. R. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur, II. Praha 1906, str. 221, č. 2286.

¹⁹⁴⁾ Srov. Truhlář, Catalogus I, Praha 1905, str. 432, č. 1042, a Catalogus II, str. 212, č. 2243 a 2244.

Předpoklad, že základní text minoritského Calendaria pochází až z doby 1368–1369, potvrzuje i rozbor 56 přímo datovaných zápisů. Až na dva z let 1347 a 1355, tj. z doby před vysvěcením konventu, jsou všechny z období 1369–1595. Zápisy týkající se osob zemřelých do roku 1369 zapsal do Calendaria buď sám Jakub z Plzně anebo písař, který doplnil soupis na fol. 142r o další jména. Z poměrně velkého počtu zápisů nekrologické povahy, jež zachycují na 800 osob, lze vyčlenit skupiny psané vždy jednou rukou s charakteristickými rysy. Zápis, který nás nejvíce zajímá, nelze přiřadit ani k jedné z těchto skupin, které je možné díky datovaným i datovatelným zápisům poměrně spolehlivě časově vymezit. Naštěstí tím nejsou všechny datovací možnosti vyčerpány. Prvním důležitým vodítkem je kontext našeho zápisu. Pro lepší názornost graficky odlišuji čtyři ruce, které se na něm podílely.

„NICOLAI EPISCOPI ET CONFESSORIS. Gessiko braseator de Crumlow.
Obiit Pesca venator domini. Gregorius, pater Johannis
dicti Syzkonis, mater Johanna et contorales
sue ambe Katherine cum predecessoribus suis.“

Zápis o rodině Žižkově časově následoval po základním údaji o svátku sv. Mikuláše, což je téměř zbytečně připomínat, a nutně i po záznamu o rožmberském lovcí Peškovi. Stejně stručný zápis na paměť krumlovského sladovníka mohl být připojen kdykoli, avšak podle povahy písma spíše dříve než později.¹⁹⁵⁾ Zmíněný lovec Peška je s největší pravděpodobností totožný s psovodem stejného jména, na něhož pamatoval jednou kopou grošů Oldřich z Rožmberka ve své závěti z 16. února 1390.¹⁹⁶⁾ Jelikož Peška byl tehdy ještě naživu, mohl být zápis o Žižkově rodině připojen až po tomto datu. Tím jsme získali neobyčejně cenný doklad pro dataci a quo. Mezník ad quem lze stanovit jen přibližně, a to s pomocí paleografického rozboru. Zápis se předně veskrze odlišuje od jiných tím, že je psán dvojím typem písma. Jeho původce jako by se zprvu snažil přizpůsobit předcházejícímu záznamu o Peškovi, a proto prvá dvě slova („Gregorius, pater“) mají povahu písma zv. gotica textualis či libraria. Zbytek zápisu od slova „Johannis“ je již tzv. cursiva textualis. Proč tomu tak je, lze se nanejvýš jen domnívat. Snad písař začal pospíchat,

¹⁹⁵⁾ Sladovníka Ješka se mi v pramenech krumlovské proveniencce nepodařilo zjistit.

¹⁹⁶⁾ Srov. K o p i č k o v á 1977, str. 103, č. 228.

a proto dal po dvou prvních slovech přednost bližší mu kurzívě. Zcela empiricky, na základě srovnání s datovanými zápisy nekrologia, jsem dospěl k závěru, že záznam o Žižkově rodině je možno zhruba vymezit léty 1390 až 1410. Podle odborné a mnou nijak neovlivněné paleografické expertízy dr. P. Spunara svědčí použití minuskulního tvaru litery „a“ na konci kursivou psaného slova „Johanna“ o tom, že písař byl ještě spjat s grafickou tradicí druhé poloviny 14. století. Zápis lze proto podle dr. Spunara datovat nejspíše k roku 1390, maximálně do roku 1400.¹⁹⁷⁾ Dříve, než se budeme zabývat možnými podněty této datace pro doplnění Žižkova životopisu, povšimneme si společenské skladby pomyslné pospolitosti náhodně shromážděné v nekrologiu.

Oba konventy v Českém Krumlově spolu se starším klášterem cisterciáků ve Vyšším Brodě (zal. 1259) a o několik málo let pozdějším konventem řeholních kanovníků sv. Augustina v Třeboni (zal. 1367) dodávaly rožmberskému dominiu shodnou funkci a gloriolu jako síť klášterů, kterou Karel IV. dobudoval v metropoli. Nekrologia všech těchto domů měla také ne náhodou jakési společné jádro podstatně zahrnující fundatory, jejich předky, příbuzné i potomky.¹⁹⁸⁾ Více než přesvědčivě dokládají společný prazáklad všude se opakující úmrtní dny Dětocha ze Žiželic, nejspíše z vděčnosti za statky odkázané Rožmberkům,¹⁹⁹⁾ a dále pak trojice padlých hrdinů od Kresčaku v čele s králem Janem Lucemburským a jeho spolubojovníky Jindřichem z Rožmberka a Heřmanem z Miličína.²⁰⁰⁾ Nekrologium krumlovských minoritů připomíná celkem 38 příslušníků panských rodin, z toho 17 Rožmberků,²⁰¹⁾ devět členů rodu pánů z Hradce, tři z Kamenice nad Lipou, dva z Landštejna apod.²⁰²⁾ V předhusitském období jen výjimečně vypadlo jméno některého člena krumlovského rodu, později naopak se tyto zápisy vyskytují ojediněle.

Vedle panstva, prvého nikoli co do počtu (4,8 %), nýbrž co do významu, zaujímá v nekrologiu přední místo řeholní i světské duchovenstvo (21,6 %). Nejvíce zápisů, celkem 64, připomíná představené a řádové bratry domácího konventu.²⁰³⁾ Dále je v nekrologiu vzpomenu 36 minoritů českopolské provincie včetně světícího biskupa Jaroslava, dvou provinciálů a dvou kustodů.²⁰⁴⁾ Klarisek nalezneme v minorit-

¹⁹⁷⁾ P. Spunar, jemuž jsem zavázán díky, nijak ovšem nenese odpovědnost za případnou chybnost mých dalších dedukcí.

¹⁹⁸⁾ Postřehl to již Klimesch 1904, str. XII.

¹⁹⁹⁾ Výmluvná je v tomto ohledu již listina z 24. dubna 1362, v níž rožmberští fundátoři zakládají a dotují oba konventy (ed. Klimesch 1904, č. XII, str. 49–50), K Dětochovi ze Žiželic dále Sedláček, Hradý XIV, Praha 1923, str. 408.

²⁰⁰⁾ Srov. nekrologické zápisy u Klimesche 1904, str. 2, 5, 15, 23, a dále edice M. Pangerla, Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae Virg. zu Hohenfurth in Böhmen, FRA II/23, Wien 1865, str. 384–385, a J. Losertha, Ein Nekrolog des Augustinerklosters in Wittingau, MVGD B XVII, 1879, str. 221.

²⁰¹⁾ Petra II. z Rožmberka započítávám mezi světské duchovní.

²⁰²⁾ Nezapočítávám opět Viléma z Landštejna, probošta vyšehradské kapituly, podobně jako členky panských rodů mezi klariskami. Zápisy příslušníků vyšší šlechty jsou vesměs vysvětlitelné příbuzenskými svazky s Rožmberky.

²⁰³⁾ Nekrologium zaznamenává 6 kvardiánů, 55 konventuálů, 2 laické bratry a 1 terciáře.

²⁰⁴⁾ Fr. Jaroslava, episcopus Saraptensis (+ 1416) působil jako inkvizitor a světící biskup v Praze v letech 1408 až 1410 (srov. Tomek, Dějepis V, str. 130). Z provinciálů je připomenut Petr z Hradce a Swatomir (Klimesch 1904, str. 16 a 18). K oběma srov. A. Neumann, Die Chroniken der mährischen Minoriten, Olomouc 1936, str. 47–48. Pro srovnání uvádím počet bratří z ostatních konventů: Praha sv. Jakub 5, Praha sv. František 8, Jindřichův Hradec 4, Mladá Boleslav 3, Benešov 9, Bechyně 1, Kadaň 1, dva zповědníci klarisek z Panenské Týnice. U pěti bratří je příslušnost ke konventu nejistá.

ském nekrologiu celkem 52, z toho padesát domácích.²⁰⁵⁾ Více jmen ovšem přináší nekrologium klarisek, v němž naopak jen ojediněle se objevují jména minoritů, která se nevyskytují v našem prameni.²⁰⁶⁾ Z řeholníků jiných řádů zde vystupují dva cisterciáci z Vyššího Brodu, dva premonstráti a dva řeholní kanovníci sv. Augustina.²⁰⁷⁾ Deset světských duchovních bylo do nekrologia zapsáno vesměs pro zvláštní náklonnost ke krumlovskému konventu.²⁰⁸⁾

Z příslušníků nižší šlechty se podařilo identifikovat 97 osob, což není mnoho (12,3 %), zvláště když se nedá předpokládat, že by se právě rytíři a zemané ve větším počtu vyskytovali mezi neurčenými jedinci.²⁰⁹⁾ Jelikož někteří členové této skupiny jsou uvedeni bez jakéhokoli stavovského označení, je více než pravděpodobné, že k nim náležejí další osoby, u nichž je udán původ jménem vesnice. Skupina, kterou označují jako „vesničané“, je sociálně nesnadno postžitelná. Dalo by se očekávat, že v první řadě šlo o poddané z klášterních vesnic. Právě těch však, s výjimkou blízké vesnice Vyšný, přichází velice málo.²¹⁰⁾ Z tohoto důvodu soudím, že pod „vesničany“ je třeba rozumět především svobodníky, rychtáře a zámožné sedláky, jejichž majetkový status se příliš neodlišoval od běžných zeman-ských rodin. U jednotlivců pocházejících z vesnic vzdálených od Krumlova více než 12 km (k tomu ještě níže) pak předpokládám, že více méně šlo o příslušníky nižší šlechty. Připočteme-li tuto skupinu s otazníkem (celkem 41 osob), zvětší se kategorie nižší šlechty na 138 osob (17,5 %). Počet vesničanů se tím úměrně sníží ze 121 na 80 osob (10,1 %).

Mezi měšťany mají v nekrologiu jednoznačnou převahu obyvatelé Českého Krumlova (celkem 61, tj. 7,7 %). Zbývajících 17 měšťanů pocházelo z 9 měst a městeček.²¹¹⁾ Dalších 10 měst v nekrologiu přichází jako rodiště či působíště minoritů a klarisek. Společenská skladba tohoto zvláštního mikrosvěta zemřelých by nebyla úplná, kdyby v ní nebylo místa pro početné panské služebníky (70, tj. 8,9 %) a klášterní čeled' (9, tj. 1,1 %). Znovu se tak potvrzuje, že klášterní nekrologia nebyla výlučnou pamětnicí výše postavených jedinců a že za jistých podmínek byla otevřena i laikům z třetího stavu.²¹²⁾ Celkový přehled usnadní následující tabulka.

duchovenstvo					laikové										neurčení	
řeholní				svět- ské	šlechta				města		ostatní					
minoritě		klarisky			vyšší		nižší		Český Krumlov	ostatní	služebníci klarisek	služebníci u dvora	vesničané			
Český Krumlov	ostatní	Český Krumlov	ostatní	Rožmberkové	ostatní	určení	možní?									
64	38	50	2	10	16	20	97	41	61	17	9	70	80	207		
102		52			36	138		159								
154					174		78								159	
160					411											
170					788											

Ptáme-li se po důvodech a podmínkách zápisu zemřelých do krumlovského nekrologia, stačí se omezit na laiky, neboť u osob duchovního stavu byla rozhodující příslušnost či úzký vztah k jednomu z řádů sv. Františka.²¹³⁾ S výjimkou klášterní čeledi je třeba iniciativu hledat v rodinách pozůstalých. Věčná připomínka zesnulých při výročních zádušních mších nebyla podnícena jen obzvláštní zbožností, nýbrž též společenskými ohledy. Slušelo se, aby významný rožmberský služební, purkrabí, ale i zeman z okolních končin a v neposlední řadě i zámožný měšťan pamatoval na své nejbližší zemřelé. Připomínka v nekrologiu se v těchto případech neobešla bez náležitě odměny, pokud nebyla motivována mimořádnými službami či zásluhami. Přesně stanovenou sazbu za zápis jedné či více duší nelze z nekrologia zjistit. U většiny laiků není zápisné vůbec udáno, z čehož nelze vyvozovat, že bylo prominuto.²¹⁴⁾ Vedle peněžitých rent i jednorázových darů v hotovosti se vyskytují i věcné dary, jako kůň, kráva, louka, vosk, kalich, ornáty apod.²¹⁵⁾ Některé z těchto darů nebyly zvláště veliké, takže si je mohli dovolit i nepříliš zámožný zeman z rodu trocnovského Žižky.²¹⁶⁾

Bylo by omylem se domnívat, že naprostá většina osob v minoritském nekrologu pocházela přímo z Českého Krumlova. Z města samého včetně hradního dvora se podařilo identifikovat 276 osob (tj. přibližně jednu třetinu všech zapsaných). Je ovšem třeba počítat s tím, že mezi neurčenými byla většina rovněž z Krumlova. Podle rozptylu lokalit jsem vymezil dva okruhy. Prvý ve vzdálenosti přibližně 12 km

²⁰⁵⁾ Z Krumlova je uvedeno 5 abatýší, 36 konventuálek, 5 novicek a 4 laické sestry. Dále se připomíná jedna abatýše ze Znojma a jedna klariska z opavského konventu.

²⁰⁶⁾ Např. jeden kvardián a dva konventuálové jsou zapsáni jen v nekrologiu klarisek, a naopak 10 konventuálek je připomenuto pouze v nekrologiu minoritů.

²⁰⁷⁾ Ve dvou případech hrál roli příbuzenský vztah. P. Ondřej, opat konventu řeholních kanovníků sv. Augustina z Třeboně, se připomíná jako „intimus pater a amicus fratrum Minorum“ (Klimesch 1904, str. 24).

²⁰⁸⁾ Vedle zmíněných již Petra II. z Rožmberka a Viléma z Landštejna vystupují jako „přátelé bratří“ bavorovský děkan Václav a chvalšínský farář Petr (Klimesch 1904, str. 30 a 15).

²⁰⁹⁾ Neurčených je 207, tj. 26,2 %. Naprostá většina z nich je označena pouze křestními jmény, takže nejspíše šlo o domácí minority a klarisky.

²¹⁰⁾ Výčet vesnic náležejících klariskám podal Klimesch 1904, str. XVI a 115–119. Z patnácti vesnic se v nekrologiu vyskytují pouze tři. Vedle zmíněného již Vyšného jen Nákří a Třebelice. V prvním případě však rychtář Dytlinus z Nákří byl svobodným člověkem (srov. Friedrich 1921, str. 200, č. 31) a příslušníci rodu Ocasů z Třebelice zase zemané ve službách Rožmberků. Srov. např. Kopiczková 1977, str. 107, č. 241.

²¹¹⁾ Nejvíce je zastoupena Praha (5) a Soběslav (3), dále Nová Bystřice (2) a po jedné osobě Kaplice, Kamenný Újezdec, Pasov, Řezno, Třeboň a Velešín.

²¹²⁾ Odkazují zde na objevnou studii I. Hlaváčka, Streiflichter ins Alltagsleben der böhmischen Augustiner-Chorherrenkonvente in der Luxemburgerzeit (Zur Aussagekraft des Raudnitzer Nekrologiums), kde i další speciální literatura. Dr. I. Hlaváčkovi jsem zavázán díky za zapůjčení strojopisu.

²¹³⁾ Třeba tu mít na paměti známou nevráživost mezi mendikanty a světskými duchovními.

²¹⁴⁾ Záписy peněz a jiných darů byly v nekrologiu nadbytečné, protože tyto příjmy byly registrovány ve zvláštních účetních knihách, o nichž se zmiňují „Moniciones in capitulo Znoimensi anno domini 1412° ordinate“ v rkp. SK ČSR Praha, V FF 29, fol. 72r.

²¹⁵⁾ Různorodé dary nestejně hodnoty shledal I. Hlaváček v roudnickém nekrologiu.

²¹⁶⁾ Rožmberský kuchař Jan např. věnoval 40 grošů za sebe a duše svých šesti zemřelých příbuzných (Klimesch 1904, str. 18), za zápis jistého Jana Košíka stačilo půl kopy grošů (ib., str. 15) apod.

od města zachycuje větší část krumlovského tržního okruhu a městského hospodářského zázemí. Další okružní pás ve vzdálenosti 12 až 30 km je možno považovat za širší akční sféru krumlovského konventu, zčásti se prolínající se zázemím budějovických dominikánů. Je příznačné, že z Českých Budějovic se v minoritském nekrologu nikdo neobjevuje, což jen potvrzuje Bartošův předpoklad, že uvedený zde Jan Žižka není totožný se stejnojmenným budějovickým měšťanem, u něhož je navíc doložen jistý vztah k tamějšímu dominikánskému konventu.²¹⁷⁾

Ze 130 lokalit uvedených v nekrologiu bylo 14 měst, 5 městeček a 111 vesnic, tvrzí a hradů.²¹⁸⁾ Asi třetina z nich ležela v prvním okruhu (celkem 42), dalších 26 ve vzdálenosti od 12 do 30 km a zbytek (62) ve vzdálenosti nad 30 km. Pět lokalit nepříslušelo k historickému území Čech.²¹⁹⁾ Pokud jde o početní zastoupení osob podle kombinovaného kritéria vzdálenosti a stavovské příslušnosti, postačí pohled na tabulku.

lokality	duchovenstvo				šlechta		obyvatelé měst	ostatní			neurčeno	celkem
	minorité	klarisky	jiné řády	světští duchovní	vyšší	nižší		služebníci klar.	služebníci dvora	vesničané		
Český Krumlov	64	50	—	6	16	—	61	9	70	—	—	276
do 12 km	—	—	—	1	—	5	1	—	—	74	—	81
12 až 30 km	—	—	3	—	—	43	3	—	—	17	—	66
nad 30 km	36	2	3	3	20	30	13	—	—	24	—	131
neurčeno	2	—	—	—	—	19	—	—	—	6	207	234
celkem	102	52	6	10	36	97	78	9	70	121	207	788

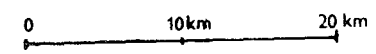
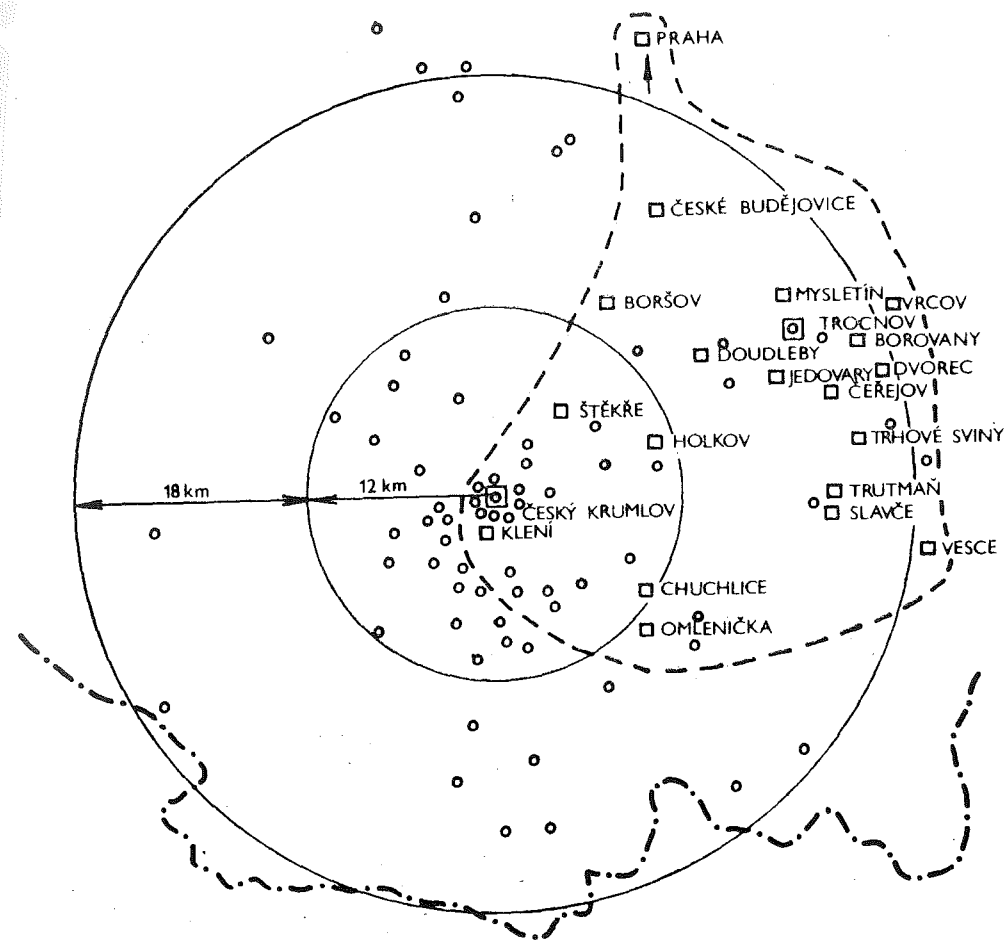
Téměř polovina identifikovaných příslušníků nižší šlechty pocházela z míst ležících ve vzdálenosti 12 až 30 km od Českého Krumlova. Z letmého pohledu na mapu je zřejmé, že příslušné lokality druhého pásma nevytvářejí výraznější shluky. Proto také netřeba přikládat zvláštní význam skutečnosti, že z blízkého sousedství Trocnova se v nekrologiu objevují jen zemané či svobodníci z Pašinovic a Hůrky.²²⁰⁾ Nicméně

²¹⁷⁾ Budějovického sladovníka Jana Žižku Bartoš 1933, str. 96, vyloučil jen proto, že vystupuje jako rukojmí v listině tamějšího dominikánského kláštera z roku 1402. To nestačí, více padá na váhu, že matka tohoto Jana Žižky z České ulice se jmenovala Alžběta (viz Sedláček 1913, str. 452–453).

²¹⁸⁾ Z těchto 111 lokalit později 12 zaniklo.

²¹⁹⁾ Jde o Pasov, Magdeburg, Wallsee a rakouský Schaumberg. Ze Štýrska pocházel „nobilis vir Ortolfus dictus Kopstyn de Styria“ (Klimesch 1904, str. 25).

²²⁰⁾ Z Pašinovic pocházel Pessiko, komoří Jana z Rožmberka (Klimesch 1904, str. 26). Zemanský rod v místě dosvědčuje listina z 11. října 1411 (Kopíčková 1977, str. 258, č. 650). Z Hůrky u Doudleb jednak byl rožmberský služebník Bartoš, jednak odtud pocházela jistá Kateřina, která konventu věnovala krávu na vosk (Klimesch 1904, str. 27).

- lokality uvedené v nekrologiu krumlovských minoritů
- lokality uvedené v listinách a zápisech týkajících se Jana Žižky a Trocnova v letech 1378 — 1399
- — — oblast styků Jana Žižky před odchodem z Trocnova
- . - zemská hranice Čech

jeden z dobrých známých Jana Žižky prokazatelně přišel do styku s krumlovskými konventy, a to Matěj z Holkova, který v červnu 1401 prodal klariskám roční plat ve výši 42 grošů.²²¹⁾

Přísně vzato, historik nemá absolutní jistoty, že Janem řečeným Žižkou se v krumlovském nekrologiu rozumí právě zeman z Trocnova. Dvojnásobná shoda v křestním jménu původce zápisu a jedné z jeho manželek zdá se vylučovat záměnu s jinými Žižky.²²²⁾ Okolnost, že u Žižky z nekrologia není uvedeno „dominus“, „armiger“ apod., nepadá na váhu, neboť nejinak je tomu i v případech jiných zemanů.²²³⁾ Více by mohlo hrát roli, že Žižka tu vystupuje bez přídomku „z Trocnova“, kdyby tak tomu opět nebylo i v jiných pramenech. Pokud jde o stavovské hledisko, vzdálenost Trocnova od Krumlova i o výši zápisného, nezjistili jsme žádnou překážku, pro kterou by bylo historického Žižku třeba z úvah vypustit. A jelikož ani z hlediska paleografie není námitka proti dataci zápisu do přelomu 14. a 15. století, považuji zápis v krumlovském nekrologiu za věrohodný příspěvek k životopisu husitského vojevůdce.

Co lze z nekrologického záznamu ještě vyčíst pro sporné otázky žižkovského studia? Poměrně pozdní vznik zápisu téměř vylučuje teorii dvou Janů Žižků z Trocnova. Protože záznam je připisán k úmrtímu dni otce Řehoře,²²⁴⁾ musel by v 90. letech 14. století být na živu jak jeho údajný syn Jan, tak i vnuk Jan, jednooký válečník. Samo o sobě by to nebylo nemožné. Je však třeba vzít v úvahu, že v tom případě by údajný vnuk Řehořův nemohl v Trocnově nic vlastnit, nemluvě o tom, že otec Jan i syn Jan by byli oba uváděni slůvkem „dictus“ Žižka.

Celou záležitost si lze vysvětlit velmi prostě. Někdy v druhé polovině 90. let Žižka pozbyl svého majetku v Trocnově a začal si hledat obživu v královských či jiných službách. Podnětem k odchodu mohlo být úmrtí některého z rodičů a ještě pravděpodobněji smrt druhé manželky. Zápisem do nekrologia Žižka jako by uzavřel trocnovskou kapitolu svého života. Naživu z jeho příbuzných, pokud víme, zůstali sourozenci Jaroslav i Anežka, blíže neurčená „amita“ Anna a dcera, jež se provdala za Jindřicha z Dubé. Jaroslav následoval svého bratra. Kde byl jeden, byl i druhý, ať už šlo o družiny odbojníků, ať už o pozdější husitská vojska. Jako válečníci z povolání měli oba zájem na zabezpečení svých příbuzných. Z tohoto zorného úhlu na-

²²¹⁾ Klimesch 1904, str. 105–107, č. XLVIII.

²²²⁾ Pokud jde o Krumlov, Schmidt – Pícha 1908–1910 znají jen Žižku válečníka a Žižky z nekrologia. Jméno Žižka se neobjevuje ani v rejstříku městské sbírky z roku 1424 (srov. Fialová – Hejnic 1975, str. 20–44). K Budějovicím srov. výše pozn. 217 a dále Ertl 1927, str. 197–206.

²²³⁾ Např. Dluhomil ze Bzové, který jako svědek spolučetil listinu z 20. prosince 1384 (V. Jenšovská, Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. Tomus I: Fontes archivi capituli metropol. eccl. Pragensis, Fasc. 2, Praha 1971, str. 393, č. 1645) a který zemřel 1389 (srov. Friedrich 1921, str. 113, č. 51), byl zcela jistě zemanského původu (srov. k tomu též Sedláček, Hrady IV, Praha 1885, str. 244). V nekrologiu pouze stojí: „Idibus Oct . . . Obiit Dluhomyl de Zebzowe (sic)“. Podobných případů by bylo možné uvést více.

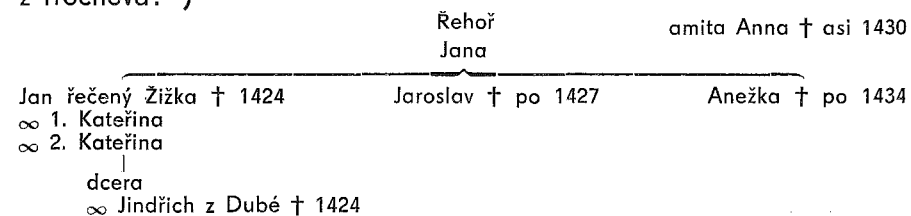
²²⁴⁾ Sled zemřelých nelze stanovit.

bývá na pravděpodobnosti i vstup jejich sestry Anežky do konventu krumlovských klarisek.²²⁵⁾ Kruh by se tím skoro uzavřel, neboť právě vztahem ke krumlovskému dvojkonventu by bylo snadné vysvětlit, proč zde nechal Jan Žižka zvěčnit paměť svých blízkých zesnulých.

Dva sporné body zbývá ještě objasnit. Žižkova účast v odbojně válce proti Rožmberkům vylučovala, aby se v letech 1406 až 1409 objevil v Krumlově, kde mu hrozilo smrtelné nebezpečí.²²⁶⁾ Zápis v nekrologiu mohl tak vzniknout buď při Žižkově odchodu z Trocnova anebo až po omilostnění králem Václavem na jaře 1409 a před odchodem do Polska. Z výše uvedeného závěru paleografického rozboru vyplynulo, že je třeba dát přednost prvé možnosti.

Za druhé se musíme vyrovnat se svědectvím hrncíře Slivky, který na mučení vypověděl, že roku 1420 měl Žižka údajně v úmyslu vypálit i panenský klášter v Krumlově.²²⁷⁾ Pokud by tomu tak skutečně bylo, nevystačili bychom s motivací opírající se o Dubraviovu historku. Zjitřená obraznost ráda popřávala sluchu pověstem o nevázanostech ve středověkých ženských kláštřích, a proto není divu, že ve vzrušeném předhusitském období kolovaly podobné pověsti i o dvojkonventu v Krumlově. Z nich patrně později vznikla smyšlenka o sestře zneuctěné krumlovským minoritou. Skutečnost však byla jiná. Oba krumlovské kláštery dodržovaly tuhou řeholi, a to jak za Rožmberků, tak za poručnické správy Čenka z Vartenberka. A byl to právě poslední jmenovaný, který 6. prosince 1417 vydal veřejné prohlášení, v němž všechny nactiutřačné pověsti důrazně popřel.²²⁸⁾ Sotva by se našel důvod, pro který by se nemělo věřit slovu předního politika předrevolučního husitství. Jestliže Anežka skutečně byla členkou konventu, pak se pro ni život v jeho zdech stal nesnesitelný až od jara 1420, kdy jméno jejího bratra začalo šířit hrůzu a strach v rožmberské državě. Vyhnání sestry z kláštera mohlo by také posloužit jako dílčí zdůvodnění nesmiřitelného Žižkova postoje ke klášterům.

A protože krumlovský zápis přináší vítané údaje o rodičích husitského hejtmana, uzavírám výklad novou verzí rodokmenu Jana Žižky z Trocnova:²²⁹⁾

²²⁵⁾ Není vyloučeno, že útulek v konventu našla i „amita“ Anna.

²²⁶⁾ K nejistému počátku Žižkovy odbojné činnosti Pekař 1928, str. 41–42.

²²⁷⁾ Srov. Mareš 1878, str. 25–26, a Pekař 1930, str. 173.

²²⁸⁾ Klimesch 1904, str. 131–132, č. LXV. Srov. též A. Neumann, Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově, Olomouc 1926, str. 153–154, kde více o vnitřním životě v krumlovských konventech.

²²⁹⁾ Záměrně opomímám nejzjistitelné vztahy k trocnovským zemanům Mikešovi a Peškovi, případně též k jiným osobám, které v rodokmenu tamějších zemanů uvádí

Shrnutí

Diskuse o Žižkově stáří si až dosud vyžádala přespříliš úsilí na úkor otázek významnějších. Respekt k zásadám obecně historické verifikace fakt přitom nejednou ustupoval do pozadí a uvolňoval místo nepodloženým dohadům, okamžitým nápadům a lokálním emocím. Kdekdo se v tomto případě cítil povolán řešit dějinné záhady. Mylné zdání, že historie je vědou přístupnou každému, posílili i někteří historikové z profese, kteří nedbali elementárních zásad heuristiky a kritiky pramenů.²³⁰⁾ Není potom divu, že při revizích některých hypotéz se vědecká diskuse dostala až k hranici hyperkritiky. Kdyby stejně důsledná metodika byla požadována všeobecně, máloco by z českých dějin 14. a 15. století bezvýhradně obstálo.

Všechna energie však nepřišla nazmar. Sotva bychom ve starších českých dějinách našli problém, jemuž by se dostalo tak všestranné pozornosti od badatelů různých disciplin. Prolnutí několikeré speciální metodiky posunulo do popředí teoreticky dosud nevyjasněnou otázku axiologických vazeb různorodých pramenných svědectví. Žižkovská diskuse se v tomto ohledu stala praktickou školou historické kritiky.

Mezi ryzím faktem a ryzí hypotézou může být někdy malá, jindy velká vzdálenost. V řadě dílčích otázek se ukázalo, že za daného stavu pramenné základny se nelze dobrat definitivního závěru. To samo o sobě není dokladem nespolehlivosti historické metodologie, zůstane-li domněnka domněnkou, a nikoli východiskem dalších dohadů. V základní otázce bylo již dříve a nadále zůstává jasno: jestliže uznáváme pravidla kritické verifikace historických fakt, pak hned několik na sobě nezávislých důvodů jednoznačně prokazuje, že Žižkou nejstarších listin z let 1378 až 1384 byl již hrdina husitské revoluce, a nikoli jeho otec. Pokud čáslavská kaňka patřila muži, jenž zemřel v maturním věku = 40 let, nemohla náležet Janu Žižkovi z Trocnova, který se narodil někdy kolem roku 1360 a který v době své smrti byl stár více než šedesát let.

Petřík 1931, str. 51. Nepřihlížím rovněž k Bartošovu dohadu, že Rehořem z nekrologia mohl být „Gregorius dictus Vector de Krummau“ (srov. Bartoš 1963, str. 6).

²³⁰⁾ Nezanedbatelnou roli nejen metodických, ale i etických principů závazných pro historika pěkně postihl Šimák 1923, str. 200: „Nebylo pro mne bolestnějšího citu, velelo-li mi vědecké svědomí se postavit proti slepé víře v pravost čáslavského nálezu, jež bychom jinak vítali s horoucím vděkem.“ A o málo později dodává: „Byl bych šťasten, kdybych se mýlil.“ Protikladem je Bartošova bezmezná důvěra v pravost ostatků, o níž výše v pozn. 11.

Seznam zkráceně citované literatury

- Adámek K. A., Jan Žižka na českém východě. Vlastivědný sborník východočeský, Chrudim 1924, str. 37–123.
- Bartoš F. M., O stáří Jana Žižky z Trocnova a pravosti čáslavského nálezu jeho ostatků. Kalich VI, 1918, str. 11–20.
- Bartoš F. M., Z Žižkových mladých let, zvl. otisk z ČSPS 30, 1922, 31 str.
- Bartoš F. M., O Žižkův hrob. Čáslav 1923, 20 str.
- Bartoš F. M., O čáslavské ostatky Žižkovy. Vlastivědný sborník východočeský, Chrudim 1924, str. 5–29.
- Bartoš F. M., Sporné otázky Žižkova života. Žižkova doba IX. Praha 1924, 31 str.
- Bartoš F. M., Studie o Žižkovi a jeho době IV. Žižkův hrob v Čáslavi. ČNM 98, 1924, str. 209–221.
- Bartoš F. M., Studie o Žižkovi a jeho době VI. O Žižkův hrob a věk. ČNM 99, 1925, str. 242–257.
- Bartoš F. M., Z nejstarších osudů Trocnova a rodiny Žižkovy. JSH I, 1928, str. 113–120.
- Bartoš F. M., Švýcarské poutní místo, Karel IV. a Žižka, JSH V, 1932, str. 40–42.
- Bartoš F. M., Nové zprávy o Žižkovi a jeho rodině. JSH V, 1932, str. 113–115.
- Bartoš F. M., O krumlovský zápis o rodině Jana Žižky. JSH VI, 1933 str. 94–96.
- Bartoš F. M., Oslepl Žižka r. 1421 opravdu? JSH XXXIV, 1952, str. 93–95.
- Bartoš F. M., O čest táborského hejtmana, JSH XXII, 1953, str. 77–81.
- Bartoš F. M., Žižkův zeť, jeho sestra a děd, JSH XXXII, 1963, str. 1–6.
- Bartoš F. M., Osudy Žižkových hrobů. JSH XXXIV, 1965, str. 1–10.
- Bartoš F. M., Husitská revoluce I. Doba Žižkova 1415–1426. Exkurs Žižkův věk. Praha 1965 (= České dějiny II/7), str. 216–223.
- Cibulka K., O nálezu Žižkových kostí v Čáslavi 21. listopadu 1910, Čáslav 1929.
- Čapek F. M., Trocnov. Studie historická, Praha 1924.
- Čermák K., Moje svědectví o nálezu čáslavském, ČSPS 19, 1911, str. 108–117.
- Čermák K., Nevěrohodná zpráva o spálení kostí Žižkových r. 1639. PA 24, 1911, str. 489–490.
- Denkstein V., Pavězy českého typu III. SNM A XIX, 1965, č. 1–5.
- Dlabáček J., Nález pozůstatků Jana Žižky v děkanském kostele čáslavském v roce 1910. Čáslav s. d.
- Dobrovský J., Böhmische Literatur auf das Jahr 1779, str. 241–242.
- Domečka L., Nálezy „Na hradě“ v Hradci Králové. PA 19, 1900–1901, str. 529–532.
- Drobná Z., Janiček Zmílelý z Písku a Jenský kodex. Umění 3, 1955, str. 181–204.
- Drobná Z., Jenský kodex Praha 1970.
- Emler J., Dvě nekrologia krumlovská, VKČSN 1887, str. 198–227.
- Ertl V., rec. na studii K. Titze, O původu jména Žižka. Naše řeč VIII, 1924, str. 268–286.
- Ertl V., replika na odpověď K. Titze. Naše řeč IX, 1925, str. 45–62.
- Ertl V., Příspěvky k řešení otázky o původu jména Žižka. 1. Žižka – Šiško, Naše řeč XI, 1927, str. 129–134; 2. Budějovická listina z r. 1392, ib., str. 197–206.
- Fialová A. – Hejnic J. (edd.), Český Krumlov v době husitské (podle rejstříku městské sbírky z roku 1424). SNM A XXIX, č. 1, 1975.
- Fišer F., Žižkas Schlüssel und weitere Bemerkungen zum Jenaer Kodex. MB I/2, 1969, str. 295–306.
- Flajšhans V., rec. na studii K. Titze, O původu jména Žižka. ČČH 30, 1924, str. 629–630.
- Friedrich G. (ed.), První kniha provolací Desk dvorských z let 1380–1394, AČ 31, Praha 1921.
- Friedrich G. (ed.), Druhá kniha provolací Desk dvorských z let 1395–1410, AČ 35, Praha 1935.
- Frinta A., Etymologie jména Žižkova. ČMF I, 1911, str. 193–197.
- Guth K., Žižka ve výtvarném umění. Sborník Žižkův 1424–1924, Praha 1924, str. 290–304.

- Guth K., Žižkův hrob v Čáslavi, in: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k 60. narozeninám J. Pekaře I, Praha 1930, str. 285–313.
- Hanka V., Nové objasnění několika zastaralých slov, ČČM 28, 1854, str. 267–269.
- Haškovec L., Žižkova lebka v nálezu čáslavském. Vlastivědný sborník východočeský, Chrudim 1924, str. 32–37.
- Hejna A., Výsledky archeologického výzkumu v Trocnově. JSH XXVI, 1957, str. 1–4.
- Hejna A., Trocnovské dvorce. ČNM 126, 1957, str. 35–48.
- Hejna A., Trocnov a jeho archeologický výzkum. JSH XLIII, 1974, zvl. č., str. 1–10.
- Hejnic J., Čáslavská humanistická epitafia k počtě Jana Žižky z Trocnova. ČNM 136, 1967, str. 69–79.
- Heymann F. G., John Žižka and the Hussite Revolution. New York 1955, 2. vyd. 1969.
- Hlošina J. O., O nápisech na Žižkově epitafiu v Čáslavi. Čech, č. 191, 12. července 1924.
- Hněvkovský O., Popis patologických změn na tzv. Žižkově lebce z čáslavského muzea. PA 59, 1968, str. 268–269.
- Hrdina K., (K. H.), K čáslavskému epitafiu Žižkovu. LF 51, 1924, str. 378.
- Chaloupecký V., Byl Žižka slepý? VČA LX, 1951, str. 145–169.
- Jungmann J., Slovník česko-německý. Praha 1834–1839.
- Kalousek J., O Trocnově, rodišti Žižkově. VKČSN 1890, str. 349–354.
- Katalog výstavy na paměť Jana Žižky z Trocnova. S pomocí pracovní komise redigoval V. Novotný. Praha 1924.
- Katalog 1974: Jan Žižka z Trocnova. Demokratické a bojové tradice našeho lidu (autoři Z. Drobná a J. Durdík). Praha 1974.
- Klimesch J. M. (ed.), Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissen-Klosters in Krummau. Praha 1904.
- Kopičková B. (ed.), Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslavi IV. Tomus III: Fontes Archivi publici Trebonensis. Praha 1977.
- Kosina J., O původu jména Žižka, JSH XXI, 1952, str. 95–99.
- Kotrba V., Wendel Roskopf, „Mistr ve Zhořelci a ve Slezsku“ v Čechách. Umění 16, 1968, str. 109–126.
- Kouba J., Středověké kachle s husitskými bojovníky. ČNM 135, 1966, str. 25–34.
- Kremer V. V., Žižkovy ostatky v Čáslavi. Výběr HKČB 9, 1972, str. 217–220.
- Lang P., K etymologii jména Žižkova. ČMF I, 1911, str. 284–296.
- Macek J., Tábor v husitském revolučním hnutí II. Praha 1955.
- Mareš F. (ed.), Popravčí kniha pánův z Rožmberka. Praha 1878 (= Pojednání KČSN, řada 6, díl IX).
- Matiegka J., Pozůstatky Jana Žižky z Trocnova, zvl. otisk z Antropologie I, 1924, str. 255–283, 20 str.
- Millauer M. X., Diplomatisch-historische Aufsätze über Johann Žižka von Trocnov, in: Vaterländisch-historische Aufsätze, Bd. I, Praha 1824.
- Nález kostí lidských v kostele sv. Petra a Pavla v Čáslavi, jež pokládány za pozůstatky Jana Žižky z Trocnova, zvl. otisk z PA 24, 1911, str. 201–328.
- Nováček V. J., Předehra k nálezu čáslavskému. Zvon XI, 1911, str. 300; Jeničkův makulář ib., str. 368; Jeničkova makuláře rozbor věcný, ib., str. 368.
- Novotný V., Kdy vznikla „Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi“, in: Z dějin východní Evropy a Slovanstva. Sborník J. Bidlovi k 60. narozeninám. Praha 1928, str. 229–253.
- Odložilík O., Z jubilejní literatury o Žižkovi. Naše věda VIII, 1926, str. 12–39.
- Palacký F., Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III/1. Praha 1877.
- Pekař J., Žižka a jeho doba, I, Praha 1927; II, Praha 1928; III, Praha 1930; IV, Praha 1933.
- Pekař J., ref. o studii F. M. Bartoše, Nové zprávy o Žižkovi a jeho rodině. ČČH 39, 1933, str. 187.
- Pelzel F. M., Kurzgefasste Geschichte der Böhmen. Praha 1779.
- Pelikán J., Vzpomínka ku pětistému výročí smrti Jana Žižky z Trocnova. O nálezu jeho kostí a podvržení destičky. Čáslav 1924.
- Petřík J., Přehled dějin Trocnova, Brno (1924).
- Petřík J., O jménu kupce Žižkova čeřejovského lánu (Črnc nebo Kreuz?). JSH II, 1929, str. 11–13.
- Petřík J., Odúmrtí po Mikšovi z Trocnova. JSH IV, 1931, str. 41–54.
- Petřík J., Trocnov v VII. století. JSH V, 1932, str. 73–88.
- Pinsker Č., O stáří Jana Žižky z Trocnova, Cas XXV, č. 18–20, 18.–20. ledna 1911.
- Pinsker Č., O stáří Jana Žižky z Trocnova. Praha 1912.
- Pochobradský F., Jan Žižka ve výtvarném umění. Vlastivědný sborník východočeský, Chrudim 1924, str. 139–183.
- Polák V., Několik poznámek k původu a významu jména Žižka, ZMK 16, 1975, str. 179–184.
- Prokeš J., Jan Žižka z Trocnova a jeho doba, Praha 1920.
- Prokeš J., Jubilejní literatura o Žižkovi. ČNM 48, 1924, str. 280–313; 50, 1926, str. 717–755.
- Ryba B., Drobnosti exegetické 1. K apelativu Žižka „jednooký“, LF 60, 1933, str. 449–452.
- Ryba B., Ještě Žižka a žižka. Příspěvek hodně dokumentární. LF 61, 1934, str. 94–95.
- Sedláček A., Doklady k otázce o Žižkově stáří. ČČH 19, 1913, str. 446–480.
- Sedláček A., Příčinky k životopisu M. Jana Husi 5. Něco o tradicích a svědomích. ČČH 30, 1924, str. 314–315.
- Schmidt V. – Picha A. (edd.), Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen, I, Praha 1908; II, Praha 1910.
- Spunar P., Soupis písemné pozůstalosti Jana Žižky z Trocnova, JSH XLIII, 1974, zvl. č., str. 46–49.
- Stejskal K., O významu jména Žižka a Žižkov. Dějiny a současnost VIII, 1966, č. 12, str. 36–39.
- Svejkovský F. (ed.), Staročeské vojenské řády, Praha 1952.
- Šimák J. V., Kde byl Žižka pochován. ČČH 18, 1912, str. 7–20, 463–464.
- Šimák J. V., rec. na studii F. M. Bartoše, O Žižkův hrob. ČČH 29, 1923, str. 200–212.
- Šmahel F., Jan Žižka z Trocnova. Praha 1969.
- Šťovíček J., Replika vyšehradského obrazu „Vera effigies“ Jana Žižky z Trocnova. Výběr HKČB, 14, 1977, str. 246–247.
- Šusta J., K otázce ostatků Žižkových. Národní listy, č. 336, 6. prosince 1910.
- Šusta J., K otázce stáří Žižkova. Přehled IX, 1911, str. 333–335, 354–357, 374–376; citují 2. vyd. v knize Úvahy a drobné spisy historické I, Praha 1934, str. 356–371.
- Titz K., O původu jména Žižka, Brno 1924 (= Spisy fil. fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 8).
- Titz K., odpověď na kritiku V. Ertla, Naše řeč IX, 1925, str. 38–45.
- Toman H., O rodu a příbuzenstvu Jana Žižky z Trocnova, VKČSN 1890, str. 44–62.
- Toman H., O Žižkovi, jeho rodišti a o pozdějším rodu Žižků z Trocnova podnes kvetoucím, VKČSN 1890, str. 337–348.
- Toman H., O významu příjmení Žižkova. Ze starších studií o Janu Žižkovi. Osvěta 21, 1891, str. 779.
- Toman H., O podobiznách a pravé podobě Jana Žižky z Trocnova, zvl. ot. z Květů 1912.
- Toman H., Literární památky, duch a povaha Žižkova. VKČSN 1893, č. XVI.
- Tomek V. V., O rodu a počátcích Jana Žižky až do prvního vystoupení jeho co vůdce lidu, ČČM 50, 1876, str. 193–212.
- Tomek V. V., Jan Žižka. Praha 1879.
- Tomek V. V., Oprava a doplněk k životopisu Žižkovu. ČČM 66, 1892, str. 107–118.
- Trávníček F., rec. na studii K. Titze, O původu jména Žižka. Naše věda VII, 1925–1926, str. 72–78.
- Urbánek R., Žižka v památkách a úctě lidu českého, Brno 1924 (= Spisy Fil. fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 10).
- Urbánek R., Jan Žižka. Praha 1925.
- Urbánek R., K diskusím o Žižkovi. ČNM 99, 1925, str. 1–9.
- Urbánek R., Starší obdoba rukopisu Jenského, rukopis Göttingký. VČA 61, 1952, str. 21–33, přetisk v knize Z husitského věku, Praha 1957, str. 262–274.

- Viček E., Čáslavská kalva. Zpráva o novém prozkoumání tzv. čáslavského nálezu. PA 59, 1968, str. 249–266.
- Viček E., Čáslavská kalva – pravděpodobný pozůstatek Jana Žižky z Trocnova – v konfrontaci s historickými prameny. JSH XLIII, 1974, zvl. č., str. 50–60; samostatně též Čáslav 1974, 19 str., 16 str. příloh.
- Vlk M., K otázce předlohy Jenského kodexu. SNM A XVII, 1963, č. 1, str. 1–19.
- Vojtíšek V., K otázce jména Žižkova. Čas XXV, č. 73, 14. března 1911, str. 2–3.
- V ý b o r z české literatury doby husitské I. Praha 1963.

HUSŮV PŘIVRŽENEC MIKULÁŠ MNÍŠEK

Anežka Vidmanová

Husovi následovníci, kteří o jeho literární dílo opřeli svou vlastní literární činnost, jsou pro nás namnoze pouhými stíny. Jejich názory sice poznáváme z některých husitských postil, jejich osoby a osudy však zahalil čas. Proto tím zajímavější je pro nás postava Mikuláše Mníška, v jehož díle byl rozpoznán „hlas rodícího se Tábora“.¹⁾ Jeho jméno se několikrát objevuje v pramenech let 1416–1419 a máme zachovány i dva rukopisy, jež vlastní rukou napsal a na něž se, nadto s přesnou datací, podepsal. Myšlenkovou a literární souvislost mezi Mníškem a Husem postřehl díky Flajšhansovu vydání Husových Sermónes in Bethlehem F. M. Bartoš a upozornil na ni v článku Husův ctitel na faře v Trhových Svinech,²⁾ zároveň však Mníškovo působení zkreslil tím, že mu chybně přiřkl zapsání Nového zákona v rukopise z roku 1417 a posléze, byť s otazníkem, i autorství tzv. Stříbrského quadragesimale z roku 1415,³⁾ a že se ukvapeně pokoušel jej identifikovat, a to nejdříve s Václavem Korandou,⁴⁾ pak s Mníškem, jenž se zúčastnil quodlibetu roku 1412 a mohl by být totožný s Mistrem Mikulášem z Radlic.⁵⁾ V nesporných rukopisech Mníškových shledal Bartoš

¹⁾ F. M. Bartoš, Husův ctitel na faře v Trhových Svinech, JSH 12, 1939, str. 35.

²⁾ JSH 12, 1939, str. 33–35.

³⁾ Dva přátelé Husovi, KR 27, 1960, str. 268–271; též, Husitská revoluce I, Praha 1965, str. 41, pozn. 68. Naproti tomu v rozpravě Dvě studie o husitských postilách (= Rozpravy ČSAV 66, 1955, řada SV, seš. 4), str. 13–20, stejně jako v základním článku o Stříbrském quadragesimale, Dvě husitské postily ze Stříbra, in: Theologia evangelica 1, 1948, str. 70–79, pokládá Bartoš autora Stříbrského quadragesimale za žáka Jakoubkova a o jeho identifikaci se nepokouší.

⁴⁾ JSH 12, 1939, str. 35.

⁵⁾ KR 27, 1960, str. 270.

ohlasy dvou Husových postil,⁶⁾ jmenovitě však uvedl jen paralelu z Flajšhansova vydání *Sermones in Bethlehem*⁷⁾ a zpravidla mluvil jen obecně o tom, že Mníšek užíval Husových kázání Betlémských.

Podívejme se nejprve, co z Mníškovy ruky přežilo do našich dnů. Ve Státní knihovně v Praze jsou pod sign. VI F 16 podle Truhlářova popisu⁸⁾ „*Sermones de tempore et de sanctis a prima dominica in adventu usque ad epiphaniam cum raris glossis bohemicis*“, označené na horní desce souvěkým nápisem „*Comportatura*“ a datované Truhlářem podle datace na konci rejstříku do roku 1417, a pod sign. VI F 17 „*Sermones de tempore et sanctis a capite ieiunii usque ad dominicam Oculi cum glossis bohemicis interlinearibus et marginalibus*“, datované do let 1418–1419. Oba tyto rukopisy jsou vlastním dílem Mníškovým a vrátíme se k nim za chvíli. Kromě toho je v téže knihovně uložen pod sign. VII H 13 rukopis, přinášející na fol. 25^r–420^r „*Testamentum novum cum glossis bohemicis interlinearibus et marginalibus*“ a na fol. 474^v–494^v „*Initia epistolarum et evangeliorum per circulum anni legi solitorum*“ s tímto explicitem: „*Explicit Scutum fidei, quo pugnant filii Dei, oculus est iustorum, scandalum incredulorum, finitum per me Nicolaum a. D. 1417.*“ Ve starém katalogu bylo tomuto Mikulášovi přidáno příjmení Mnissek,¹⁰⁾ a proto Bartoš přiřkl tento zápis Nového zákona našemu Mikulášovi Mníškovi. Srovnáme-li však písmo v rukopise VII H 13 z roku 1417 a v rukopise určitě Mníškově VI F 16, dokončeném rovněž roku 1417, snadno poznáme, že jde o písmo rozličná. Písmo v rukopise VII H 13 je daleko pravidelnější, urovnanější, celkově uhlazenější, kromě toho má např. koncové s v každém z těchto dvou rukopisů jinou podobu.¹¹⁾ Proto nemůže být Mikuláš Mníšek totožný s písařem rukopisu VII H 13, a proto také není možno ze zápisu Nového zákona vyvozovat nic pro osobnost našeho autora.

Z obdobného důvodu nemůže být Mníšek ani autorem Stříbrského quadragesimale, které je nyní uloženo rovněž ve Státní knihovně v Praze pod sign. Cim D 20.¹²⁾ Tento rukopis byl napsán v první polovině roku 1415, ještě před Husovým upálením, jak vyplývá ze sledu kázání a z výkladu na fol. 95^v: „*Et habetur, quomodo dum Ionas fuerit*

⁶⁾ Dvě studie, str. 48–49; podle této rozpravy připomíná užití dvou nejmenovaných Husových postil v 3. díle postilového sborníku Mikuláše Mníška F. M. Bartoš-P. Spunar, *Soupis pramenů k literární činnosti M. J. Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965, č. 98, str. 150.

⁷⁾ JSH 12, 1939, str. 35, pozn. 13.

⁸⁾ Josef Truhlář, *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur I*, Prague 1905, č. 1155, str. 465.

⁹⁾ Tamtéž, č. 1156, str. 465–466.

¹⁰⁾ Tamtéž, č. 1396, str. 521–522.

¹¹⁾ Za kontrolu tohoto svého pozorování děkuji dr. Pavlu Spunarovi.

¹²⁾ Signatura, kterou rukopis po předání děkuji ze Stříbra v pražské Univerzitní knihovně dostal, byla VI E 23. Rukopis je přefoliován, proto citát, který uvádím z dnešního folia 95^v, citoval Bartoš v *Theologia evangelica*, str. 71, z fol. 101^v.

in mari, tunc mare non paciebatur eum. Significatur, quomodo iste mundus fluctuat et turbatur multum, si virum istum“ (asi omylem místo „iustum“) „a Deo missum in se habet, Bohemia scilicet Albertum, Mathiam, Milicium et Iohannem nunc anno Domini M^oCCCC^oXV^o in Constanciam (!) incarceratum ab Anticristo et in aliis terris sanctos de villa in villam, de civitate in civitatem pelebant et sic angariaverunt.“ Mníšek začal svou *Comportaturu* v rukopise VI F 16 psát také ještě roku 1415 (viz dále), ale až po Husově upálení, neboť už na fol. 15^r jej označuje „*beate memorie Mr. I. Hus*“. Ačkoliv jsou tedy tyto rukopisy téměř současné, je písmo v obou rukopisech tak rozdílné, že je zcela vyloučeno, že by mohlo pocházet z téže ruky. Autor Stříbrského quadragesimale byl nemenším Husovým přívržencem než Mikuláš Mníšek, není s ním však totožný, a proto ze Stříbrského quadragesimale není pro Mikuláše Mníška možno nic vyvozovat.

Seřadme nyní chronologicky zprávy, které nám poskytují prameny a které se zcela jistě týkají našeho Mikuláše Mníška.

První časový záznam přichází v rukopise VI F 16 na fol. 92^v v závěru 36. textu: „*Anno Domini M^oCCCCXVI die 6 Letalis etc.*“ Tento text tedy Mníšek napsal 4. dubna 1416. Předcházejících 35 textů psal patrně porůznu, nejdříve v červenci 1415 a nejpozději začátkem dubna 1416, často asi nakvap, jak prozrazuje neurovanost písma, větší, než jaká je v části datované. Od 36. textu až po text 70, končící na fol. 167^r, jsou všechny texty (s jedinou výjimkou textu 38) v závěru datovány dnem a hodinou, kdy byly dopsány. Mikuláš Mníšek na nich pracoval od 4. dubna do 30. května 1416, přičemž např. ve středu 26. dubna napsal kázání čtyři: č. 42 dopsal „*hora quasi 12*“, tj. už v 7 hodin ráno, č. 43 v 9 hodin, č. 44 ve 12 hodin a č. 45 v 5 hodin odpoledne, sotva tedy mohl tento den kromě psaní dělat ještě něco jiného. Ze zápisu, uzavírajícího text na fol. 169^v, poznáváme, že až do začátku tohoto 71. textu pracoval v Chotíkově: „*Istum sermonem incepti scribere in Chotikow de anno preterito et propter multas instancias michi ipso anno occurrentes cessavi impeditus et finivi in Swin tunc ibidem presidens eidem ecclesie anno Domini MCCCCXVII, feria 3^a Gothardi episcopi hora quasi 20*“, tzn., že text 71, začatý patrně hned po 30. květnu 1416 v Chotíkově, dopsal až 4. května 1417 asi ve 3 hodiny odpoledne v Trhových Svinech.

Jaké to byly „*multe instancie*“, které po jedenáct měsíců bránily Mníškovi v práci a přivedly ho z Chotíkova do Trhových Svin, z Čech západních do jižních? Na to dává částečnou odpověď zápis v *Libri confirmationum*,¹³⁾ podle něhož byla 2. dubna 1417 dána Janu Hráškovi ustanovující listina ke kostelu v Chotíkově, který byl prázdný proto,

¹³⁾ LC VII, ed. Josef Emler, Pragae 1886, str. 223: „*Anno quo supra*“ (tj. 1417) die 2 April. data est crida d. Johanni Cziczero presb. ad eccl. in Chotikow vac. ex eo, quod d. Nicolaus Mnissik, vlt. rect., eandem eccl. per d. Conradum, archiep. Prag. sentencialiter privatus existit, ad present. nobil. d. Henrici de Elsterberg de cons. Thome Pabiaconis de Nova Plzna, dicte eccl. patroni“.

že jeho poslední správce Mikuláš Mníšek ho byl z rozhodnutí pražského arcibiskupa Konráda zbaven.

Další zprávu o Mníškovi nabízí „Invectio satyrica in reges et proceres viam Wiclef tenentes“, nazývaná také „Sermo ad Bohemos“, pocházející z druhé poloviny roku 1417.¹⁴⁾ Její autor vytýká Čeňkovi z Vartenberka, že se přiklonil k lidem zlovolným. Mezi těmi je první Olešák, který píše epištoly jako apoštol Pavel a jako král prochází majestátně města i se svou družinou, v níž je Vácha, Koranda, Mníšek a další. Všichni tito mužové vyznávají špatnou víru, urážejí duše chudých a klamají lid. Nestojí za nic, přesto však doufají, že je přízeň Čeňka z Vartenberka povznese. Vyvolávají hádky a pobuřují lid v celém království. Aby pro ně získal místa na farách, vyhání Čeněk legitimní faráře. Tito mužové podávají pod obojí způsobou, a tak narušují jednotu věrných křesťanů. Mníšek, počítaný zřejmě autorem veršů k vůdcům této skupiny, je jmenovitě uváděn dokonce dvakrát. Poprvé v dvojverší „Vácha, Koranda, Mniško¹⁵⁾ / cum istis multos seducens“, v němž tvar „Mniško“ místo „Mníšek“ je vynucen obvyklým slovem „glisco“. Podruhé čteme ve verších Mníškovo jméno v obvyklém tvaru a zároveň získáváme první opěrný bod pro jeho identifikaci: „est Mníšek apostata hic“. „Apostata“ není jen odpadlík od víry, ale speciálně se tak označuje zběhlý mnich.¹⁶⁾ Potřetí se verše zmiňují o Mikuláši Mníškovi nepřímo tím, že jmenují M. Václava Višně: „de Miliiin Vojslum, / magistrum Višně Venceslaum, / viros honorabiles, / nec non alios quam plures / bannivisti tamquam fures.“ Co měl M. Václav Višně s Mníškem společného, o tom podrobně informují Staré letopisy české. Podle nich 17. června 1417 pan Čeněk z Vartenberka spolu se svým poručencem Oldřichem z Rožmberka vydali příkaz, aby si na jejich panství ti kněží, kteří nechtějí podávat pod obojí způsobou, směnili fary s těmi, kdo podobojí podávají; na žádost treboňského opata povolili pro tuto směnu určitou lhůtu, „avšak mistra Višni z Svinuov vystrčili z fary a dali tu kněze Mniška“.¹⁷⁾ Vratislavský rukopis Sta-

řých letopisů českých k tomu ještě dodává: „A ten mistr Višně měl vlastního bratra purbrabí na Krumlově, pana Matěje Višni, však to jeho bratru nemohlo nic pomoci.“ Na tento Čeňkův postup odpověděl pražský arcibiskup tím, že dal na synodě vyhlásit, že žádný kněz v pražské diecézi nesmí podávat pod obojí způsobou, a informoval o tomto synodálním usnesení Čeňka z Vartenberka zvláštním dopisem,¹⁸⁾ který však, jak se zdá, zůstal bez účinku.

Z časových údajů v rukopise VI F 16 však s překvapením zjišťujeme, že Mníšek byl na faře v Trhových Svinech o celých šest neděl dříve, než byl podle Starých letopisů českých této fary zbaven M. Václav Višně, totiž už 4. května 1417, a patrně ještě o něco dříve, protože se sotva mohl věnovat literární práci hned první den. Poslední text první části Comportatury dopsal pak Mníšek ve Svinech 24. května 1417, tedy stále ještě v době, kdy byl svinským farářem i podle Letopisů M. Višně. Mezi 4. a 24. květnem, tj. za dvacet dní, napsal Mníšek fol. 169^r–192^v, tj. 46 stran, pracoval tedy stejně intenzívně, jako dříve v Chotíkově. Z toho však vyplývá, že nemohl mít v té době žádné spory s farářem, a že ho tedy M. Višně buď sám na faru pozval nebo jej tam, byl-li Mníšek do Svin poslán Čeňkem, alespoň mlčky trpěl. Vůbec se zdá, že Staré letopisy nemají tak docela pravdu a že se jejich autor dal zmýlit jevovou stránkou události, do jejíhož zákulisí neviděl. Mistr Václav Višně z Větrní byl synem rožmberského komorníka Petra Višně a bratrem Matěje Višně, který byl od roku 1407 rožmberským maršálkem, od roku 1413 purkrabím na Dívčím kameni a od roku 1415 purkrabím na Krumlově,¹⁹⁾ kde právě došlo k události, popisované Letopisy. Nevíme nic o tom, že by mezi krumlovským purkrabím Matějem Višněm a jeho pánem Oldřichem z Rožmberka nebo v jeho zastoupení s Čeňkem z Vartenberka došlo k nějakému sporu. Ostatně i M. Václav Višně se od 8. července 1408, kdy se stal farářem v Trhových Svinech,²⁰⁾ těšil zřejmě přízni své vrchnosti.²¹⁾ Proč by tedy právě k němu měli být Čeněk s Oldřichem tvrdší, než ke svým ostatním farářům, a proč by právě jemu neměli povolit lhůtu na směnu fary a přímo by ho z ní vyhnali? Přitom je zajímavé, že o Višňově vyhnání mluví jak Letopisy, jejichž autor byl přívrženec husitů, tak Sermo ad Bohemos, pocházející z opačného tábora.

Okolnost, že Mníšek prokazatelně literárně pracoval ve Svinech už v době, kdy tam i podle Letopisů ještě musel být M. Višně, budí nedůvěru k oběma těmto stranickým zprávám. Tu zvyšuje i to, že se Mníšek v dataci textu i v explicitu celého rukopisu VI F 16 označuje

¹⁴⁾ Po chybném vydání Höflerově, *Scriptores rerum hussitarum I*, Prag 1865, str. 541–555, vydal František Palacký, *Documenta Mag. Joannis Hus . . . illustrantia*, Pragae 1869, str. 687–698, a datoval ji do roku 1418. Nyní se obecně datuje do druhé poloviny roku 1417, jak to navrhl Rudolf Urbánek, pokládající za autora těchto veršů Maříka Rvačku, v článku Mařík Rvačka jako protihusitský satirik, *ČSPS* 63, 1955, str. 1–24, zvláště str. 15–17. F. M. Bartoš, *Z politické literatury doby husitské, 1: Protihusitský veršovec Jakub Trch*, *SH* 5, 1957, str. 21–30, zvláště str. 24, souhlasil s Urbánkovou datací, za autora však pokládal Trcha. Znovu dataci do roku 1417 odůvodnil a většinu mužů, o nichž verše pojednávají, identifikoval Howard Kaminsky, *A History of Hussite Revolution*, Berkeley and Los Angeles 1967, str. 247–249, pozn. 78–82.

¹⁵⁾ Zrušení čárek v tomto verši a jeho výklad na zběhlého mnicha Václava Korandu, jak na to pomýšlel Urbánek, str. 16, pozn. 70, odmítl Bartoš, *SH* 5, 1957, str. 23, pozn. 9.

¹⁶⁾ *Latinitatis mediae aevi Lexicon Bohemorum* 2, Pragae 1978, str. 215.

¹⁷⁾ Staré letopisy české. Z vratislavského rukopisu vydává František Šimek, Praha 1937, str. 7. Stejně je tato událost zapsána i v křižovnickém rukopise (vyd. František Šimek a Miloslav Kaňák, Praha 1959, str. 49). Podle Palackého

edice Starých letopisů českých uvádí tuto událost Valentin Schmidt-Alois Picha, *Urkundenbuch der Stadt Krummäu in Böhmen I*, Prag 1908, č. 650, str. 174–175 (za upozornění na tuto knihu děkuji dr. Josefu Hejnicovi).

¹⁸⁾ Vydal jej F. M. Bartoš, *Synodní záповěď kalicha r. 1417*, *JSH* 18, 1949, str. 93.

¹⁹⁾ Schmidt-Picha I, str. 229.

²⁰⁾ LC VI, str. 247; Schmidt-Picha I, str. 160.

²¹⁾ Schmidt-Picha I, č. 603, str. 166; č. 619, str. 169; č. 643, str. 173.

jako „presidens ecclesie in Swin“, nikoli „plebanus“. „Presidens“ znamená zástupce,²²⁾ nikdy, pokud vím, nebyl takto označen farář. V letech 1417–1419, kdy byl ve Svinech určitě Mníšek, není nikde stopy ani po svinském faráři ani není nikde sebemenší náznak toho, že by snad M. Václav Višně dostal náhradou za svinskou faru nějakou jinou. Teprve k 23. prosinci 1419 se Libri confirmationum²³⁾ zmiňují o nejmenovaném svinském faráři; nejspíše je tu míněn M. Václav Višně. Ten je pak jmenovitě uváděn jako svinský farář v letech 1428, 1429, 1433, 1436 a 1441.²⁴⁾ Proto se domnívám, že M. Václav Višně vůbec ze Svin neodešel, ale že jako syn a bratr rožmberského služebníka, který sám měl k patronátní vrchnosti dobré vztahy, byl chťě nechťě nucen vyjít šťříc Ceňkovu zájmu o Mníškovo hmotné zabezpečení, a že ho musel na svou svinskou faru přijmout jako zástupce. Duchovní správa zůstala přitom patrně i nadále ve Višňových rukách, neboť jinak by nemohl Mníšek pracovat na své Compportatuře tak intenzívně. Proto se krumlovská událost v Mníškově literární činnosti nijak neodráží. První díl Compportatury dokončil Mníšek ve Svinech už před ní, po ní jej jen opatřil rubrikovými hesly na okrajích stránek a pořadovými čísly jednotlivých textů na jejich horním okraji a podle těchto ukazatelů sestavil rejstřík, který spolu se seznamem témat všech textů zaujímá ve svázaném rukopise fol. 1^r–8^v. Tento rejstřík dopsal 26. července 1417 a podepsal jej rubrikou takto: „Prima pars istius libelli finita est per Nicolaum“ (vyradováno „Mnissek“) „plebanum in Chotikow tunc presidentem ecclesie“ (vyradováno „in Swin“), anno Domini MCCCCXVII XXVI die mensis Julii alias Sabbato sanctorum martirum Iohannis et Pauli multis tunc currentibus incomodis. Sit laus Domino Iesu Cristo. Hora erat quasi 16.“

Proti očekávání protihusitských veršů nepřinesla zletilost Oldřicha z Rožmberka na svinské faře žádnou změnu. Mníšek na ní zůstal dál a sepsal tam druhý, dnes ztracený díl Compportatury, obsahující texty masopustní. 14. dubna 1418 začal pak psát, stále ve Svinech, třetí díl Compportatury, přinášející texty pro první polovinu postu, do dnešního rukopisu VI F 17. Začátek práce opět Mníšek sám ohlašuje na fol. 21^r: „Hanc terciam partem huius operis incepti anno Domini 1418“ („feria II^a“ škrtnuto rubrikou) „die Aprilis 14^a, alias feria V^a in die Tiburcii et Valeriani ante dominicam lubilate finivique istum primam(!) sermonem sabbato inmediate post sanctorum Tiburcii et Valeriani hora quasi 13^a“. Téhož 16. dubna, kdy dokončil první text, na němž, jak vidíme, pracoval tři dny, zapsal do třetího dílu Compportatury i text druhý. Pak jeho práce pokračovala naprosto pravidelně až po text

117 na fol. 300^r, který dopsal 21. listopadu 1418. Napsal tedy během 222 dnů 560 stran, z toho např. 19. dubna 4 texty (č. 4–7, fol. 28^v–33^r). Po 117. textu napsal ještě tři kázání – bez datace a bez označení kól rubrikou, které jinak důsledně prováděl – a uzavřel třetí díl Compportatury na fol. 305^r šestiřádkovým rubrikovým explicitem, který je však dnes vyříznut. Přesto zbylo z něho na počátku 5. řádku velké „S“ a první nožička písmene „w“, takže je jisté, že celý třetí díl Compportatury napsal Mníšek v Trhových Svinech. Rejstřík k němu však zapsal až za rok (fol. 12^r): „Registrum istud finivi anno Domini 1419 die decima mensis Octobris alias feria tertia sanctorum Geronis et sociorum eius, hora quasi XVIII^a in Swin. Gloria Cristo Domino. Amen in secula.“ Třebaže tento explicit na rozdíl od prvního dílu Compportatury nemluví o žádných obtížích, zdá se, že po 10. říjnu 1419, kdy jej dopsal, bylo Mníškova pobyty ve Svinech už jen nakrátko. Nejspíše koncem roku 1419 se stal Mníšek opět psancem. Vyplývá to z povzdechu v budyšínském Biskupcově sborníku, který se klade v předvečer nebo do prvního roku husitské revoluce: „O Biskupče i s Mníškem, patř veliké bezpráví; trpmež také mile.“²⁵⁾ To je poslední zpráva o Mikuláši Mníškovi. Nejspíše během roku 1420 zahynul, neboť na Táboře, kde se pak vynořují mnozí z těch, které společně s Mníškem jmenovaly protihusitské verše, ani nikde jinde se s ním už nesetkáváme.

Z celého Mníškova života známe tedy jen čtyři léta, 1416–1419, kdy můžeme jeho činnost sledovat takřka den po dni, avšak s mezerami právě tehdy, když se s ním něco dělo. Nadto Mníšek sám se zřejmě nepokládal za důležitého, a tak o sobě sám, nepočítáme-li droby v explicitech, mlčí. Tím horlivěji se projevuje jako ctitel M. Jana Husi a rozhodný přívrženec husitství. Tak např. hned v 9. textu prvního dílu Compportatury, napsaném ještě před příchodem do Chotíkova, zpracovává, či spíše doslovně překládá²⁶⁾ více než dvě strany z 2. čtenie Husovy české Postilly:²⁷⁾

VI F 16, fol. 34^v–35^r

„Et hoc nunc totaliter plni se, quia Cristus et sua veritas lucet modicum, ymo prohibent ewangelium predicare et Cristum nominare. Et si quem reprehendere valent, qui veritatem Cristi anuncciat, excommunicant, persequuntur, baniunt. Patet. Quendam fame in carcere mortificaverunt, in Olomucz Martinum presbiterum nohy jemu uhnojili, in Rokycan bonos mechanicos et

Postilla str. 20–22

„A to se nynie velmē plni, neb již Kristova pravda i Kristus málo v lidch svietí, ani již chtie, aby čtenie nekázali a Krista nejmenovali; a ko-žož chopie, an Kristovu pravdu uprie-mo vyznává, toho klnú, pohonie, vypoviedají, hrdlují i mučie i žalárují i mútie. Jakož sú nynie v Moravě oficiál a jiní věrného člověka hladem umořili, a knězi Martinovi, kazateli, nohy uhnojili;

²²⁾ KR 27, 1960, str. 269.

²⁶⁾ Tento Mníškův překlad není totožný s latinským překladem Husovy Postilly v rukopise UK Brno Mk 56.

²⁷⁾ Pro úsporu místa otiskuji jen část nejzajímavější. Postillu cituji podle edice J. B. Jeschkeho, Praha 1952. Shodné části začínají v Postille uprostřed str. 20 („A móž rozumieno býti“) a končí na str. 23 („ukráceni budú dnové ti“).

²²⁾ Děkuji dr. Daně Martínkové za zpřístupnění materiálu Slovníku středověké latiny v českých zemích: není v něm ani jediný doklad, v němž by „presidens“ mělo význam „plebanus“, zato doklad z roku 1392 přináší výslovnou paralelu „presidens seu vices gerens“.

²³⁾ LC VII, str. 294.

²⁴⁾ Schmidt-Picha II, Prag 1910, č. 55, str. 17; č. 60, str. 17; č. 97, str. 24–25; č. 122, str. 32; č. 176, str. 49.

virgines expulerunt. Et quanta in Pra-
ga nunc facta sunt etc.

Et ista omnia procedunt ab Ancristo
et suis membris, falsis predicatoribus,
confessoribus, qui pecunias venantur,
pro pecuniis dant absolucionem di-
centes, quia papa est Deus terrenus,
qui habet potestatem dandi, cui vo-
luerit. Sed non dicunt Luc. 13°: „Nisi
penitentiam egeritis, simul omnes pe-
rbitis.“

Et ergo fidelibus Cristi est pressura
in terris dav od zemských, videlicet in
Boemia, Moravia, Missna, Anglia, ut
recenter videmus, že mordují, mútie,
pále, klnú věrnú kněží a do Říma
nenie poč, ano tu vrch jest Antikristo-
vě superbie, avaricie, luxurie, ita quod
a Roma usque Boemiam simonia et
avaricia diffusa est, quia carius ven-
dunt prebendas, episcopatus, archie-
piscopatus, archidiaconatus quam mul-
ta dominia in Bohemia . . .“

Kněz Martin, mučený v Olomouci, byl asi Mníškovi blízký, neboť o
jeho utrpení píše znovu na fol. 113^r:

„Ceteri quoque discipuli multis et gravibus tribulacionibus afflicti, carceribus
inclusi, flagellati et vulnerati multi et persecuti de civitate in civitatem, expulsus de
Iudea ad gentium populum, id est ad nos, transierunt. Et in Boemia beatus
Adalbertum in Prussiam expellentes, relegaverunt Milicium Avinionem, Mathiam de
Castro Pragensi, Iohannem gloriosum martirem Constanciam etc., Martinum in Olo-
muc inclusum in carceres tamdiu cruciaverunt, quod et pedes eius pre nimio dolore
consumpti fuerunt etc.“²⁸⁾ Nostris temporibus quanta extiterunt etc.“

Mníšek se tu opírá o nějakou neznámou předlohu,²⁹⁾ kterou slova
„Iapidatus est beatus Stephanus, cuius hodie festa celebramus“ da-
tují nejspíše k 26. prosinci 1414; Mníšek tento text zapsal do Com-
portatury 6. května 1416. V 5. textu třetího dílu Comportatury (VI F 17,
fol. 30^v–32^r) na slova „Immutemur habitu in cinere“ uvádí Mníšek
Husa jmenovitě jako svůj jediný pramen: „Hec per totum venerabilis
Magister Iohannes H(us). Feria 3^a post etc. hora 17.“ Předlohou mu
bylo Husovo Quadragesimale.

²⁸⁾ Tento úsek citoval Bartoš, JSH 12, 1939, str. 34, pozn. 10, se zbytečnou úpra-
vou „Constancie (cremaverunt)“.

²⁹⁾ Z této předlohy čerpal patrně i Stříbrské quadragesimale z roku 1415, jak se
zdá z věty, citované na str. 2.

a co se stalo lóni v Pražě i nenie
se děje nad těmi, kteříž Kristovu prav-
du vedú, jest známo mnohým lidem.

A to vše pochází od Antikristových
poslův, falešných kazatelův, jež pe-
niezě honiece na lidu k svému lakom-
ství, pýše, rozkoši a smilství, dávají
za peníze hříchův odpuštění, pra-
vieve, že papež jest zemský bůh, jenž
má moc dávat komuž chce a když
chce odpuštění hříchův: ale nepravie
lidu, že Kristus die Luc. 13,3: Nebu-
dete-li se hříchův káti, všichni zahy-
nete.

A protož jest věrným jeho synóm dav
v zemích;
neb i v Čechách i u Moravě, v Míšni
i v Englantě, i jinde jest veliké sú-
žení, jakož sem toho svědom; neb
mordují, mučie i klnú věrnú kněží, a
do Říma nenie poč poslati, ano tu
vrch vše Antikristovy zlosti: pýchy, la-
komství, smilstvie, pokrytství i svato-
kupectvie, tak že od Říma až do Čech
svatokupectvie a lakomství se vylilo.
Neb prodávají a kupují arcibiskupství
draže než mnohá v Čechách pan-
ství . . .“

VI F 17, fol. 30^v–32^r

„Hiis verbis omnes generaliter invi-
tamur ad penitentiam, que principa-
liter in quadruplici consistit opere,
prout verbis prepositis demonstratur,
scilicet in cineris assumptione, cilicii
inductione, ieiunii explecione, fletus
exhibicione. Primum contra superbiam,
secundum et tertium contra carnis vo-
luptatem, quartum contra omnium pec-
catorum fervidam lesionem . . . Sed
magis plangenda est anima, que est
unigenita, tamen non potest haberi
alia. Plangat ergo peccator, quia per-
didit animam suam, que debuit gau-
dere eternaliter, quia perdidit Domi-
num suum, quem debuit intueri de-
lectabiliter, quia perdidit omnia sua
merita, quibus inter alios pollere de-
buit feliciter.“

Jinde přebírá Mníšek z Husových spisů menší úseky. Opět je často
označuje jeho jménem.

VI F 17, fol. 93^r

„Quartus effectus est vite eterne as-
secucio. Figura huius 3ⁱⁱ Reg. 19, quod
post ieiunium quadraginta dierum venit
Helias ad montem Dei Oreb, quod in-
terpretatur mensa, id est eterne bea-
titudinis refeccio. Hec venerabilis Ma-
gister Iohannes Hus.“

Jindy čerpá Mníšek z Husových spisů bez jakéhokoli označení. Tak
v téměř textu, kde označil Husovým jménem úsek, převzatý z Collect,
čerpal bez uvedení jeho jména i z Quadragesimale.

VI F 17, fol. 92^v

„ABSTINET] a cibo
EGER] quia non potest vel prohibe-
tur a medico
EGENS] quia non habet vel non hu-
militer patitur
CUPIDUS] ne tradat
GULA] ut post avidius voret
SIMEA] id est yppochrita propter
laudem
VIRTUS] propter meritum consequen-
dum. Ecce sexta pars. In hiis solum
meritorie ieiunat et quanta alia cur-
runt vicia et specialiter quaecunque
mortale peccatum impediens, ne ieiunans
eternum consequatur premium.“

Quadragesimale,³⁰⁾ fol. 2^r–2^v

„Hiis verbis generaliter omnes invita-
mur ad penitentiam, que principa-
liter in quadruplici consistit opere,
prout verbis prepositis demonstratur,
scilicet in cineris assumptione, cilicii
inductione, ieiunii explecione et fletus
exhibicione. Primum contra superbiam,
secundum et tertium contra carnis vo-
luptatem et quartum contra omnium
peccatorum fervidam lesionem . . .
Sed magis plangenda est anima, que
est unigenita, cum non potest haberi
alia. Plangat ergo peccator, quia per-
didit animam suam, que debuit gau-
dere eternaliter, Deum suum, quem de-
buit intueri delectabiliter, omnia sua
merita, quibus inter alios pollere de-
buit feliciter.“

Collecta,³¹⁾ serm. XXII

„Quartus effectus est vite eterne as-
secucio. Figura 3ⁱⁱ Regum 19°: Post
ieiunium quadraginta dierum venit He-
lias ad montem Dei Oreb, quod in-
terpretatur mensa, id est eterne bea-
titudinis reffeccio et habundancia.“

Quadragesimale, fol. 3^r

„ABSTINET] a cibo
EGER] quia non potest vel prohibe-
tur a medico
EGENS] quia non habet, humiliter
patitur
CUPIDUS] ne tradat
GULA] ut post amplius voret
SIMEA] yppochrita propter laudem
VIRTUS] propter meritum consequen-
dum. Ecce sexta pars. In hiis solum me-
ritorie ieiunat et quanta adhuc currunt
vicia et specialiter quaecunque pecca-
tum mortale impediens, ne ieiunans
eterni Patris premium consequatur.“

³⁰⁾ Quadragesimale cituji podle rukopisu Cap. E 45/2. Shoduje se celé kázání.

³¹⁾ M. Iohannis Hus Sermones de tempore qui Collecta dicuntur, edidit Anežka
Schmidtová, Pragae 1959, str. 129, ř. 4–7.

Z téhož textu Quadragesimale čerpal Mníšek už dříve:

VI F 17, fol. 25^v

„Ex iam dictis iterum patet, quod nullum opus est meritorium ad beatitudinem, nisi homo predisponat in spiritu voluntatem, nam intencio recta virtuti finem imponit et prava a beatitudinis merito secludit dicente Salvatore: »Receperunt mercedem suam, sed non meam.« Hec venerabilis Magister Iohannes Hus.“

Tímto výslovným uváděním Husova jména u úryvků, přejatých z jeho spisů, povýšil Mníšek Husa na teologickou autoritu, stejně jako to udělal Hus sám s Viklesem.³²⁾ A stejně jako Hus čerpal z Viklefa častěji, než to jmenovitě uvedl, i Mníšek často části, přejaté od Husa (a stejně i od oxfordského dominikána Roberta Holkota),³³⁾ v souladu s literárními předpisy své doby neoznačoval. Tak např. značná část Mníškova 27. výkladu v třetí části Compportatury je mělkou redakcí Husova výkladu téhož biblického textu v zimní části Leccionaria bipartita:

VI F 17, fol. 80^v, 86^r

„Cum efficacius persuadet vita quam lingwa et exemplum quam verbum, hinc dux noster Christus Iesus, cuius omnis accio est nostra instructio et quem imitari est legem eius implere, ut nos ad pugnandum et ieunandum induceret, temptari voluit.“

De quo presens est ewangelium, quod triplicatur. In prima parte ostendit, quomodo pugnans est aggressus, in secunda, qualiter hostis eum est aggressus ibi: ET ACCEDENS TEMPTATOR, in tercia, qualiter hostis victus ab eo est repulsus ibi: TUNC RELIQUIT et in quarta parte ostenditur, qualiter angeli accesserunt et etc. . . .

Quadragesimale, fol. 2^v

„Ex dictis patet iterum, quod nullum opus est meritorium ad beatitudinem, nisi homo predisponat in spiritu voluntatem, nam intencio recta virtuti finem imponit et prava a beatitudinis merito secludit dicente Salvatore: »Receperunt mercedem suam, sed non meam.«“

Leccionarium bipartitum, serm. XLI³⁴⁾

„Quia³⁵⁾(a) efficacius persuadet vita quam lingwa et exemplum quam verbum, hinc dux^(b) noster^(c) Christus^(d) Iesus, cuius omnis accio est^(e) nostra instructio et quem imitari est legem eius implere,^(f) ut nos ad pugnandum et ieunandum induceret, temptari voluit et post baptismum fructifere nobis et exemplariter ieunare. De quo presens ewangelium, quod tripartitur. In^(g) prima parte ostenditur, quomodo pugnans est aggressus,^(h) in secunda, qualiter⁽ⁱ⁾ hostis eum^(j) aggressus est ibi: ET ACCEDENS TEMPTATOR, in tercia,^(k) qualiter hostis ab^(l) eo victus est repulsus ibi: TUNC RELIQUIT EUM^(m) TEMPTATOR, in⁽ⁿ⁾ quarta, quando^(o) angeli accesserunt ad eum ibi:

CUM ACCESSERUNT ANGELI . . .

³²⁾ Anežka Schmidtová, Hus a Viklef, LF 79, 1956, str. 219–227; táž, Autoritäten und Wiclif in Hussens homiletischen Schriften, Miscellanea mediaevalia 9, 1974, str. 383–393.

³³⁾ Bartoš, JSH 12, 1939, str. 34, pozn. 6.

³⁴⁾ Celý Mníškův výklad 27 bude vydán v příloze mé kritické edice Magistri Iohannis Hus Leccionarium bipartitum – Pars hiemalis, jež vyjde jako Magistri Iohannis Hus Opera omnia tomus IX asi roku 1983, s grafickým rozlišením Mníškových vlastních slov a výpůjček z Leccionaria. Zde cituji jen počátek shodné části a jeden krátký úsek další. Text Leccionaria cituji ve znění kritické edice, v pozn. 35 však podávám k citovaným úsekům úplný kolační aparát (v edici je jen výběrový), aby bylo poznat, s kterými zachovanými rukopisy Leccionaria souvisela Mníškova předloha.

Augustinus super [Cantica] Iohannem omelia 2^a: »Temptatus est Dominus a dyabolo, ut, quomodo ipse repulit temptatorem, doceat pugnare militem.« Attende, quid ille dixit vel respondit et quando tibi talis temptatio advenerit, dic istud et tu, semper videlicet per Scripturam resistendo, sicut ipse fecit. Si temptat de superbia, dic: Scriptum est Eccli. 10: »Quid superbis, terra et cinis? Omnis potencia brevis vita.« Si de luxuria, dic: Scriptum est Gall. 5: »Manifesta sunt opera carnis, que sunt fornicacio, adulterium« etc.

Nota^(a) secundum Augustinum super [Cantica]^(b) Iohannem omelia 2^a(c): »Temptatus est Dominus a dyabolo, ut,^(d) quomodo ipse repulit temptatorem, docuit pugnare militem.« Attende,^(e) quid ille dixerit^(f) vel^(g) responderit, et quando tibi^(h) talis temptatio advenerit, dic⁽ⁱ⁾ istud^(j) et tu, semper^(k) videlicet^(l) per Scripturam resistendo, sicut ipse fecit. Si temptat^(m) de superbia, dic: Scriptum est Eccli. 10⁽ⁿ⁾: »Quid superbis, terra^(o) et^(p) cinis? Omnis potentatus brevis est vita.« Si^(q) de luxuria, dic^(r): Scriptum est Ad Gall. 5^(s): »Manifesta sunt opera carnis, que sunt fornicacio,^(s) adulterium, inmundicia, luxuria, inprudencia, ydolorum servitus, veneficia, inimicicie,^(t) contenciones, emulaciones, ire,^(u) rixe, dissenciones, secte, invidie, homicidia, ebrietates, commessaciones et hiis similia, que predico vobis, quoniam, qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.« Si de avaricia, dic:^(v) Scriptum est Luc. 16^(w): »Homo quidam erat dives, mortuus est et sepultus est^(w) in inferno.« et Matth. 19^(x): »Facilius est camelum per foramen acus intrare« etc. Si dixerit dyabolus tamen: »Parcet tibi Deus, quia misericors est«, dic: Scriptum est Iohel 2^(y): »Quis scit, si convertatur Deus et ignoscat et relinquat post se benedictionem?« Sagitta hic de cle^(r)icis et dilata secundum dispositionem auditorum.«

Et sequitur: »Quoniam, qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.« Si de avaricia, dic: Scriptum est Luc. 16: »Homo erat dives et sepultus est in inferno.« Matth. 19^(x): »Facilius est camelum per foramen acus intrare« etc. Si dixerit dyabolus tamen: »Parcet tibi Deus, quia misericors est«, dic: Scriptum est Iohel 2^(y): »Quis scit, si convertatur Deus et ignoscat et relinquat post se benedictionem?« Sagitta hic de cle^(r)icis et dilata secundum dispositionem auditorum.«

³⁵⁾ A fol. 51^r-52^v, G fol. 106^r-109^v, H fol. 181^r, 186^r, I fol. 18^v-20^v, M. fol. 90^v-92^v, P fol. 133^r-137^r, R fol. 52^r-53^r, T fol. 90^v-93^v:

a) quia | cum M – b) dux | dixerunt T, dixit G – c) noster | om. GT – d) Christus Iesus | Iesus Christus AH – e) est nostra | nostra est G – f) implere | adimplere G – g) in prima . . . aggressus | om. GT – h) aggressus | egressus M – i) qualiter | quomodo I – j) eum aggressus est | est aggressus HM, aggressus est eum I, eum est aggressus GRT – k) tercia | tercia ostendit G – l) ab eo victus est | est victus ab eo et GM, ab eo victus I, ab Deo victus P – m) eum temptator | om. M, eum temptator et accedentes angeli etc. G – n) in quarta . . . angeli | maji jen rkpy IP – o) quando | qualiter I; a) nota | notandum I – b) Cantica | Canticis I, canonica R – c) 2a | 2a ubi sic dicit R – d) ut | et GHR – e) attende | attendere APT – f) dixerit | dixit P, om. GIRT – g) vel | om. GIRT – h) tibi | sibi G, om. IP – i) dic | dicit T – j) istud et | et istud T – k) semper | et tu semper G, suple A, et tu suple HM – l) videlicet | om. G – m) temptat | temptat te G – n) 10⁽ⁿ⁾ | 19^(x) P, 10⁽ⁿ⁾ incipium superbie hominis apostatare item quoniam incipium omnis peccati est superbia item sedes ducum superbiorum destruxit Dominus et sedere fecit mites I – o) terra | om. IP – p) et | om. I – q) si de luxuria . . . benedictionem | maji jen rkpy IPR – r) dic | dicit P – s) fornicacio | fornicacio P – t) inimicicie | inimicicia P – u) ire | terre P – v) dic | dicitur P – w) est | om. P – z) transire per foramen acus | per foramen acus transire I – a) intrare | om. P – b) in regnum celorum | in regno celorum P, in regnum Dei R, etc. I – c) dic | om. IP – d) ignoscat | ignoscas P – e) relinquat | relinquat R – f) benedictionem | benedictionem etc. I – g) auditorii | auditorum HIP, auditorum prout videris G.

Mníškovy citáty z *Leccionaria bipartita* nejsou čerpány z Husových originálních škartic, ale až z rukopisu, dnes ztraceného, jehož potomky jsou zachované rukopisy IPR.³⁶⁾ Mníšek tedy nebyl Husovým přímým žákem a patrně ani nebyl žákem Karlovy univerzity,³⁷⁾ neboť repertoár autorit se liší od obvyklé určené výzroje odchovanců pražské univerzity.³⁸⁾ Proto nemůže být náš Mikuláš Mníšek totožný s oním Mníškem, který se zúčastnil quodlibetu M. Michala z Malenic roku 1412,³⁹⁾ jak o tom uvažoval Bartoš. V nějakém kontaktu s Husem však Mníšek být musel. Tak např. píše v prvním díle *Comportatury* (VI F 16, fol. 15^v):

„A STUDENTIBUS J modernis patet, nam antiqui studentes, ut olim beate memorie Mr. J. Hus narrabat, dum studens erat, bis pro uno halensi dari sibi fecit proposito burse cervisiam per diem, videlicet mane et vespere, sed moderni cervisiam Svidnensem quatenus hauriunt per diem.“

K Husovu osudu a jeho smrti se v *Comportaturě* vrací několikrát, např. v VI F 17, fol. 224^r:

„Istorum itaque phariseorum figuram tenent nunc moderni episcopi et sacerdotes, qui grandia precepta suis inponunt subditis, ipsi autem minima facere nolunt, et populo gravem penitentiam inponunt sic, quod ipsam aut abiciunt, sepius sub onere ipsius succumbunt aut quandoque in desperatione(m) cadunt, mandant citaciones, si aliqua causa legitime occurrente non comparet, dant excommunicaciones, dant interdictum, deinde ab ordine deponunt, ad mortem sentenciant et post mortem animas talium bonorum fidelium dyabolo commendant. Patuit olim sancte memorie

³⁶⁾ Soupis rukopisů zimní části *Leccionaria bipartita* s jejich siglami je v mém článku Husova tzv. Postilla de tempore (1408/9), LF 94, 1971, str. 7–22, jejich rozřídění v článku Husovo *Leccionarium bipartitum* ve světle textové kritiky, LF 98, 1975, str. 199–207, a A propos de la classification des variantes in: *La Pratique des Ordinateurs dans la Critique des Textes*, Paris 1979, str. 61–70.

³⁷⁾ Alespoň není uveden mezi graduovanými v *Monumenta Universitatis Pragensis*. Ovšem, jak ukázal v přednášce *Hospodářské a sociální zázemí pražské univerzity za Karla IV. Michal Svatoš* (v medievalistické skupině 13. února 1979), většina studentů nekončila studia gradem, takže absence Mníškova jména v MUP by ještě nemusela znamenat, že nebyl žákem univerzity. O Mníškově pobytě na pražské univerzitě pochybuje i F. M. Bartoš, KR 27, 1960, str. 270, třebaže zároveň uvažuje, s kterým pražským mistrem by bylo možno Mníška ztotožnit.

³⁸⁾ Např. v textu 78 třetí části *Comportatury* (VI F 17, fol. 204^v–206^v) je několikrát citován Vegetius, Valerius Maximus, Frontinus, kromě toho se zde připomínají různé historky o antických vojevůdcích a filosofech, např. o Scipionovi, o Alexandrovi Velikém a jeho koni Bucifallovi, vypráví se tu o Římanech i Karthagincích, vystupuje tu Pamonidas (tj. Epaminondas) a Eunchates(!) Thebanus. Tímto velkým antickým aparátom se Mníšek odlišuje nejen od všech textů Husových a husitských, ale předčí množstvím antických reminiscencí dokonce i Johlína, který ve své *Zdeřazské postile* cituje i Vegetia i Valeria a také s oblibou uvádí antické historky.

³⁹⁾ Po Bartošově pokusu v článku *Účastníci pražského quodlibetu v r. 1412 a Husův podíl na něm*, JSH 13, 1940, str. 37–38, lépe účastníky quodlibetu identifikoval Jiří Kejř ve studii *Z disputací na pražské univerzitě v době Husově a husitské*, II: *Účastníci quodlibetu M. Michala z Malenic r. 1412*, SH 7, 1960, str. 65–69, zvláště str. 68. Velmi pravděpodobným ztotožněním Mníška quodlibetu r. 1412 s M. Janem z Borotína vyloučil možnost, že se quodlibetu zúčastnil náš Mikuláš Mníšek; úvahou o tom, že by se případně pod tímto jménem mohl skrývat M. Mathaeus monachus de Aula Regia, pěkně ukázal, jak malou oporou pro identifikaci je pouhé jméno Mníšek.

Iohanni Hus etc. Ecce, qualia statuta phariseorum. Et vident truffatores et ceteros nequam publicanos et nichil dicunt eis, plebem autem propter minima, videlicet pullum vel caseum, laycos si non offerunt, monent, citant et post absque misericordia sua in ipsis extorquent, transgressores autem mandatorum Dei oculo cernentes nichil ipsis imputant, et sic de aliis.“

Rovněž k Jeronýmu Pražskému choval zbožnou úctu, jež našla výraz v dataci textu, dopsaného 22. května 1417 (VI F 16, fol. 190^v): „Sabbato post Ascensionem Domini, quo venerabilis Magister Ieronimus in Constancia martir efficitur, hora quasi 17.“ Samozřejmě je pro něho autoritou Viklef, kterého však znal asi ještě z jiného pramene, než pražští mistři, neboť v VI F 17, fol. 234^r cituje spis, s kterým se jinde neseťkáme: „Unde ex concordia sententia doctorum patet, videlicet Augustini, Thome in De veritate theologie libro 5° capitulo 57, Parisiensis“ (sscr. „Wilhelmi“) „De virtutibus, doctoris ewangelici libro Materialium capitulo 15° etc. patet . . .“ I o sporu mezi anglickým biskupem a kuchařem o to, zda laikové smějí číst Písmo, o němž píše Hus v české *Postille*⁴⁰⁾ podle informace Mikuláše Faulfiše, věděl Mníšek odjinud; rozhodně tuto část nepřekládá z Husovy *Postilly* (VI F 17, fol. 86^r–86^v):

„In Anglia factum est, quod defendebant laycis legere Scripturas in ydyomate eorum. Contigit, quod quidam cocus purus laycus studebat vulgariter Scripturam et eam sepius legebat. Quem cum vidisset episcopus legentem, increpavit eum: „Cur hoc legis?“ Qui respondit: „Tamen lex data est adiscendi tam secularibus quam spiritualibus et Scriptura dicit: ‚Omnis spiritus laudet Dominum.‘“ Cui episcopus: „O tu vilis etc., ne Scriptura te vis defendere?“ Qui respondit: „Credo, quod non es melior Cristo nec ego, ut spero, sum peior dyabolo. Ex quo? Cristus ex Scriptura respondebat dyabolo et econtra dyabolus per Scripturam cum eo circuibat. Cur igitur prohibes me loqui ex Scriptura?“ Méchodieť tomu kuchaři! Et vere valde mirabile clamant presbiteri, ut layci audiant verbum Dei et custodiant illud, et si quis laicorum verbo Dei se velit contra vicia armare, statim ab eis confunditur. Sic nunc currit: „Co ty ševče, co ty, krajčieři, co ty, bekyně? Ba, respice opera tua a nepletl se v Písmo“ etc.“⁴¹⁾

Ze způsobu, jak jsou česká slova v tomto úseku i jinde psána, se zdá, že Mníšek věděl o snahách po úpravě českého pravopisu, které došly teoretického vyjádření ve spisku *De orthographia Bohemica*. Mníšek však neužívá navrhovaného systému, ale má vlastní způsob. Ve smyslu krátkého nabodenička *Orthografie* píše nabodeničko dlouhé, č však užívá jak pro č, tak pro prosté c;⁴²⁾ délku vokálů neoznačuje vůbec. Při velké Mníškově úctě k Husovi by asi sotva měnil

⁴⁰⁾ *Postilla* čt. 15 F (Jeschke, str. 112).

⁴¹⁾ Kdyby tyto anglické znalosti měly oporu v Mníškově autopsii, bylo by lákavé spatřovat v něm onoho neznámého Mikuláše z Husova listu Richardu Wychovi z března 1411 (Václav Novotný, *M. Jana Husi Korespondence a dokumenty*, Praha 1920, č. 24, str. 85: „de aliis Nicolaus, cui scribunt, faciet mentionem“), kterého Jan Sedlák, *M. Jan Hus*, Praha 1915, str. 200 ztotožnil s Mikulášem Faulfišem, což však pokládá za málo pravděpodobné Václav Novotný, *M. Jan Hus I/1*, Praha 1919, str. 460, pozn. 4.

⁴²⁾ VI F 16, fol. 18^v „mysko newad se s kočúrem“ (= myško, nevad' se s kocúrem), VI F 17, fol. 86^v „co ty ševče, čo ty, krajčieři“ (= co ty ševče, co ty krajčieři).

ortografii, o níž by věděl, že je jejím autorem Hus; proto se domnívám, že Mníškovy zápisy svědčí sice pro to, že k vypracování nového ortografického systému v češtině došlo ještě před husitskými válkami, že však jeho autorem nebyl Hus.

Mníšek mluví v *Comportatuře* často o Plzni. Tu se naskytá otázka, zda nebyl právě on oním neznámým informátorem Husovým, který mu z Plzně oznámil, jaká nehorázná tvrzení o vyvýšenosti moci kněžské zastával v Plzni při primici neznámý plzeňský kazatel;⁴³⁾ Hus na to odpověděl na podzim 1411 jednak svým listem Plzeňským,⁴⁴⁾ jednak spiskem *Contra predicatorem Plznensem*.⁴⁵⁾ Pro velký Mníškův zájem o Plzeň můžeme tu nejspíše hledat jeho mateřský klášter. Za dvou tehdejších klášterů v Plzni, františkánského a dominikánského, byl nejspíše členem dominikánského řádu; tam ukazuje jednak jeho přepis kázání Holkotova, jednak zájem o *Písmo v národních jazycích*.

Svůj klášter asi opustil po Husově smrti a snad brzy nato přišel na faru do Chotíkova. O to měl asi největší zásluhu Tomáš Pabiaconis⁴⁶⁾ z Plzně, který byl patronem chotíkovského kostela, vzdáleného od Plzně pouhých 9 km. Mníškův nástup v Chotíkově není v *Libri confirmationum* zaznamenán a je dost pravděpodobné, že k němu došlo bez souhlasu pražského arcibiskupství.⁴⁷⁾ O Tomáši Pabiaconis můžeme předpokládat, že byl přívržencem Husa i vznikajícího husitství; po Mníškově odchodu přišel na chotíkovskou faru opět za Tomášovy spoluúčasti Iohannes Cicero, tedy tentýž Jan Hrášek, který byl roku 1411 spolu s Petrem z Mladoňovic a Mikulášem Biskupcem žákem koleje Hedvičiny,⁴⁸⁾ a tedy patrně také Husovým stoupencem; bohatá plzeňská měšťanka Kateřina Pabiánková, která je nejspíše vdovou po uvedeném Tomáši, odešla v březnu 1420 s Žižkou z Plzně na Tábor.⁴⁹⁾ Vzhledem k tomu, že datace v rukopise VI F 16 začínají 4. dubna 1416, přišel Mníšek na chotíkovskou faru nejspíše v březnu 1416; snad se tehdy uprázdnila smrtí faráře Petra,⁵⁰⁾ nebo zde došlo k podobné výměně za kněze, podávajícího podobojí, k jakým tehdy docházelo v Praze.⁵¹⁾ Třebáže se Mníšek ještě roku 1417 označuje sám jako „plebanus in Chotikow,“ zdá se, že v Chotíkově samém působil jen asi čtvrt roku. Poslední datovaný zápis z Chotíkova se kryje s datem Jeronýmova upálení v Kostnici. Zdá se, že právě zpráva o dalším kostnickém mučedníku přiměla Mníška k odchodu z Chotíkova, který

⁴³⁾ Novotný, *Korespondence*, č. 34, str. 104.

⁴⁴⁾ Novotný, *Korespondence*, č. 35, str. 104–108.

⁴⁵⁾ M. Iohannis Hus Polemica, edidit Jaroslav Eršil, Pragae 1966, str. 111–128.

⁴⁶⁾ LC VII, str. 223, 285.

⁴⁷⁾ Soudím tak z toho, že LC VII, str. 223, jej označují jako „ultimus rector“, kdežto Mníšek se sám označoval jako „plebanus“.

⁴⁸⁾ Bartoš, SH 5, 1957, str. 37, pozn. 18.

⁴⁹⁾ Josef Strnad, *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad, část II (1450–1526)*, Plzeň 1905, č. 264, str. 221–223, zvláště str. 222. Srov. k tomu též Miloslav Bělohlávek a kol., *Dějiny Plzně I*, Plzeň 1965, str. 78.

⁵⁰⁾ Byl ustanoven 3. května 1394 (LC VI, str. 187).

⁵¹⁾ Bartoš, *Husitská revoluce I*, str. 20.

snad měl být jen dočasný. Známe-li jeho smýšlení a víme-li, že si stěžoval na „multe instancie“, jež ho v té době trápily, a že protihusitské verše mluvily o jeho putování po Čechách a o jeho účasti na nepokojích, můžeme se dohadovat, že se Mníšek dal nejspíše k dispozici Čeňkovi z Vartenberka a podílel se na akcích husitského svazu. Proto proti němu zakročil arcibiskup Konrád.

Je také možné, že Mníšek neodešel z Chotíkova dobrovolně, ale byl k tomu donucen Jindřichem z Elsterberku, kterého *Libri confirmationum* uvádějí jako toho, kdo prezentoval Mníškova nástupce Jana Hráška. Pan Jindřich z Elsterberku byl roku 1415 členem katolického svazu a v únoru 1420 přijal spolu s Janem z Lestkova od chotěšovského kláštera část ze slíbených 18 tisíc grošů, za něž měl patrně tento klášter hájit.⁵²⁾ Pokud jde o obsazení chotíkovské fary po Mníškovi, je otázka, zda se Jan Hrášek zatím přidal ke straně pod jednou nebo zda se tu Tomáši Pabiaconis podařilo podstrčit tichého přívržence husitství, když už se musel vzdát přívržence bojovného. Výzvy k útokům proti chotěšovskému klášteru, kterými by Mníšek rozněcoval chotíkovské farníky,⁵³⁾ v *Comportatuře* nečteme. Je však jasné, že i bez přímých útoků byla chotěšovským jeptiškám pouhá přítomnost bývalého mnicha v blízkosti jejich klášterního zboží nepřijemná a že chotíkovským farníkům stačil v tehdejší bouřlivém ovzduší protiklad současného života a působení bývalého mnicha Mikuláše Mníška a mnišek chotěšovských. Je tedy velmi pravděpodobné, že Jindřich z Elsterberku se vmísil v patronátní práva Tomáše Pabiaconis z návodu chotěšovských. Rozhodně byl Jindřich z Elsterberku jednou z oněch „multe instancie“, které Mníškovi zabránily pokračovat v *Comportatuře* v Chotíkově, a málo už záleží na tom, zda arcibiskupský úřad zakročil proti Mníškovi na návrh Jindřicha z Elsterberku nebo z nezávislého rozhodnutí arcibiskupa Konráda.

Důležité je, že nové obsazení fary v Chotíkově přimělo Čeňka z Vartenberka, aby Mníška usídlil ve Svinách, kde Mníšek pokračoval v literární činnosti, kterou musel přerušit po odchodu z Chotíkova. Z přesného datování jednotlivých textů se zdá, že Mníšek nepsal *Comportaturu* jen sám pro sebe, ale že byl touto prací pověřen, a tak že přesnou dataci skládal počít ze svého konání. Přitom je zajímavé, že před příchodem do Chotíkova znal Mníšek určitě Husovou českou *Postillu*, z Husových latinských sbírek že však vydatně čerpal až ve Svinách. Protože sotva lze předpokládat, že by mohl chodit po Čechách a nosit s sebou rukopisy, a vůbec že by tolik Husových děl mohl mít ve svém osobním vlastnictví, je pravděpodobné, že se Husovy latinské spisy staly jeho přímým pramenem až ve Svinách. Snad je měl M. Václav Višně, který smýšlel rozhodně česky a za studií v Praze nemohl nepřijít

⁵²⁾ John Martin Klassen, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, Boulder–New York 1978, str. 118, 150, 151, 171 (pozn. 6).

⁵³⁾ Předpokládá je Klassen, str. 118.

s Husem do styku, snad je Mníškovi (nejspíše na Čeňkův příkaz) půjčovali z treboňského kláštera, kde se v knihovně sešlo několik rukopisů s Husovými díly. M. Václav Višně nábožensky patrně sdílel měnící se stanovisko své vrchnosti, Mikuláš Mníšek se stále více radikalizoval a Čeněk z Vartenberka stále více se od husitů odkláněl. Proto si v Comportatuře 16. července 1418 Mníšek povzdechl (VI F 17, fol. 207^v):

„Avertatur ira furoris tui (tj. Boha) a nobis propter bonos sacerdotes et episcopos, qui in templo tuo tua ministrabant obsequia, et propter bonos reges, qui in ipsa Ierusalem civitate tua custodiebant precepta. Sed proch nunc in monte Pragensi templi pauci veri sacerdotes et prelati et in castris civitatum pauci veri principes et barones. Igitur non est mirandum, quod ira Dei magis ac magis super populum extenditur.“

Podobná přestávka, která je v Mníškově literární činnosti mezi odchodem z Chotíkova a příchodem do Svin, je mezi 21. listopadem 1418 a 10. říjnem 1419. Z ní můžeme analogicky podle prvního dílu Comportatury odečíst zhruba měsíc, kterého bylo zapotřebí pro přípravu rejstříku. Co však dělal Mníšek oněch zbylých devět měsíců? Chodil opět po Čechách jako v přestávce první nebo byl snad mezi kněžími, kteří připravovali a na jaře a v létě 1419 vedli poutě na hory? To by vysvětlovalo jak jeho odmlčení, tak i to, že po 10. říjnu 1419 musel Mníšek ze Svin odejít. Zřejmě Oldřich z Rožmberka poznal, že se Čeněk z Vartenberka chystá k přestupu do protivného tábora, a že tedy už nemá na Mníškovi zájem, a tak provedl s téměř dvouletým zpožděním to, v co doufaly protihusitské verše při jeho nástupu: pro kněze podávajícího podobojí už nadále nebylo na jeho panství místo. Proto musel Mníšek ze Svin odejít, a to asi nakvap, protože jeho Comportatura zůstala na svinské faře; odtud ji získal farář bavorovský, od něho přišla do treboňského kláštera a odtamtud se posléze dostala do pražské Univerzitní knihovny. A tak, třebaže Mníšek sám v pronásledování, jež ho stihlo po odchodu ze Svin a o němž se zmiňuje Biskupec, zahynul, zůstala zachována větší část jeho literární tvorby. Z ní sice nepoznáváme zcela přesně Mníškův osobní osud, ale nemůžeme v ní nevidět značný Mníškův vklad, naukový i životní, do formujícího se husitství.

JAZYK HUSITŮ TÁBORSKÉHO SMĚRU

Emanuel Michálek

Vrcholné údobí husitské revoluce a doby po ní bezprostředně následující se vyznačuje charakteristickými jevy také v oblasti jazykové. Revoluční proměny náboženskomravní, sociálně politické a národnostní zanechaly stopy i v českém jazyce, zvláště v jeho slovní zásobě. Všimneme si zde některých výrazů majících vztah k tábořským radikálům a souvisejících se základními problémy tehdejší společnosti.

1

Nejprve věnujeme pozornost slovům v češtině před vznikem husitské revoluce nedoloženým. Patří k nim již pojmenování příslušníků tábořského bratrstva táboři, táborští, jak je patrné např. ze Starých letopisů českých: „tu zimu (tj. na počátku roku 1420) tu horu Hradiště táboři osadili a přezdělali té hoře Tábor, po níž i dnes táboři slovú.“¹⁾ „Item lesuov příbenických táborští máme požívati tak, jakož na počátku.“²⁾

Podobně jako jiná zeměpisná jména z počátku husitství, je i pojmenování vrchu Tábor původu biblického, jak se dočteme zase v Starých letopisech: „ještě za krále Václava zdraví počínali se lidé sbierati na hory a přezdievali těm horám jména nová, oné Oreb, jiné Beránek, jiné Tábor, Zelené hoře Mikuláš z Husi přezděl hora Olivetská.“³⁾ Na rozdíl od obdobných případů jiných stal se tábor i jménem obecným, apelativem, a to už v 15. století.⁴⁾ Srov. „Repotice ves

1) SLČ (ed. F. Šimek), Praha 1937, str. 25.

2) Blažena Rynešová, Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka, sv. 1 (1418–1437), Praha 1929, str. 121 (k roku 1430).

3) SLČ, in: Dílo Františka Palackého II (ed. J. Charvát), Praha 1941, str. 45.

4) O tom Bohuslav Havránek, Původ slova tábor „ležení“. Naše řeč 38, 1955, str. 2–12.

dokonce již pusta, krom že ten tábor v ní.⁵⁾ Doklad ze Starých letopisů ukazuje, jak těsně je spjat vznik města Tábora s poutěmi na hory, a potvrzují to i prameny další. Poutě na hory dotvářely jednotný program zástupů scházejících se z nejrůznějších českých krajů. Není proto divu, že organizátoři těchto lidových shromáždění jsou v soudobém jazyce nazýváni „nalezačové a ředitelé“, jak čteme v líčení vzniku Tábora v staročeském překladu Husitské kroniky Vavřince z Březové: „kněz jeden tábořský Vanček s Hromádkou zvoníkem, první k horám toho scházení i nalezačové a ředitelé.“⁶⁾ Jde tu o jeden z prvních výskytů slova ředitel. Přibližně v stejné době objevuje se též výraz v staročeském znění záznamu jednání o kompaktáta na počátku třicátých let 15. století: „zřízené a věrně bud' kázáno bez úrazu moci biskupovy, kterýž jest ředitel první ve všech věcech.“⁷⁾ V tomto kontextu je překladem latinského praeordinator. Vášnivá disputace a spory náboženské i politické se odrážejí v soudobých staročeských pramenech mimo jiné častějším užíváním slov jako różnicě, pře, sváda, nesnáze (ve významu rozepře), odpor (projev nesouhlasu), nesnážka, pře, spor. Nově se objevuje slovo třenice ve stejném významu, např. v obraně kněží tábořských proti straně Rokycanově: „Neb když po dokonání a zavření řeči mistrových Rokycanových s kněžími tábořskými ku položení vedlé úmluv kusův, o něž mezi nimi różnice, měl mistr Příbram řeč začieti proti Korandovi, o to dlúhá třenice byla, neb Koranda často to vždy obnovoval před sněmem, že jest mistr Příbram nazval jeho býti kacieřem ve dvú stú kusův kacieřských, a vždy osvědčoval, že kacieřem nenie, a na Příbrama bodl, aby to naň vedl a dosti své řeči učinil.“⁸⁾ Slovo třenice, dosud v češtině užívané, je odvozeno od staročeského třieti se na koho, dotírat, dorážet. Předmětem sporu byly otázky pravověrnosti, zvláště různé názory na svátosti, především na svátost oltářní. Radikálové popírali transsubstanciaci a byli od svých protivníků nazýváni pikharty,⁹⁾ kacíři. Slovo přejaté patrně ze středolatinšského beghardus je doloženo již v době předhusitské. Za husitské revoluce se jeho slovní čeleď rozrostla a odvozeniny pikhartský, pikhartstvie, pikhartovati a zčásti se významově přehodnotila. Sloveso pikhartovati, doložené od dvacátých let 15. století, označuje nespravedlivé tupení nevinných. Čteme je v projevech radikálních husitů odmítajících hanlivé označení pikhart. Tak po smrti Jana Želivského jeho stoupenec kněz Vilém obviňuje pražské mistry a kněze, že „přes celý tento rok trápili sú věrné panny a vdovy i manželky, kněží věrné i súsedy, sužující, hanějící a lživě pikhartující, až sú věrné bratry zpikhartovavše i k smrti přivedli.“¹⁰⁾ Slova pikhart a jeho odvozenin pikhartský, pikhartstvie užívalo se běžně pro označení

5) AČ 10, 1890, str. 49 (k roku 1486).

6) FRB V, 1893, str. 357.

7) AČ 3, 1844, str. 402 (k roku 1433).

8) SÚA Praha, rkp. Akta jednoty bratrské, sv. 2, fol. 118 b.

9) Srov. Staročeské kapitoly, red. Igor Němec (v tisku).

10) AČ 3, 1844, str. 237 (k roku 1422).

tábořské levice a později i českých bratří. Tak podle Starých letopisů „léta 1420 stalo se na Táboře mezi kněžími veliké rozdělení a mezi lidem búření . . . Martínek kazatel Húska z Moravy, Petr Kániš . . . mnohé ohyzdy proti velebné svátosti počechu vynášeti . . . Tak pak vespolek se vadíchu a Martínka pikhartem nazýváchu.“¹¹⁾ Na témž místě se mluví o pikhartech jako o „sektě tábořské“, jindy jako o „pikhartské straně“, např. v kronice Vavřince z Březové: „bratří v Hradišti Tábora bydlíce na dvě straně jsou rozdělení, totiž pikhartskou a tábořskou.“¹²⁾ Kronika užívá jindy v témž významu také slova pikhartství: „někteří toho pikhartství se přidržících.“¹³⁾ Obdobný význam jako sloveso pikhartovati mělo i starší kaceřovati, jeho prvé doklady jsou z Husova Výkladu viery, desatera božieho prikázanie a modlitby Páně: „I zdaliť nejsú v trpení, ktož pravdu milují a kází? . . . nejsú-li v nenávisti lidské, ani kaceřují obecně každého, jenž Krista jméno aneb jeho slovo mluví neb slyší.“¹⁴⁾ Později se v témž významu užívalo i slovesa bludovati, objevuje se např. v Chelčického Postille vytištěné P. Severynem v roce 1522: „Takoví kněží i s zástupy sobě povolujícími . . . nenávidí těch, kteříž prozřevše skrze moc Pána Ježíše . . . v něm samém naději svého spasenie kladú. Ty oni i s kněžími hanějí, bludují, klnú a kaceřují.“¹⁵⁾

2

Pro jazyk doby husitské jsou závažná nejen slova nově tvořená i po stránce jazykové formy, ale také výrazy již starší, významově posunuté, označující nové skutečnosti a jinak chápané pojmy. K nim patří především některá slova klíčová odrážející ve své sémantice společenské hodnoty, vztahy a pojmy dotvořené sociálně politickým uvědoměním daného údobí.¹⁶⁾ Tak třeba zákonem božím, biblí rozuměli táboři jedinou normu víry i života. Podle tzv. Tábořských bludných článků „nic nemá věreno ani držáno býti ot křesťanův, což nenie v biblí zjevně vyřčeno a napsáno.“¹⁷⁾ Ve shodě s tím odmítali táboři každý „od lidí smyšlený rozum . . . v zákoně božím nezaložený.“¹⁸⁾ V protikladu k božímu zákonu jsou nejen „antikristské nálezky“¹⁹⁾ a „ustavenie lidské“²⁰⁾ v praxi církevní. Rovněž v oblasti práva světského požadovali

11) SLČ (ed. F. Palacký – J. Charvát), str. 395.

12) FRB V, 1893, str. 475.

13) Tamtéž, str. 495.

14) Mistra Jana Husi sebrané spisy české, ed. K. J. Erben, díl 1, Praha 1865, str. 351.

15) Kniha výkladuov spasitedlných na čtenie nedělní celého roku . . . Petra Chelčického. Praha 1522, P. Severyn, fol. 74ab (Knihopis, č. 3300).

16) Srov. Igor Němec, Emanuel Michálek a kol., Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci. Slavia 47, 1978, str. 14.

17) AČ 3, 1844, str. 223.

18) Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, Traktát o velebné svátosti těla a krve Pána Krista, rkp. UB Wrocław, Milich Q 70 (dříve Zhořelec, Bibliotheca Milichiana), fol. 2a.

19) AČ 3, 1844, str. 223.

20) Tamtéž, str. 222.

táborští radikálové, aby „práva pohanská, německá, kterážto se nesrovnávají s zákonem božím, vyzdvižena byla, aby právem božským zpravováno bylo, souzeno, řízeno a všecko způsobeno“.²¹⁾ U chiliastů očekávajících, že „tohoto našeho času bude skonání věku, to jest všeho zlého vyplnění na tomto světě“,²²⁾ pak dochází k dalšímu posunu ve významu spojení zákon boží. Není již hledán v biblických knihách, ale v srdci a mysli věřících, jimž se dostane nadpřirozeného osvětlení: „v ten čas sami dobří ostanú beze vsie bolesti a utrpenie, ani jeden druhého bude co učiti, . . . ani bible bude potrebie, neb zákon boží bude na srdci každému napsán.“²³⁾

Vedle slov zákon boží, bibli užívali táboři ve stejném významu i starobylého jména slovesného Čtenie: „přivodíme řeči starých svatých věrných křesťanův, ne proto, bychom na Čtení dosti neměli, ale aby poznáno bylo, že sú i jiní před námi velicí lidé týž rozum . . . měli.“²⁴⁾ Stejný význam měly i další výrazy Nový zákon, Starý zákon, text, canon: „pravili jich (táborů) zprávece a učitelé, že nesluší učitelův aniž doktorův, jenž sou byli púhlí lidé, požívati důvodů jich výkladů, ponevadž Kristus, bůh a člověk, dostatečně v Novém zákoně vyložil jest všecky, kteréž každému člověku . . . sou potřebné k spasení. A Starý zákon Nový a zase Nový vykládá Starý zákon.“²⁵⁾ „Žádná písma, žádné řeči kteréžkoli doktorův od věrných nemají držána býti nebo věřena, kterážto v textu neboli zjevně v canoně položena nejsou.“²⁶⁾ Soustředění na bibli, které je zřejmé ze všech citovaných dokladů, umožňovalo účinnou kritiku soudobé církve i společnosti a vedlo k zpochybnění nejedné tehdejší instituce, neboť takováto kritika byla opřena o autoritu obecně uznávanou. Jak účinnou zbraní byl biblismus husitských radikálů, naznačuje i hodnocení zaznamenané v Životě kněží tábořských od mistra Jana Příbrama, předního představitele konzervativního křídla v husitství: „kázali sú (táborští kněží) a ještě držíe tento blud přehrozný, že nic jiného nemá věřeno býti, jediné což je zjevně a zřetelně v zákoně božiem položeno a vyrčeno. A ten kus zaviera mnoho tisíc bludných kusuov v sobě bez pochybenie.“²⁷⁾

Specificky chápali husitští radikálové také další závažné pojmy a jejich jazyková vyjádření. Tak obsah slovesa hřešiti značně rozšířili, neboť k hlavním nebo smrtelným hříchům počítali zpočátku vysloveně soukromé vlastnictví: „Jakož na Hradišti neb na Táboře není nic mé a nic tvé, než všecko v obec rovně mají, takéž všem všecko vždycky má v obec býti, a nižádný nemá nic zvláště mieti; jinak ktož co má zvláště, ten hřeši smrtedlně.“²⁸⁾ Je příznačné, že předložkový pád v obec

21) FRB V, 1893, str. 398.

22) AČ 3, 1844, str. 218.

23) Tamtéž, str. 221.

24) Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, Traktát o velebné svátosti . . . , fol. 8a.

25) FRB V, 1893, str. 403.

26) Tamtéž, str. 403.

27) Josef M a c e k, Ktož jsú boží bojovníci, Praha 1951, str. 273 (podle fotokopie ze SOA Třeboň).

28) AČ 3, 1844, str. 220.

„k společnému užítku, společně“ pochází právě z doby husitské a v citovaném dokladě je ho užito přímo o vztazích majetkových. Jak patrně, radikální husité neusilovali jen o nápravu jednotlivců v jejich životě soukromém, ale jejich cílem bylo také nové uspořádání poměrů společenských a majetkových. Ukazují to ocitované příklady výrazů hřešiti a v obec.

Obdobné přehodnocení obsahu je možno ukázat rovněž u jiných pojmů a jejich jazykových vyjádření. Příkladem jsou třeba slova kněz, kněžský. Ve středověké společnosti patřili kněží ovšem k stavům privilegiovaným, tak Štítný rozeznává „zde na světě . . . stav trojiego duostojenstvie: první jest duchovní, druhý světských pánův, třetí obecných dělných lidí“.²⁹⁾ „Řád duchovní učít řád pánův světských a řád obecných dělných lidí, co mají činiti . . . a modlí se za ně ve dne i v noci a jich nedostatky v pokání doplnije a boží mocí hříechy odpúštie jim . . . i jiné milosti, kostelní svátosti jim podává řadem kněžským. Pak řád pánův světských, ten obú . . . brání křivdě, bojije za ně . . . Třetí pak řád dělných lidí živí tato oba.“³⁰⁾ To je známé středověké učení o trojím lidu, které jako celek zavrhl Chelčický, ale v závažných bodech učinili tak i radikální táboři. Nepochybně je to právě především v hodnocení stavu kněžského. Podle tzv. Tábořských bludných článků „nenie nižádného stavu kněžského, ježto by na samý ten stav slušalo žehnati neb dobrořečiti svátost těla a krve Pána Krista; nebo každý křesťan móż dobrořečiti každú krmí neb pitie, aby tu přijímal tělo a krev Pána Krista duchovně, ale ne posvátně“.³¹⁾ Nebo „ruka kněžská není hodnější nežli ruka jednoho každého lajka dobrého“.³²⁾ To je ovšem rozhodné popření zvláštního kněžského stavu s jeho funkcí udělovatele svátostí a vytyčení principu obecného kněžství křesťanů, jak k němu později dospěla reformace světová. Lze říci, že termín kněz v pojetí radikálů je zbaven sémantického rysu „udělovatel svátostí“.

Odmítání kněžského stavu v jeho sakrální funkci od tábořské levice neplatilo snad jen kněžím římským, ale týkalo se i vlastních kněží husitských. Např. kazatel Martin Húska, přední hlasatel tábořského „pikartství“, píše ve svém listě z vězení svým tábořským souvěrcům: „O bratříe, vězte, že mnoho držíte neprávě a od kněží velmi ste zklamáni a zvláště na třech kusiech, o křtu, o tělu božím a o kázání kněžském, žeť to tré nic se neděje tak, jakož jest ustavil Christus. Vy, jenž jste již zlého mnoho skazili, bohdej byste i to zlé dokazili.“³³⁾ Staré letopisy podávají zprávu o tom, jak v době rozkolu v řadách tábořských kněží představitelé levice „mnohé ohyzdy proti velebné svátosti počechu vynášeti a vždy chtíce potlačiti a kněží zmordovati“.³⁴⁾

29) Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, ed. K. J. Erben, Praha 1852, str. 118.

30) Tamtéž, str. 119.

31) AČ 3, 1844, str. 224.

32) FRB V, 1893, str. 476.

33) Tamtéž, str. 495, pozn. g).

34) SLČ (ed. F. Palacký – J. Charvát), str. 395.

Pro hodnocení sakrální funkce soudobých kněží je příznačné, že např. Martin Húska spojuje soudobé kněze s pohanskými kouzelníky, jak čteme v reprodukci Martínkova traktátu v Příbramově Životě kněží tábořských: „A divné jest, že mnozí kněží volali sú na kúzedlníky a na ty, jenž žehnají. A sami vždy obyčejem kúzedlničím říkajíce slova nad chlebem a nad vínem. A žehnajíce mnie, by věc horší mohli obrátiti v lepší . . . Takť je Kristus nevydal ani činiti příkázal, než papežové vzešše ten obyčej od kúzedlníkov, kteříž to tak jsú činili nad těmi věcmi, které obětovali jsú modlám.“³⁵⁾

Obdobné přehodnocení, jaké jsme poznali u slova kněz, můžeme pozorovat také u slov označujících nositele moci světské a jejich činnost. Tak subjektem kralování, vykonávání královské vlády, je v projevech tábořské levice nikoli světský panovník, nýbrž Bůh a obecný lid, jak ukazuje např. již citovaný Život kněží tábořských: „Item kázachu“ (kněží tábořští), „že neslušie již krále jmieti, ani jeho sobě voliti, nebo sám Pán buoh již chce nad lidem kralovati a kralovanie má lidu obecniemu dáno býti.“³⁶⁾ O kralování Božím mluvily ovšem běžně i texty předhusitské, ale v učení tábořských kněží jde o vládu Hospodinovu prostřednictvím jeho lidu již v přítomnosti zde na zemi, ne až v eschatologické budoucnosti. Kronika o kněžích tábořských v podání Starých letopisů užívá v této souvislosti spojení kralovati časně: „Také kázali ti kněží, že Kristus sstúpí na zemi a bude kralovati časně a učiní veliký hody na horách.“³⁷⁾ Učení o vládě obecného lidu bylo ovšem ve středověku jevem mimořádným, pro tehdejší lidi byla panovnická moc samozřejmou zárukou pořádku ve světě. Na doklad toho si připomeňme, jak soudil Tomáš ze Štítného o moci královské ve svém spise Řeči nedělní a sváteční: „světské pak královstvo, to má také své krále . . . donidž trá svět tento, potřebie jest, aby i v světských věcech byl pořád, a jakž by nebylo krále, lid nemaje, kto by jej vedl a pořiedil, zašel by.“³⁸⁾

Ve shodě s tábořským učením o vládě lidu je požadavek společenské rovnosti, jak je zachycen v pojmenování bratr s významem „rovnoprávný člen pospolitosti“. Podle Starých letopisů kněží tábořští „pravili sú, že mají býti všickni za roveň bratří s sebu, a pánuov aby nebylo a jeden druhému aby poddán nebyl; a z toho vzali sobě jméno bratří; a že již přestane dan, úrok a nebude, kto by nutil k tomu.“³⁹⁾ Četná místa biblická, kde se vyskytuje slovo bratr v obdobném smyslu, bývala ve středověku interpretována napořád pouze ve smyslu rovnosti náboženské, bez důsledků pro postavení v soudobé společnosti. Náhorný příklad takového chápání jména bratr poskytuje třeba navrho-

³⁵⁾ J. M a c e k, Ktož jsú boží bojovníci, str. 291.

³⁶⁾ Tamtéž, str. 270.

³⁷⁾ SLČ (ed. F. Š i m e k), str. 28.

³⁸⁾ Tomáš ze Štítného, Řeči nedělní, rkp. SK ČSR Praha, sign. XVII C 15, fol. 210a.

³⁹⁾ SLČ (ed. F. Š i m e k), str. 28.

vaný zákoník Maiestas Carolina, kde i císař nazývá své poddané bratry, ovšem pouze „in christiana religione“, ve znění staročeském: „věrní poddaní . . . v křesťanském duchovenství nám jsúc za bratří počteni.“⁴⁰⁾ Obdobně tomu bylo i v názvem sestra⁴¹⁾ (srov. níže oddíl 3, v dokladě na slovo plachty). Lze říci, že tato slova užívaná často v oslovení, jak jsme viděli třeba v citátu z listu Martina Húska Tábořským, patří k dokladům husitského úsilí o nové uspořádání společenských vztahů.

Takové snahy vedly také skutečně k zřízení některých institucí nových nebo k demokratizaci dřívějších. Příkladem jsou vojensko-mocenská seskupení zvaná „obce Tábořská, obec Písecká, obec Klatovská apod., „obce polem pracující“, srov. „kněz Prokop i jiní starší obci Tábořské polnie a domácí, Klatovské, Písecké . . . Domažlické etc. palem pro jméno božie společně . . . pracující.“⁴²⁾ Tyto obce byly rozděleny uvnitř sice podle stavovského hlediska na pány, rytíře, města a poddané, ale novým rysem bylo právě zastoupení nejnižších společenských vrstev organizovaných v „obci robotézov“, mezi řemeslníky ap. Tyto „obce“ se podílely na rozhodování ve věcech správních i trestních a tím vlastně na moci státní, neboť husitské obce lze charakterizovat jako pokus vytvořit demokratičtější státní moc.⁴³⁾ Pravomoci „obcí“ se dotýkají některá místa Žižkova tzv. vojenského řádu, zvl. ustanovení o rozdělování kořisti: „k tomu aby byli vydáni a voleni starší ze všech obcí, panských, rytířských, městských i robotězuov, aby věrně spósobili ty věci chudým i bohatým“. S „obcemi“ setkáváme se v téže památce také při výčtu trestů, „kteréž . . . na zlé slušejí vedlé zákona božího: Míniť také bratr Žižka i jiní páni, hejtmané, rytíři, panoše, měšťané, řemeslníci i robotězi svrchu psaní a jmenovaní i všecky obce s pomoci boží a obecní ze všech neřáduov trestati.“⁴⁴⁾

Demokratizace husitské společnosti vedla ovšem k prosazování národného jazyka na různých úsecích veřejného života, nejdůrazněji právě ze strany husitů tábořských. Podle Příbramova Života kněží tábořských zavrhovali táboři školy latinské a nahrazovali je školami českými: „Item z té nevěry bludné jali sú se škol žákovských kaziti a učenie školnie a latinská velice tupiti a sami dietky, pacholíky i děvečky na učenie přijímati a je česky učiti.“⁴⁵⁾ Ze zprávy Příbramovy vyplývá i další skutečnost, že totiž táboři neomezovali školní vzdělání jen na chlapce, jak bylo ve středověku obvyklé, ale vzdělávali ve školách i mládež dívčí. I toto zrovnoprávnění žen (srov. výše uvedená sestra) ve vzdělání je

⁴⁰⁾ Citace z Maiestas Carolina podle rkp. SOA Třeboň, sbírka Historica 18, str. 1 (překlad ze začátku 15. století).

⁴¹⁾ AČ 3, 1844, str. 284 (k roku 1428).

⁴²⁾ Srov. Staročeský slovník, seš. 7, 1976, str. 1044.

⁴³⁾ Tamtéž. Citát z Žižkova tzv. vojenského řádu uvádí J. M a c e k, Ktož jsú boží bojovníci, str. 152.

⁴⁴⁾ Tamtéž, str. 153.

⁴⁵⁾ Tamtéž, str. 275.

ovšem závažný pokrok v demokratizaci tehdejší společnosti. Ve smyslu této demokratizační tendence zaváděli táboři národní jazyk důsledně rovněž do bohoslužeb a hlásali, že „nemá mše latině ani jiným jazykem zpívána neb čtena býti, než jazykem lidu obecného“.⁴⁶⁾ Z bohoslužebných shromáždění vyloučili zpěvy latinské a zavedli písně české, jak se dovídáme zase ze spisu Příbramova: „Item že všeka zpívanie kostelnie . . . mnohým rúhaním potupují . . . a toliko písně české, kteréž jsú sami složili, tyť velebíe, vedú a držíe.“⁴⁷⁾ Odmítavý postoj táborů k latinskému zpěvu kostelnímu dosvědčuje také Kronika o kněžích tábořských ve Starých letopisech českých, podle níž táborští kněží „zpívanie latinské v kostelích nazývali sú psí vyti a štěkánie“.⁴⁸⁾ Všechno to ukazuje na důsledné uplatňování národního jazyka v životě církevním a veřejném jako dorozumivacího prostředku srozumitelného i širokým vrstvám obyvatelstva. Naproti tomu v literatuře odborné, která širšímu publiku přímo určena nebyla, sami táboři se latině nevyhýbali, jak je patrné např. ze spisů jejich biskupa Mikuláše z Pelhřimova.

3

K šíření husitských myšlenek v širokých vrstvách českého lidu bylo ovšem třeba jazykových prostředků nejen srozumitelných, ale také názorných a působivých. K těm patřila zejména *expresíva*, jichž husitští radikálové používali vůči svým odpůrcům nebo jimiž naopak byli od protivníků hanlivě označováni. Radikálové užívali expresivních hanlivých výrazů pro představy a pojmy, které sami neuznávali, protože v nich viděli jen lidské „nálezky“, výmysly, v biblických textech nezaložené. Příkladem je hanlivé názvy pro očištěc: „Item kázali i ustanovili, aby křesťané nevěřili očistci věrných duší po tomto světě, mnohými obyčejí rúhajíce se jemu a jiní ošistcem, jiní purgačem jej nazývajíce.“⁴⁹⁾ Tak charakterizuje postoj tábořských kněží v této otázce Příbram. Jiným takovým sporným bodem mezi husitskými stranami bylo, zda mají kněží sloužit mše v ornátech nebo bez nich. Radikálové ornáty zavrhovali a nazývali je hanlivě „plachtami“. Podle Vavřince z Březové „Antoch, kněz tábořský šílený, kázal na rynku pražském o dvou rohů šelmy, potvrzuje, že jeden roh jsou konšelé Starého města Pražského a druhý roh mistři pražští, kteřížto těmi rohy překážejí svatě pravdě, dopouštějíc v ornátech a plachtách mše sloužití svým kněžím, ješto jest to zjevně kacířství.“⁵⁰⁾ Kázání kněze Antocha o rozích šelmy vycházelo z textu novozákonní apokalypsy (Ap 131), jímž se husitští kazatelé a bohoslovci často zabývali.⁵¹⁾ Že hanlivého pojmenování ornátů plachty užívali i řadoví členové tábořského bratrstva, to ukazuje jiná zpráva

⁴⁶⁾ AČ 3, 1844, str. 222.

⁴⁷⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 277.

⁴⁸⁾ SLČ (ed. F. Šimek), str. 28.

⁴⁹⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 278.

⁵⁰⁾ FRB V, 1893, str. 477.

⁵¹⁾ Srov. Bohuslav Souček, Česká Apokalypsa v husitství, Praha 1976.

Vavřincovy kroniky: „A když . . . kněží pražští v ornátech sloužití počali, přiběhli jsou někteří z počtu Tábořských, sestry a bratří, a na kněží se obořili, řkouce: Čemu sou tobě tyto plachty? Složíš je a se s Kristem a s jeho apoštoly v sloužení mše srovnaj, jinak roztrháme na tobě ty všcky plachty.“⁵²⁾

Nejtěžší spory mezi husitskými stranami týkaly se ovšem svátosti oltářní a jejího uctívání, jak jsme už připomněli výše, zvláště při výkladu slov pikhartovati (oddíl 1) a kněz (oddíl 2). Radikálové jako Martin Húska, učili, že „Kristus sedě tělem na pravici (tj. boží), duchem duchovně všudy jest“ a „že chléb večere Páně k jedení dán jest, ale ne k klekání ani k modlení“.⁵³⁾ V uctívání svátosti oltářní viděli modloslužbu a ji „modlú nejhorší v křesťanstvu jsú nazývali . . . a jiní škar-kem a jiní motýlem a jiní carakterem bestie, to je nátiskem šelmy veliké jsú jmenovali“. Na témž místě svého spisu o tábořských kněžích zmiňuje se Příbram, že kněz Martin Húska „s svými tovariši kázal, učil i psal . . . všeka rúhanie o té drahé svátosti, jmenuje ji ďáblem nejhorším a modlú najďábelštější“.⁵⁴⁾ Je to nejstarší nám známý doklad na stupňování adjektiva ďábelský, v staré češtině před rokem 1500 se toto přídavné jméno na rozdíl od jazyka dnešního nestupňovalo. V starém jazyce se chápalo jako adjektivum vztahové s významem mající vztah k ďáblu, ďáblem působený apod. Teprve ve vášnivých polemikách doby husitské nabylo povahy přídavného jména kvalifikujícího s významem ďábelsky hrozný, děsný. Přibližně ze stejné doby pochází i stupňované adjektivum zkřesťanilý utvořené patrně podle staršího zpohanilý. Čteme je např. ve vzrušené výzvě Pražanů o pomoc proti křížácké výpravě roku 1420: „plná lži kněžská nepravost . . . toto zlaté a nejkřesťanilejšíe královstvie miení hnísem nakvasiti.“⁵⁵⁾ Již z doby předhusitské doložený superlativ najkřesťanštější je v textu překladovém a k českému prostředí se nevztahuje. Věřící uctívající svátost oltářní jmenovali radikálové potupně „buchetníci“: „bránili jsú klekati před tú svátostí . . . : Co tu, baby, mlaštíte? Všakť je buoh ňa nebi! A druhým jsú buhetnice dávali, kteříž jsú před tú svátostí klekali.“⁵⁶⁾

Tábořský radikalismus narážel na odpor konzervativnějších složek husitského hnutí. Proti radikálům obraceli se nezřídka mistři, kteří se opírali nejen o bibli, ale také o autoritu starých církevních učitelů a spisovatelů. Proto táboři na mistry útočili, nazývali je posměšně „mistři-fistři“, jak zaznamenává kronika Vavřince z Březové: „čemuž sou nám ti mistři-fistři? Poněvadž v samé moudrosti lidské dny své z pohaněním a hanbou ztravují.“⁵⁷⁾ V tzv. bludných člancích je mistr označován jako zpohanilý a toto označení bývalo spojováno se slovy

⁵²⁾ FRB V, 1893, str. 449.

⁵³⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 292 (podle podání Příbramova).

⁵⁴⁾ Tamtéž, str. 290.

⁵⁵⁾ AČ 3, 1844, str. 213.

⁵⁶⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 306.

⁵⁷⁾ FRB V, 1893, str. 413.

pohanění, hanba apod. K tábořskému hodnocení mistrů srov. i citovaný doklad z kázání kněze Antocha. Od protivníků byli naopak příslušníci radikálního křídla, zvláště adamité, nazýváni pikharty (srov. oddíl 1), ale také naháči: praví pikharti a naháči nic nevěří.⁵⁸⁾ Expresivní povahu mají i některá slovní spojení. Připomeňme aspoň sousloví „papežova večere“, jímž radikálové hanlivě označovali obřad přijímání, jak se vytvořil v církevní praxi. Podle podání Příbrama „kaciere Martinek . . . velí, aby tu večeri všichni opustili . . . a večeri Páně pamatovali řka, že tato papežova večere, pro niž mordují lidi, s Kristovú sě nic nesjednává.“⁵⁹⁾ Důvodem odporu radikálů bylo, že zjistili rozdíly mezi praxí nejstarší církve dosvědčenou v Písmě a obřady církve soudobé. Došli k závěru, že „to vše mají (soudobí křesťané) od papežov antichristov“. Sem patří jak výše (oddíl 2) citovaný doklad o kouzelnických praktikách zavedených od papežů, tak uvedené spojení „character bestie“, které navazuje na novozákonní apokalypsu (Ap 16, 2; 19, 2). Odpor radikálů ke konzervativním kněžím je patrný rovněž ze spojení „knězie Konstantinovi a cesařovi“, doloženého Příbramem: „vždycky sě čtú . . . že ve všech věcech chtě apošto- luov následovati, jiné knězie jmenujice knězie Konstantinovy a cesařovy, to je od cesaře nadané“,⁶⁰⁾ obdařené světskou mocí a majetkem.

4

Pro jazyk tábořských husitů jsou příznačná také některá vyjádření obrazná a přirovnání. Jsou brána často ze sémantického okruhu zemědělského a běžného života venkovského. Srov. např. v kázání Korandově, když se připravovalo velké shromáždění lidu na podzim 1419, jak o tom vypravují Staré letopisy české: „když chtěli na tu pút vyjeti, kněz Koranda kázal, aby s sebou . . . braň brali pro kozly, právě, že chtě kozlové štěpy hlodati.“⁶¹⁾ Zde jsou tedy husitští poutníci na hory, stíhaní ozbrojenou mocí stoupenců krále Zikmunda, označení obrazně jako štěpy ohrožované od kozlů. Jindy zase církevní učitelé, o něž se opírali konzervativnější husité, nazývali tábořští kněží kalenými došky, jak čteme v spise Příbramově: „vidúce, že světí doktorové . . . téměř všecky jich běhy, učenie i bludy potupují . . . i jali sú se . . . jim . . . porúhati a říekati jim, že jsú kalení doškové.“⁶²⁾ Toto obrazné vyjádření vychází ze skutečnosti, že kalených, dnes bychom řekli impregnovaných, došků se užívalo jako krytiny, srov. „kdež by diera která v střeše nalezena byla, buď doškem neb šindelem zahraditi má“,⁶³⁾ „plot . . . při kryti šindelem anebolito došky kalenými.“⁶⁴⁾ Ve významu přeneseném

⁵⁸⁾ SÚA Praha, rkp. Akta jednoty bratrské, sv. 1, fol. 319a.

⁵⁹⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 293.

⁶⁰⁾ Tamtéž, str. 285.

⁶¹⁾ SLČ (ed. F. Palacký – J. Charvát), str. 46.

⁶²⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 273–274.

⁶³⁾ Jan Gebauer, Slovník staročeský I, 2. vyd., Praha 1970, str. 311 (doklad z roku 1497).

⁶⁴⁾ AČ 4, 1846, str. 315 (k roku 1476).

se běžně mluvilo o krytí něčeho nežádoucího hodnotami kladnými, např. „pokryti . . . se přikryli tvárností dobroty“,⁶⁵⁾ „učení d'ábelské . . . řečmi Pána Krista a apoštolskými přikryti.“⁶⁶⁾ Na takovýchto souvislostech se zakládá patrně i výše uvedený obraz o krytí konzervativního učení spisy církevních otců. Obdobného rázu je i řada přirovnání jako: „ležeti jakž vepř v krmnice“: „Kartúzy klášter spálíchu a mnichy (zachovávající ustavičné mlčení) ven vyvodiechu řkúce: Hej na ty němice, ležé jakž vepři v krmnice.“⁶⁷⁾

Ze stejného prostředí jsou i další přirovnání, např. „jako výstavky podřezati“, „jako snopy zmlátiti“. Podle Příbrama kněží tábořští „učí lidi sprostné na horách shromážděné, . . . všecky lidi v duostojenstvích vyvýšené aby sklonili a jako výstavky podřezali a všecky lidi jako strniště v peci aby spálili a jim ani kořene ani svrchku aby neostavili, také aby je jako snopy zmlátili.“⁶⁸⁾ V tomto dokladě, podobně jako často i jinde (srov. oddíl 2), jde v prostřední části o citát biblický z proroka Malachiáše 4, 1, počátek o sklonění vyvýšených je z proroka Izaiáše 2, 11.

5

Máme-li se nakonec pokusit o shrnutí probraného materiálu a o jeho zhodnocení s cílem dospět k obecnějším závěrům, bude vhodné si nejprve uvědomit povahu pramenů, z nichž vycházíme. V naprosté většině případů jsme odkázáni na to, co ze spisů tábořských husitů ocitovali jejich odpůrci, vlastní spisy tábořů se dochovaly jen výjimečně, zvláště zásluhou jednoty bratrské. Přes toto omezení můžeme však k určitým poznatkům dojít, neboť i v podání odpůrců jsou mnohdy uchovány aspoň některé souvislejší celky tábořských textů nebo projevů mluvených, např. kázání.

Náš materiál ukazuje dost zřetelně, že jazykové prostředky tábořů mají společné rysy s českým jazykem mistra Jana Husa, k němuž se také radikálové hlásili. Tzv. Tábořské bludné články zaznamenali naději chiliastů na brzký příchod Kristův, jehož „mnozí živí dočekají a užří svaté“, jenž zemřevše „vstanú z mrtvýcha mezi nimi užří mistra Husi“.⁶⁹⁾ Podobně jako Hus ve svém české jazyce nevyhýbali se ani táboři slovům nově vytvořeným obvyklými slovo tvornými postupy, jak jsme viděli na příkladech ředitel, třenice, pikhartovati (oddíl 1). Jiný jazykový rys společný tábořským radikálům i Husovi lze vidět v užívání výrazů expresivních. Ani zde nechybějí neologismy, jako buchetnice, ošistec, purgač, fistři.

Řada expresivních pojmenování je utvořena obvyklými sémantickými posuny, např. plachty o ornátech, modla, motýl, škvarek o hostii, „pa-

⁶⁵⁾ SÚA Praha, rkp. Akta jednoty bratrské, sv. 1, fol. 128a.

⁶⁶⁾ Tamtéž, fol. 237b.

⁶⁷⁾ Tzv. Úlomky rýmované kroniky, rkp. SOA Třeboň, sign. A 16, fol. 223b (edici této části srov. Výbor z české literatury doby husitské, sv. 1, Praha 1963, str. 382).

⁶⁸⁾ J. Macek, Ktož jsú boží bojovníci, str. 269.

⁶⁹⁾ AČ 3, 1844, str. 220.

pežova večere“ o obřadu přijímání, „knězie ciesařovi“ o netáborských kněžích. Expresív se užívá o jevech Husem ještě nezpochybnovaných (obřady, ornáty). Mezi expresívy nenajdeme slova původu německého, jinak v staré češtině pro svou formální odlišnost v této funkci obvyklá. Je zde rozdíl proti výrazům latinským (carakter bestie) a jejich odvozeninám (purgač), které zastoupeny jsou a souvisí se zmíněným hodnocením latiny (oddíl 2). Latinské vlivy lze vysvětlit tím, že táborskými ideology byli kněží, jimž se dostávalo latinského vzdělání. Svědčí o tom také latinismy syntaktické, např. v listě Martina Húsky „toto vás žádaje věděti“⁷⁰⁾ (tj. žádaje, abyste věděli toto).

Nedostatek slov německého původu u táborů je rovněž ve shodě s tradicí Husovou, který nepotřebné německé výrazy odmítal. Ukazuje také na převážně venkovský původ táborských husitů;⁷¹⁾ na venkově bylo na rozdíl od měst méně příležitosti setkat se s němčinou. Pro posouzení situace ve městech si připomeňme známé výtky Husovy Pražanům ve Výkladu Desatera, že „mluvie otpoly česky a otpoly němečsky“.⁷²⁾ Sepětí táborského husitství s venkovským prostředím prozrazují, jak jsme viděli, také vyjádření obrazná a přirovnání (oddíl 4). Vcelku jde tedy jazyk táborských husitů se vzorem Husovým,⁷³⁾ odlišnosti vyplývají z rozdílné situace společenské. V době Husově se společenské krizové jevy teprve vyhrcovaly, působnost táborského svazu spadá již do údobí vlastní revoluce. Diference souvisí i s rozdíly ve společenské skladbě publika, jemuž jsou projevy určeny: Hus, sám univerzitní mistr, se obracel k vrstvám vyšším i nízkým, k univerzitním vzdělavcům stejně jako k prostému lidu pražskému i venkovskému. Táborští kněží museli počítat převážně s nejširšími vrstvami obyvatelstva a podle toho volit jazykové prostředky svých projevů.

UMÍRNĚNÉ KŘIDLO HUSITSKÉHO HNUTÍ V HODNOCENÍ RUSKÉ HISTORIOGRAFIE 19. STOLETÍ

L. P. Laptěva

O ruské historiografii husitského hnutí byla již napsána monografie¹⁾ a celá řada článků.²⁾ Tato literatura ukazuje, že v předrevolučním Rusku se husitskou epochou zabývali historikové několika směrů. Badatelé slavjanofilské orientace vytvořili zcela neodůvodněnou, ale přesto ve vědě dlouho přezívající teorii o „vnitřní spojitosti“ mezi husitskou ideologií a pravoslavím, přičemž zdůrazňovali v husitském hnutí především jeho náboženský charakter a také jeho „východní“ či „slovanský“ ráz. Nábožensko-kritický směr ruské historiografie kritizoval teorii o spojení husitů s pravoslavím, ale vcelku souhlasil s tvrzením o výlučně náboženské podstatě husitského hnutí. Teorie slovanské vzájemnosti úplně odmítala jakoukoli závislost husitské a pravoslavné

⁷⁰⁾ FRB V, 1893, str. 495, pozn. g).

⁷¹⁾ Srov. zjištění historikovo: „V roce 1420 je početní převaha venkovského lidu, hlavně venkovské chudiny, na Táboře nepopíratelná.“ Josef Macek, Tábor v husitském revolučním hnutí I, 2. vyd., Praha 1956, str. 339.

⁷²⁾ M. Jan Hus, Výklad viery, desatera božieho prikázanie a modlitby Páně, rkp. Budyšin 2° 51, fol. 58a.

⁷³⁾ „Základní znaky Husova jazyka . . . charakterizují pak vůbec jazyk reformáční náboženské literatury v období husitském . . .“ Bohuslav Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, in: Československá vlastivěda, řada II: Spisovný jazyk český a slovenský, Praha 1936, str. 39.

¹⁾ L. P. Laptěva, Russkaja istoriografija gusitskogo dviženija (40-e gody XIX v. – 1917 g.), Moskva 1978, 340 stran. Zde je rozebrána celková metodologie a názory na husitské hnutí jako celek u řady ruských autorů, k nimž patřili V. K. Nadler, A. F. Gifferding, A. M. Ivancov-Platonov, A. S. Lebeděv, V. A. Smirnov, A. F. Vertělovskij (slavjanofilský směr), I. S. Paľmov (nábožensko-kritický směr), Josef Perwolf, Ján R. Kvačala (teorie slovanské vzájemnosti), P. A. Rovinskij, A. N. Pypin (sociálně kritický směr), S. A. Vengerov (etický směr), N. I. Karejev (pozitivist), A. V. Mezierová, V. N. Percev (autoři prvních prací, které obsahují prvky marxistického hodnocení otázky). Zájemce o životopis a dílo těchto vědců odkazují na zmíněnou monografii (vedle ní jsou v poznámkovém aparátu článku uváděny i některé další práce).

²⁾ Srov. L. P. Laptěva, Tabority, ich social'nyj sostav i ideologija v osvvečenii russkoj literatury XIX – načala XX vv., in: Sovetskoje slavjanovedenije 1971, č. 4, str. 26–40; L. P. Laptěva, Sociálně politický faktor husitského hnutí v ruské historiografii XIX. a začátku XX. století, Československý časopis historický 19, 1972, str. 213–228; L. P. Laptěvová, Jan Hus v ruské historiografii v 19. a na počátku 20. století, Slovanské historické studie 9, 1972, str. 37–91, a mnoho dalších.

církvě a vykládala husitské hnutí jako výraz vnitřní touhy všech Slovanů po sjednocení. Etický (narodnický) směr nevěřil tvrzení o převážně náboženském charakteru husitství a považoval za druhořadé i některé další činitele, neboť vyzvedával pouze mravní stránku hnutí. Představitelé sociálně kritického směru a na ně navazující pozitivisté jako první dospěli k pochopení velké důležitosti sociálně ekonomického faktoru pro osudy Čech ve 14. a 15. století, i když mu nepřikládali rozhodující význam. Konečně při prvních pokusech o hodnocení husitského hnutí z marxistických pozic pronikla ruská předrevoluční historiografie až k historické podstatě nejvýznamnějšího období českých dějin, ačkoli se ještě nezbavila řady zjednodušujících představ.

V tomto smyslu podává již dosavadní literatura celkový obraz ruské husitologie před Velkou říjnovou socialistickou revolucí. Byly rozpracovány také některé dílčí konkrétní otázky. Dosud však nebylo ve zvláštní práci analyzováno, jakým způsobem ruští historikové hodnotili umírněné křídlo husitského hnutí, tj. kališnickou stranu (stranu utrakvistů, kališníků). Poznámky k této otázce jsou roztroušeny v jednotlivých článcích, které se zabývaly různými stránkami husitského hnutí. Tato studie se snaží o zaplnění zmíněné mezery, což je tím potřebnější, že ruská historiografie 19. a počátku 20. století věnovala kališnické straně dosti velkou pozornost. Podrobnější zkoumání této strany započala v Rusku již v polovině šedesátých let minulého století.

Prohlížíme-li práce ruských historiků k uvedenému tématu, zjistíme, že se hlavní pozornost soustřeďovala na tyto problémy:

- sociální složení kališníků, jejich ideologii a politiku;
- vztah kališníků k „apoštolské“, tj. v tomto případě k pravoslavné církvi;
- vztah kališníků ke katolické církvi;
- kališníci a Jan Hus;
- činnost Jana z Rokycan;
- Jakoubek ze Stříbra a jeho nejbližší přívrženci.

Další výklad je uspořádán podle uvedených problémů, jak se jimi ruští historikové zabývali.

Sociální složení kališníků, jejich ideologii (především program vyjádřený ve čtyřech pražských artikulích) a jejich politiku zkoumaly již práce ze šedesátých let. Jako jeden z prvních věnoval těmto problémům zvláštní pozornost P. A. Rovinskij (1831–1916),³⁾ pokrokový ruský historik, etnograf a publicista. Dějinám Čech věnoval poměrně rozsáhlou práci,⁴⁾ v níž se zabýval také řadou otázek spojených s kališnickou stranou. Týká se to především podstaty čtyř praž-

³⁾ Životopisné údaje o P. A. Rovinském lze najít v knize Slavjanovedenije v do-revoljucionnoj Rossii. Biobibliografičeskij slovar', Moskva 1979.

⁴⁾ P. A. Rovinskij, Glavnyje momenty v istorii češskogo naroda, in: Sovremennoje obozrenije 1868, sv. I, č. 1, str. 117–140; č. 2, str. 270–284; č. 3, str. 448–506.

ských artikulů, které podle autorova názoru tvořily základ nové české církve a staly se vyznáním všech husitů. Rovinskij zcela správně tvrdí, že pražské artikuly ponechávaly „celé dřívější uspořádání církve a všechna dogmata“ jako nedotknutelné, zaváděly pouze „nový obřad přijímání z kalicha, bohoslužby v národním jazyce a svobodu kázání“, požadovaly zbavení duchovenstva světské vlády a hmotného majetku a „nápravu morálky“ kléru. Oprávněná je také poznámka, že čtyři artikuly byly umírněné, „zbavené oné tendence, k níž směřovalo učení táborů“, a že vedly jen k církevní reformě. Podle některých výroků Rovinského vzniká dojem, že čtyři pražské artikuly hodnotí výše než tábořské učení. Avšak při bližším zkoumání se ukazuje, že ke srovnání programu kališníků a táborů přistupuje velice konkrétně a zastává názor, že v některých směrech má i radikální program přednost před programem umírněných. Klady čtyř artikulů se podle názoru Rovinského projevují v tom, že „odhazují veškerý mysticismus tábořského učení“ a jsou výrazem úsilí husitů „přesvědčit celý svět“ o tom, že husité jsou věrní křesťanství. Současně však Rovinskij považuje „pražské učení“ za celkem konzervativní ve srovnání s tábořským, čímž se stalo, že kališníci byli vždy smířlivější ke starým pořádkům. Rovinskij dále zdůrazňuje, že „pražané a šlechta . . . se snažili vytvořit monarchii, jejíž pravomoc by byla silně omezena úředníky“, což znamená, že obrací pozornost na buržoazní prvky utrakvistické ideologie.

Je důležité, že Rovinskij pohlíží na kališnickou stranu dynamicky. Zvláště se soustřeďuje na evoluci, již procházela vnitřní politika kališníků. Projevilo se to například zřízením církevního dohledu, takže už „nikdo nemohl hlásat nové učení bez souhlasu hlavních pražských učenců“ a „mučení i pálení na hranici zde našlo uplatnění jako v katolické církvi.“⁵⁾ Takovým způsobem líčí Rovinskij ve svém výkladu kališníky jako stranu, která sledovala zcela určité politické cíle. P. A. Rovinskij jako aktivní účastník soudobého politického boje (byl členem narodnické organizace Zemlja i Volja) pochopil podstatu ideologie a praxe umírněného tábora husitského hnutí.

O tom, že takový výklad byl na šedesátá léta 19. století úspěchem, je možné se přesvědčit srovnáním s výroky církevního historika, protojereje A. M. Ivancova-Platonova (1835–1894),⁶⁾ který prohlašoval, že kališníci si vůbec nekladli politické cíle a přáli si jen „náboženskou přeměnu“ společnosti.⁷⁾

Poměrně zajímavé bylo stanovisko, které k této otázce zaujal A. N. Pypin (1833–1904),⁸⁾ známý ruský kulturní historik a publicista. O hu-

⁵⁾ Tamtéž, č. 3, str. 462–463, 469, 477.

⁶⁾ Údaje o A. M. Ivancovu-Platonovi a jeho názorech na husitské hnutí srov. Slavjanovedenije . . . , str. 164.

⁷⁾ A. M. Ivancov-Platonov, Očerki istorii christianstva u slavjanskich narodov, in: Pravoslavnoje obozrenije 1869, 1. pololetí, str. 681.

⁸⁾ K A. N. Pypinovi existuje obsáhlá literatura. Jeho názory na husitské hnutí jsou podrobně rozebrány v monografii L. P. Laptěva, Russkaja istoriografija . . . , str. 102–114.

sitském hnutí se zmínil v Dějinách slovanských literatur,⁹⁾ které byly přeloženy mimo jiné do češtiny. K ideologii kališníků přistupuje Pypin z jakéhosi obecně sociologického stanoviska. Podle jeho názoru větší na každé společnosti v období revolucí „dává vždy přednost mírnější střední cestě“, takže záležitosti této většiny ani „nemůže být odhodláni jít až do krajnosti“; tím vysvětluje také náklonnost kališníků k umírněnosti.¹⁰⁾ Je-li Pypinovo tvrzení o kališnicích jako „většině“ tehdejší společnosti velice sporné, vyznívá naopak sympaticky jeho porozumění pro tu „menší“ část společnosti, která „jde až do krajnosti“.

S. A. Vengerov (1855–1920), historik literatury a společenského myšlení,¹¹⁾ který napsal několik článků o táboritech,¹²⁾ prohlásil o čtyřech pražských artikulech, že jsou v nich obsaženy „všechny elementy reformace“, a domníval se, že právě tuto skutečnost „přiznal sám Luther“, když se označil za „husitu“. I když si programu kališníků tak vysoko cenil, kladl S. A. Vengerov, který považoval husitství především za mravní hnutí, utrakvistům jako celek mnohem níže než táborství z hlediska obecného historického významu obou směrů.¹³⁾

P. A. Rovinskij a S. A. Vengerov byli představiteli narodnické ideologie a z jejího stanoviska pohlíželi na husitské hnutí. Poté se koncem 19. a začátkem 20. století setkáváme v podstatě s pokrokovým hodnocením kališnické strany v pracích historiků pozitivistického směru, který v ruské vědě převládal až do Říjnové revoluce. Charakteristickým příkladem je postoj jednoho z nejvýznamnějších ruských odborníků v oblasti obecných dějin, profesora petrohradské univerzity N. I. Karejeva (1850–1931). Husitským hnutím se speciálně nezabýval, ale zmínil se o něm ve svém syntetickém díle Dějiny západní Evropy v novověku.¹⁴⁾ Zde velice výstižně definoval sociální tendence kališníků, když poznamenal, že kdykoli byli představitelé této strany nuceni volit mezi ústupky náboženskými a sociálními, byli spíše připraveni usilovat o sblížení s Římem, „než by připustili další rozvoj radikálních učení“. N. I. Karejev se rovněž zabýval podstatou politiky kališníků, jejich program podle jeho názoru „se vyznačoval aristokratickým charakterem, protože chtěli soustředit moc ve sněmu v rukou šlechticů a měšťanů a soustředit duchovní vedení v rukou svého druhu aristokracie doktorů a mistrů, když pražská univerzita byla na jejich straně; sněm musel

⁹⁾ A. N. Pypin – V. D. Spasovič, *Istorija slavjanskich literatur*, díl 1–2, Petrohrad 1879–1881.

¹⁰⁾ Tamtéž, díl 2, str. 861.

¹¹⁾ Údaje o S. A. Vengerovovi a charakteristika jeho názorů na husitské hnutí jsou ve stati L. P. Laptěva, *Tabority . . .*, str. 27.

¹²⁾ S. A. Vengerov, *Pričiny gusitsko-taboritskogo dviženija*, in: *Russkaja mysl' 1881*, kn. 12, odd. 1, str. 75–119; též, *Provozvestniki gusitskogo dviženija*, in: *Russkaja mysl' 1882*, kn. 1, odd. 1, str. 180–207; též, *Tabority i ich obščestvenno-političeskije idealy*, in: *Vestnik Evropy 1882*, kn. 8, str. 597–607; kn. 9, str. 80–112.

¹³⁾ *Vestnik Evropy 1882*, kn. 8, str. 580.

¹⁴⁾ N. I. Karejev, *Istorija Zapadnoj Evropy v novoje vremja*, díl 1, Petrohrad 1898, str. 372–402.

disponovat korunou, protože chtěli i po zvolení krále sami udržet skutečnou moc“.¹⁵⁾ Takovým způsobem N. I. Karejev odhaluje velmi zřetelně politické zájmy umírněného křídla hnutí.

Na počátku 20. století se v ruské literatuře objevují práce, které hodnotí husitské hnutí z marxistických pozic. Tato díla měla sice populárně osvětový ráz, byla založena na koncepci Karla Kautského a nebyla výsledkem samostatných výzkumů. Avšak skutečnost vytváření příruček nebo informativních článků v marxistickém duchu měla velký význam pro ruský společenský život z počátku 20. století.

Autorkou jednoho z takových děl byla A. V. Mezierová (1869–1935),¹⁶⁾ která jinak pracovala spíše v bibliografii.¹⁷⁾ Při charakteristice kališníků připomíná A. V. Mezierová, podobně jako jiní autoři, že základem jejich politiky byly čtyři pražské artikuly. V řadách kališníků vidí univerzitní profesory, aristokracii a bohaté měšťany. Názor A. V. Mezierové o jejich politických tužbách je zcela objektivní: „Neměli důvod k nespokojenosti s existujícím společenským zřízením a všichni uznávali nutnost stavovských privilegií a zachování hodností.“ Autorka knihy dále ukazuje, že také snahu kališníků mít na českém trůně krále lze vysvětlit ekonomickými důvody, mimo jiné tím, že značná část měšťanů podstatně těžila z přítomnosti královského dvora v Praze. Jednání čáslavského sněmu vysvětluje Mezierová jako snahu kališníků obnovit v Čechách pořádek a mír; to, že v zemi scházely, začínalo na umírněnou stranu tísnivě doléhat. S odvoláním na Kautského A. V. Mezierová píše, že majetné třídy v Čechách „snily o takovém míru, jaký hledá dravý pták, aby bez překážek pohltil svou kořist“. Za stejným účelem, ukazuje A. V. Mezierová, potřebovali také kališníci krále.¹⁸⁾ Tyto názory byly ve své podstatě bezpochyby progresivní, zvláště pro počátek 20. století, avšak trpěly některými zjednodušeními. Tím, že na prvním místě Mezierová zdůraznila materiální základ politických snah kališníků, nedocenila takový faktor, jakým je vliv staletých tradic. Je jisté, že kališníci potřebovali královskou moc z materiálních příčin. Nelze však zcela ztrácet ze zřetele i skutečnost, že středověký způsob myšlení ještě nedospěl k představám o možnosti existence státu bez panovníka. A. V. Mezierová zavrhl všechny idealistické teze, ale přitom podcenila sílu některých nadstavbových jevů, například středověké morálky a etiky, středověkých představ o státu a právu atd.

Zajímavou charakteristiku kališníků podal V. N. Percev (1877 až 1960),¹⁹⁾ odborník na úseku obecných dějin, který o husitech napsal

¹⁵⁾ Tamtéž, str. 398–399.

¹⁶⁾ Údaje o životě a díle A. V. Mezierové srov. M. V. Maškova, *Avgusta Vladimirovna Mezier (1869–1935)*, Moskva 1962. Charakteristiku názorů A. V. Mezierové na husitské hnutí je možno najít ve stati L. P. Laptěva, *Progressivnoje napravlenije russkoj dorevoljucionnoj istoriografii gusitskogo dviženija*, in: *Istorija i istoriki. Istoriografičeskij ežegodnik 1972*, Moskva 1973, str. 200–201.

¹⁷⁾ Husitského hnutí se týká práce A. V. Mezier, *Iz okov k svobode. Rasskazy iz istorii češskogo naroda*, Petrohrad 1905, 2. vyd. 1912.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 25, 26, 28, 29, 224–225.

¹⁹⁾ V sovětském období byl V. N. Percev profesorem Běloruské státní univerzity.

stať do encyklopedického slovníku.²⁰⁾ Když vypočítal požadavky vyložené ve čtyřech pražských artikulích, poznamenal, že kališnickou stranu tvořily „vysoká česká buržoazie a pozemková aristokracie“, přičemž opomněl vyšší inteligenci. Předností Percevova hodnocení utrakvismu však byl materialistický pohled na skutečné zájmy tříd, jež patřily ke kališníkům. „Šlechtická aristokracie“, píše Percev, „se přidržovala husitství, protože do jejích rukou se většinou dostalo pozemkové vlastnictví odňaté církvi a aristokracie se snažila udržet toto vlastnictví ve svých rukou. Kromě toho byla opoziční nálada v řadách šlechtické aristokracie podmíněna její snahou hrát významnou politickou úlohu v zemi.“ Neméně pronikavě charakterizuje Percev také zájmy „buržoazie“, kterou v jeho pojetí tvoří bohatí měšťané a vyšší městské vrstvy vůbec. Pro Percevu světový názor je příznačné, že soustřeďuje pozornost především na „materiální výhody“, které „bohatá buržoazie“ získala z husitského hnutí. Historik zjišťuje, že tato vrstva české společnosti dostala movitý majetek církve a po vítězství husitů nad nepřáteli také majetek zpustošeného německého obyvatelstva. Posléze Percev zaznamenal i fakt přechodu kutnohorských rudných dolů do rukou „české buržoazie“, což ji „ovšem ještě silněji svazovalo s husitstvím“.²¹⁾

Výklad názorů V. N. Perceva ukazuje, že marxistické pojetí řady problémů husitského hnutí se u jednotlivých historiků v Rusku vytvářelo již v předrevolučním období, i když ze současného hlediska toto pojetí trpělo určitými terminologickými nepřesnostmi, podmíněnými závislostí autorů na Karlu Kautském.

Na závěr rozboru prvního z vytyčených problémů poznamenáváme, že někteří autoři v druhém desetiletí 20. století, značně vzdálení od marxismu, uznávali již materiální pohnutky kališnické strany. Tak v jedné univerzitní příručce k dějinám Čech z roku 1915 byl vyjádřen názor, že „ochota umírněných k ústupkům vyplývala ze snahy pánů a rytířů udržet své privilegované postavení, kterého by se museli nevyhnutelně vzdát, kdyby se uskutečnily sny táboritů“.²²⁾

Pokud se týká hodnocení vzájemného vztahu kališnického náboženství a pravoslavií, je třeba především uvést názory několika ruských autorů, kteří prohlašovali, že mezi zmíněnými vyznáními existovala „vnitřní spojitost“, přičemž pravoslavií se považovalo za totožné

s apoštolskou církví. Jedním z takových autorů byl profesor církevních dějin na charkovské univerzitě A. S. Lebeděv (1833–1910), který se o husitském hnutí zmínil v článku Několik slov o náboženské situaci v Čechách.²³⁾ Podle názoru A. S. Lebeděva postavili Husovi následovníci-kališníci „přímo proti římské církvi . . . pražské články vyznání víry, vyjadřující zřetelné porozumění pro počátky obecné církve“. A dále tento autor tvrdí, že „lid proléval krev právě za čtyři pražské artikuly“ a že všechny směry husitského hnutí „měly jeden společný znak – úsilí navrátit církev k vyznáním víry a zřízením apoštolské církve“.²⁴⁾ V těchto tvrzeních se zřetelně projevoval slavjanofilský pohled na celé husitské hnutí jako na snahu o „obnovení“ pravoslavií v Čechách a odtržení českého lidu od katolictví. Nesprávnost této koncepce byla prokázána již v minulém století.

Teorie slovanské vzájemnosti vůbec neshledávala „odvěkou náklonnost“ husitů k pravoslavií. Možnost získání podpory od slovanských národů, které vyznávaly pravoslavií, se však v rámci teorie slovanské vzájemnosti jevila poměrně reálnou. V tomto duchu hovořil o blízkosti kališnického programu a pravoslavné ideologie Josef Perwolf (1841 až 1892), původem a vzděláním Čech, který pracoval dvacet let na ruské univerzitě ve Varšavě a vydával své základní práce v ruštině.²⁵⁾ V knize o slovanské vzájemnosti od nejstarších dob až do konce 18. století Perwolf prohlašoval, že „strana umírněných husitů – utrakvisté čili kališníci – by se za jistých podmínek mohla sblížit s pravoslavnou církví“ a že i bez tohoto sblížení existovalo mezi oběma vyznáními víry mnoho společného.²⁶⁾

Také nejvýznamnější ruský badatel v oblasti husitského hnutí, profesor petrohradské duchovní akademie I. S. Paľmov (1856–1920),²⁷⁾ který nepovažoval za dokázanou „odvěkou blízkost“ husitství a pravoslavií, připomněl v jedné ze svých prací z počátku 20. století, že „utrakvisté neztráceli ze zřetele“ nutnost přiblížení své církve „ve sféře praktických církevních vztahů k původní prostotě apoštolských časů“. Tím se však Paľmov nespokojil a vyslovil se také v tom smyslu, že „v Korandových dobách“, tj. v druhé polovině 15. století, je možné najít příznaky porozumění utrakvistů „pro východní církev“ a přetrvávání „unionistických církevních tradic“ v jejich prostředí; tyto tradice se měly projevovat již v dřívějším období rozvoje utrakvismu.²⁸⁾

²⁰⁾ V. N. Percev, Gus. Gusity, in: Enciklopedičeskij slovar' t-va Br. A. i I. Granat & Co., 7. vyd., sv. 17, 1913, str. 414–423, 427–434. (V českém překladu po-
necháváme Percevu výraz „buržoazie“ pro středověké měšťanstvo, pro něž má rušti-
na odpovídající termín „meščanstvo“; v Percevově textu však Kautského termínu
„Bürgertum“ odpovídá „buržuazija“. Pozn. překl.)

²¹⁾ Tamtéž, str. 416–417.

²²⁾ Posobije k lekcijam po istorii čechov, Kyjev 1915, str. 162. Je to rozmnožené
vydání, bez uvedení jména autora. Pravděpodobně jím byl známý slavista, profesor
Kyjevské univerzity T. D. Florinskij. V učebních programech této univerzity se
v případě katedry slovanské filologie uvádí, že právě Florinskij přednášel v před-
revolučním období o dějinách slovanských národů.

²³⁾ A. Lebeděv, Neskol'ko slov o religioznom položenii Čechii, in: Pravo-
slavnoje obozrenije 1869, 1. pololetí (únor). O A. S. Lebeděvovi a jeho názorech
na husitské hnutí srov. Slavjanovedenie . . . (pozn. 2), str. 217–218.

²⁴⁾ A. Lebeděv, Neskol'ko slov . . . , str. 250.

²⁵⁾ Nejpodrobnější údaje o životě a díle Josefa Perwolfa obsahuje kniha Ladislava
Dvořáka, Josef Perwolf, Praha 1975. Nové hodnocení činnosti J. Perwolfa
v Rusku a charakteristiku jeho názorů na husitské hnutí podává L. P. Laptěva,
Russkaja istoriografija . . . (srov. pozn. 1), str. 168–178.

²⁶⁾ I. I. Pervol'f, Slavjanskaja vzaimnosť s drevnejšich vremjon do konca
XVIII v., Petrohrad 1874, str. 58 a 60.

²⁷⁾ I. S. Paľmov je autorem řady velkých děl o husitské epoše, včetně mono-
grafie Vopros o čaše v gusitskom dviženii, Petrohrad 1881, aj.

Poznamenáváme, že Perwolf i Paľmov hovoří pouze o možném sblížení utrakvismu s pravoslavím, nikoli o „obnovení“ jednoty, jak to bylo obvyklé v pracích slavjanofilů. Samozřejmě se v pracích neuvádějí žádná dokumentární svědectví o příbuznosti utrakvismu a pravoslaví. Pokud jde o analogie mezi utrakvismem a apoštolskou církví, není v tom problém, protože naprostá většina odchylek od katolictví si brala za vzor prvotní zásady křesťanství. Výroky pokrokových historiků k této otázce nebyly bohužel v ruské literatuře 19. a počátku 20. století nalezeny; jejich pozornost se soustřeďovala na jiné momenty.

Ať ruští autoři nacházeli jakékoli rysy podobnosti mezi utrakvismem a apoštolským křesťanstvím, uznávali, že v kališnictví bylo mnoho společného s katolictvím. Jako příklad lze uvést názor nejvýznamnějšího ruského slavisty A. F. Gilferdinga (1831–1872).²⁸⁾ Gilferding viděl společné rysy utrakvismu a katolictví, i když takové sblížení nepokládal za žádoucí. Omlouval však kališníky tím, že neměli možnost najít opěrný bod na Východě a byli nuceni „vrátit se k církvi římské, obrátit se na její tradici a autoritu“.²⁹⁾ Přibližně na shodném stanovisku stojí také kněz A. F. Vertělovskij. Napsal o husitském hnutí pouze jednu práci, kterou jako červená niť prochází myšlenka, že se kališníci sblížili s katolictvím „nedobrovolně“. Tento vzájemný vztah utrakvismu a katolictví rozšiřuje Vertělovskij i do politické oblasti, včetně vztahu pražanů k císaři Zikmundovi. Celkově charakterizuje utrakvisty jako stranu připravenou k politickým kompromisům v zájmu zachování náboženské svobody. Podle jeho názoru projevovali kališníci zvláštní ústupnost vůči katolické církvi až přibližně od roku 1426, avšak tyto ústupky nikdy nedosáhly stupně bezpodmínečného podřízení papeži. O příčinách ústupnosti kališníků Vertělovskij říká: „Pokud byli kališníci zčásti nakloněni smíření s katolíky, bylo to způsobeno jen velkou únavou z dlouhotrvajících válek, z druhé strany je k tomu podněcovala jejich opozice proti táborům.“³¹⁾

²⁸⁾ I. S. Paľmov, Manual'nik Vjačeslava Korandy, in: Novyj sbornik statej po slavjanovedeniju, Petrohrad 1905, str. 159 a 171.

²⁹⁾ O A. F. Gilferdingovi existuje obsáhlá literatura. Z časově posledních prací je možno uvést: L. P. Laptěva, K istorii rusko-slavjanskich otnošenij 50–70ch godov XIX v. (A. F. Gilferding i ego pis'ma k M. F. Rajevskomu, in: Vestnik Moskovskogo universiteta 1976, č. 2, istorija, str. 34–44; L. P. Laptěva, Russkaja istoriografija . . . , str. 49–61 aj.; L. P. Laptěva, A. F. Gilferding, ve sborníku Slavjanovedenije v dorevoljucionnoj Rossii, str. 121–125. Ve všech těchto pracích se uvádí charakteristika názorů vědce na husitské hnutí, obsažených hlavně ve dvou dílech: A. F. Gilferding, Očerki istorii Čechii, Petrohrad 1868; A. F. Gilferding, Jan Gus. Ego otnošenije k pravoslavnoj cerkvi. Petrohrad 1871 (tato práce byla dvakrát vydána česky, roku 1871 a 1923).

³⁰⁾ A. F. Gilferding, Očerki istorii Čechii, in: Sobranije sočinenij, sv. 1, 1868, str. 367.

³¹⁾ A. Vertělovskij, Istorija gusitov (do utverždenija Bazel'skich kompakto- tov), in: Trudy Kijevskoj duchovnoj akademii 1873, č. 2, str. 236; č. 8, str. 122–123. Zprávy o A. Vertělovském jsou velmi skrovné. Je např. známo, že roku 1862 ukončil Kyjevskou duchovní akademii a že zmíněná jeho práce je jeho jediným velkým dílem.

V úvahách Gilferdinga a Vertělovského zůstávají neodhaleny základní materiální příčiny, které povzbuzovaly kališníky ke sblížení s katolictvím a císařem. Přitom již v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století dospělo zkoumání problému na takovou úroveň, že bylo zcela jasné, že si kališníci nepřáli další pokračování revoluce. Kdyby se mělo mluvit o únavě z války, musela by tato příčina působit na tábory nejinak než na kališníky. Je naprosto zřejmé, že v tom není podstata věci. Utrakvisté byli plně uspokojeni získanými pozemky a majetkem Němců a církve, snažili se organizovat řádný běh obchodu a řemeslné výroby, a tomu přirozeně válečné události překážely. Kladejším rysem úvah Gilferdinga a Vertělovského je však zmínka o obavách kališníků před dalšími vojenskými a politickými úspěchy táborů.

Josef Perwolf se touto otázkou podrobně zabýval a jen zběžně se zmínil o „umírněných kališnicích, kteří přijímali pod obojí způsobou a málo se odlišovali od katolíků“³²⁾ (podtrženo L. L.). Tato charakteristika je ovšem příliš stručná, než aby zachytila vývoj utrakvismu od poměrně tvrdého stanoviska až k ochotě přistoupit na kompromisy, avšak samotný názor o blízkosti kališníků ke katolictví je velmi pozoruhodný.

Značnou pozornost věnoval vztahu utrakvismu ke katolictví I. S. Paľmov. Především poukázal na ostré spory mezi kališníky a otcí kostnického koncilu již v počátcích utrakvismu. Součástí těchto sporů byla rozhořčená polemika mezi pražskou univerzitou, která schválila rozhodnutí o přijímání laiků podobojí, a známým nominalistou J. Gersonem, jenž vydal zvláštní dílo proti tomuto rozhodnutí univerzity. U Paľmova je dále možné získat údaje o boji pražského profesora Mařika Rvačky s „českým kacířstvím“. Celkově však sleduje Paľmov vývoj utrakvismu pouze do čtyřicátých let 15. století. Při hodnocení kutnohorského usnesení z roku 1441, které stanovilo vnitřní zřízení kališnické církve, Paľmov na jedné straně připomíná, že hlavní teze utrakvismu byly v tomto období blízké katolické doktríně, a na druhé straně vyjadřuje názor, že zmíněný dokument „svým mravním požadavkem stál ve zřetelném a ostrém rozporu vůči vzniklé praxi katolické církve tím, že se pokud možno snažil vyhubit zlořády, které se do ní dostaly“.³³⁾ Bez ohledu na tuto poznámku však I. S. Paľmov opět zdůrazňuje „velice umírněný tón“ usnesení a jeho blízkost ke katolické doktríně.

O čtyři roky později psal I. S. Paľmov o kališnicích jako straně, která uznávala „dokonce papežství a celkem všechnu římskou hierarchii“ a odlišovala se od katolíků hlavně mravním zaměřením svého učení. Ukazoval sice na rozdílný vztah kališníků a katolíků ke způsobu přijímání u laiků, ale přitom zdůrazňoval společné rysy obou církví

³²⁾ I. I. Pervol'f, Slavjane, ich vzaimnyje otnošenija i svjazi, díl I, Varšava 1886, str. 26.

³³⁾ I. S. Paľmov, Vopros o čaše v gusitskom dviženii, Petrohrad 1881, str. 356–371, 480.

v dogmatickém učení o převtělení a v přijetí některých názorů římsko-katolických teologů, například tvrzení, že „v každé podobě svátosti ol-tářní je přítomen celý Kristus“. Pařmov upozorňuje na shodu kališníkù s katolíky „nejen v dogmatech, nýbrž i v četných obřadech“, i když přitom uznává, že kališníci zaváděli do bohoslužeb český jazyk, slavili památku Husovu, vyvolávající vztek katolíků, a ve svém učení neustále kárali zločády římské církve.³⁴⁾

Ačkoli se nezabýval sociálně ekonomickými příčinami konfliktu mezi kališníky a katolickou církví, rozebral I. S. Pařmov tento konflikt mnohem podrobněji než jiní ruští autoři z nábožensko-dogmatického hlediska. Tento přístup je sice velice vzdálený od materialistického pojetí, ale v žádném případě jej nelze považovat za neplodný.

Po pracích I. S. Pařmova se v ruské literatuře setkáváme jen s ojedinelými zmínkami ke zkoumanému problému. Významný ruský filolog M. N. Speranskij jen mimochodem poznamenává v práci o husitech, určené pro studenty, že se římská církev vyznačovala neústupností ve vztahu k utrakvistům, vyžadovala jejich naprosté podřízení Římu, a tím značně ochlazovala úsilí kališníkù o znovusjednocení s katolictvím.³⁵⁾ O tom, že takové úsilí existovalo, autor nepochybuje. Autor populární brožury o dějinách Čech N. P. Chochlič připomíná, že „kališníci . . . se omezovali jen na požadavek přijímání podobojí a na požadavek některých reform katolické církve“.³⁶⁾

Několikrát se v literatuře vynořuje otázka, do jaké míry měli kališníci blízko k Janu Husovi. Hlavní výroky v této otázce patří opět I. S. Pařmovovi, který přinejmenším třikrát vyjádřil ve svých pracích myšlenku, že svým duchem i učením měli k Husovi nejbliže právě utrakvisté. Roku 1881 Pařmov napsal, že k Husovi měla zvláště blízko „původní strana utrakvistù“,³⁷⁾ tj. strana kališníkù v prvním období své existence. Roku 1905 Pařmov poznamenal, že „Husův odkaz, bez ohledu na vývoj uvnitř husitských stran po jeho smrti, se živě uchovával mezi jeho umírněnými stoupenci, utrakvisty . . . Ti udržovali Husovy základní nábožensko-reformační zásady“.³⁸⁾ Z tohoto výroku je možno usuzovat, že podle Pařmova zůstávali kališníci stranou nejbližší k Husovu učení nejen v prvním období své existence, nýbrž i v následujících letech. Konečně roku 1909 již I. S. Pařmov neodděloval vývojová období utrakvismu a opakoval, že strana kališníkù byla „výrazem Husova směru, nejbližším k jeho nábožensko-reformačtiským tendencím“. Když zdůrazňoval, že se kališníci ztotožňovali s Husem nejen v požadavku „národního sebeurčení od Němcù“, připomněl současně, že v tomto požadavku nespočívá specifická utrakvismu, proto-

³⁴⁾ I. S. Pařmov, *Manualnik Vjačeslava Korandy*, str. 159.

³⁵⁾ M. Speranskij, *Gusity i češskije bratja*, in: *Kniga dlja čtenija po istorii srednich vekov* (red. P. G. Vinogradov), 4. vyd., Moskva 1914, str. 120.

³⁶⁾ N. P. Chochlič, *Kulturno-istoričeskij očerk Čechii*, Kyjev 1916, str. 17.

³⁷⁾ I. S. Pařmov, *Vopros o čaše . . .*, str. 249.

³⁸⁾ I. S. Pařmov, *Manualnik Vjačeslava Korandy*, str. 162.

že v úsilí o národní samostatnost se shodovaly všechny husitské směry. Za „nejvěrnější hlasatele původního husitství“ považuje Pařmov kališníky z toho důvodu, že v požadavku církevní reformy byli umírněnější než jiní Husovi následovníci.³⁹⁾

Tento názor nesdíleli ani zdaleka všichni ruští historikové. Mnozí z nich tvrdili, že v kališnicích nelze vidět opravdové pokračovatele Jana Husa, který přece vyzýval „opásat se mečem“ v boji za pravdu boží.⁴⁰⁾ V literatuře se však vyskytuje i názor příbuzný pojetí I. S. Pařmova. Zastával jej například profesor univerzity v Dorpatu (Tartu) Ján Radomil Kvačala (1862–1934),⁴¹⁾ původem Slovák, který své práce o husitském hnutí publikoval rovněž v ruštině. Nepsal sice o kališnicích jako celku, pouze o pražské univerzitě, ale je dobře známo, že právě univerzitní mistři stáli v čele utrakvismu. Kvačala také zdůrazňuje, že pražská univerzita, věrná Husovu odkazu, „nepodřídila se jeho (tj. Husovým – L. L.) soudcům a v průběhu celého 15. století . . . nadále trvala na jeho myšlence o čistotě a reformě církve, založené na slovu božím“.⁴²⁾

Názor I. S. Pařmova a Jána Kvačaly je nutno označit jako sporný již z toho důvodu, že Hus ve svých traktátech nerozebíral a ani nemohl rozebírat mnoho praktických otázek husitského hnutí, protože za jeho života ještě ani nedozrály. To nedává možnost jednoznačně stanovit, který směr patří k „přímým pokračovatelům betlémského kazatele“, takže vlastní polemika se jeví neplodnou.

Z jednotlivých představitelů utrakvismu se velké pozornosti ruských historiků těšil Jakoubek ze Stříbra. Charkovský profesor V. K. Nadler (1840–1894), který objasnil problémy husitského hnutí ve speciální monografii z roku 1864, psal o Jakoubkovi jako o reformátorovi, jenž v mnoha směrech byl nezávislý na Husovi a vyjádřil praktickou otázku o nutnosti sekularizace majetku duchovenstva. V. K. Nadler uvádí Jakoubkovy výroky o tom, že „bez vykořevení počátečního zla (tj. zesvětštění církevního majetku) není možná jakákoli reforma zkažené církve“. Poměrně podrobně pak Nadler vykládá Jakoubkovy názory na sekularizaci. Srovnání mezi Jakoubkem a Husem, které historik při této příležitosti provádí, není bez zajímavosti: „Jakoubek se neřík při této příležitosti provádí, není bez zajímavosti: „Jakoubek se neřík jako slepý následovník a žák Husův, ale spíše jako smělý a energický pokračovatel v díle, které zahájil obezřetný a umírněný refor-

³⁹⁾ I. S. Pařmov, *Češskij gusitizm i ego istoričeskoje značenie*, in: *Slavjanskije izvestija* 1909, č. 3, str. 298.

⁴⁰⁾ Srov. k tomu L. P. Laptěva, *Tabority, ich social'nych sostav i ideologija v osveščeenii russkoj literatury XIX – načala XX vv.*, in: *Sovetskoje slavjanovedenie* 1971, č. 4, str. 26–40.

⁴¹⁾ O Jánú R. Kvačalovi existuje celá řada významných prací. Jeho názory na husitské hnutí, vyjádřené v dílech *Pervyje filosofskije zaňatija Jana Gusa* (1915) a *Jan Gus i preobrazovanije Pražskogo universiteta v načale XV v.* (1916) jsou charakterizovány v knize L. P. Laptěva, *Russkaja istoriografija . . .*, str. 178–182.

⁴²⁾ J. Kvačala, *Jan Gus i preobrazovanije Pražskogo universiteta v načale XV v.*, *Slavjanskije izvestija* 1916, kn. 1, str. 25.

mátor. Hus se postavil proti úpadku a nemravnosti duchovních, Jakoubek poukázal na základní příčinu a původ tohoto zla – světský majetek a politickou moc církve. Hus říkal, že veškerá učenost je marná, není-li provázena opravdovou vírou a objevením božského, Jakoubek přímo odsuzoval vnější formální zaměření vědy a považoval univerzitu za spíše pohanské než křesťanské zařízení. Hus se všude opíral o starou náboženskou tradici, která žila mezi lidem, ale nikde se na ni přímo neodvolával, Jakoubek směle ukázal na podstatu a středisko tohoto zvyku, blízkého srdci lidu, a vepsal na prapory českého hnutí velká slova: přijímání pod obojí způsobou. Jakoubek stojí daleko za Husem, pokud jde o hloubku a rozmanitost myšlenek, ale daleko ho předčí svou energií a smyslem pro praxi.⁴⁵⁾ V tomto srovnání je příliš zdůrazněna Husova umírněnost v porovnání s Jakoubkem. Zřejmě V. K. Nadler nedocenil praktické zaměření Husovy činnosti, aby tím výrazněji vyzvedl vlastnosti Jakoubka jako společenského činitele. Avšak z pramenů i pozdější literatury vysvítá, že Husova velikost – vedle jeho učení – spočívala v jeho praktické činnosti. V tomto smyslu můžeme hovořit o Jakoubkově převaze snad jen tehdy, máme-li na zřeteli zavedení a rozšíření obřadu přijímání podobojí.

Podobně psal o činnosti Jakoubka ze Stříbra také I. S. Paľmov, který právě Jakoubka, ne Husa, považoval za „obnovitele“ kalicha pro laiky. V Paľmovově knize se uvádějí poznatky o Jakoubkově životě a základních stránkách jeho díla. Vzniká otázka, do jaké míry byl Jakoubek ve svém učení o přijímání laiků podobojí samostatný. Lze uvést názor Eneáše Silvia Piccolominiho o možném vlivu Petra z Drážďan na Jakoubka, stejně jako úvahu Františka Palackého, který tento názor Eneáše Silvia vyvracel. Sám I. S. Paľmov zaujímá stanovisko, že Jakoubek nepotřeboval cizí vzory, aby „obnovil přijímání z kalicha pro laiky“, protože měl dostatek předchůdců ve své vlastní zemi, a proto také vystoupil se svým učením „samostatně, s plným vědomím správnosti své věci“. V Paľmovově monografii jsou rovněž podrobné údaje o polemice, v níž Jakoubek obhajoval své učení o kalichu. Když hodnotí jeho vystoupení v disputacích i v literatuře, vyzvedá I. S. Paľmov Jakoubkovu zásluhu v tom, že jeho výroky a úsudky byly vysoce objektivní, že se zřekl překrucování a svévolných výkladů. Při objasnění Jakoubkovy polemiky s Ondřejem z Brodu o usneseníh kostnického koncilu rozebírá Paľmov podrobně jednak protihusitská díla, jednak traktáty Jakoubkovy, zejména Obranu přijímání laiků pod obojí způsobou.⁴⁴⁾

Výklad I. S. Paľmova o učení a díle Jakoubka ze Stříbra je nejpodrobnější v celé ruské literatuře. Opírá se v plném rozsahu o hlavní prameny, jež přinášejí svědectví o životě a díle tohoto husitského kazatele. Paľmov předkládá materiál se znalostí všech jemností křesťanské dogmatiky, což má nepochybný vědecký význam.

⁴³⁾ V. K. Nadler, Příčiny i pervyje projavlenija opozicii katolicizmu v Čechii i Zapadnoj Evrope v konce XIV – načale XV vv., Charkov 1864, str. 238–240.

⁴⁴⁾ I. S. Paľmov, Vopros o čaše . . . , str. 294, 302–303, 315, 328, 345–347.

Současně s I. S. Paľmovem se o Jakoubkovi a jiných předních činitelích kališnické strany vyjádřil A. N. Pypin. Zdůraznil, že Jakoubek „ještě za Husova života . . . oddělil Čechy od katolické církve“. Jako literární historik psal Pypin především o představitelích utrakvismu, kteří vynikli svými literárními díly. Společně s Jakoubkem k nim počítá Jana z Jesenic, Jana kardinála z Rejnštejna, Křišťana z Prachatic, Šimona z Tišnova, Prokopa z Plzně a Petra z Mladoňovic. Pypin zvláště zdůrazňuje, že všechny zmíněné osobnosti patřily nejen k pokračovatelům Husovým a přátelům Jakoubkovým, nýbrž i k rozhodným protivníkům táborství.⁴⁵⁾

Podobně jako Jakoubek na sebe upoutal značnou pozornost jiný významný představitel utrakvismu Jan Rokycana. Vzhledem k tomu, že hodnocení jeho pozdní činnosti u ruských autorů jsem rozebrala v jiné práci,⁴⁶⁾ zabývám se v tomto článku pouze stanoviskem ruské historiografie k Rokycanově činnosti v období husitských válek.

Jako jeden z prvních charakterizoval Jana Rokycanu P. A. Rovinskij. Poukázal na to, že tento vůdce kališníků měl velký vliv na lid i duchovenstvo, a nazval jej „horlivým husitou“, který byl v první polovině třicátých let 15. století „hlavní oporou husitismu“. Při líčení tito bojovníci dosáhli při basilejských disputacích „díky svému ostrovtipu, jistotě přesvědčení a racionálnímu výběru argumentů“.⁴⁷⁾

Na stejné období Rokycanova života se podrobně zaměřil také I. S. Paľmov. Vykreslil, jak Rokycana hájil čtyři pražské artikuly na basilejském koncilu a zvláště vyzvedl příčiny a prospěšnost přijímání podobojí. V souvislosti s tím charakterizuje Paľmov Rokycanovu činnost jako celek. Je zajímavé, že Paľmov vystupuje proti historikům, kteří spatřovali hlavní popud Rokycanovy činnosti v jeho ctižádostivosti. Podle Paľmovova názoru „nikoli ctižádost, nýbrž upřímná snaha reformovat církev podle zásad kompaktát byla motivem celého Rokycanova života a díla“. Paľmov dále zdůrazňuje, že „souběžně s bojem proti Římu jako protivníku veškeré reformy a opravy církve vedl Rokycana boj také se svými českými spojenci, kteří . . . přílišným radikalismem mohli zničit celé dílo reforem, o něž usiloval“. Takovým způsobem Paľmov, stejně jako ve všech dalších případech, schvaluje umírněnost a odsuzuje radikalismus. To však nikterak neznamena, že by Rokycanovu činnost schvaloval se vším všudy. Paľmov jako autor monografie o kalichu ukazuje, že vůdce utrakvistů „snad někdy používal ne zcela humánních prostředků“. Pokud se však týká obvinění Rokycany ze ctižádostivosti, trvá Paľmov pevně na svém: „Kdyby byl

⁴⁵⁾ A. N. Pypin – V. D. Spasovič, Istorija . . . (srov. pozn. 9), str. 855–856.

⁴⁶⁾ L. P. Laptěva, Epoha Irži iz Poděbrad v ruskoj dorevoljucionnoj istorigrafii, in: Cultus Pacis, Praha 1966, str. 183.

⁴⁷⁾ P. A. Rovinskij, Glavnyje momenty . . . , in: Sovremennoje obozrenije 1868, č. 3, str. 471 a 479.

Rokycana opravdu tak nadměrně usiloval o získání moci, byl by mohl takovou nízkou touhu mnohem snadněji uspokojit nabízenou dohodou s Římem, a ne bojem proti němu . . . , kdežto ve skutečnosti, bez ohledu na četné nabídky, zůstává Rokycana pevný a neoblomný a vede s Římem ustavičný boj.“ Je třeba uznat, že tato úvaha má svou logiku. Vzniká však otázka, komu historiografie vděčí za zkreslené představy o skutečných úmyslech utrakvistického vůdce. Pařmov odpovídá i na tuto otázku. Ukazuje, že tradice vychází především od katolických a bratrských historiků, ale analogické myšlenky jsou i v pracích historiků protestantských.⁴⁸⁾ Tato okolnost se vysvětluje tím, že protestantští historikové používali prací Rokycanových nepřátel. Pařmovův historiografický exkurs v tomto případě zcela správně objasňuje situaci.

Na závěr je ovšem nutno poznamenat, že přiznání nehumánnosti jednotlivých Rokycanových činů, i když je oslabeno výhradami, představuje u Pařmova krok k objektivnějšímu hodnocení činnosti tohoto utrakvistického vůdce ve srovnání s dřívějším obdobím. Stačí to porovnat s tím, že na konci šedesátých let 19. století se v ruské historiografii Rokycanovi připisovalo jednání v duchu apoštolské církve a vztah českého lidu k němu se charakterizoval jako vztah „k druhému Husovi“.⁴⁹⁾

Při shrnutí rozboru ruské literatury o kališnicích je možné dospět k několika závěrům. Především na sebe upozorňuje skutečnost, že ruská historiografie 19. a počátku 20. století věnovala ve svém bádání poměrně mnoho místa husitské umírněné straně. Dále je nutno konstatovat, že rozdělení ruských husitologů podle směrů se do značné míry shoduje s tematickým rozdělením jejich prací. Zajímá-li se slavjanofilská historiografie a také I. S. Pařmov a J. R. Kvačala v prvé řadě o osobnosti a dogmatiku, zaměřuje pokrokovější směr, od P. A. Rovinského a N. I. Karejeva až k V. N. Percevovi, svou hlavní pozornost k ekonomickým a politickým zájmům kališníků jako celku, k historické reakčnosti utrakvistického učení ve srovnání s učením táborů. V této odlišnosti zájmů se zřetelně projevuje odlišnost světového názoru. Zatímco pro slavjanofilské historiky a vůbec pro historiky s náboženskou ideologií si ekonomické a politické momenty nezasluhovaly zkoumání, přikláněli se na svou dobu pokrokoví představitelé historického myšlení, nemluvě o autorech, kteří se snažili hodnotit husitské hnutí z marxistických pozic, ke zkoumání sociálních momentů v činnosti husitských stran. Přejchod od studia osobností a náboženské dogmatiky ke zkoumání sociálně ekonomických podmínek a pohnutí je příznačný pro vzestup ruské husitologie na vyšší úroveň.

Přeložil Jiří Kořalka

⁴⁸⁾ I. S. Pařmov, Vopros o čaše . . . , str. 410–418, 497–510, 512, 516–518, 520 a 521.

⁴⁹⁾ V. Smirnov, Češkije i moravskije brajja do sblizenija s protestantami v polovine XVI v., in: Pravoslavnoje obozrenije 1869, 2. pololetí (červenec), str. 48.

TÁBORSKÁ IDEA SOCIÁLNÍ ROVNOSTI V ČESKÉ KRAJANSKÉ OSADĚ ZELOVĚ V POLSKU

Jiří Kořalka - Květa Kořalková

Existuje celá řada příkladů z dějin vystěhovalectví, že noví osadníci po svém příchodu do zahraničí, pokud zakládali svou obec v neobydleném prostředí, usilovali o to, aby v ní uskutečnili idealizované představy, které s sebou přivezli ze svých domovů. Zpravidla bylo k takovému pokusu zapotřebí nejen velkých ideálů a iluzí, ale také často obdivuhodného množství fyzických i duševních sil. Tyto pokusy se však vždy střetávaly s neúprosnou realitou ekonomických a sociálních poměrů země, kde se noví přistěhovalci usídlili.¹⁾

Mezi českými krajanskými osadami na evropském kontinentě v průběhu 19. a první poloviny 20. století zaujímal v mnoha směrech výjimečné postavení Zelov ve středním Polsku (asi 35 km jižně od Lodže). Původní poddanskou zemědělskou obec, existující od středověku,²⁾ zakoupili ke konci roku 1802 zplnomocnění představitelé 149 rodin českých nekatolických exulantů z Velkého Tábora a Čermína v okolí Kempna v tehdejší pruském Slezsku (po první světové válce na území Polska).³⁾ Jejich otcové a dědové pocházeli většinou z Opočenska a

¹⁾ Myšlenka vybudování ideální české osady zaměstnávala řadu generací vystěhovalců z českých zemí od „Nových Čech“ Augustina Heřmana až po „Svojanov“ F. M. Klácela a další návrhy jeho vrstevníků. Tomáš Čapek, Naše Amerika, Praha 1926, str. 142–147, 192–203; Zora Dvořáková, František Matouš Klácel, Praha 1976, str. 172–204.

²⁾ K tomu Miasta polskie w tysiącleciu, díl 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, str. 94.

³⁾ Základním pramenem je česky psaná kniha evangelicko-reformovaného sboru v Zelově. Charakteristiku podává Roman Kaczmarek, Archiwum zboru w Zelowie. Archeion (Warszawa), roč. 26, 1956, str. 172–179. Kopie přepisu smlouvy z 20. 11. 1802 v MHRH Tábor, ND 1017; český překlad uveřejnil Edward Martuszewski, 49 listów z powodu Braci Czeskich, Łódź 1971, str. 19.

některých dalších východočeských panství, kde za prusko-rakouské války v letech 1740–1742 měla mezi tajnými nekatolíky velký úspěch agitace pro hromadné přesídlení do Slezska pod patronací pruského krále.⁴⁾ Velký přirozený přírůstek obyvatelstva exulantských osad z druhé poloviny 18. století vedl k nedostatku půdy a značně ztěžoval obživu početných rodin, takže se část českých krajanů musela rozhlížet, kam by měla zaměřit své další životní kroky. K tomu přistupovala okolnost narůstající sociální diferenciacce v osadách založených kolem poloviny 18. století, která podněcovala touhu uskutečnit na některém novém místě znovu rovnostářské ideály původních exulantských osad.⁵⁾

K realizaci myšlenky na přeměnu Zelova v příkladnou obec českých nekatolických exulantů přispěly také širší mezinárodně politické okolnosti v období válek konzervativních evropských mocností proti revoluční Francii. Na základě smlouvy mezi Ruskem, Pruskem a Rakouskem o tzv. třetím dělení Polska, podepsané v Petrohradě 24. října 1795, získalo Prusko rozsáhlé oblasti severního a středního Polska včetně Varšavy a na několik let se pokusilo vybudovat na tomto území provincie Západní, Jižní a Nové Východní Prusko.⁶⁾ Přesídlení části obyvatelstva starších českých exulantských osad do Zelova v letech 1802–1803 probíhalo tedy v rámci tehdejších hranic Pruska a nebylo komplikováno mezinárodně politickými ohledy. Od roku 1807 pak Zelov patřil k Varšavskému velkovévodství a po Vídeňském kongresu se od roku 1815 až do konce první světové války stal součástí tzv. kongresového království pod nadvládou carského Ruska. Základní privilegia zelovských Čechů, stvrzená reskriptem pruského královského kabinetu v Berlíně v květnu 1803,⁷⁾ zůstávala těmito změnami státních hranic po řadu desetiletí nedotčena.

Vnitřní uspořádání zelovské obce bylo založeno původně na stejných zásadách jako v českých exulantských osadách v pruském Slezsku z poloviny 18. století. Čeští kolonisté byli svobodnými občany, čímž se lišili od obyvatel sousedních polských venkovských obcí a od celkového společensko-ekonomického uspořádání carského Ruska před rokem 1861. I v Zelově si čeští osadníci vymínili právo nepřijímat mezi sebe jinověrce. Smlouvou z 21. prosince 1802 koupili představitelé zelovských Čechů celou vesnici se všemi „grunty, lesy, loukami, jakož i stavbami panskými i vesnickými, privilegii a právy“.⁸⁾ Do čela zelovské obce byla na schůzi 20. června 1803 zvolena tříčlenná rada starších,

4) Srov. Edita Štěříková, Česká emigrace do pruského Slezska v 18. století, Slezský sborník 66, 1968, str. 60–71.

5) Příděl pozemků rovným dílem, zpravidla losem, připomíná Edita Štěříková, Jak žili čeští emigranti v pruském Slezsku, Časopis Slezského muzea, řada B, 17, 1968, str. 107–108 a 110.

6) K tomu Stefan Kieniewicz, Historia Polski 1795–1918, Warszawa 1970, str. 17–18.

7) E. Martuszevski, 49 listów . . . , str. 21.

8) Srov. Zbigniew Tobjański, Z dějin českého Zelova, Zelov 1976, str. 1–2.

jíž všichni přítomní slíbili poslušnost.⁹⁾ Podle geometrického výkazu usedlostí zelovských kolonistů z roku 1813 činila celá rozloha obce 1 620 jiter, tj. 907 hektarů, z toho bylo jen asi 600 jiter (336 hektarů) orné půdy. Každému osadníkovi byl přidělen hon o rozměru 11–12 jiter (asi 6 až 7 ha) orné půdy a luk; zbytek tvořily lesy.¹⁰⁾ Převážná většina lesní půdy byla až do osmdesátých let 19. století společným majetkem zelovské obce. Lesy byly využívány pro stavbu domů i pro otop a sloužily všem také bohatstvím svých plodin.¹¹⁾ Součástí společného vlastnictví byla rovněž zelovská krčma, kterou obec pronajímala. Tato krčma, dlouho v Zelově jediná, zřejmě dobře prosperovala a z výtežku za její pronájem se hradily nejen obecní výdaje, ale i plat kněze a učitele.¹²⁾

Ve vzpomínkách starých Zelovanů zůstávalo období usídlení českých osadníků opředené takřka legendárními představami. Roku 1950 vzpomínala například tehdy třiasedmdesátiletá Lojza Andršová: „První zelovští zakladatelé přišli takřka do lesů jen s malou částí orné půdy . . . Co se týče vzájemné výpomoci, to byla ona samozřejmou. Tehdy ještě platila biblická zásada, že ‚blahoslavenější je dát nežli bráti‘. Každý vyhledával příležitost pomáhat jiným a současně se staral, aby pomoci jiných co nejméně potřeboval. Jedině v těžké nemoci, při těžkých pracích půdotvorných anebo po vyhoření bylo to nevyhnutelné.“¹³⁾ V podobném duchu si tuto tradici ve vzpomínkách zachovali bratři Karel a Jan Jankovi: „Když se potomci českých exulantů nastěhovali z Německa do Zelova, žili zvláštním společenským způsobem. Každý si hospodařil na svém, ale když nestačil, pomáhal mu všichni. Staří Zelované říkali: ‚U sebe si stačím udělat vždycky, ale tomu, kdo potřebuje pomoci, třeba pomoci hned.‘ Když někomu chyběla půda pro obživu rodiny, brali si ji z neobdělaného prostoru. Stačilo, aby si určil délku lesa nebo louky, kterou by si chtěl dosavadní pole rozšířit, a pomoc sousedů bližších i dalších byla tu hned. Aby si někdo přivlastňoval více pozemků než potřeboval, to neexistovalo. Půdy měl Zelov dost.“¹⁴⁾

I když se v podstatě všichni zelovští Češi po založení osady zabývali zemědělstvím, nepostačovalo to k jejich obživě. Půda v Zelově a okolí byla převážně písčítá a málo úrodná. Součástí zařízení téměř každé zelovské chalupy se proto stal tkalcovský stav. Znalost tkalcovského řemesla si zelovští osadníci přivezli již ze Slezska a jejich předkové

9) Tamtéž, str. 3. Organizační aktivitu členů zelovského sboru, kteří se nemohli spoléhat jen na kněze, připomíná Z. Tranda, Zarys dziejów zboru ewang.-reformowanego w Zelowie. Strażnica Ewangeliczna (Warszawa), roč. 9, 1954, str. 78–80.

10) Z rukopisu, který byl roku 1930 v soukromém majetku Karla Pospíšila v Zelově, uvádí Tadeusz Czajkowski, Chałupnictwo tkackie w Zelowie, ve sborníku Drobny przemysł i chałupnictwo, vydal Instytut Gospodarstwa Społecznego, díl I, Warszawa 1931, str. 70.

11) Rukopisné paměti zelovského textilního dělníka-reemigranta Teofila Millera (k charakteristice srov. dále text k pozn. 79 a 80) připomínají dělení dřívějšího společného majetku jako velký zlom ve vývoji zelovské pospolitosti. MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 86–88; ND 1004, str. 155–156, i na některých jiných místech paměti.

12) E. Martuszevski, 49 listów . . . , str. 48 (s odvoláním na zprávu zelovského duchovního J. D. Mozese z 31. 10. 1831).

13) MHRH Tábor, ND 1001/VII, str. 714, 718–719; ND 1004, str. 158–159, záznam z 26. 2. 1950.

14) MHRH Tábor ND 1004, str. 155, záznam z 12. 2. 1950; poněkud obšírněji v ND 1001/VII, str. 703–704.

z východních Čech, takže tkalcovské stavy patřily nepochybně k základním věcem, které si čeští osadníci přivezli do Zelova s sebou.¹⁵⁾ Již v první polovině 19. století byli zelovští Čeští označováni jako pláteníci a jejich výrobky svou kvalitou i způsobem provedení vzbuzovaly obdiv okolního zemědělského obyvatelstva.¹⁶⁾ Zpočátku zpracovávali zelovští tkalci pouze len, ale od dvacátých let 19. století se zaměřovali převážně na výrobu vlněných látek. Surovinu získávali zčásti v místě a okolí,¹⁷⁾ zčásti byla dovážena z Anglie v podobě strojově vyrobené vlněné příze. Přehled daňových poplatníků v Zelově z roku 1846 ukázal, že zhruba 70 % zelovských rodin (109 z celkového počtu 156) se vedle zemědělské výroby zabývalo tkalcovstvím, a navíc v Zelově působilo šest podnikatelů, kteří organizovali nákladnický systém. V souvislosti s rozvojem lodžského bavlnářského průmyslu převládla v desetiletí 1860–1870 v zelovském tkalcovství bavlnářská výroba, která tvořila součást rozsáhlého systému rozptýlené kapitalistické manufaktury. Nebylo výjimkou, že v jednom zelovském domě pracovaly tři tkalcovské stavy.¹⁸⁾

Počet obyvatel Zelova byl však již před polovinou 19. století značně vyšší než počet daňových poplatníků, což bylo způsobeno narůstající sociální diferenciací. Na vyšším vývojovém stupni se opakoval společenský proces, který ke konci 18. století probíhal v původních českých exulantských osadách. Zatímco soupis obyvatel Zelova z roku 1827 zaznamenal 142 domů a 847 obyvatel, kteří se všichni hlásili k reformované evangelické církvi, prolomil rozvoj kapitalistických výrobních vztahů původní výlučnost českých osadníků: roku 1845 žilo v Zelově 1 347 obyvatel, z toho 1 264 reformovaných, tj. Čechů, 19 luteránů, tj. Němců a 64 katolíků, tj. Poláků.¹⁹⁾ Ztotožnění náboženského vyznání s národnostní příslušností bylo charakteristické nejen pro Zelov 19. století, ale přetrvávalo v podstatě až do druhé světové války. Je pozoruhodné, že se počet zelovských Čechů v dalších desetiletích neustále zvyšoval, zčásti v důsledku vlastního populačního vzrůstu,²⁰⁾

¹⁵⁾ K tomu na základě historických pramenů i terénního etnografického výzkumu Iva Heroldová, *Život a kultura českých exulantů z 18. století*, Praha 1971 (= Národopisná knižnice, 5), str. 68–76.

¹⁶⁾ T. Czajkowski, *Chałupnictwo . . .*, str. 71; R. Kaczmarek, *Archiwum . . .*, str. 174 (zápis sieradzského archiváře A. P. Pstrokoňského z roku 1843).

¹⁷⁾ Podle záznamu Czajkowského vzpomínali staří Zelované ještě v období mezi dvěma světovými válkami na velká stáda ovcí v místě a okolí.

¹⁸⁾ T. Czajkowski, *Chałupnictwo . . .*, str. 73–74.

¹⁹⁾ E. Martuszevski, 49 listów . . ., str. 96.

²⁰⁾ Z řad zelovských Čechů pocházela velká část českých textilních dělníků v Lodži a Žirardově, jiné skupiny se usadily na Volyni, v Oděse, Kyjevě a dalších městech Ruska, „ano i v Sibiři je mnoho českých rodin pocházejících ze Zelova“. Bohumil Procházk, *Čeští vystěhovalci. Ku 100letému trvání Zelova. Kalendář Mír* (Praha), roč. 5, 1903, str. 32. Bez ohledu na některé nepřesnosti podal pozoruhodné svědectví o rozšíření a soudržnosti zelovských Čechů v různých oblastech Ruska Anton Antonovič, *Potomci českých bratří v ruském Polsku. K upozornění české veřejnosti. Osvěta* 35, 1905, str. 310–315.

zčásti však také prostřednictvím reformované církve, která podporovala asimilaci osob z polského nebo německého jazykového prostředí směrem k češtině.²¹⁾ Když se kolem roku 1870 usazovali v Zelově židovští obchodníci a faktoři,²²⁾ začali se ve společenském životě zelovské obce uplatňovat Židé jako čtvrtá národnost, rovněž v souvislosti s náboženským vyznáním. Přestože ke konci 19. století se počet Poláků a Židů v Zelově několikanásobně zvýšil, nijak to neohrozilo hegemonii českého obyvatelstva v obci. Čeština zůstávala dorozumivacím prostředkem mezi všemi čtyřmi národnostními skupinami v Zelově.²³⁾

Původní rolnicko-tkalcovská obec se na přelomu 19. a 20. století změnila v průmyslové městečko, v němž vedle domácí textilní výroby vzniklo několik menších továren. Pro zelovské podnikatele a factory pracovalo 44 obcí v okresech Łask a Piotrków.²⁴⁾ Rozšířil se počet místních řemeslníků a obchodníků. „Samostatných tkalcovských maloživnostníků je v Zelově jen asi deset, ostatní všichni pracují pro velkostatníky v Lodži . . .“, poznamenal pracovník zahraničního odboru Národní rady české Jan Auerhan po své návštěvě českých osad v Polsku v létě 1909. „Také v Zelově samém je několik Čechů velmi zámožných.“²⁵⁾ Naopak zelovští tkalci podnikli roku 1903 účinné kroky k vytvoření organizace, která by účinně hájila jejich zájmy.²⁶⁾ Vzvednutá vlna sociálních a politických bojů v období první ruské revoluce povzbudila také pět set zelovských tkalců, aby 1. června 1905 vstoupili do stávký za zvýšení mezd; tato akce přinesla úspěch. Stejně úspěšná byla stávka tkalců v Zelově 6.–7. dubna 1906, provázená pouliční demonstrací a znemožněním odvozu hotových výrobků. Lodžský sociálně demokratický orgán *Czerwony Sztandar* uveřejnil o bojích zelovských tkalců z dubna 1906 článek sociálně demokratického agitátora vyslaného do Zelova z Lodže; podle jeho svědectví hovořili řečníci na schůzi tkalců polsky a německy.²⁷⁾ Je však nepochybné, že hluboká sociální a politická diferenciac se již v desetiletí před první světovou válkou začínala projevat také v řadách potomků původních českých osadníků.²⁸⁾

²¹⁾ „V Zelově, i když žily čtyři hlavní národnosti vedle sebe, to přece čeština vždy vynikala. Zakrátko ji znal každý nově přistěhovalý jako jazyk společný, i od ostatních Čechů jenom vyznáním se lišil. Jakmile se podařilo vyznání jeho změnit . . ., hned se stával plným Čechem v zelovské rodině“, vzpomínal Teofil Miller. *MHRH Tábor*, ND 1001/II, str. 232–233.

²²⁾ Po roce 1890 tvořili Židé již polovinu faktorů v zelovském domácím tkalcovství. T. Czajkowski, *Chałupnictwo . . .*, str. 80.

²³⁾ „Neboť v Zelově každý den všichni shodně – Poláci, Češi, Židé i Němci a také Rus, bývalý přednosta pošty pan Sachadyňuk – „mluvili česky“. E. Martuszevski, 49 listów . . ., str. 199.

²⁴⁾ T. Czajkowski, *Chałupnictwo . . .*, str. 84.

²⁵⁾ Jan Auerhan, *Čechové v Polsku. Pokroková revue* 6, 1909/10, str. 155–156.

²⁶⁾ Návrh byl podán jménem 600 tkalců-řemeslníků. E. Martuszevski, 49 listów . . ., str. 172.

²⁷⁾ Podstatná část článku je přetištěna tamtéž, str. 174–175.

²⁸⁾ „Socialistické hnutí usilovalo do chudého Zelova . . . cestou delšího taktického pronikání“, napsal Teofil Miller ve svých pamětech o Zelově po roce 1900. „Posílali sem kromě letáků i všelijakých provolání také schopné agitátory . . . Po pro-

Řada pozorovatelů od počátku 20. století upozornila na překvapující uzavřenost myšlenkového světa české exulantské osady v Zelově. Není to zdaleka jediný případ z dějin českého vystěhovalectví, že se v myšlení a chování jednotlivých skupin zahraničních krajanů do značné míry udržovalo a konzervovalo společenské vědomí na úrovni doby, kdy původní vystěhovalci odešli z českých zemí. Pokud to sociálně ekonomické poměry v přistěhovalecké zemi umožňovaly, projevovala se tato pozoruhodná setrvačnost po několik generací. Pro české exulanty z doby před polovinou 19. století zůstávaly hlavní posilou a útočištěm česká bible, české kancionály a kostely i hluboký vnitřní náboženský život v rodinách i v době, kdy okolní společenské dění bylo již mnohem živější a vyvinutější. Naopak po buržoazní revoluci roku 1848/49, která znamenala zrod novodobého českého národně politického života, odnášeli s sebou čeští vystěhovalci do Chorvatska a balkánských zemí, na Volyn a především do zámoří zcela odlišné představy a v novém prostředí se stali brzy známí širokou sítí nejrůznějších spolků, často s výrazným maloburžoazně demokratickým zaměřením. Pro zelovské Čechy však zůstával rozmach českého národního hnutí a vzeštnost české společnosti v druhé polovině 19. a na počátku 20. století v podstatě neznámým a těžko pochopitelným jevem. Svědčí o tom shodné poznatky návštěvníků Zelova ještě v prvních desetiletích našeho století, stejně jako některá svědectví přímo z řad zelovských Čechů.

Podle zjištění českého kazatele svobodné reformované církve v Lodži Bohumila Procházky, uveřejněného roku 1903, byla tehdy skoro v každém zelovském domě nějaká česká kniha, zejména bible, českobratrský katechismus a kancionál: „Jiných knih se v Zelově skoro ani nečtlo. Byli mnozí, kteří ani nevěděli, že jsou na světě nějaké Čechy, domnívajíce se, že pouze v Zelově se mluví česky.“²⁹⁾ Tajemník Národní rady české Augustin Seifert, který v létě 1909 společně s Janem Auerhanem navštívil Zelov, se při této příležitosti dozvěděl, že z několika tisíc tehdejších zelovských krajanů byl na návštěvě v Čechách jedině učitel Josef Tomeš; jinak zelovští Češi „měli ještě několik let předtím přesvědčení, že oni jsou jediní už, poslední věrný zbyteček slavného kdysi národa českého, před kterým se druhdy byla třásla císařská cizina a který pak nakonec, byv zrazen v době pobělohorské, byl zlobně zničen a rozprášen do všech končin světa, zatímco ve vlasti české stali se pány jeho úhlavní nepřátelé . . .“³⁰⁾ Ze stejné návštěvy v létě 1909 shrnul svůj dojem v tomto směru také Jan Auerhan: „Ještě před 20 nebo 25 lety nestýkali se, pokud vím, krajané zelovští se starou vlastí vůbec . . .“³¹⁾ Do osmdesátých let 19. století umístil počátky soustavnějších znalostí zelovských Čechů o českých zemích rovněž brněnský českobratrský kazatel Vladimír Mičan, který navštívil Zelov v srpnu 1923: „Spojení s vlastní emigranti neměli. V roce 1881 dostal se

zkoumání hlubokého náboženského založení posílali sem knihy popisující život lidí pobožných, jimž víra jejich byla posilou v třídním boji proti pokrytecky věřícím boháčům.“ MHRH Tábor, ND 1001/II, str. 242–243.

²⁹⁾ B. Procházka, Čeští vystěhovalci, str. 33.

³⁰⁾ Augustin Seifert, Pro návrat potomků českých emigrantů. Naše zahraničí 3, 1922/23, str. 145.

³¹⁾ Pokroková revue 6, 1909/10, str. 157; přetiskl Jan Auerhan, Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku, Praha 1920, str. 33.

³²⁾ Orloj, národní kalendář evangelický na rok 1881, vydaný nákladem Spolku Komenského v Praze, obsahoval mj. v úvodním článku podrobné informace o Husově životě a o „slávě národa česko-moravského“ v 15. a 16. století.

jednomu z bratří do rukou kalendář Orloj,³²⁾ a tu on zvolal: Cože, Češi jsou živi? O Češích si myslel, že ten slavný národ Husův již vymřel . . . a v Polsku jsou jen ostatkové, kteří ještě po česku mluví . . .“³³⁾

Sama o sobě by se tato tvrzení mohla zdát málo věrohodná, i když pocházejí od svědků z rozdílného prostředí a ideologického zaměření v průběhu dvaceti let. Jsou však snáze pochopitelná a vysvětlitelná v souvislosti s pojetím národa a národní příslušnosti u zelovských Čechů, převládajícím až do prvních desetiletí 20. století. Toto pojetí, zcela odlišné od běžného chápání nejen v českých zemích, ale i v Německu a jinde,³⁴⁾ vyrůstalo z náboženského vyznání jako základního národotvorného prvku. „Katolík je Polák, pravoslavný Rus, luterán Němec, reformovaný Čech . . .“, napsal o tomto pojetí v Zelově roku 1903 Bohumil Procházka, který teprve krátce předtím přesídlil z Čech do Lodže. „Tak v Čechách prý jsou Češi, ale jsou to sami Poláci“, říkalo se v Zelově vzhledem k naprosté většině katolického obyvatelstva českých zemí. Připomínala se volba reformovaného faráře v Zelově, při níž přicházeli v úvahu jen uchazeči polské nebo německé národnosti: „A tu jeden člen vyvstal a pronesl přání: My chceme mít farářem Čecha. A potom, jestli to bude Polák nebo Němec nebo Rus, do toho nám nic není, jen když to bude Čech“, tj. reformovaného vyznání. Podobně se Zelované ohrazovali proti zmínce v českém tisku, že jejich kazatelem je Polák: „Je Čech, z české rodiny, a že mluví polsky, to nic nevdá, jen když je to Čech.“³⁵⁾ Shodné zkušenosti získal za své návštěvy v Zelově přední znalec života českých zahraničních krajanů Jan Auerhan: „Tak např. když přijížděla roku 1909 česká výprava do Polska, řekl kdosi v Zelově, že snad někteří účastníci staví se i v Zelově. Druhý mu na to odpověděl: ‚Vždyť to nejsou Češi, to jsou katolíci!‘“³⁶⁾ Zmíněný úžas nad kalendářem Orloj z roku 1881, který připomínal Vladimír Mičan,³⁷⁾ byl nepochybně z velké části způsoben tím, že se jednalo o národní evangelický kalendář s obsáhlými zprávami o reformovaných i luteránských náboženských obcích v českých zemích. A nemenší úžas nad patetickým prohlášením Augustina Seiferta z kazatelny zelovského kostela roku 1909 o síle sedmi miliónů Čechů³⁸⁾ nelze rovněž vysvětlit bez přihlídnutí k odlišnému pojetí národa.

Do života prostých lidí v Zelově, stejně jako v celé střední Evropě, hluboko zasáhla první světová válka. Zelov se ocitl bezprostředně ve víru válečných událostí na německo-ruské frontě. Oblast kolem Lodže obsadila německá vojska již v listopadu 1914 a až do průlomu fronty v květnu 1915 zůstávala operačním územím armád.³⁹⁾ Zelovští Češi

³³⁾ Vladimír Mičan, Česká emigrace v Polsku a na Volyni, Brno 1924, str. 9.

³⁴⁾ Bohumil Procházka, který na počátku 20. století působil v Lodži a navštívil celou řadu českých krajanských osad na Ukrajině, na Kavkaze i jinde, spojoval tuto odlišnost s historickými tradicemi carského Ruska: „Tak jako v Rusku celém, i tu splynulo náboženství s národností . . .“ Čeští vystěhovalci, str. 34.

³⁵⁾ Tamtéž, str. 34.

³⁶⁾ Pokroková revue 6, 1909/10, str. 155; J. Auerhan, Osady . . ., str. 30.

³⁷⁾ Srov. pozn. 33. Kalendář Orloj uveřejňoval také seznamy českých evangelických sborů helvétského i augsburského vyznání.

³⁸⁾ „Po přednášce dra Auerhana ujal jsem se slova a tlumočil krajanům těm české pozdravy, konstatuje, jak zmohutněl náš národ za posledních sto let obrozenecké práce ve všech oborech osvětového i hospodářského života, přičemž připomenul jsem jeho vzrůst na sedm miliónů duší kromě bratří Slováků. Avšak tu nastalo nečekané přerušení mé řeči. Jakoby na povel zašeptalo shromáždění: ‚Sedm miliónů! Stařešinové sedící pod kazatelnou, i ostatní lid hlasně počali děkovati Hospodinu, někteří z nich klekajíce a kloníce se čelem až k zemi. Tak mocně na lid zapůsobil docela prostý chvíli pokračovati. Poznal jsem, jak hluboká byla vlastenecká láska tohoto zelovského lidu, domnívajícího se, že jest opuštěn a odsouzen k zániku v okolním moři cizoty.“ A. Seifert, Pro návrat . . ., str. 146.

³⁹⁾ V polovině prosince 1914 se německá i ruská armáda zakopaly v prostoru východně od Lodže.

jako jinonárodní živel neměli plnou důvěru ani jedné z mocenských a národně politických sil střetávajících se v této oblasti. Téměř po celých sto let od roku 1815 patřili pod panství carského Ruska, ale Rusové jim často říkali „germanci“, protože zelovští Češi byli evangelíky a původně měli pruské poddanství.⁴⁰⁾ Říšským i místním Němcům nepochybně vadil slovanský jazyk a etnické uvědomění zelovských Čechů, které se německé okupační úřady snažily ovlivnit otevřením několika českých škol v Zelově.⁴¹⁾ Nedůvěru k českému obyvatelstvu měla také polská administrativa, která se na území původního záboru Polska vytvářela od konce roku 1916; svědčí o tom rozšířený výraz „bémáci“, přejatý z němčiny.⁴²⁾

Při obnovení polské jednoty a státní samostatnosti roku 1918 zaujala v Zelově rozhodující pozice Polská socialistická strana, jejíž politiku podporovala většina továrního i domácího dělnictva. Úřední zákaz Komunistické dělnické strany Polska, jejíž organizace byly v průběhu roku 1919 zahrnuty do ilegality, znemožňoval vytvoření pevnější organizační sítě komunistického hnutí. Pamětníci však uvádějí, že na počátku dvacátých let v období poválečné revoluční vlny působilo v Zelově kolem třinácti komunistických buněk a navíc volně organizovaná skupina komunistické mládeže.⁴³⁾ Legální možnosti politické činnosti získali třídně uvědomění dělníci hlavně v organizacích Polské socialistické strany-levice. Současně vzniklo v Zelově ve dvacátých letech poměrně silné odborové hnutí. Rozhodující slovo si získal Třídní svaz dělníků textilního průmyslu, který důsledně prosazoval požadavky dělníků a dodržování kolektivních smluv. Dalšími odborovými organizacemi v Zelově byl Svaz práce, který měl 140 členů, a Svaz domkářů – zaměstnanců textilního průmyslu s 200 členy.⁴⁴⁾

Pokračující sociální diferenciací zelovského obyvatelstva přispěla k prolomování dřívějších národnostních přehrad. Většina českých obyvatel Zelova patřila k pracujícím a sociálně slabším vrstvám, čeští tkalci tvořili podstatnou část zelovského dělnictva. Naopak dva až tři čeští kapitalisté patřili k majitelům zelovských textilních továren, ostatní byly většinou majetkem židovských kapitalistů. Zcela vymizela tradiční domácí textilní výroba v té podobě, že do chalupy přišel balík bavlny a jeden člověk ji předl, snoval, tkal a nakonec výrobek sám barvil. Systém rozptýlené manufaktury uplatnil vyšší stupeň dělby práce tím, že domácí výroba byla již značně rozrůzněna podle jednotlivých

⁴⁰⁾ Archiv ÚEF ČSAV Praha, výzkum I. Heroldová – F. Vančík 1963, informátor ing. Bogusław Nieweczerzal (Nevečeřal), nar. 1916.

⁴¹⁾ J. Auerhan, *Osady . . .*, str. 34, pozn. pod čarou.

⁴²⁾ Dosvědčuje Jan Hejtmánek ve zprávě o návštěvě Zelova 13. 9. 1903. *Betanie* (Brno), roč. 22, č. 6, 20. 2. 1904, str. 72, a také výzkum I. Heroldová – F. Vančík 1963 (srov. pozn. 40).

⁴³⁾ MHRH Tábor, ND 1003, str. 25 (vzpomínky Teofila Millera pro Ústav dějin PSDS), o vytvoření komunistické buňky v Zelově roku 1922. Třináct komunistických buněk v Zelově uvádí Z. Tobjański, *Z dějin českého Zelova*, str. 13.

⁴⁴⁾ Tamtéž, str. 13.

profesí. Především bavlny se zabývaly převážně ženy, i když tuto práci jako vedlejší činnost vykonávali také drobní řemeslníci a obchodníci, malí rolníci, často i děti;⁴⁵⁾ ve dvacátých letech bylo v Zelově asi 1200 přadlen. Snovačů bylo tehdy asi padesát a patřili mezi lépe situované domácí dělníky. Vysloveně mužskou prací v Zelově bylo tkaní bavlněné příze; podle údajů nemocenského pojištění bylo v Zelově roku 1926 celkem 820 tkalců, převážně ve věku od třiceti do padesáti let; ženy byly mezi nimi výjimkou. Textilní výrobou se v Zelově zabývaly také další obory – bílení a barvení, niťářství, člunkářství, rukodělná výroba kolovrátků, snovadel a tkalcovských stavů, doprava textilních výrobků. Počet faktorů, kteří zadávali zpracovávat bavlnu do domácností, dosahoval 108 v prvních poválečných letech, ale později se snížil více než o polovinu. Jen asi desetina tkalcovských stavů v Zelově pracovala přímo pro lodžské továrny.⁴⁶⁾

Ve srovnání s tím byl podíl ostatních profesí a sociálních vrstev poměrně malý. Řada zelovských občanů si podržela menší výměru zemědělské půdy, která však většinou nestačila ani na obživu vlastní rodiny. Rolníci, kteří by se nezabývali v první řadě tkalcovstvím nebo jiným řemeslem, se vyskytovali jen sporadicky. Na týdenních trzích v Zelově se shromažďovali spíše zemědělci ze širšího okolí; tyto trhy sloužily také prodeji výrobků z bavlny a vlny ušetřené při domácím zpracování. Z řemeslníků působili v meziválečném Zelově hlavně kováři, koláři, zedníci, truhláři, krejčí a ševci, z nichž mnozí měli doma navíc vlastní tkalcovské stavy. Drobný obchod byl převážně v židovských rukou. Nesourodý, sociálně i národnostně rozrůzněný konglomerát tvořila skupina zámožnějších občanů Zelova – majitelé a úředníci menších továren, zaměstnanci obecní správy a pošty, učitelé a duchovní několika náboženských obcí.⁴⁷⁾

Sociální problematika zelovských Čechů vyšla zřetelně najevo v souvislosti s prvním pokusem o organizovanou reemigraci do Československa. Krátce po skončení první světové války uveřejnil Jan Auerhan výzvu k umožnění návratu potomkům českých náboženských emigrantů z Německa, Polska a Ruska: „Velkostatky, jež vítěz bělohorský bezprávnou konfiskací odejmul české šlechtě, budou vráceny národu. A

⁴⁵⁾ „Výdělečně jsme začínali pracovat již od sedmého roku života“, vzpomíná Teofil Miller, nar. 1911, „tak jak to těžký život ruční domácí tkalcoviny nakazoval. Dospělí tkalci za stavy čtrnáct až šestnáct hodin denně, až okna v nízkých dřevěných světnicích drncela, a děti na velkokolých kolovratech, jež proti jejich malíčkým shrbeným postavíčkám vypadaly jako mlýnská kola, soukaly jim cívky. Byla to hrozná dřina pro dospělé, celý den všechny údy namáhat. Ale pro děti celý den na té proklaté palčivé stoličce prosedět, jednou rukou nataženou na klíče kola rychle otáčet a druhou v prstech řezavou, do krve ranící niť držet, a přitom se nikam neohlížet, aby cívky nepokazily a nařezáno za to nedostaly!“ MHRH Tábor, ND 1003, str. 1.

⁴⁶⁾ Vývoj zelovského tkalcovství po roce 1918 zpracoval důkladně T. Czajkowski, *Chalupnictvo . . .* (srov. pozn. 10), str. 87–91, 122–133 aj.

⁴⁷⁾ Vedle paměti Teofila Millera v MHRH Tábor srov. E. Martuszewski, *49 listów . . .*, str. 196–199.

je, myslím, požadavkem dějinné spravedlnosti, aby některý z těchto velkostatků byl prodán potomkům českých emigrantů, kteří by si na jeho pozemcích založili svou vlastní osadu.⁴⁸⁾ Souběžně s tím se iniciativy k reemigraci obyvatel českých evangelických osad ujala Kostnická jednota, dobře organizované ústředí českých evangeliků, které již před rokem 1914 projevovalo velký zájem o souvěrce mezi českými zahraničními krajaný.⁴⁹⁾ Ve spolupráci Národní rady československé, v níž Jan Auerhan působil jako jeden z předních funkcionářů zahraničního odboru, a Kostnické jednoty bylo k uctění 300. výročí památky obětí staroměstských poprav z 21. června 1621 pozváno 59 účastníků z řad obyvatel exulantských osad v Polsku, v první řadě ze Zelova.⁵⁰⁾ Při jednáních v Praze souhlasili zástupci krajanů s myšlenkou reemigrace, i když se již při první velké návštěvě v Československu projevíly závažné administrativní a finanční potíže.⁵¹⁾ Původní představa o reemigraci snad dvaceti tisíc krajanů musela být při jednání s příslušnými ministerstvy a se Státním pozemkovým úřadem podstatně zmírněna, avšak až do konce dvacátých let pokračovalo úsilí o vybudování zvláštní exulantské osady, Újezda Komenského.⁵²⁾

Jen ze Zelova se k reemigraci přihlásilo kolem 800 českých rodin.⁵³⁾ V první fázi vybrala Kostnická jednota 14 rodin, pro něž zakoupila v dohodě se Státním pozemkovým úřadem část zábřežského panství Liechtensteinů v rozloze přes 139 hektarů; na jednu reemigrantskou rodinu ze Zelova připadlo tedy v jednom z bývalých liechtenštejnských dvorů, přejmenovaném na Žerotínov,⁵⁴⁾ kolem deseti hektarů orné půdy. Přestože Kostnická jednota ve svých původních návrzích usilovala o

to, „aby návrat i méně majetným nebo i úplně nemajetným byl umožněn“⁵⁵⁾ byly náklady na přepravu a nové usídlení zelovských reemigrantů poměrně značné. Po Zábřehu-Žerotínově přišly na řadu Vikýřovice na Šumpersku, Suchdol nad Odrou na Novojičínsku, Sulejovice-Čížkovic, Šířejovice a Encovany na Litoměřicku. Do konce roku 1926 reemigrovalo ze Zelova a některých dalších exulantských osad 127 českých rodin, z toho 92 rodin zemědělských a 25 dělnických, s celkovým počtem 646 osob.⁵⁶⁾ Po pěti letech od uveřejnění své původní výzvy hodnotil Jan Auerhan dosavadní výsledky reemigrační akce velice kriticky: „Neočekávaně velkým počtem přihlášek a naproti tomu mnohem menší možností k umístění přihlášených vytvořena situace velmi trapná.“⁵⁷⁾ Tím, že pozemky reemigrantů v Zelově nepřešly do českých rukou, zhoršilo se postavení zelovských Čechů po stránce národnostní. „Nelze se pak diviti, že prozíravější krajané říkali: ‚Bud’ nás přestěhujte všechny, nebo ustaňte s repatriací zámožnějších, ježto tím ochuzujete obec a poškozujete naši budoucnost zde.“⁵⁸⁾

Průběh a výsledky první částečné reemigrace zelovských Čechů ve dvacátých letech nepochybně přispěly ke zvýšení třídního uvědomění mladých dělníků s internacionálním smýšlením.⁵⁹⁾ Právě mladá generace dělnictva nejlépe chápala, že za svá sociální a politická práva musí bojovat tam, kde žije a pracuje, a ve spolupráci se stejně smýšlejícími druhy jiných národností. Jejich mladistvý elán se spojil se zkušenostmi starších dělnických funkcionářů a našel rozsáhlé pole působnosti v politických a hospodářských bojích revolučního dělnického hnutí. Podle neúplných údajů z let poválečné revoluční krize došlo v Zelově – zčásti v souvislosti s úspěšným stávkovým hnutím textilních dělníků v Lodži – ke třinácti stávkám v letech 1919–1923, z toho šest stávkových bojů (v úhrnu 101 prostávkovaných dnů) se konalo v roce 1923.⁶⁰⁾ „Dělnické hnutí v našem městečku vcházelo na uvědomělejší koleje. Velká část dělnictva nabývala tehdy prokomunistickou orientaci. Ale vládnoucí kruhy tyto změny nepozorovaly“⁶¹⁾ vzpomínal na

⁴⁸⁾ Jan Auerhan, Pro potomky českých emigrantů. Nové Čechy, roč. 2, 1919, str. 170 (uveřejněno v čísle 4 z 1. 5. 1919); přetištěno ve čtvrtletníku Naše zahraničí 1, 1920, str. 28–29, též J. Auerhan, Osady . . . , str. 47.

⁴⁹⁾ Kostnická jednota byla iniciátorkou „informační cesty po českých evangelických osadách“, mj. do Zelova, v srpnu 1909 (srov. František Prudký, Návštěva českých exulantských reformovaných osad na Rusi, Praha 1909, str. 4), a řady podobných akcí.

⁵⁰⁾ SÚA Praha, NRČ-Z 1918–1938, fasc. 185–Reemigrace, Z 327/7–21.

⁵¹⁾ Repatriační úvěr ministerstva sociální péče byl určen pouze pro československé státní příslušníky, z politických stran protestovali hlavně lidovci a agrárníci proti zaměření celé akce.

⁵²⁾ SÚA Praha, NRČ-Z 1918–1938, fasc. 185, složky Újezd Komenského 1921–1928 (kart. 363). Informace o průběhu reemigrace se každoročně uveřejňovaly ve výročních zprávách Kostnické jednoty.

⁵³⁾ Seznam přihlášených rodin ze Zelova, Faustynova, Kucova a Lodže ve fondu NRČ-Z (srov. pozn. 50), Z 327/9, s uvedením majetku jednotlivých rodin v polských markách. O 800 přihlášených rodinách ze Zelova se zmiňuje Jan Jersák, K 50. výročí příchodu pobělohorských exulantů do Zábřeha, Zábřeh 1972, str. 3 (separátní otisk z Průvodce kulturou Zábřeha 1972/73, MHRH Tábor, ND 1012).

⁵⁴⁾ Vedle této Jersákovy studie, opírající se o fond Státního pozemkového úřadu v SÚA Praha, srov. Jan Trusina, Příjezd potomků českých exulantů ze Zelova do Zábřeha 1. 1. 1923 (MHRH Tábor, ND 1013), a podrobný soudobý popis A. Seiferta, Pro návrat . . . (srov. pozn. 30), str. 147–148. Před stavební asanací bývalého Velkého dvora-Žerotínova v Zábřehu získalo MHRH Tábor od Marty Musilové, Ladislava Musila, Aloise Jersáka, Amálie Komedové a dalších zelovských reemigrantů cenné materiály a vzpomínky, které jsou zčásti využity v tomto článku.

⁵⁵⁾ SÚA Praha, NRČ-Z 1918–1938, fasc. 185–Reemigrace, Z 327/25, Kostnická jednota 12. 11. 1921 Národní radě československé (kart. 363).

⁵⁶⁾ Tamtéž, Z 327/163, memorandum Kostnické jednoty jako příloha k dopisu Národní radě československé 12. 4. 1927.

⁵⁷⁾ Jan Auerhan, Několik poznámek k dnešní situaci československé menšiny v Polsku. Naše zahraničí 5, 1924/25, str. 172.

⁵⁸⁾ Tamtéž, str. 173.

⁵⁹⁾ Teofil Miller vzpomíná, že „po zklamání nadějí starých“, spojovaných se vznikem Československa, nacházela komunistická agitace mezi zelovskými dělníky značný ohlas. MHRH Tábor, ND 1001/III, str. 416–427; ND 1004, str. 80–82.

⁶⁰⁾ Srov. E. Martuszevski, 49 listów . . . , str. 223–226. Stávky vedl Odborový svaz dělníků a dělnic textilního průmyslu, který byl součástí Svazu odborových organizací v Polsku.

⁶¹⁾ MHRH Tábor, ND 1003, str. 25. Ve stranických materiálech z let 1929–1931 se uvádělo, že mezi českým obyvatelstvem v Zelově je 15 členů komunistické strany a komunistické mládeže a 300 sympatizujících s komunisty. Lucjan Kieszczyński, Ruch strajkowy w przemyśle włókienniczym okręgu łódzkiego w latach krzysu gospodarczego 1929–1933, Łódź 1969, str. 122, pozn. 73.

toto období Teofil Miller. Příležitost, jak využít legálních možností schůzí a předvolební agitace pro rozšíření politického vlivu socialistické levice a komunistů v Zelově, poskytly volby do poslanecké sněmovny a senátu v březnu 1928; celkem 540 hlasů bylo v Zelově odevzdáno pro levicovou kandidátku za účasti komunistů. Revoluční dělníci měli v Zelově nedaleko náměstí vlastní místnost, kde se scházela organizace Polské socialistické strany-levice, místní výbor Odborového svazu dělníků a dělnic textilního průmyslu i jiné pokrokové spolky. Cvičil zde dělnický orchestr, přicházela dělnická mládež k besedám i ke zpěvu, malovala se hesla do průvodů, šily se prapory. Oslavy a přednášky se pořádaly k Mezinárodnímu dni žen, k výročí úmrtí Lenina, Liebknechta, a Luxemburkové, k výročí Pařížské komuny i Velké říjnové socialistické revoluce.⁶²⁾

Zostření třídních bojů na počátku třicátých let se i v Zelově projevilo střetáváním revolučního dělnictva se státním potlačovatelským aparátem. Organizace levicových socialistů pořádala oslavy 1. máje odděleně od hlavních oslav PPS, chráněných Pilsudského vládou; v roce 1930 nebyl jejich projev povolen a při střetnutí s policií byla řada dělníků zraněna a dva zmrzačeni na doživotí.⁶³⁾ Účastníci II. sjezdu Polské socialistické strany-levice, který se konal 1.–2. února 1931 v Lodži, byli rozehnaní policií a třicet šest z nich bylo postaveno před soud pro komunistickou činnost. Mezi nimi byl i nejmladší delegát sjezdu, český textilní dělník ze Zelova, tehdy dvacetiletý Teofil Miller, odsouzený na dva roky vězení a ztrátu občanských práv.⁶⁴⁾ V lodžském vězení se počátkem třicátých let sešlo pět komunistů z řad zelovských Čechů, kteří byli ostatními spoluvězni považováni za jakési diplomatické představitele Československa v internacionálním kolektivu.⁶⁵⁾ V letech 1930–1933 propuklo v Zelově devět stávkových bojů, z toho jen v roce 1933 pět stávek za účasti 2570 stávkujících dělníků.⁶⁶⁾ Téměř úplná byla účast zelovského dělnictva všech národností na úspěšné generální stávce textilních dělníků v březnu 1936; čelný komunistický funkcionář Emil Sláma, původně český dělník ze Zelova, patřil k hlavním organizátorům stávky.⁶⁷⁾ V souvislosti s úspěchem levicových kan-

didátek v obecních volbách roku 1937 se v polském tisku dosti často psalo o „rudém Zelově“.⁶⁸⁾

Nacistická okupace za druhé světové války prověřila ve velice ztížených podmínkách pokrokové i národní smýšlení převážné většiny zelovských Čechů. I když se původně počítalo s tím, že Lodž se svým průmyslovým zázemím bude součástí a dokonce hlavním městem tzv. Generálního gouvěrnementu, prosadili místní nacisté jménem německé menšiny přímé začlenění lodžské průmyslové oblasti do Velkoněmecké říše.⁶⁹⁾ Tak se i Zelov stal v listopadu 1939 součástí nově vytvořené župy Wartheland, v níž nacistická správa od počátku uplatňovala cílevědomou germanizační politiku. Podle zásady „rozděl a panuj“ stanovili nacisté hierarchii právního a společenského postavení jednotlivých národnostních skupin: na nejnižším stupni žebříčku byli zcela bezprávní Židé, o něco výše stáli Poláci, oproti nim byli poněkud zvýhodněni Češi, avšak pouze skuteční Němci mohli získat říšské státní občanství s plnými právy. Diferenciace podle národnosti byla zavedena v přidělu potravinových lístků, při stanovení vyhrazených hodin pro nákupy v prodejnách, pro vstup do veřejných místností atd. Bez ohledu na složité postavení, způsobené fašistickou politikou vzájemného rozetřívání jednotlivých národností, nebyli zelovští Češi ve své většině získáni pro spolupráci s nacistickým režimem. Čeští komunisté a ostatní pokrovní občané Zelova prokázali velkou osobní statečnost v konspiračních a odbojových činnostech, starali se o rodiny vězněných a jinak postižených spoluobčanů. Někteří zelovští Češi bojovali se zbraní v ruce na frontách v Sovětském svazu i v partyzánských jednotkách na území Polska.⁷⁰⁾

Odbojová činnost pod vedením komunistů polské i české národnosti vyvrcholila v Zelově ve dnech osvobození celé lodžské průmyslové oblasti Sovětskou armádou. Členové Polské dělnické strany v Zelově, mezi nimiž bylo několik Čechů, iniciativně zorganizovali obecní samosprávu i bezpečnostní službu. Ve spolupráci s pokrokovými rolníky, členy Polské lidové strany, se přihlásili k zásadám Červencového manifestu a podpořili politiku Polského výboru národního osvobození, založenou na úzké spolupráci se Sovětským svazem. Den po osvobození Zelova Sovětskou armádou, 20. ledna 1945, byla zvolena sedmičlenná místní národní rada, v níž pracovali čtyři Češi a tři Poláci. V jejím čele jako poslední český zelovský starosta (wójt) působil dělník-komunista Teofil Miller, dalšími českými členy byli Josef Svoboda, Vilém Vondráček a Karel Zounar.⁷¹⁾ V pěti týdnech své činnosti se

⁶²⁾ Z. Tobjański, Z dějin českého Zelova, str. 30–31; vzpomínky Teofila Millera, ND 1001/III, str. 427–430; ND 1001/IV, str. 444–448; ND 1003, str. 18–27.

⁶³⁾ Podrobně MHRH Tábor, ND 1001/IV, str. 452–455; ND 1003, str. 28–33 (kapitola Křest krví). Srov. Z. Tobjański, Z dějin českého Zelova, str. 25 a 30.

⁶⁴⁾ MHRH Tábor, ND 1007, originál obžalovacího spisu a dobový opis rozsudku v procesu proti 36 účastníkům lodžského sjezdu, s rukopisnými komentáři a vzpomínkami Teofila Millera. O celém procesu též speciální článek Z. Tobjańskiho, Z revolučních tradic zelovských Čechů, ve sborníku Z dějin českého Zelova, str. 24–27.

⁶⁵⁾ MHRH Tábor, 1001/IV, str. 467.

⁶⁶⁾ L. Kieszczyński, Ruch strajkowy . . . , str. 154, 175, 224, 247 a 277.

⁶⁷⁾ Srov. Aleksander Litwin, Łodzinska ja stačka 1936 goda, Moskva 1959; Barbara Wachowska, Kształtowanie się jednolitego frontu łódzkiej klasy robotniczej, in: Z dziejów ruchu robotniczego w Łodzi (red. Zdzisław Spieralski), Łódź 1967, str. 269–309.

⁶⁸⁾ Z. Tobjański, Rudý Zelov, ve sborníku Z dějin českého Zelova, str. 30–34.

⁶⁹⁾ Srov. Miroslaw Cygański, Z dziejów okupacji hitlerowskiej w Łodzi, Łódź 1965, str. 44–47.

⁷⁰⁾ Podrobně k tomu Květa Kořalková, Čeští krajané v Zelově za nacistické okupace a v protifašistickém odboji 1939–1945. Archiv ČSPB Praha, soutěžní práce XXVII. ročníku vzpomínkových a historických prací, Praha 1978, rukopis, příspěvek č. 128.

⁷¹⁾ MHRH Tábor, ND 1001/V, str. 601–624; jména členů národní rady na str. 611 (dodatečný doplněk); ND 1004, str. 136–142.

tato revoluční národní rada starala o zajištění plynulého zásobování, uvedení továren do provozu, spravedlivé rozdělení uvolněných bytů a nábytku, znovuotevření škol aj., poté ji vystřídala nová místní národní rada s převahou polských členů. S hrдостí však vzpomínal první dělnický starosta Zelova Teofil Miller: „Tato samospráva trvala jen pět týdnů. Reakce jásala, že s ní duch žižkovský ze Zelova již navždy zmizí. Ale ten jen předal věci své zkušenějšímu bratru svému, vědeckému komunismu, jenž vítězně všechny lidi dobré vůle spojuje. Byla posledním článkem v dlouhém řetěze samospráv českých, ale současně první v mohutnějším řetěze komunistickém.“⁷²⁾

Brzy po 9. květnu 1945 se vláda Národní fronty Čechů a Slováků obrátila na všechny české a slovenské krajany v zahraničí s výzvou k návratu do Československa. Ve složitých politických a bezpečnostních podmínkách prvního poválečného roku přišla tato výzva pro převážnou většinu českých obyvatel Zelova jako na zavalanou. Když se při jednání na československém vyslanectví ve Varšavě ukázala obtížnost hromadné reemigrace, založené na mezivládní dohodě, přijely v podzimních měsících roku 1945 asi čtyři tisíce zelovských Čechů z vlastního rozhodnutí do země svých předků, kterou většinou osobně neznaly.⁷³⁾ Zčásti jim pomáhala repatriční mise Československého červeného kříže v Katovicích, jinak československé úřady jen zaznamenávaly příchod celých rodin českých krajanů z Polska a okresní národní výbory i správní komise jim umožňovaly usídlení v severních a západních Čechách a na severní Moravě. Reemigrace více než 90 % zelovských Čechů⁷⁴⁾ přivedla do osvobozeného Československa mnoho pracovitých rukou, které na nejrůznějších úsecích národního hospodářství pomáhaly budovat socialistickou společnost.

Bezmála stopadesátiletý vývoj české krajanské osady Zelova je sám o sobě pozoruhodnou kapitolou z dějin českého vystěhovalectví. Etnicko-jazyková stabilita zelovských Čechů, přerůstající ve schopnost asimilace cizích etnických žvlů, byla v takovém rozsahu jevem takřka ojedinělým. Mnohooborovému výzkumu etnických procesů poskytují dějiny české krajanské osady Zelova cenné podněty, z nichž některé se již staly předmětem badatelského zájmu.⁷⁵⁾ Vztah jednotlivých generací

⁷²⁾ MHRH Tábor, ND 1001/V, str. 622 (dodatečný doplněk).

⁷³⁾ Vedle vzpomínek Teofila Millera srov. Československý svět, roč. 1, č. 4, 25. 12. 1946, str. 7 (o usídlení 783 českých zemědělských rodin z Polska); č. 6, 25. 1. 1947, str. 6 (údaj Sboru českých exulantů a reemigrantů z Polska o osmi tisících reemigrantů); Vladislav Jelínek, Po stopách českých bratří v Zelově, Praha 1947, str. 19–20 (souhrnně o usídlení zelovských Čechů po roce 1945).

⁷⁴⁾ K vývoji Zelova po roce 1945 srov. Zbigniew Tobjański, Zelov 1945–1972, ve sborníku Z dějin českého Zelova, str. 19–23; Jiří Kořalka, Současný život města Zelova, Palcát (Tábor), roč. 22, č. 3, 23. 1. 1980, str. 2.

⁷⁵⁾ Nejzávažnější podněty přinesla Iva Heroldová, K akulturačnímu procesu nejstarší české menšiny, Český lid 53, 1966, str. 146–159, a na řadě míst souhrnné práce z roku 1971 (srov. pozn. 15).

zelovských Čechů k Husovi, husitství a táborství, jímž se v další části článku zabýváme, patřil v průběhu celého zmíněného vývoje do roku 1945 i v následujících diskusích mezi zelovskými reemigranty k nejdůležitějším stránkám ideově politického vývoje této krajanské osady. Představy a znalosti, které si čeští exulanti z doby kolem poloviny 18. století odnesli s sebou do pruského Slezska a odtud do Zelova, zůstávaly ve své podstatě základem ideologie několika generací zelovských Čechů. Současně se však střetávaly a prolínaly s novými myšlenkovými vlivy, které na Zelov se silící intenzitou doléhaly od druhé poloviny 19. století. Od starých česko-bratrských kancionálů, pietně uchovávaných po celé generace i nově přetiskovaných,⁷⁶⁾ přerůstala husovská a tábořská tradice v Zelově jen pozvolna k novodobému pojetí, které se však většinou dosti odlišovalo od převládajících husitských tradic v českém národním prostředí.

Rekonstrukce proměn husovské a tábořské tradice v Zelově je v podstatě pro celé 19. století znesnadňována nedostatkem přímých písemných pramenů. Je problematické, do jaké míry by k odstranění tohoto nedostatku mohl přispět důkladný historický výzkum v archivu evangelicko-reformovaného sboru v Zelově.⁷⁷⁾ Není však možné považovat za náhodu, že všichni vážnější zájemci a pozorovatelé, kteří navštívili Zelov v prvním desetiletí 20. století, odlišili v myšlenkovém vývoji zelovských Čechů dvě základní fáze, z nichž první byla charakterizována téměř úplnou izolací od novodobého národně politického vývoje v českých zemích.⁷⁸⁾ Teprve čilejší styk českých reformovaných evangeliků se Zelovem, zejména od přelomu 19. a 20. století, prolamoval postupně dlouholetou odloučenost a připravil podmínky k živějším kontaktům s českým národním prostředím. Za těchto okolností umožňují osobní svědectví o Zelově, uveřejněná v českých časopisech a kalendářích v letech 1903 až 1910, poznat nejen myšlenkovou atmosféru zelovských Čechů z prvního desetiletí 20. století, nýbrž i období, které tomuto navázání osobních kontaktů předcházelo. Větší množství dochovaných písemných pramenů pochází ze zvýšeného styku mezi zelovskými Čechy a Kostnickou jednotou, Národní radou československou a dalšími pražskými institucemi z období po vzniku Československé republiky roku 1918, zejména v souvislosti s první částečnou reemigrací.

Prvořadým pramenem ke studiu proměn husovské a tábořské tradice u zelovských Čechů jsou tři verze obsáhlých rukopisných pamětí Teofila Millera, které jsou vynikajícím dokladem zelovské lidové slovesnosti i značného vlivu společensko-politických poměrů doby na její utváření ve změněných podmínkách po druhé, téměř úplné reemigraci zelovských Čechů roku 1945.⁷⁹⁾ Teofil Miller se ovšem projevuje

⁷⁶⁾ Z tohoto hlediska je velice cenný soubor kancionálů a modlitebních knih vydaných v Berlíně, Vratislavi, Sycově, Budapešti i v Praze v 18.–19. století, jak jej pro MHRH Tábor shromáždil Ladislav Musil v Zábřehu-Žerotínově. Vzhledem k tomu, že u některých knih chybějí titulní strany, vyžádá si identifikace titulů další výzkum.

⁷⁷⁾ Lze jen litovat, že Edward Martuszewski, který jako jediný badatel mimo okruh reformovaných duchovních měl možnost delšího studia v archivu zelovského sboru, nezpracoval výsledky svého výzkumu vědeckou metodou, s odkazovým aparátem.

⁷⁸⁾ Srov. B. P r o c h á z k a, Čeští vystěhovalci (pozn. 20), str. 32–33; J. A u e r h a n, Čechové v Polsku (pozn. 25), str. 157–158; V. M i č a n, Česká emigrace . . . (pozn. 33), str. 9, 19–20.

⁷⁹⁾ MHRH Tábor získalo zelovské paměti a další rozsáhlé tištěné i rukopisné materiály Teofila Millera ze Cvikova roku 1976. Obsahovou cenu i „nesporný dar vyprávěčský“ pamětí Teofila Millera jako „bohatý podnět k zachování a oživení obrazu českého Zelova“ vysoko ohodnotil prof. Rudolf Ričan. MHRH Tábor, ND 1002, opis Ričanova dobrozdání z 19. 9. 1951.

nejen jako samostatný lidový písmák, zdůrazňující nedostatečnost svého vzdělání,⁸⁰⁾ ale současně jako přesvědčený komunista a ateista, aktivní bojovník revolučního dělnického hnutí v Zelově. Pro poznání historických souvislostí je velice cenné, že vznik jednotlivých verzí Millerových pamětí je většinou přesně datován a že i četné dodatečné vpisky a opravy lze zpravidla časově určit. První, bezpochyby nejcennější verzí svých pamětí ze Zelova, napsal Teofil Miller ve svém novém bydlišti, Cvikově u České Lípy, od 14. dubna 1948 od 5. února 1950 do šesti sešitů, další záznamy vzpomínek reemigrantů, doplňky a opravy jsou v sedmém a osmém sešitě od 12. února 1950 až do 26. února 1954.⁸¹⁾ Druhou verzí svých pamětí ze Zelova, soustředěnou na životní podmínky a revoluční boje zelovského dělnictva, napsal Teofil Miller tužkou do čtyř sešitů velkého formátu na výzvu Ústavu dějin Polské sjednocené dělnické strany před 10. březnem 1959,⁸²⁾ pravděpodobně v průběhu roku 1958, kdy původní verzí z let 1948–1950 neměl u sebe.⁸³⁾ Strojopisný přepis této původní verze pořídil jeho bratr Karel Miller v roce 1970 na 222 hustě psaných stranách, svázaných do pěti sešitů. Vzhledem k tomu, že se jednalo o volný a místy značně pozměněný přepis, považoval Teofil Miller za nutné připojit k této verzí několik desítek rukopisných dodatků a oprav, které jsou souhrnně datovány 5. ledna 1974, ale vznikaly postupně od roku 1970.⁸⁴⁾ Většinou přesné datování jednotlivých záznamů Teofila Millera umožňuje – hlavně v případech Žižky a Tábora – sledovat a nepochybně konstatovat přímý vliv historické literatury vydávané v lidově demokratickém Československu na změnu hodnocení některých postav a jevů.

Předkové zelovských Čechů, kteří jako nekatoličtí exulanti přišli kolem poloviny 18. století do pruského Slezska, vzbuzovali pozornost úřadů tím, že sami sebe nazývali „husity“ a ve zvláštní úctě chovali památku Jana Husa. Zprávy zemských radů pruské vládě připomínaly, „že tito husité mají svéráznou víru a nemohou být zaměňováni s ostatními evangelíky ani s ochranovskými bratrskými obcemi“.⁸⁵⁾ V tradici tajných českých evangelíků před rokem 1781 byl Hus mučedníkem božím, který byl upálen pro statečné kázání očištěného evangelia a pro kárání zlořádu římské církve.⁸⁶⁾ I v Zelově byl po celé 19. století všeobecně rozšířen kancionál Jana Teofila Elsnera, který se v předmluvě z roku 1753 hlásil k tradici Husovy Betlémské kaple a při odůvodnění obsahu kancionálu se výslovně dovolával mistra Jana Husa a Táborských.⁸⁷⁾ Nepochybně přispěl také vliv německého pie-

⁸⁰⁾ „Jsem dělník, i více obcuji se stroji než s lidmi, i cítím, že mi v mé práci bude chybět diplomacie, která v zájmu zdaru díla káže přemíčet nebo zmírnit to, co špatné, a namísto toho zdůraznit i zvětšit vše dobré, i tak nějak skutečnost přišít“, připomněl Teofil Miller v úvodu pamětí. MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 3.

⁸¹⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I-VIII, 817 stran rukopisu B 5 a A 5.

⁸²⁾ Děkovný dopis Zakladu Historii Partii ve Varšavě je datován 10. 3. 1959. Odtud cituje E. Martuszewski, 49 listův . . . , str. 245.

⁸³⁾ MHRH Tábor, ND 1003, 319 stran rukopisu A 4.

⁸⁴⁾ MHRH Tábor, ND 1004 (strojopisná verze); ND 1005, 67 rukopisných listů doplňků a oprav.

⁸⁵⁾ Joseph Theodor Müller, Geschichte der Böhmischen Brüder III, Herrnhut 1931, str. 383. Obdobně srov. Ferdinand Hrejsa, Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny, Praha 1912 (= Rozpravy ČA, I, 46), str. 621–622, 629–630.

⁸⁶⁾ Srov. Rudolf Říčan, Hus a čeští evangelíci, in: Husův sborník. Soubor prací k 550. výročí M. Jana Husa (red. Rudolf Říčan – Michal Flegl), Praha 1966, str. 168.

⁸⁷⁾ (Jan Teofil Elsner), Kancionál, to jest kniha žalmů a písní duchovních . . . (Knihopis, č. 2235–2240), německá předmluva z 16. 2. 1753, česká Předmluva stará i nová, oddíl II.

tismu 18. století k udržení a rozšíření tradice Husa a Tábora v českých exulantských osadách.⁸⁸⁾ Myšlenkový svět zelovských Čechů byl po několik generací ovlivňován samostatným čtením a výkladem bible a omezeného výběru náboženských knih v jednotlivých rodinách. Vytvořil se tak svérázný druh lidového náboženství, který zarážel všechny teologicky vzdělané duchovní při jejich návštěvě Zelova. Reformovaná kalvínská církev jim byla mnohem bližší než ortodoxní luteránství, avšak i v rámci reformované církve v Království polském po roce 1815 se zelovská obec vyznačovala zvláštními samorostlými rysy.⁸⁹⁾ České evangelicko-reformované obce se výslovně považovaly za dědice a pokračovatele husitské reformace a jednoty bratrské; i v polském prostředí byli reformovaní Češi označováni jako „husité“.⁹⁰⁾

Z dostupných soudobých pramenů nelze průkazně posoudit, do jaké míry souvisela s husitskou, především táborskou tradicí rovněž obecně uznávaná a prosazovaná idea sociální rovnosti a společného vlastnictví v počátcích českých exulantských obcí.⁹¹⁾ Mezi náboženskými spisy českobratrského původu, které byly v exulantských kruzích rozšířeny, zmiňovala se především Hartmanova Historie o těžkých protivenstvích církve české, nově vydaná roku 1756, o zakladatelích Tábora jako těch, „kteří se čistého učení přidrželi“, a věnovala přitom své sympatie i táborským pikartům.⁹²⁾ Myšlenka tzv. apoštolského komunismu však byla zelovským Čechům poměrně snadno přístupná v bibli, především ve Skutcích apoštolských: „Všichni, kteří uvěřili, byli pospolu a měli všechno společné. Prodávali svůj majetek a rozdělovali všem podle toho, jak kdo potřeboval.“⁹³⁾ Podobným způsobem vyznívala apoteóza chudoby oproti bohatství na různých místech čtyř evangelíí.⁹⁴⁾ Ještě na počátku 20. století zjistil v Zelově kazatel Bohumil Pro-

⁸⁸⁾ Srov. Eduard Winter, Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition, Berlin 1955 (= Veröffentlichungen des Instituts für Slavistik 7), str. 240–242.

⁸⁹⁾ K tomu souhrnně Woldemar Gastpary, Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII wieku do pierwszej wojny światowej. Warszawa 1977, str. 362–371. Mezi reformovanými sbory v ruském záboru Polska byl Zelov (2636 osob) druhý největší, hned za Varšavou (str. 365).

⁹⁰⁾ Výraz „husyci“ pro původní české osadníky Zelova dokládá R. Kaczmarek, Archiwum zboru w Zelowie (srov. pozn. 3), str. 175.

⁹¹⁾ K rozšíření rovnostářského pojetí srov. Tadeusz Bieda – Józef Domański, Z historie českých kolonií v okolí Štřelína, Slezský sborník 62, 1964, str. 34; E. Štěrliková, Jak žili . . . (srov. pozn. 5), str. 107–108.

⁹²⁾ (Adam Hartman), Historia o těžkých protivenstvích . . . (Knihopis, č. 2910–2912), kap. X a XVI; nové vyd., Praha 1870, str. 23 (založení Tábora), str. 32 (táborští pikarti).

⁹³⁾ Sk 22, 44–45; srov. Nový překlad Písma svatého, sv. 16, Praha 1978, str. 11. Podobně Sk 4, 32–35; 5, 1–10.

⁹⁴⁾ Mt 5, 3; Mk 10, 23–25; L 6, 20; 16, 26; 21, 1–5, aj.; ze zelovské tradice zpracoval Teofil Miller, MHRH Tábor, ND 1005, fol. 30v; MHRH Tábor, ND 1020, dopis Teofila Millera ze 17. 10. 1979. Na „mnoho pozoruhodných styčných bodů s dnešním dělnickým hnutím“ u raných křesťanů upozorňoval Bedřich Engels, K dějinám prvotního křesťanství, in: K. Marx – B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, str. 503–504.

cháзка, zvyklý na odlišné poměry v Čechách: „Říkati si mezi sebou pán neb paní je téměř věcí neznámou a při podobném oslovení ihned poznávají, že mají co dělat s cizincem. Někteří se i rozhněvají pro tento titul. Nejvíce si mezi sebou tykají.“⁹⁵⁾

Teprve rozšířením českých reformovaných kalendářů a časopisů, vydávaných v Praze v druhé polovině 19. století, se i v Zelově postupně šířilo hlubší povědomí o husitství a táborství. Význačné dny v kalendáři Orloj, jehož známost v Zelově je dosvědčena pro počátek osmdesátých let,⁹⁶⁾ připomínaly vedle Jana Husa a Jeronýma Pražského také Jana Žižku, Prokopa Holého a slavná vítězství husitských vojsk nad křižáky.⁹⁷⁾ Časopisy Hus a Hlasy ze Siona, jejichž vydávání bylo v Zelově velice příznivě přijato,⁹⁸⁾ uveřejňovaly pravidelně články a informace o Husovi, husitství, Táboře a jednotě bratrské. Tradiční nedůvěru k veřejné a spolkové činnosti se však ani na tomto úseku nepodařilo snadno prolomit. Když byla na 8. července 1906 ohlášena veřejná přednáška v Zelově o Husovi, poznamenaly lodžské Českoruské listy, redigované Bohumilem Procházkou: „Bude to první přednáška o Husovi, co obec naše trvá.“⁹⁹⁾ Spojení českého evangelictví s demokratickým národním hnutím v pojetí druhé poloviny 19. století zůstávalo zelovským Čechům cizí. Největšího rozšíření ze všech časopisů vydávaných v Čechách dosáhl biblický časopis Betanie, který byl původně od prosince 1882 tištěn u Jana Nedvídky v Táboře za redakce Josefa Kostomlatského.¹⁰⁰⁾ Převažující zelovské pojetí husovské a tábořské tradice bylo až do období mezi oběma světovými válkami v podstatě náboženské,¹⁰¹⁾ ale se silným sociálním zaměřením.

Zelovské paměti Teofila Millera dosvědčují, jak se toto pojetí změnilo pod vlivem vzestupu revolučního dělnického hnutí i v souvislosti

⁹⁵⁾ B. Procházka, Čeští vystěhovalci, str. 33.

⁹⁶⁾ V. Míčán, Česká emigrace . . . , str. 9.

⁹⁷⁾ Husitské osobnosti a výročí připomínal národní evangelický kalendář Orloj 31. ledna (Petra Chelčického), 22. února (Jana Rokycany), 9. března (Jana ze Zeliva), 22. března (Jiřího z Poděbrad), 30. května (Jeronýma Pražského), 31. května (Prokopa Holého), 16. června (bitvy u Ústí), 5. července (basilejských kompaktát 1436), 6. července (Jana Husa), 10. srpna (Jakoubka ze Stříbra), 14. srpna (bitvy u Domažlic), 21. srpna (Martina Loquise), 9. září (Jana Roháče z Dubé), 12. října (Jana Žižky) a 24. prosince (Mikuláše z Husi), vedle řady dalších památných dnů českobratrských ze 16.–17. století a evangelických (vypsáno z kalendáře na rok 1881).

⁹⁸⁾ „Touživše již dávno po evangelickém českém časopise, oblíbili jsme sobě „Hlasy ze Siona“, oznamoval dopis ze Zelova. Hlasy ze Siona, roč. 7, č. 23, 1. 12. 1867, str. 241.

⁹⁹⁾ Českoruské listy, roč. 1, č. 1, 1. 7. 1906, str. 8, Ze Zelova.

¹⁰⁰⁾ Druhý ročník Betanie z roku 1884, který jsme získali pro sbírky MHRH, putoval z Tábora přes Zelov (ve vlastnictví Matěje Jersáka) a Zábřeh-Zerotínov opět do Tábora. Později vydával Josef Kostomlatský Betanii v Praze-Vinohradech a od roku 1903 v Brně. „V Zelově měla i na 150 odběratelů“, napsal o rozšíření Betanie B. Procházka, Čeští vystěhovalci, str. 33.

¹⁰¹⁾ „I „Českoruské listy“ narazily mnohde na nepochopení a odpor; byly prý – „příliš světské“, napsal o poměrech v Zelově roku 1909 J. Auerhan, Čechové v Polsku, str. 157.

s rozvojem styků mezi Zelovem a starou vlastí po roce 1918. Zelovští Češi v pojetí Teofila Millera jsou „nejtvrdší a nejvěrnější potomkové husitů a táboritů, kterým osud vzal drahou vlast“¹⁰²⁾ jsou to „praví následovníci Husa i Žižky“¹⁰³⁾ v tomto duchu byl Zelov z roku 1802 považován za „žižkovo-husovské založení“¹⁰⁴⁾ Nebyli to však Hus a Žižka v dobovém českém národním výkladu, ale jeví se v prvé řadě jako průkopníci sociální spravedlnosti a rovnosti, jako zastánci kolektivního vlastnictví, výslovně charakterizovaného jako „žižkovského komunismu“¹⁰⁵⁾ Rozdělení pozemků do soukromého vlastnictví po zakoupení Zelova roku 1802/03, byť na stejné díly, se z tohoto hlediska mohlo zdát dokonce jako údajné porušení Žižkových zásad:

„Žižka to myslel jinak. V společné práci viděl práci všech, což znamenalo zmišení zahalečů a darmojedů, tj. více rukou do práce při stejném počtu úst k jídlu. V společném životě viděl společnou kontrolu, aby jeden na úkor druhého nebohatl, v každé chvíli třebas i proti své vůli celku se podřídil. A kdyby se přece někdo našel, jenž by svým chováním celku vzdorovati chtěl, jeho dílo kazil i jiným špatným svým příkladem chuť k dobrému dílu odebíral, tehdy celek měl možnost důsledně ho potrestat.“¹⁰⁶⁾ Narůstání sociální diferenciacie v Zelově, hromadění majetku na jedné straně a chudoby na straně druhé vedlo tedy k tomu, že „chudí počali více po Žižkových časech vzdychat“¹⁰⁷⁾ „Být tady Žižka, ten by jim ukázal, jak se to dělá!“¹⁰⁸⁾ Vážné společenské rozpory v českých exulantských osadách vedly k tomu, že „zvolna, zdlouha, ale stále zapomínalo se na žižkovské zásady praktické spravedlnosti“¹⁰⁹⁾

Pokud se v první verzi paměti Teofila Millera projevuje vliv demokraticko-národního pojetí husitských tradic, obecně rozšířeného v českém prostředí druhé poloviny 19. a prvních desetiletí 20. století, získává toto pojetí zřetelně radikální a revoluční zaměření. V souvislosti s debatou mezi zelovskými Čechy a jejich polskými sousedy o tom, že boj utlačovaných vyžaduje dobrého vůdce, jsou na jednu úroveň kladeni „Žižka, náš největší zastánce“, a polský revoluční demokrat Tadeusz Kościuszko, „který naším selským jazykem mluví, v našich šatech chodí i mečem našich zájmů naše nepřátele řeže“¹¹⁰⁾ Při vyprávění stařečků za dlouhých zimních večerů je „zakleté vojsko, jež v plné výzbroji v nitru velikých hor jenom na povel čeká, aby jednou provždy se mohlo se všemi nepřáteli země české vypořádat“, výslovně identifikováno jako „Žižkovo vojsko“¹¹¹⁾ Příklad Husa a Žižky varoval před

¹⁰²⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 4.

¹⁰³⁾ Tamtéž, str. 22; ND 1004, str. VII.

¹⁰⁴⁾ MHRH Tábor, ND 1001/V, str. 557.

¹⁰⁵⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 22.

¹⁰⁶⁾ Tamtéž, str. 48–49; ND 1004, str. XVI.

¹⁰⁷⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 88.

¹⁰⁸⁾ Tamtéž, str. 99.

¹⁰⁹⁾ Tamtéž, str. 37; ND 1004, str. XII.

¹¹⁰⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 59–60; ND 1004, str. XIX. Postavení Kościuszko-va pomníku na zelovském náměstí bylo jednou z nejvýznamnějších společných akcí pokrokových Poláků a Čechů v Zelově v meziválečném období. Skutečnost, že Kościuszko byl zelovským Čechům bližší než Havlíček, dosvědčuje I. Heroldová, Život a kultura . . . (srov. pozn. 15), str. 132.

¹¹¹⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 144–146; ND 1004, str. 21.

přechodem „do cizího tábora“, zejména před poněmčením,¹¹²⁾ a na druhé straně špatná zkušenost z první reemigrace zelovských Čechů zостřila kritický pohled na „starou vlast“ před buržoazním panstvím: „Vždy jsme byli jisti, že jestli jednou (vlast) zmrtvýchvstane, tak jenom s duchem Žižkovým.“¹¹³⁾ Celkový ráz Millerových pamětí však přerůstá toto revolučně demokratické stanovisko a snaží se pomocí zelovské minulosti objasnit příčiny rychlého rozšíření idejí mezinárodního socialismu a komunismu v „rudém Zelově“, proč Zelov před rokem 1939 získal „pověst obce komunistické vedle pověsti tuberkulózní i nejstarší pověsti české“.¹¹⁴⁾

„Silný tah ke komunismu zrodil se zde rychle v několika letech, anebo spíše staré potlačené ideálně spravedlnostní myšlenky našly v hláсанých komunistických zásadách svůj nejvhodnější rámec. Zeptal-li ses průměrného zelovského komunisty nebo aspoň dobrého přívržence, jak si představuje život ihned po vítězství pracující třídy, hned ti kreslil ideální společenstvo, jaké jenom v myšlenkách jeho poměřit se mohlo, ať již myšlenky ty byly zachyceny z dob apoštolských, žižkovských, utopickosocialistických nebo z vědeckého komunismu budoucnosti. Byl jist, že když bude přemožen kapitalismus jako vládnoucí třída, okamžitě nastoupí komunismus v plném rozsahu. Jako když člověk zemře a duše jeho okamžitě octne se v nebeských blaženostech. Scházelo zde mnoho reálné logiky. Bylo zapotřebí mnoho dělnického školení, aby ti, kteří tolik po změně společenského řádu touží, když se ho jednou dočkají, necítili se ošizeni neb zklamáni. Ale tomu všemu mladá komunistická organizace Zelova, skládající se z prostých dělníků i sedláků, stačit nemohla.“¹¹⁵⁾

Všechny až dosud uvedené zmínky o husitství, táborství a Žižkovi napsal Teofil Miller zřejmě v letech 1948–1949 (nepochybně před 5. únorem 1950), když mu ještě nebylo ani čtyřicet let. Nelze pochybovat o tom, že většinu svých představ a znalostí o Žižkovi si přivezl roku 1945 s sebou ze Zelova,¹¹⁶⁾ ale v řadě konkrétních formulací vycítí historik dobovou atmosféru Února 1948 a bezprostředně následujících měsíců. Tím spíše, že i další verze Millerových pamětí a ještě ve větší míře dodatečné vpisky a opravy odrážejí zřetelný vliv nové interpretace dějin husitského Tábora, která se v české marxistické historiografii prosazovala po roce 1950 a vyzvedávala období převahy chudiny v letech 1420–1421 jako vrchol husitského revolučního hnutí. Teofil Miller se s tímto pojetím, jak sám uvádí,¹¹⁷⁾ seznámil především z prvního svazku Československé vlastivědy, vydaného roku 1963. Tím jsou vysvětleny poměrně četné vpisky do první a hlavně třetí verze Millerových pamětí: „Žižku si naši (tj. zelovští Češi) pletli s tábořskými

¹¹²⁾ „Co by se stalo, nebýt Husa i Žižky! Faktem je, že jednoho za víru i českost upálili, a druhý, kdyby se nedovedl s nimi vypořádat, zhyln by najisto způsobem ještě hroznějším. A vy, nedbajíce jejich hrdoosti i utrpení, dobrovolně do cizího tábora přecházíte?“ MHRH Tábor, ND 1001/II, str. 24–225.

¹¹³⁾ Tamtéž, str. 276–277; ND 1004, str. 49.

¹¹⁴⁾ MHRH Tábor, 1001/IV, str. 468.

¹¹⁵⁾ Tamtéž, str. 469–470; v poněkud upraveném znění též ND 1004, str. 100.

¹¹⁶⁾ Úvod pamětí Teofila Millera se výslovně odvolává na vyprávění „dědečků a babiček, kterých rodiče neb dědečkové byli zakladateli Zelova“. MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 9.

¹¹⁷⁾ MHRH Tábor, ND 1020, dopis Teofila Millera ze 17. 10. 1979.

chiliasty.“¹¹⁸⁾ „Z neznalosti dějin Žižka byl také pokládán za vtělení všech spravedlivých zásad, jejichž kolébkou byl Tábor.“¹¹⁹⁾ Formulace o „žižkovském komunismu“ je nahrazována „bratrským komunismem“,¹²⁰⁾ místo Husa a Žižky jako personifikace spravedlivých zásad sociální rovnosti a boje proti bezpráví se na několika místech objevuje obecný výraz „husité“.¹²¹⁾ Jen stěží by se s duchem první verze pamětí z let 1948–1950 srovnával rukopisný dodatek, napsaný po roce 1970, v němž je úmysl zakladatelů Zelova vytvořit spravedlivou společnost vystižen slovy: „Budeme se snažit žít tak rovným životem, o jaký se někdy snažili táborští bratři, dřív než byli panskými pokrytci, říkajícími si také bratři, rozhrmeni i na hranicích upálení.“¹²²⁾ I na jiném místě svých dodatků vyzvedával Teofil Miller „táborské rovnostáře“ a „táborskou komunu“, kterou si zelovští Češi přikrašlovali a idealizovali.¹²³⁾

Historická cena zelovských pamětí Teofila Millera se touto možností přesnějšího časového určení jednotlivých výroků a hodnocení ještě zvyšuje. Problematika sociální rovnosti a jejího vztahu k tábořské tradici je přitom jen jednou z řady závažných otázek, které nabízí stopadesátiletý vývoj českého Zelova historickému i etnografickému bádání. Poutavé je například líčení zelovských zvyků a pověr, mnohem důkladnější rozbor si zasluhují dějiny revolučního dělnického hnutí v Zelově.¹²⁴⁾ Pro soustředěný historický výzkum husitských tradic poskytuje Zelov jeden z nejvýraznějších příkladů odlišnosti sociálního a myšlenkového vývoje českých etnických skupin v zahraničí na rozdíl od vlastního českého národního prostředí. Česká krajanská osada Zelov v Polsku je zřejmě jediným známým případem, kdy převážně nábožensky chápané husitské tradice přerostly během života jedné generace v aktivní podíl na činnosti revolučního, mezinárodně organizovaného dělnického hnutí.

¹¹⁸⁾ MHRH Tábor, ND 1001/I, str. 46 (dodatečný vpisek).

¹¹⁹⁾ MHRH Tábor, ND 1004, str. XV (dodatečný vpisek).

¹²⁰⁾ Tamtéž, str. XV.

¹²¹⁾ Tamtéž, str. IX.

¹²²⁾ MHRH Tábor, ND 1005, fol. 14.

¹²³⁾ Tamtéž, fol. 26 a 31.

¹²⁴⁾ V tomto směru přinese bezpochyby nové poznatky kolektivní vědecká práce polských historiků o dějinách Zelova, která je v tisku.

LIST TĀBORSKĚ POLNĪ OBCE SLEZANŮM
Z ROKU 1433

Ivan Hlaváček

Ačkoliv je husitství právem považováno a prohlašováno za nejvýznamnější epochu našich starších dějin, již je i v historiografii věnována zvýšená pozornost, dělá se pro vytvoření hlubších předpokladů pro zkoumání zejména jeho vnějších dějin pramálo.¹⁾ Je to patrné tím zřetelněji, čím soustavněji se tak začíná dít v souvislosti s poznáním jeho ideových dějin, i když ani tu nejsou zdaleka všechny možnosti vyčerpány. Jinými slovy, edice diplomatického materiálu k dějinám husitství²⁾ jsou až na

¹⁾ Zcela stranou nechávám materiál vyprávěcí, tj. kronikářský a analistický, jenž by si ovšem zasloužil samostatné zhodnocení a stál by za hlubší pozornost, i když nálezy nejsou tak výrazné. V této souvislosti ovšem zasluhují pozornosti i roztroušené jednotlivé historiografické poznámky v různých literárních rukopisech, jejichž sebrání by bylo nejpřednějším úkolem.

²⁾ Pro základní ilustraci uvádím v chronologickém pořadí tato nejvýznamnější díla, aby zřetelněji vyniklo, co mám na mysli. V nové husitské bibliografii Zemanově (o níž. srov. HT 2, 1979, str. 154–156), str. 63 nn, je uspořádání provedeno jiným způsobem. Výslovně vynechávám městské listináře či inventáře listin, jež pochopitelně také registrují husitský materiál, ovšem v širších souvislostech a také z našeho hlediska významný Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I–IV, vydaný B. Rynešovou a J. Pelikánem a ovšem publikace říšské. Z výše uvedených důvodů uvádím podle potřeby v závorkách počet kusů, které jsou tak či onak zpřístupněny.

Archiv český, zejména sv. I–VI, vyd. F. Palacký, Praha 1840nn. (řádově několik set písemností);

C. Höfler, Urkunden zur Beleuchtung der Geschichte Böhmens und des deutschen Reiches im XV. Jahrhunderte, Abhandlungen der Böhmisches Akademie der Wissenschaften, V. Folge, Bd. 13, Prag 1865 (35 písemností, částečně nediplomatického charakteru);

C. Grünhagen, Geschichtsquellen der Hussitenkriege, Scriptorum rerum Silesiacarum VI, Breslau 1871 (217 písemností);

F. Palacký, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I–II, Prag 1873 (1059 písemností, zčásti jen velmi stručné registry);

nepatrné výjimky staré mnoho desetiletí, ty základní pak dokonce přesahují věk sta let. Dnes už nemohou dostačovat nejen z ryze technických důvodů, ale také proto, že se objevují prameny další. Jsem si ovšem vědom toho, že tato právě uvedená formulace není nejšťastnější, protože tehdejší editoři nabírali plnými hrstmi z neznámých, nebo alespoň z nepoužívaných zdrojů, a tak musili nutně z materiálů vybírat, i když to třeba vždy výslovně nedeklarovali. A každý, byť sebekvalitnější a sebezodpovědnější výběr, je koneckonců subjektivním, a i když měl oprávnění a zdůvodnění ve své době, nemůže dostačovat nyní. My však dnes do značné míry považujeme, i když si to třeba ani neuvědomujeme, tyto edice jako sumy materiálu, někdy snad i z pohodlnosti, nechť se znovu probírá fondy více nebo méně přebranými a využitými, které nelze podstatněji rozmnožit, ač často přesně pravý opak je pravdou.

Těchto pár slov nechce a nemá nahradit potřebnou vyčerpávající úvahu na námět obnovení či alespoň soustavnějšího doplnění známého pramenného listinného a listového materiálu tohoto období, jež se jeví jako stále nezbytnější (obdobně je ovšem třeba uvažovat i o edicích materiálu úředních knih). To ovšem musí být přenecháno kompetentním pracovníkům základního historického výzkumu, jež tu nesou velkou zodpovědnost. Naopak, chci jen naznačit, že tu není něco v pořádku. Vždyť dodnes není ani rejstřík k základní Palackého edici, jeho právem proslulým *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges*; jak by to byla odříkavá práce pro autora, tak by to byla nepostradatelná pomůcka pro všechny uživatele, a to snad už stojí za úvahu. A to už vůbec nehovořím o soustavnějším výzkumu v archivech zahraničních ani našich. Stačí v tomto kontextu jen upozornit na to, že si dosud nikdo nedal ani tu primitivní práci, aby znovu probral a s edicemi srovnal příslušné údobí tzv. Palackého diplomatáře, chovaného v archivu Národního muzea v Praze, kam své opisy ukládaly generace našich historiků a jež nepochybně skrývá leccos, co by dnes zajímalo, a kde jsou

F. Bezold, *König Sigmund und die Reichskriege gegen die Hussiten I–III*, München 1872nn. (omezený počet písemností v přílohách, částečně jde o aktové záznamy); z šíře založené edice H. Gradla, *Aus dem Egerer Archive. Beiträge zur Geschichte Böhmens und Reiches unter Karl, Wenzel und Sigmund*, MVGD 28–31, 1890–1893, je v této souvislosti důležitá část v roč. 31, 1891, str. 42–53 (11 čísel);

K. Siegl, *Die Kataloge des Egerer Stadtarchivs*, Eger 1900, uvádějící řadu asi 100 písemností v regestech, vesměs odlišných od předchozích, což ukazuje na nepochybně další písemnosti pro uvedené období, jež by se v uvedeném archivu asi našly i mezi materiálem originálním, o opisovém ani nemluvě.

K. Siegl, *Briefe und Urkunden zur Geschichte des Hussitenkrieges*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens* 22, 1918, str. 15–58; 23, 1919, str. 167–196 (celkem 101 písemností, značnou měrou již známých ze starších publikací);

V. J. Nováček, *Sigismundi regis Bohemiae litterae donationum regalium*, VKČSN 1903 (69 písemností);

B. Jenšovský, *In margine českého výzkumu v archivech vatikánských*, *Česko minulosti*. Práce věnované profesorovi Karlovy univerzity Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám, Praha 1929, str. 331–342 (narativní formou podán přehled husitství se týkajících zápisů v papežských registrech);

A. Neumann, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, *Studie a texty VI*, Olomouc 1930 (pro období 1419–1437 jde asi o 50 písemností).

vlastně leckdy věci takřka připraveny k použití.³⁾ A přece by nebylo nemožné sestavit alespoň soustavnější regestář listin a listů zejména k letům 1419–1437, jež by věci známé a dostupné evidoval stručněji, aby věnoval větší pozornost materiálům odlehlejšími či vůbec neznámým. Bylo by ostatně možno v rámci úspor všeho druhu výslovně navázat na citované již práce Františka Palackého. Vždyť i jen nedostatečná znalost těchto zapadlých, často ovšem významných jednotlivin, na jejichž publikaci se mladší bádání takřka výlučně soustředilo, vedla a vede leckdy k pochybným úvahám i závěrům, jak např. nověji ukázala neznalost behemštejnské smlouvy u autora díla o husitech ve Francích, abych uvedl jen jeden příklad.⁴⁾

Při všech úvahách je pak nutno brát zejména ohled na vlastní husitské písemnosti, jež vydávají primární svědectví a kterých je relativně málo, zejména v oblasti vojenských svazů táborského a sirotčího. Je-li jich vůbec relativně málo dochováno, je jich v původní originální formě ještě podstatně méně, takže dosud nebyly možnosti jejich diplomatického hodnocení vlastně ani naznačeny, ač je to další nepochybná podstatná rezerva současného bádání. A protože nevidím žádnou jinou vhodnou možnost (sám nemám dostatek příležitostí k tomuto velice vděčnému úkolu, jež v rámci našich starších dějin patří nyní jistě k nejpřednějším), při níž bych mohl upozornit na zajímavou písemnost táborské polní obce Slezanům, podávám v následujícím alespoň její edici s několika poznámkami. Může tak sloužit bádání do té doby, než bude nahrazena kritickou diplomatickou edicí v rámci tak potřebného díla, jakým by byl *Codex diplomaticus et epistolaria res gestas hussiticas concernentia* nebo alespoň *Documenta et acta communitatum Taboriensis, Orphanorum Pragensisque belli hussitici*, i když je třeba říci, že nebude ani tak záležet na názvu, jako na vlastním obsahu.

Přestože heuristika diplomatických husitik v cizině byla zdánlivě dosti intenzivní, ukazuje se zřetelně, že je tu ještě mnoho mezer, a to i tam, kde existují speciální edice a monografie. Týká se to i zmíněné už písemnosti,⁵⁾ která se neobjevila ani v Grünhagenově edici slezských

³⁾ Srov. o tom J. Horák, *Husitika v Archivu Národního muzea v Praze*, ČNM 120, 1951, str. 55. Za výslovnou zmínku stojí jeho konstatování, že v tzv. Palackého diplomatáři, tj. rozsáhlé sbírce opisů listin a listů k českým dějinám, založené Palackým, v níž pokračovaly následující generace (uložena v archivu Národního muzea), je opsáno mnoho dosud nepublikovaných (a dodávám já) i nedostatečně využitých, ba neznámých husitik. Přestože bylo tedy už před takřka třiceti lety konstatováno, že by evidence tohoto nevyužitého, ač pohodlně přístupného materiálu byla více než užitečná, nestalo se nic... Zvláštní kapitolou jsou v této souvislosti formulářové sbírky, jichž se není možno na tomto místě ani dotknout.

⁴⁾ Viz G. Schlesinger, *Die Hussiten in Franken*, Kulmbach 1974, str. 84nn.

⁵⁾ Za upozornění na tento text jsem povděčen úředníkům Wojewódzkiego Archiwum Państwowe ve Vratislavi, kteří písemnost vybrali na improvizovanou výstavku při exkurzi posluchačů archivního studia filozofické fakulty UK v uvedeném archivu v roce 1978, za zprostředkování mikrofilmu mgr. K. Pawlikovi.

husitik,⁶⁾ ani v jeho monografii o husitských vojnách Slezanů,⁷⁾ a pokud vím, nebyla zmíněna ani v jiných souvislostech.⁸⁾

Jak ukazují už na první pohled vnější formy písemnosti, jde přes její rozsah o list uzavřený, který nese na dorzální straně třířádkovou adresu; averzní podpis pak přichází rovněž v třířádkové formě izolovaně pod textem. Tento podpis, nahrazující intitulaci, je vázán s jakýmsi aregovým dodatkem, provádějícím ideologickou propagandu. Po původně přítisťené pečetí, jež byla chráněna papírovým krytem, zůstaly jen malé stopy, takže nelze s určitostí o typu použité pečetí nic říci.⁹⁾ A to tím spíše, že koroborace v listu nepřichází, i když by asi stejně nebyla natolik konkrétní, aby mohla nahradit bezprostřední nahlédnutí. Na druhé straně kaligrafické provedení celého textu, jenž je psán kaligrafickou bastardou s iniciálou jak úvodem textu, tak i na počátku adresy a v náznaku i při podpisu, naznačuje, že jde o dílo značně kvalifikovaného profesionálního písaře. Zdaleka ne tak kladně se lze vyjádřit o jeho kvalitách znalostí latinského jazyka. Ale teprve bližší komplexní studium vnější stránky tábořských písemností umožní v budoucnu vyslovit určitější soud o diplomatickém a grafickém zařazení textu naší písemnosti do příslušných souvislostí. Ale vraťme se k vlastnímu textu.

V té souvislosti je třeba obrátit pozornost nejdříve k dataci, jež je – jak bývá u listů běžné – dosti neúplná. Text je datován středou po svatém Valentinu nevedeného roku a jako místo vydání uvádí nepochybně Běchary, ves ležící osm kilometrů jihovýchodně od Libáně na Jičínsku. Užití církevního kalendáře nepřekvapí, i když bychom mohli čekat, že se táboři v souladu se svými věroučnými názory pokusí tomuto způsobu vyhnout. Nepřekvapí proto, že šlo o velice pevně zakotvený úzus, který zejména v písemnostech světských vydavatelů měl takřka stoprocentní uplatnění. Pokud jde o určení nevedeného roku, v němž byl list vydán, je rok 1433 (pak by to bylo dne 18. února) zcela nepochybný. Je potvrzován vnějšími okolnostmi hned několikerým způsobem. Tak zaprvé už pouhé jméno a titul Parduse z Hrádku jako hejtmana polního vojska tábořského je úzce vymezeno sklonkem roku 1432 a podzimem roku následujícího. Neboť ještě nejméně 13. září 1432 je v této funkci dosvědčen Otík z Lozy,¹⁰⁾ a někdy krátce po bouřlivých událostech při oblě-

⁶⁾ Viz pozn. 2.

⁷⁾ *Hussitenkämpfe der Schlesier*, Breslau 1872.

⁸⁾ Stačí jen obecně zmínit práce E. Maleczyńské a R. Hecka. Příslušná díla jsou seznámena u J. Mikulky, *Polské země a hereze v době před reformací*, Praha 1969. Už jen do korektur mohu dodat, že ve WAP Wrocław, zejména fond Archiwum miasta Wrocławia, je chováno více dosud neznámých a v literatuře nepoužitých písemností dotýkajících se zejména doby kolem počátku třicátých let 15. století. Většinou jde o informační zprávy situačního charakteru, které si navzájem sdělovala slezská města, ale lze upozornit i na další písemnost Parduse z Hrádku a Bedřicha ze Strážnice Trčkovi z Lípy z 9. března (1433). Doufám, že budu moci všechny tyto písemnosti zpracovat při jiné příležitosti.

⁹⁾ Jen se značnou pravděpodobností lze uvést, že jde asi o pečeť, jež je zmíněna a reprodukována V. Vojtíškem, *O tábořských pečetech a erbech*, Praha 1931, str. 8n., a tab. I, č. 6, i když v jeho výkladu není dostatečné zřetelnosti a jasnosti.

hání Plzně v říjnu 1433 je Pardus už nahrazen Zikmundem z Vranova.¹¹⁾ A zadruhé je tato písemnost v nepochybné návaznosti na dlužní úpis slezských knížat a měst Svídnice, Vratislavi a Nisy, datovaný 13. září 1432,¹²⁾ o němž je třeba několika slov. Důležité tu je zejména konstatování, že tato písemnost se nalézá v archivu jednoho ze svých vydavatelů – města Vratislavi, a to ve formě rozříznuté, čímž bylo nepochybně naznačeno, že ztratila svou platnost, jinými slovy, že povinnosti v ní slibované byly splněny. Šlo o výplatu 10 000 kop pražských grošů ve třech splátkách za postoupení některých měst a hradů, které husité ve Slezsku drželi. Tyto výplaty byly pevně časově fixovány: první část měla být splacena do 29. září 1432 v Otmuchově přímo do rukou Pardusových, druhá do 23. dubna roku následujícího, třetí pak, největší, do 25. prosince příslušného roku, tj. 1433. Ovšem nedálo se tak bez překážek a komplikací, jež byly nepochybně jiného rázu, než uvádí dosavadní literatura,¹³⁾ která nepodává vždy ani dostatečně přesnou chronologii událostí.¹⁴⁾ A tu má svou důležitost naše písemnost, k níž je třeba se vrátit. Vyplývá z ní zřetelně, že ze slezské strany nebyly plněny povinnosti, které si uložila, či spíše jež byly součástí vzájemné dohody v rámci příměří, k němuž se Slezany v roce 1432 došlo. Proč se tak dalo, těžko s určitostí říci. Je ovšem velmi pravděpodobné, že to byl důsledek snahy distancovat se od dřívějších ujednání. Ale stejně tak zřetelně ze souvislosti vyplývá, že slezská strana byla k plnění závazků přinucena. Že to nebyl asi jenom zde publikovaný list, i když hrál svou vážnou úlohu, je nepochybné. Zdá se tedy, že bude potřeba zejména první polovinu třicátých let 15. století z hlediska husitsko-slezských vztahů podrobit novému zkoumání, neboť usilování husitů o Slezsko a jeho smysl i z hlediska státoprávního má mimořádný význam.¹⁵⁾

¹⁰⁾ Viz Grünhagen, *Geschichtsquellen*, č. 163. Pardus tu přichází ještě ve funkci hejtmana tábořské posádky v Otmuchově.

¹¹⁾ K tomu viz H. Toman, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, Praha 1898, str. 123–126.

¹²⁾ Grünhagen, *Geschichtsquellen*, č. 163.

¹³⁾ Zejména jde o V. V. Tomkův *Dějepis města Prahy IV*, 2. vyd. Praha 1899, hlavně str. 537, jenž o věci hovoří zevrubně a bez komentáře se rozchází s dílem Grünhagenovým (viz výše pozn. 7), jež ovšem má též řadu rozporů. Jakkoli by nový výklad husitsko-slezských styků té doby byl důležitý, ba nutný, přerostl by možností tohoto jen drobného pramenného příspěvku. Snad bude možno vrátit se k tomu při jiné příležitosti.

¹⁴⁾ Jen příkladem uvádím, že Tomek, *Dějepis IV*, str. 567, považuje Parduse z Hrádku za velitele tábořských vojsk, o jejichž úspěšném vpádu do Rakouska došla 15. března 1433 zpráva do Basileje. S tím se těžko smíruje (odečte-li se nejméně týden na to, aby zpráva mohla dojít) informace našeho listu, dosvědčující Parduse v druhé půli února ještě v severních Čechách. Podobně padá jeho interpretace (viz předchozí poznámku) výše zmíněného dlužného úpisu Slezanů, abych uvedl aspoň dva doklady. Platí to ovšem i o některých konstatováních Grünhagenových, jež nemohu konkrétně uvádět.

¹⁵⁾ Zdůrazňuje to právem E. Maleczyńska, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Warszawa 1959, str. 454.

To, co bylo právě naznačeno, musí v příslušných souvislostech zatím stačit. Neboť není účelem těchto řádek – též vzhledem k omezenosti prostoru – podávat dějiny slezsko-husitských vztahů, nýbrž jen upozornit na to, že soustavnější heuristika a nové kladení otázek tu slibují badatelům českým i polským značný zisk. Podařilo-li se to, splnila tato drobná rozprava svůj úkol.

Příloha

Jan Pardus z Hrádku, hejtman, a starší polního vojska tábořského biskupu Konrádu Vratislavskému, Bernardu Opolskému, Konrádu Bílému Olešnickému a městům Vratislavi a Svidnici si stěžují, že neplní podmínky vzájemné úmluvy, a tím jim způsobují škodu.

Pole zvané Běchařice (1433), 18. února Illustribus ducibus episcopo Conrado Wratislaviensi domino Bernardo Oppoliensi et domino Conrado albo Olsnyensi, civitati Wratislaviensi ac civitati Svidnicensi et earumdem civitatum capitaneis dentur (na dorsu).

Duces et domini illustres una cum prudentibus et circumspectis viris. Huius scripti seriose adhuc vobis exsuper habundantes significamus pariter et rectitudine iusticie desideramus ymmo et iusto modo ammonentes, ut treugas pacis inter nos mutuo contractas ac manibus nostris ex utraque parte federatas velitis nobis effectualiter studiosis occasionibus^(a) postergatis tenere ac terminare penes rescriptum^(b) vobis presentatum. Veridice enim potestis cernere, quod nos penes rescriptum ad quem consensum dedistis nostram literam nichil penitus inmutantes terminavimus. Sed vos in hoc calide agentes quadam studiositate nobis^(c) nocive facientes, vestram capitalem literam super prefatas treugas pacis tenorem rescripti multum violastis circa puncta truncantes et aliqua superaddentes, illo adhuc non obstante adhuc (!) sub quadam paliacione veritatis super nos (et) exercitui Orphanorum quasdam querimonias minususitas^(d) proposuistis, quod in nobis deficeret treugas pacis vobiscum tenere, in hoc nobis ut iam veridice fateamur iniuriam facientes. Hiis itaque prescriptis iam nostram plenam voluntatem manifeste cognoscatis, quod ducibus et dominis ac civitatibus terre Slesie intendimus de vobis scriptis nostris significare quod ea, que nobis vestro federe sunt compromissa, minime curatis tenere. Insuper etiam, quod pecuniale debitum secundum literam sigillis vestris firmatum minime nobis est persolutum. Et nos iam propter non absolucionem veri^(e) debiti pecunialis certa dampna fidedigno testimonio percepimus et adhuc talia dampna continue percipere non cessamus. Ceterum hoc videtur nobis iustum vobis significare, quod nisi prescripta nobis effectualiter emendaveritis, quod nullum congressum, nec aliquem terminum convencionis vobiscum ad tractandum aliqua negocia poteritis habere. Et si literam vestram super prefatas treugas pacis penes ordinem rescripti rectum feceritis et iustum debitum persolveritis, non recusabimus congressum nostrum de certis materiis tractandis facere vobiscum et ibidem ex utraque parte, si que perpetrata ac exorta fuerint iustam emendacionem digna cur non essent per nos pariter et per vos benivole emendata. Datum in terra Bohemie in campo Biecharzicz f(eria) IIII proxima post Valentini.

Johannes Pardus de Hradek, capitaneus et seniores exercitus Thaboriensis campestris pro gloria dei et pro publice rei felici incremento campum tenentes.

(a) Psáno ocaasionibus.

(b) Psáno rescriptam.

(c) Nobis napsáno dvakrát.

(d) Slovo napsáno zkomoleně jako minususitas, přičemž první s je psáno jako kulaté, tedy jako koncové.

(e) Možno číst i vestri.

HUSITSKĀ TEMATIKA V MOSKEVSKÝCH ROZHLASOVÝCH PROJEVECH ZDEŇKA NEJEDLÉHO

Petr Čornej

1. dubna 1939 po dramatickém útěku z okupované vlasti stanul Zdeňk Nejedlý na půdě Sovětského svazu. Přestože jeho první dny v Moskvě neprobíhaly bez potíží,¹⁾ ozval se již 13. dubna 1939 Nejedlého hlas v zahraničním vysílání sovětského rozhlasu. Nejedlý hovořil k posluchačům doma, vzpomínal na 13. duben 1918, kdy Alois Jirásek ve Smetanově síni Obecního domu přečetl slavnou národní přísahu.²⁾ Od onoho dne až do března 1945 přesáhl počet Nejedlého vystoupení v moskevském rozhlase cifru tří set.³⁾ Většina Nejedlého projevů byla určena posluchačům v českých zemích a na Slovensku. Tematicky je lze rozdělit do tří větších okruhů. Jednu skupinu tvoří aktuálně politické proslovy, zaměřené vysloveně k situaci na frontě, mezinárodním událostem a dění ve vlasti. Druhý oddíl, v souladu s Nejedlého aktivní činností ve Všeslovanském výboru, zdůrazňoval sepětí Čechů a Slováků

1) O prvních chvílích Zdeňka Nejedlého v SSSR a počátcích jeho politické činnosti psal O. Janeček, Zdeňk Nejedlý v letech 1939–1941, Revue dějin socialismu (Příspěvky k dějinám KSČ) 8, 1968, str. 845–874. V shrnujících přehledech o nich referovali J. Dvořák, Zdeňk Nejedlý v Sovětském svazu (1939–1945), Literární měsíčník 7, 1978, str. 23–33, a B. Svadbová, „Vykročit na dráhu historie“, tamtéž, str. 64–71.

2) Tento projev a dalších 27 proslovů adresovaných českým a slovenským posluchačům je otištěn ve výběrové edici Z. Nejedlý, Hovoří Moskva, Praha 1978.

3) V písemné pozůstalosti Zdeňka Nejedlého uložené v Kabinetu Zdeňka Nejedlého Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV (dále jen KZN ÚČSL ČSAV) jsou pod signaturou VIII uloženy materiály z období Nejedlého moskevského pobytu. Tam je také 320 rozhlasových projevů, který Nejedlý přednesl v moskevském rozhlase. Některé z nich jsou psány rusky a byly tedy určeny sovětským občanům, naprostá většina byla však adresována do okupované vlasti.

s ostatními slovanskými národy v boji proti Hitlerovi. Konečně třetí a nejrozsáhlejší okruh by bylo možné označit jako „listy z historického kalendáře“. Jednotlivé projevy totiž Nejedlý přednášel v památných dnech českých a slovenských dějin, u příležitosti výročí významných osobností naší kultury apod. Bylo zcela v duchu Nejedlého koncepce české historie, že se nejvíce zabýval dobou národního obrození a husitstvím. Podívejme se nyní na husitskou problematiku v Nejedlého moskevských projevech blíže.

Na samotný rozhlasový projev nemůžeme klást totéž hodnotící měřítko jako na vědeckou práci. Bývá určen co nejširšímu a nejrozmanitějšímu publiku, a již z tohoto důvodu vyžaduje pojednávané téma určité zjednodušení. Navíc Nejedlý přistupoval k mikrofonu ve vypjatých dějinných chvílích, kdy se rozhodovalo o osudu celého světa a samozřejmě i českého národa. Je proto pochopitelné, že se i v projevech s husitskou tematikou odrazila vážnost doby i Nejedlého naděje a úzkosti. Musíme však hned dodat, že úzkosti je v nich málo, téměř žádná. Nejedlý byl svým psychickým ustrojením optimista a optimismus neztrácel ani v okamžicích, kdy armády fašistického Německa stály v těsné blízkosti Moskvy. Pevně věřil v obrát i v létě 1942, kdy situace Sovětského svazu byla kritická. I v takové době zazníval z jeho projevů patetický tón, plný důvěry v konečné vítězství. S více než třicetiletým odstupem je ovšem těžké rozhodnout, zda i životní optimista Nejedlý neprožíval stavy hluboké deprese a zda jej stylizace jeho projevů nestála bolestné přemáhání. Byl si však vědom důležitosti svého poslání a věděl, že lidé doma potřebují povzbuzující slovo. A husitství vystávalo v těžkých chvílích národní poroby jako vzor i jako burčující symbol vzpoury. Takovým způsobem Nejedlý husitskou tradici chápal. Nebudeme se proto pozastavovat nad tím, že v jeho projevech ne všechno odpovídá historické skutečnosti, že leccos je přibarveno, nadsazeno či zkruseno. Nejedlého moskevské proslovy sledovaly politické cíle, a tak je třeba na ně hledět. Projevy s husitskou tematikou nepřispívají k bližšímu poznání husitství, nýbrž slouží historikovi jako svědectví o politickém myšlení Zdeňka Nejedlého za druhé světové války.

V Nejedlého písemné pozůstalosti se mi podařilo nalézt jedenáct projevů, které se přímo či nepřímo dotýkají husitství. Čtyři z nich již byly publikovány na jiném místě.⁴⁾ Z oněch jedenácti proslovů jsou čtyři věnovány památce Jana Husa. Je tedy více než pravděpodobné, že Nejedlý připomínal v moskevském rozhlase výročí Husova úmrtí každý rok 6. července, vyjma roku 1940, kdy byl nucen s ohledem na mezinárodní postavení SSSR mlčet. První projev o Husovi přednesl v roce 1939. Tento projev nemá název a začíná slovy Již po půl tisíciletí . . .⁵⁾ Z roku 1941 se žádný projev o Husovi nedochoval, v roce 1942 aktualizoval Nejedlý odkaz kostnického mučedníka do roviny slovanské vzá-

jemnosti⁶⁾ a o rok později zasadil výročí do širšího rámce úspěchů protihitlerovské fronty.⁷⁾ Konečně v červenci 1944 uvítal blížící se den svobody a vyzval český a slovenský národ k povstání proti okupantům a zrádcům.⁸⁾ Je vůbec zajímavé, jak Nejedlého rozhlasové projevy přímo úpěnlivě volaly, aby Češi a Slováci zvedli otevřeně zbraně proti nepříteli. Převážně praktikovaná pasivní rezistence českého a slovenského národa nenacházela v hlavních zemích protihitlerovské koalice ocenění, protože ji nebylo možné srovnávat s masovým odbojem v Polsku, Jugoslávii či v jiných zemích. Tato skutečnost komplikovala postavení i činnost československé politické emigrace v Moskvě i v Londýně. To byl také jeden z důvodů, proč se Nejedlý v projevech dovolával husitských tradic⁹⁾ a proč připomínal slavná vítězství na Vítkově¹⁰⁾ a u Ústí nad Labem.¹¹⁾

Poněkud zvláštní pozici zaujímá mezi těmito proslovy úvaha o bitvě u Lipan, přednesená již 30. května 1939.¹²⁾ Zatímco Nejedlého projevy z let 1942–1945 akcentují především národní charakter husitského hnutí a opomíjejí, zřejmě z taktických důvodů, třídní aspekt, navazuje proslov o Lipanech přímo na brožuru Hus a naše doba, vydanou v roce 1936.¹³⁾ Ba dokonce v ní můžeme spatřovat jakýsi první náčrt pojetí, které potom Nejedlý propracoval v přednášce Komunisté, dědici velikých tradic českého národa.¹⁴⁾ Husitství tu pojal jako hnutí vyloženě sociální a táboří jsou Nejedlým prezentováni jako „jádro a průkopník sociální revoluce husitské“. Koalice husitské pravice a katolické šlechty byla pryč u Lipan rozhodnuta „potřít revoluci do základu“. Z tohoto tvrzení potom rozvíjí Nejedlý svůj názor na české dějiny 15.–17. století. Brzy po lipanské bitvě se šlechtě znovu podařilo znevolnit venkovský lid a nádherná renesančních zámků budovaných v 16. věku jen zakrývala hluboký úpadek českého ducha. Dnes je ovšem zřejmé, co z této koncepce ob stojí a co nikoliv. Stejně tak je dnes jasné, že Nejedlého důsledné třídní hledisko odpovídalo dané náladě v moskevském vedení KSČ.

Projevy o husitství z let 1942–1945 se nesou již v jiném tónu. Nejedlý úmyslně do popředí vyzvedal národnostní problematiku a husitství interpretoval do značné míry jako česko-německý spor. Třídní podmíněnost husitství naznačoval jen tu a tam, spíše v rovině terminologické („rolníci“, „řemeslníci“, „dělníci“). Vedla jej k tomu jistě nutnost působit na celý národ, povzbudit ho, bez ohledu na třídní rozpory, do boje

⁶⁾ Z toho projevu se zachoval jen jeden nedatovaný list. Viz KZN ÚČSL ČSAV, písemná pozůstalost Zdeňka Nejedlého, sig. VIII/III/320. Z obsahu je zřejmé, že jej Nejedlý přednesl v roce 1942.

⁷⁾ Opět přihlásil se 6. červenec . . . Tamtéž, sig. VIII/III/31.

⁸⁾ U Husovy hranice. Viz Z. Nejedlý, Hovoří Moskva, str. 113–114.

⁹⁾ Např. projevy Husitský národ, tamtéž, str. 93–96, a Vojenské tradice českého národa, tamtéž, str. 109–112.

¹⁰⁾ Bitva na Vítkově, KZN ÚČSL, ČSAV, sig. VIII/III/55.

¹¹⁾ V den 16. června . . . Tamtéž, sig. VIII/III/57.

¹²⁾ Bylo často řečeno . . . Tamtéž, sig. VIII/III/230.

¹³⁾ Z. Nejedlý, Hus a naše doba, Praha 1936.

¹⁴⁾ Z. Nejedlý, Komunisté, dědici velikých tradic českého národa, Praha 1946.

⁴⁾ Jsou to projevy Již po půl tisíciletí . . . , Husitský národ, Vojenské tradice českého národa a U Husovy hranice, otištěné naposledy v publikaci Hovoří Moskva.

⁵⁾ Z. Nejedlý, Hovoří Moskva, str. 42–45.

proti fašismu. Tak je tomu v projevu Den 30. července 1419 . . .¹⁵⁾ jehož edici tu přinášíme. Z proslovu je pěkně vidět, jak Nejedlý, ač průběh husitství dobře znal, podřizoval historickou realitu politickým cílům a snažil se působit hlavně na posluchače doma. Druhý projev, který přetiskujeme, byl přednesen 11. října 1942, u příležitosti 518. výročí skonu Jana Žižky.¹⁶⁾ Ačkoliv zazněl v době, kdy teprve začínala stalingradská bitva a o výsledku války nebylo zdaleka rozhodnuto, vyznívá optimisticky a dobře ilustruje Nejedlého víru v budoucnost.

V naší krátké informaci jsme dospěli k závěru, že i v průběhu druhé světové války Nejedlý své pojetí husitství modifikoval. Na jejím začátku zdůrazňoval třídní podmíněnost husitské revoluce a navazoval tak na své aktualizační brožury z třicátých let, v letech 1942–1945 zase akcentoval nacionální moment, vyzdvihoval statečnost husitských vojsk, aby vlil sílu a odvahu lidem ve vlasti a podpořil je k bojovému vystoupení.

Projev Den 30. července 1419 . . . publikujeme proto, abychom ukázali Nejedlého pohled na výbuch husitské revoluce. Druhý projev uveřejňujeme z toho důvodu, že se týká Jana Žižky, jemuž jinak Nejedlý velkou pozornost nevěnoval.

K přetisku obou projevů jsme nepřipojili vysvětlivky, které by uvedly na pravou míru Nejedlého faktografické omyly a jiné nesprávnosti. Historikovi jsou jasné. Pravopis jsme přizpůsobili dnešnímu úzu, zachovali jsme však autorovu kvantitu a interpunkci, která vystihuje charakteristický Nejedlého mluvený projev. Čtenáře prosíme, aby si uvědomil, že Nejedlý psal oba projevy rychle, odtud stylistické nedostatky.

Den 30. července 1419 je zapsán v českých dějinách jako velmi památný den. Odehrály se tehdy události i dnes pro nás více než poučné. V českém národě rozšířen byl tehdy silně všeobecný duch odporu proti útlaku politickému a národnostnímu, kterým chtěli tento odpor udusit nepřátelé českého lidu: pražští Němci i spojení s nimi reakcionáři z českého panstva, opírající se přitom i o zahraniční moc římsko-německého krále, ryšavého Sigmunda. Moc těchto nepřátel českého lidu zdála se proto ohromná, takřka nepřemožitelná. Sám král Václav IV., jinak lidový král a přející husitům, se jí zalekl a propustil ze svých služeb dva nejradikálnější zastánce lidového odporu: Mikuláše z Husí a Jana Žižku z Trocnova.

Ale kdo se nezalekl, byl sám český lid. Již předtím, 22. července 1419, sešlo se ho ohromné množství, více než 40 000, na hoře Tábor, kde potom vzniklo město Tábor, i ustavili se jako sdružení či obec, odhodlaná bránit se i zbraní, zničit tyto odpůrce českého lidu. A totéž, jen v daleko ostřejší ještě formě, stalo se týden nato, 30. července, v Praze. Praha jako dnes se dělila v Staré, Nové a Menší Město čili Malou Stranu, ale rozdíl mezi nimi byly tehdy daleko větší. Na Starém Městě sídlili i vládli němečtí patricijové, bohatá vrstva cizinců, necítící s národem. Na Novém Městě naproti tomu, rozlehlém, ale tehdy ještě daleko ne tak výstavném (bylo nedlouho po jeho založení), žil naopak nejvíce drobný český lid, řemeslníci, dělníci i drobní rolníci z bývalých zde vesnic. Němci však ovládli i tu radnici, stojící již tehdy tam, kde dnes, na dnešním Karlově náměstí, a odtud začali terorizovat i tento zvláště uvědomělý český lid. Zde proto rozpor mezi Čechy a Němci byl nejsilnější, a proto i zjevný boj proti německým utiskovatelům vypukl nejdříve zde.

Byla neděle 30. července. Vůdcem novoměstského lidu byl Jan Želivský, kazatel kostela Marie Sněžné za dnešní Jungmannovou třídou, muž nejen výmluvný, ale i

smělý, jenž tím strhoval široké masy lidu na Novém Městě. A Želivský uspořádal toho dne veliké procesí, jež však mělo, jako vše tehdy, jen formu procesí. Ve skutečnosti to byla veliká demonstrace, na kterou se muži dostavili i s kopími i jinou zbraní. I táhl tak celý ten zástup ke kostelu svatého Štěpána, v dnešní Štěpánské ulici, který byl v rukou protivního tábora, vedrali se do kostela i obsadili jej, a dali se odtud dnešní Žitnou ulicí dolů na tehdejší veliký trh novoměstský, tj. na dnešní Karlovo náměstí. Tam pak hnul se proti radnici, kde bylo uvězněno množství těch, kteří se hlásili k husitství, i žádáno, aby je purkmistr a konšelé propustili. Ti však nejenže odmítli, ale začali z oken radnice házet rozličné předměty na shromážděný dav, chtějíce jej rozehnat. Dosáhli však pravého opaku.

Zástup tím rozdrážděn vrhl se na vrata radnice, vybil je, i vrhnou se do radnice, zmocnil se purkmistra, rychtáře i sedmi konšelů v radnici přítomných i provedl, potom v Čechách tak oblíbenou proti nepřítelům českého lidu, první defenestraci: vyhodil je všechny z okna na ulici. Udělali to však zcela jinak než dvě stě let později čeští páni na Pražském hradě. Husitskému lidu viníci neutekli. Zástup, stojící pod okny, chytl vyhozené konšely na oštěpy a sudlice, a kdo přitom nezahynul, toho dobili na zemi. Síla zástupu pak byla taková, že příkvařivší na pomoc podkomoří, ač měl s sebou 300 jezdců, uznal za dobré raději prchnout, než se zástup vrhne i na něho.

Tak pražský lid svedl první bitvu, již začínají vlastní již husitské války, neboť zpět nebylo již možno couvnout. Nejenom radnice a Nového Města se zmocnili husité, i na Staré Město udeřili, odkud proto o překot začali prchat všichni Němci i jiní nepřátelé českého lidu, a Malou Stranu, obsazenou vůbec Sigmundovými lidmi, pražský lid tehdy vůbec vypálil. Tak Praha stala se hlavou nejen husitského odboje, ale vůbec celého českého království, i stala se tím čistě českým městem, kterým odtud zůstala již navždy.

A ještě jedna památná událost s tím spojena. Při dobývání radnice našel se i muž schopný vést český lid v tomto i dalším boji českého lidu – Jan Žižka z Trocnova. Muž až dotud neznámý, jakoby skrytý v mase českého lidu až do doby, kdy přišla jeho chvíle – chvíle zjevného již boje proti dávnému a zlému nepříteli českého lidu. Tu však zato tím náhleji se vyšinul na první místo bojovníků i zůstal jim na tomto místě až do smrti, veda odtud český lid od vítězství k vítězství, nechť se přihrnulo německého vojska jakkoli mnoho. Žižka porazil i největší tehdy armádu německých dobyvatelů.

Tak husitský lid dovedl se postavit a začít boj v pravou chvíli. A nejenom tehdy tak se uměl vzepřít český lid. I později nejednou začal boj proti svým utlačovatelům. A tak i dnes čeká na svou chvíli. Na chvíli, kdy rovněž se zvedne a zúčtuje se svými vrahy po starohusitsku. Jenže oken tentokrát nebude dosti, aby stačila pojmut celou tu smečku dnešních utlačovatelů českého lidu. Ale utéci jim také nebude kam. Už dnes jsou obklíčeni ze všech stran i svíráni v stále těsnější a těsnější kruh. A nikoho nebude, kdo by jim pomohl, jako nepomohl německým utlačovatelům roku 1419. Zahynou jako oni, a český národ znova se zvedne, jako se zvedl tehdy, k štěstí svému i celého ostatního světa.

(Nedatováno)

Dne 11. října vždy bylo vzpomínáno v Čechách Žižku, který ten den, před dávnými lety, uprostřed své plné bojovnosti zemřel. Ale nevzpomínáme jeho smrti, protože Žižka v paměti českého lidu vždy byl živ a nikdy ne mrtev. Ne zbytečně už v 15. století si po Evropě vypravovali, že bojovníci Žižkovi napnuli kůži mrtvého Žižky na buben, aby i po smrti ještě zněl jeho hlas a strašil nepřítel. A vypravovalo se i dále o Ferdinandovi III., že když v Čáslavi ze zvědavosti chtěl vidět Žižkův hrob, utrl se palcát visící nad hrobem a málem by byl tohoto Habsburka zabil. Takový byl vždy Žižka v české tradici. Bojovník každou kapkou krve, každým dechem.

Jak ho nevzpomínat dnes, kdy celý svět se proměnil v ohromné nekonečné bojiště, na kterém i Češi krvácejí, a strašně krvácejí! A jak nevzpomínat i Žižkovu statečnost a dovednost, s níž dovedl bít nepřítel! To není mrtvá historie, to Žižkovo slavné kdysi vítězství. To je dnes krvavě aktuální historie. Považme, v čem se to tehdy Češi ocitli. I tehdy se na ně valil nepřítel, a zlý nepřítel. Celá světová reakce se na ně vrhla za to, že zvedli prapor svobody národa i člověka. A v čele nepřátel stáli Němci, rozrušení tím, že si Češi vybojovali právo žít po svém, na radnicích, v univerzitě,

¹⁵⁾ KZN ÚČSL ČSAV, sig. VIII/III/54.

¹⁶⁾ Tamtéž, sig. VIII/III/56. Žižky se též týká projev Češi u Grunewaldu, tamtéž, sig. VIII/III/53.

všude. Sto tisíc opancéřovaných jezdců a pěšáků v plné výzbroji se vrhlo tehdy na Čechy. 47 knížat bylo v křížáckém Sigmundově vojsku, a co arcibiskupů, biskupů, hrabat, rytířů i druhého panstva. A co měli Češi? Dohromady nic. Vojsko měli páni a ti nešli s nimi. A města měla stráž pro nejnepříjemnější obranu, ale také žádné vojsko. A co udělal Žižka? Nelekl se, naopak, hned se chystal k boji a proti síle Němců postavil jinou sílu. Především odhodlanost lidu bránit se za každou cenu. Byli to sedláci a malí řemeslníci, kteří se dali v jeho oddíly; neměli nic než cepy a kosy, které si přivezli ze svých vesnic. Ale měli nadšení a vědomí, že buď zvítězí nebo zahynou, a proto byli odhodláni na vše. A Žižka k nadšení dal i rozum. Řekl si, že sedláci s cepy a kosami proti po zuby ozbrojeným rytířům jsou zpropadeně slabí. Ale řekl si, že mají i některé přednosti, které nemají ti rytíři, a na tom postavil celou novou taktiku boje. Opancéřovaný rytíř na koni, to byla nehybná masa, stačilo ho strhnout z koně a on ani vstát nemohl. A sedláci bez pancířů byli jako štiky, proplétali se mezi nimi, strhávali je háky a pak dobýjeli svými selskými cepy. A z vozů, na kterých sedláci přijeli, udělal Žižka hradbu, ano první tank z nich vymyslel, vrážející do nepřátelské jízdy. Na vozy pak naložil děla. Na to také nikdo nepřišel. Tehdy se z kanónů střílelo jen při obléhání měst nebo hradů, ale Žižka s nimi jezdil a střílel z nich i v polní bitvě. Hle, jak Žižka dovedl si pomoci, jak z toho, co se zdálo být smrtelnou slabostí jeho vojska, uměl naopak udělat zbraň, která Čechy učinila neprobořitelnými.

Jak na to dnes nevzpomínat? Takřka celá Evropa zavalena surovými bandami Hitlera, proti lidu stojí tu hrozná přesila. Všechno boj se zdá být beznadějný. A přece všude se hýbe lid, zvedají se národové, aby vyhnali tohoto hnusného nepřítele ze svých zemí. A zase je to lid, sedláci, dělníci, pod vedením uvědomělých vůdců ze sebe i z inteligence, kteří na prvním místě vedou tento boj. Na všech stranách jako plaménky se rozžihají partyzánské boje, tu v horách, tu na rovině, na jihu a na severu. A hitlerovská mašina i tu stojí bezmocna. Už přes rok bojují jugoslávští partyzáni a nezmohli je. Po celé Ukrajině i Bělorusii kolik vsí, tolik partyzánských oddílů. I v Podkarpatské Rusi vzplály partyzánské boje, i v Polsku, Norsku. A v Čechách Lidice a Ležáky zůstanou vždy v paměti národa jako hrdinové, jako i všichni ti naši drazí, padlí v tomto svatém boji národa za svoje osvobození.

Všude lid povstává, bojuje, formuje vojsko, jaké může. Jakým přímo zapalujícím příkladem může nám v tom být Žižka a jeho lid. Dokonalí bojovníci z národa a pro národ, partyzáni, na něž tehdy celý svět hleděl s obdivem, i když též se strachem, a tak zůstali v paměti všech a Čechů zvláště do dnešního dne. Ano, nezemřel Žižka tehdy tam na tom poli u Přibyslavi. To je jen v knihách. Ve skutečnosti žije a má žít v každém z nás jako výzva k odporu, k boji. Nepřítel se nelekejte, na množství nehleďte – jak živé je to heslo i dnes, ano právě dnes! A tak i vzpomínejme Žižky dnes. Není nám třeba dnes už bojovat „proti všem“. Naopak, jaké to síly jsou s námi! Rudá armáda bijící nepřítel už celých sedmáct měsíců a stále statečněji a statečněji. A co jiných národů radí se v tuto společnou frontu proti Hitlerovi! Naše situace není tak beznadějná, jak se mohla zdát tehdy. A nedali-li se naši husitští předci, tím méně se dáme my dnes. To buď našim heslem i našim slibem v tento den – v smutný a přece vítězný Žižkův den!

(11. 10. 1942)

HUSITSKÉ MOTIVY NA ČESKOSLOVENSKÝCH POŠTOVNÍCH ZNÁMKÁCH 1918 - 1978

Petr Brátka

Tradice husitského revolučního hnutí na československých poštovních známkách tvoří soubor, který dokumentuje hluboký zájem o revoluční odkaz našich národních dějin. Zároveň obráží jednak důležité vydavatelské momenty, jednak přístup k problematice ve smyslu obsahovém a formálním. Prostudujeme-li blíže celou československou známkovou tvorbu od roku 1918 po současnost, nesetkáme se s obdobným tematickým celkem, zejména ve smyslu existující kontinuity. V námětové makrotematickosti představuje problematika národních dějin tradiční oblast, opírající se o bohatost dějinného vývoje i úsilí tvůrců známkové grafiky. Československá poštovní známka, která vznikla neočekávaně, dravě, s obrovskou vitalitou, prakticky bez předchozích zkušeností, vždy hrála podstatně větší roli, než v ostatních tradičních známkových zemích. Složitým vývojem se známková tvorba stala specifickou oblastí našeho výtvarného umění.

V souladu s určujícími historickými skutečnostmi se vývoj československé poštovní známky udál ve dvou historických stádiích (1918–1939, 1945–současnost). Dějiny československé známky tvoří tři podstatné složky historického vymezení:

1. státně vydavatelské hledisko a emisní záměry;
2. estetické provedení díla, stupeň dosažené umělecké hodnoty;
3. technické (formální) provedení, polygrafická úroveň a použitelnost.¹⁾

V prvním historickém stádiu, které časově pokrývá období mezi dvěma světovými válkami (přesněji od 18. prosince 1918 do 23. dubna 1939), byla léta 1918–1926 obdobím usilovného hledání výrazové řeči a materiálního zabezpečení československých známek. Výtvarné zá-

¹⁾ Rudolf Fischer, Šedesátiletá existence československé poštovní známky. Sborník Poštovního muzea 1978, str. 39.

měry mnohdy kolidovaly s technickým provedením. Následně vzniká velké množství variabilních tisků, dochovávají se verifikační tisky – důkazy usilovného hledání optimální technologie. Pro tyto disproporce je období v popředí sběratelského zájmu. Každá nová emise s sebou přinášela nedocenitelné zkušenosti, tolik potřebné pro rodící se známkovou polygrafii. K tradicím husitského revolučního hnutí se v tomto období přihlásila emise Husita z roku 1920, jejíž obě známky představují husitského kazatele s kalichem. Autorství Alfonse Muchy je patrné z čisté kompozice i rafinované krásy celku. Vyobrazení je podáno bez heroismu, v romantické secesní formě. Pozoruhodností této známky je technické zpracování: poprvé bylo použito hlubotiskové technologie (neotypie), která měla zajistit věrnou reprodukci výtvarného návrhu, lavírované tušové kresby. Jeden z Muchových návrhů nesl mezi náružími s nominální hodnotou dokonce francouzský text „droit à la coupe“, právo na kalich. Nakonec byl návrh pozměněn do stávající podoby. Navíc byla emise předčasně stažena z oběhu na nátlak klerikálních kruhů.²⁾ Rok vzniku dává tušit i 500. výročí založení husitského Tábora.

Druhé vývojové období 1926–1936 výrazně potlačilo estetickou složku v procesu známkové grafiky. Účast výtvarných umělců byla eliminována monopolním postavením rytce Karla Seizingera. Náměty tvoří většinou nesespecializované předlohy, jímž dává rytec i vlastní aranžmá. Vzácná kontinuita tohoto období je pregnantní zejména ve výrobní technologii. Výlučnou technikou rozmnožování je jednobarevný rotační ocelotisk, podle níž se často toto období nazývá jako období „umění a rotačka“. V roce 1936 byla vydána rozsáhlá emise Krajiny, která se k tradici husitského revolučního hnutí vrací jen bezděčně, vyobrazením Lázní Poděbrad s jezdeckou sochou krále Jiřího.³⁾

Stereotyp období 1926–1936 je postupně eliminován účastí rytce Bohumila Heinze i výtvarných umělců (Cyril Bouda, Vladimír Šilovský, Karel Vik, J. C. Vondrouš). Na známkách se objevují i grafické přepisy solitérních děl Myslbeka, Španiela, Mánesa aj.

V historickém stádiu od roku 1945 po současnost byl pro období do roku 1949 charakteristický vstup slovenských výtvarných umělců do československé známkové tvorby, což souviselo mimo jiné s postupným osvobozením Československé republiky. Velký přínos tohoto období spočívá především v náhledu na problematiku a jeho začlenění mezi užité výtvarné umění. Kromě autorů, kteří se již dříve vyjádřili (J. C. Vondrouš, M. Švabinský), se vyjadřují i další výtvarní umělci (Josef Liesler, Václav Sivko, Kamil Lhoták). Kvantitativně i kvalitativně byla obohocena rytecká oblast (Jindra Schmidt, Josef Goldschmied,

²⁾ Miloš Hrdlička, Kapitoly z počátků naší známkové tvorby (7). Filatelie 9, 1959, str. 69.

³⁾ Poprvé byla plastika vystavena v Praze roku 1891. Realizaci a cizelování provedl R. Schort, sestavením konstrukce byl pověřen A. Japp. Sto let práce. Zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891. Praha 1893, str. 374.

1

2

3

4

5

6

7

9

8

10

11

12

13

14

17

15

16

Jiří Švengsbír, Ladislav Jirka, Jiří Mráček, Bohumil Housa), čímž byly položeny kvalitní základy další známkové tvorby.

Desetiletí 1950–1960 se do jisté míry vyznačovalo potlačováním estetické složky, na jejíž úkor byla zdůrazňována, někdy až podbíživými formami, obsahovost. Průvodním zjevem známkové tvorby tohoto období jsou tedy značné diproporce mezi obsahem a formou. Ústupem od tolik potřebné účasti umělce v procesu známkové grafiky je zejména praxe grafických prepisů nepůvodních děl. Nebyla vždy uplatňována spolupráce rytece a výtvarníka. V této souvislosti lze připomenout emisi věnovanou k 30. výročí založení Komunistické strany Československa, s jejíž oprávněnou kritikou se setkáváme i v tehdejší odborném tisku.⁴⁾ Vzniklá situace byla na počátku padesátých let řešena. Od konce roku 1951 byla ustanovena komise našich umělců, jejímž posláním byla kontrola nad estetickou úrovní československých známek.⁵⁾ Přes veškeré negativní jevy vznikly v padesátých letech esteticky závažné emise Karla Svolinského, Jiřího Švengsbíra (který se uplatňuje i jako navrhovatel), Vladimíra Silovského, Cyrila Boudy. Česká rytecká škola získává nedocenitelné zkušenosti. Četností i kvalitou zobrazení husitského revolučního hnutí vynikají v tomto období léta 1951–1958. Důležitým osudovým mezníkem v procesu přiblížení husitství nejširším vrstvám byla tzv. jiráskovská akce (1951), která aktivizovala i tvůrčí činnost výtvarných umělců. Tuto skutečnost citlivě obrazela také naše známková tvorba. V odkazu husitského revolučního hnutí byla spatřována paralela s budováním socialistické společnosti. Tematicky se proto husitství uplatňovalo na politicky angažovaných emisích, jako např. Den československé armády, již vzpomenuté 30. výročí založení Komunistické strany Československa apod. Bezesporně jedním z největších přínosů tvorby tohoto období je účast Karla Svolinského; jeho Jan Hus a Jan Žižka z roku 1952 patří k zlatému fondu československé známkové tvorby.

Po roce 1960 docházelo k postupnému přehodnocování známkové tvorby předchozího časového úseku. Hledaly se nové cesty, nové formy. V souvislosti s dokonalejšími tiskovými stroji zaznamenává známková polygrafie viditelný vzestup, reprezentovaný kombinací tiskových technologií. Pokračovala sice námětová i tvarová makrotematičnost, ale byly položeny základy novým cyklickým emisím, jako např. Pražský hrad, Den československé poštovní známky apod. V druhé polovině šedesátých let byly tyto snahy dále tvůrčím způsobem rozvíjeny (Pražský hrad, Umění); zároveň byla v některých případech stanovena jednotící grafická úprava, i nadále obohacovaná současností. Emise s husitskými motivy tohoto období jsou charakteristickými doklady nové české známkové tvorby (Jiří z Poděbrad 1964, Jenský kodex 1967 a zejména Jan Hus z roku 1965). Nápaditou grafickou formou a živou barevností upoutá na sebe Kovářikova emise Historické palné zbraně,

⁴⁾ Výtvarníci a čs. známková tvorba. Filatelie 1, 1951, str. 290.

⁵⁾ Tamtéž.

přinášející mimo jiné i vyobrazení husitské bombardy. Poslední, spíše latentní připomínkou husitství na československých poštovních známkách je vyobrazení státního znaku ČSSR na emisi z roku 1973 k 25. výročí Ústavy 9. května.

Zajímavou, byť okrajovou oblast tvoří kolekce soukromých emisí, které vznikaly z pouhé iniciativy svých tvůrců v prvních letech existence Československé republiky. Tiskárna Haase, která se podílela na vydání téměř 30 návrhů, chtěla tímto způsobem bezpochyby dokázat svoji technologickou schopnost. Monopolní postavení tiskárny Union však nemohla v žádném případě ohrozit. K tradici husitského revolučního hnutí se přihlásila známkou s vyobrazením krále Jiřího z Poděbrad na koni podle Mikoláše Alše a Jana Žižky podle obrazu Jana Hlavy-Béma.⁶⁾ Obdobná byla situace tzv. Rijačkových tisků. Mezi 21 námětů nalezneme imaginární vyobrazení Jana Husa, Jeronýma Pražského, Jana Žižky, Jiřího z Poděbrad. Kromě Rijačky, který prováděl i všechny grafické úpravy, se participovali na výtvarných návrzích i jiní autoři, jako např. František Kupka.⁷⁾ Rijačkovy tisky i tisky firmy Haase nikdy neplnily funkci poštovní ceniny. Nejsou proto běžně uváděny v literatuře. Pro své vynikající výtvarné kvality si však zaslouží pozornost.

Východním podkladem pro chronologické zpracování emisí s husitskými motivy na poštovních známkách byl katalog Pofis Československo 1975, z něhož bylo převzato číslování i základní údaje v přehledu a tabulce.

HUSITA

datum vydání: 1. 6. 1920 (čís. 162)

10. 6. 1920 (čís. 163)

výtvarný návrh: Alfons Mucha

tisková technologie: rastrový hlubotisk (neotypie)

náklad čís. 162: 4 180 000

čís. 163: 4 220 000

Výplatní známky s motivem husitského kněze. Alfons Mucha vytvořil návrh pro hlubotiskovou technologii, která zachovala valéry tušové kresby návrhu. Muchův Husita nevnikal bez problémů. Dokonce i finální návrh byl v textové části upraven. Původní nápis v orámování známky „česko-pošta-slovenská“ na „pošta-česko-slovenská“.⁸⁾ Ne náhodou zvolil Alfons Mucha neotypii jako způsob tiskové technologie. Tuto volbu provedl na základě předchozích zkušeností s první československou emisí Hradčany. Obraz Husity je tvořen polofigurou muže s dlouhými vlasy v kněžském šatě. Vlevo na bílé roušce kalich, kolem něhož je symbolická svatozář. V dolních čtvercových nárožích jsou vytištěny nominální hodnoty. U známky čís. 162 – 80 (haléřů), barva tmavě fialová, čís. 163 – 90 (haléřů), barva černá.

⁶⁾ Rudolf Bém (Vratislav Hlava), 1874–1945, z cyklu podobizen Jana Žižky kolem roku 1920. Srov. Prokop Toman, Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1937, str. 29.

⁷⁾ František Kupka, 1871–1957, zakladatel nefigurativní malby (orfismus), vynikající teoretik. Srov. Emanuel Poche a kol., Encyklopedie československého výtvarného umění, Praha 1975, str. 256–257.

⁸⁾ M. Hrdlička, Kapitoly . . . (srov. pozn. 2), str. 69.

KRAJINY

(Poděbrady)

datum vydání: 1. 8. 1936 (čís. 311)

výtvarná předloha: Karel Vík

rytecké zpracování: Karel Seizinger

tisková technologie: rotační ocelotisk

náklad: 3 399 000

Počtem obrazových námětů i tiráží jsou Krajiny 1936 nejrozsáhlejší emisí československé předválečné tvorby. Zobrazuje památná města a hrady v Čechách a na Slovensku.

Poděbrady (obr. 2). Městská architektura s dominující jezdeckou plastikou krále Jiřího z Poděbrad, vytvořenou Bohuslavem Schnirchem (1845–1901) kolem roku 1890.⁹⁾ Znáмка v nominální hodnotě 4 Kč v barvě světle fialové. Horní orámování obrazu tvoří nápis Československo. V dolních nárožích nominální hodnota 4 Kč. Vpravo nahoře v obrazu verzálový text LAZNE PODEBRADY.

30. VYROČÍ ZALOŽENÍ KSC

(Milicionář a husita)

datum vydání: 30. 5. 1951

výtvarný návrh: Jan Čumpelik

rytecké zpracování: Bohdan Roule

tisková technologie: rotační ocelotisk

náklad 2 050 000

Příležitostné známky k 30. výročí založení Komunistické strany Československa. V pěti obrazech zobrazuje představitele mezinárodního dělnického hnutí (dvojportrét Klementa Gottwalda a Josefa Vissarionoviče Stalina, čtyřportrét Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, následuje Milicionář a husita, v raportu známka s dvojportrétem ve vyšší nominální hodnotě a alegorie sepětí armády s dělnickou třídou).

Milicionář a husita (čís. 589, obr. 3)

Rytec Bohdan Roule použil místo původního výtvarného návrhu plakát Jana Čumpeřlíka k Výstavě dějin revolučního hnutí.¹⁰⁾ Na pozadí kresby Mikoláše Alše s motivem husitského bojovníka s pavézou je vyobrazena postava milicionáře. Obraz symbolizuje sepětí soudobé revoluční tradice s pokrokovými tradicemi husitského revolučního hnutí. Kromě nápisu Československo a označení nominální hodnoty 2,00 (Kčs) nese známka v dolní části pod obrazem 30 let Komunistické strany Československa. Doba platnosti do 18. 6. 1953.¹¹⁾

ALOIS JIRÁSEK

(Táborsko)

datum vydání: 19. 8. 1951

výtvarný návrh čís. 610: Karel Svolinský s použitím výtvarné předlohy Mikoláše Alše

tisková technologie: hlubotisk

náklad čís. 610: 1 125 000

Příležitostné známky k uctění památky 100. výročí narození Aloise Jiráka. Autor výtvarného pojetí Karel Svolinský použil jednak dvou lunet Mikoláše Alše (1852–1913) Pověsti a osudy, Táborsko, jednak vytvořil imaginární spisovatelův portrét.

Táborsko (obr. 4). Citlivou a nevtíravou grafickou úpravou dosáhl Svolinský maximálního účinku při zachování komorního ladění celé emise. Hlubotisková tech-

⁹⁾ Odhalení jezdeckého pomníku krále Jiřího z Poděbrad se konalo 15. srpna 1896.

¹⁰⁾ Znáмка „30 let Komunistické strany Československa“. Filatelie 1, 1951, str. 66–67 (reprodukce na str. 65).

¹¹⁾ V souvislosti se zákonem o peněžní reformě, č. 41/1953 Sb., ukončil ministr financí platnost poštovních známek znějící na staré peníze vyhláškou č. 176/1953 Úředního listu.

nologie zachovává i na malé ploše výtvarný naturel Alšovy lunety z roku 1880. Svolinského přístup k technologii dokládají nátlisky obrazové části známky s množstvím glos a připomínek.¹²⁾ Reprodukce Alšových lunet ve Svolinského typografii patří mezi nejkrásnější práce naší známkové tvorby vůbec. Luneta Tábořsko byla vydána na známce v nominální hodnotě 4,00 (Kčs) v barvě hnědošedé. Platnost do 18. 6. 1953.

MISTR JAN HUS

datum vydání: 5. 7. 1952

výtvarný návrh: čís. 677 a 669 Karel Svolinský
čís. 668 Jiří Švengsbír

rytecké zpracování: Jiří Švengsbír
technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 667: 6 300 000

čís. 668: 5 965 000

čís. 669: 315 000

Emise byla vydána u příležitosti 550. výročí vstupu mistra Jana Husa na kazatelnu Betlémské kaple. Je tvořena dvěma známkami Karla Svolinského (čís. 667 a 669) mistra Jana Husa (obr. 5) ve dvou nominálních hodnotách a jednou známkou Jiřího Švengsbíra s vyobrazením Betlémské kaple (obr. 6). Motiv s imaginárním portrétem Jana Husa zobrazuje kazatele a velkého reformátora v civilním, klidném výrazu, s hlavou mírně skloněnou vpravo. Textová část: Mistr Jan Hus a letopočty památného vstupu na Betlémskou kapli (1402) a výročí (1952). Znamka byla vytištěna v hodnotě 1,50 Kčs v barvě hnědé a 5,00 Kčs v barvě černé. Švengsbírovo řešení Betlémské kaple (hodnota 3,00 Kčs, barva červenohnědá) vychází z výtvarného pojetí Svolinského Husa. Ponechává si však dostatečný prostor pro odlišení autorství. Celkově působí tato emise kompaktním, nesmírně čistým grafickým dojmem. Účast dvou autorů výtvarného pojetí, z nichž jeden je i autorem grafického přepisu, se stala jednoznačně předností. Platnost do 18. 3. 1953.

MIKOLÁŠ ALEŠ

(Matěj Louda z Chlumčan přijíždí do Písku)

datum vydání: 18. 11. 1952 (čís. 680)

výtvarný návrh: Karel Svolinský (s použitím Alšovy kresby)

rytecké zpracování: Jindra Schmidt

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 680: 4 035 000

Pamětní známky věnované 100. výročí narození Mikoláše Alše. Emisi tvoří dva portréty Alše (čís. 679, 682), lišící se barvou a nominální hodnotou, epický obraz Turnov z cyklu Má vlast (čís. 681) a kresba Matěj Louda z Chlumčan přijíždí do Písku (čís. 680, obr. 7). Představuje husitského hejtmana na koni, doprovázeného skupinou pěších bojovníků. V levém dolním rohu obrazu textový erb. Pozadí je tvořeno městskou pevnostní architekturou. Znamka vyniká svou čistou grafikou a dokonalým ryteckým zpracováním. Platnost do 18. 6. 1953.

DEN ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY 1952

(Jan Žižka z Trocnova)

datum vydání: 5. 10. 1952

výtvarný návrh: čís. 687, 690 Karel Svolinský

rytecké zpracování: Jiří Mráček

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 687 2 770 000

čís. 690 350 000

Čtyři příležitostné známky jsou věnovány Dni československé armády 1952. Emise je tvořena grafickým přepisem plastiky Karla Pokorného Sbratření (čís. 688), moti-

vem slavnostního pochodu příslušníků československé armády se zástavou (čís. 689) a dvěma portréty Jana Žižky z Trocnova (obr. 8), kterými emise připomíná bojové tradice našeho lidu. Autor Karel Svolinský navrhl známku ve dvou nominálních hodnotách (čís. 687 – 1,50 Kčs, fialově karminová; čís. 690 – 4,00 Kčs, hnědočerná). Portrét Jana Žižky vychází z tradičního zobrazení. Ve spodní části obrazu text Den čs. armády, který doplňuje stylizovaná kresba palcátu. Platnost do 18. 6. 1953.

DEN ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY 1953

(Husitský bojovník)

datum vydání: 3. 10. 1953

výtvarný návrh: čís. 750 Pavel Hlava

rytecké zpracování: Jiří Mráček

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 750: 6 440 000

Příležitostné známky ke Dni čs. armády 1953. Znamku v hodnotě 30 haléřů (čís. 750) navrhl Pavel Hlava. Tematicky se vrací k tradicím husitského revolučního hnutí zobrazením postavy válečníka s mečem a pavézou v okamžiku boje (obr. 9). V pozadí je zobrazen útok husitské jízdy. Zbývající dvě známky navazují na emisní stereotyp z roku 1952 zobrazením vojáka československé armády při přísaze věrnosti před zástavou (čís. 751) a československého rudoarmejece (čís. 752).

PAMĚTNÍ ZNÁMKY K PRVNÍMU VÝROČÍ ÚMRTI J. V. STALINA A K. GOTTWALDA

(Národní památník na Žižkově)

datum vydání: 5. 3. 1954

výtvarný návrh: Pavel Sukdolák

rytecké zpracování: Jiří Švengsbír

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 772: 3 850 000

První ze tří známek představuje panorama Prahy s dominantou Národního památníku na Žižkově s jezdeckou plastikou Jana Žižky z Trocnova od Bohumila Kafky z roku 1935¹³⁾ (obr. 10). Výtvarný návrh Pavla Sukdoláka byl mistrně transponován do rytecké podoby Jiřím Švengsbírem. Přes realistické pojetí bylo využito, vzhledem k proporcionálnímu komplexu památníku, jisté stylizace. Ostatní známky (čís. 773, 774) zobrazují v dvojportrétu Klementa Gottwalda a J. V. Stalina a Rudé náměstí v Moskvě s Mauzoleem V. I. Lenina.

KRÁSY NAŠICH MĚST

(Tábor)

datum vydání: 26. 8. 1955

výtvarný návrh: Václav Fiala

rytecké zpracování: čís. 849: Bohumil Housa

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 849: 4 905 000

Příležitostné známky vydané k propagaci architektonických krás jihočeských měst. Výtvarné návrhy provedl Václav Fiala (Tábor, Prachatice, Jindřichův Hradec).

Tábor (obr. 11). Architektonická krása města je reprezentována vyobrazením budovy historické tábořské radnice z počátku 16. století. Znamka vyšla v pořadí jako první v nominální hodnotě 30 haléřů v barvě fialovo-hnědé.

80. NAROZENINY ZDEŇKA NEJEDLÉHO

(Betlémská kaple)

datum vydání: 10. 2. 1958

výtvarný návrh: Jiří Švengsbír

rytecké zpracování: Jiří Švengsbír

technologie tisku: rotační ocelotisk

náklad čís. 981: 2 785 000

¹²⁾ Jak vznikly známky Aloise Jiráska. Filatelie 1, 1951, str. 165–167.

¹³⁾ Bohumil Kafka, 1878–1942. Jezdecká plastika Jana Žižky z roku 1935 byla zvětšena do monumentální bronzové formy a osazena v roce 1950.

Známky vydané u příležitosti 80. narozenin a k poctě českého historika akademika Zdeňka Nejedlého (čís. 980 – 30 h, Litomyšl, čís. 981 – 60 h, Betlémská kaple).

Betlémská kaple (obr. 12). Ideální pohled na rekonstruovaný objekt Betlémské kaple, působiště Jana Husa v letech 1402–1412, o jehož obnovu se Nejedlý rozhodujícím způsobem zasloužil. Záchrana této význačné kulturní památky byla provedena architektem Jaroslavem Frágnerem v letech 1948–1954. Obě známky jsou opatřeny textem Zdeněk Nejedlý 1878/1958. Švengsbírova grafika je čistá, v tehdejší známkové tvorbě ojedinělá.

CELOSTÁTNÍ VÝSTAVA ARCHIVNÍCH DOKUMENTŮ

datum vydání: 19. 5. 1958
výtvarný návrh: Jiří Švengsbír
rytecké zpracování: Jiří Švengsbír
technologie tisku: rotační ocelotisk
náklad čís. 991: 2 920 000

U příležitosti výstavy archivních dokumentů na Pražském hradě v květnu 1958 byla vydána emise o dvou známkách (čís. 991 – 30 h, Jiří z Poděbrad, čís. 992 – 60 h, pohled na Prahu od neznámého autora z roku 1628).

Jiří z Poděbrad (obr. 13). Obdélný formát známky přináší grafický přepis pečeti krále Jiřího z Poděbrad a králův portrét z Kuthenovy kroniky o založení země české z roku 1539.¹⁴⁾ Znáмка vyšla v působivé červenofialové barvě.

KULTURNÍ OSOBNOSTI A UDALOSTI

(Jiří z Poděbrad – Cultus Pacis)
datum vydání: 20. 3. 1964
výtvarný návrh: Jiří Švengsbír
rytecké zpracování: Jiří Švengsbír
technologie tisku: kombinace rotačního ocelotisku s hlubotiskem
náklad: 2 500 000

U příležitosti 500. výročí mírové iniciativy Jiřího z Poděbrad byla jedna ze čtyř známek emise věnována této problematice (obr. 14). Zobrazuje v enface českého krále s korunou. Vlevo v iniciále „G“ český lev ve žlutém slunci. Znáмку nominální hodnoty 1,60 Kčs doplňuje latinský text Proiectus Georgii Regis Bohemiae – Cultus Pacis, 1464–1964. Výročí bylo zařazeno do kalendáře UNESCO, což dokládá název organizace vpravo. Další známky si všimají výročí Michelangela Buonarroti, Williama Shakespeara, Galílea Galílei.

KULTURNÍ VÝROČÍ A UDALOSTI

(550. výročí upálení mistra Jana Husa)
datum vydání: 10. 7. 1965 (čís. 1462)
výtvarný návrh: Josef Liesler
rytecké zpracování: Jindra Schmidt
technologie tisku: rotační ocelotisk/hlubotisk
náklad čís. 1462: 13 400 000

U příležitosti 550. výročí upálení mistra Jana Husa, které bylo zařazeno mezi důležité výročí UNESCO, navrhl Josef Liesler působivou známku s imaginárním portrétem velikého reformátora ve chvíli vyvrcholení osobní tragédie (obr. 15). Obraz je komponován do trojúhelníku, v němž vertikální osu tvoří Husova hlava s kacířskou čepicí. Stylizované plameny umocňuje barva hlubotisku. Znáмка, která je nevelká svým rozměrem, bezpochyby patří mezi nejkrásnější díla naší známkové tvorby. Následující známky připomínají 100. výročí od vydání spisů G. J. Mendela o genetice, výstavu československé a zahraniční bižuterie v Jablonci nad Nisou a 100. výročí vzniku Mezinárodní telekomunikační unie.

¹⁴⁾ Srov. Alois Míka, Československé dějiny v obrazech, Praha 1971, str. 152 (vyobrazení č. 312), str. 408 (text).

SVĚTOVÁ VÝSTAVA EXPO 67 V MONTREALU

(Jan Hus na hranici)

datum vydání: 10. 4. 1967
výtvarný návrh: Karel Vadák
rytecké zpracování: Bohumil Housa
technologie tisku: několikabarevný rotační ocelotisk
náklad čís. 1601: 1 200 000

Příležitostně známky k propagaci světové výstavy EXPO 67. Jan Hus na hranici (obr. 16). Obraz představuje upálení mistra Jana Husa podle Litoměřického kancionálu 16. století. Vpravo text Jenský kodex, který pokračuje ve francouzštině a angličtině. Rozpornost textu s vyobrazením je evidentní.¹⁵⁾

HISTORICKÉ PALNÉ ZBRANĚ

(Husitské bombardy)

datum vydání: 31. 8. 1970
výtvarný návrh: Vladimír Kovářik
rytecké zpracování: Jan Herčík
technologie tisku: rotační ocelotisk/hlubotisk
náklad čís. 1934: 6 582 500

Známky přináší vyobrazení palných zbraní doplněné o dobové rytiny a schémata, často s humorným podtextem. Husitské bombardy, celkový pohled a řez zobrazuje známka v nominální hodnotě 60 h spolu s pevnostním dělem ze 16. století a s dobovou rytinou sv. Barbory (obr. 17). Všechny známky jsou živě barevné a přitažlivé i nekonvenčním tématem.

25. VÝROČÍ ÚSTAVY 9. KVĚTNA

datum vydání: 9. 5. 1973
výtvarný návrh: Jaroslav Lukavský
rytecké zpracování: Jindra Schmidt
technologie tisku: rotační ocelotisk/hlubotisk
náklad čís. 1990: 16 380 000

Motiv státního znaku ČSSR přináší známka nominální hodnoty 60 h. Vpravo dole lipová ratolest. Poprvé vůbec byl zobrazen na čs. poštovní známce nový státní znak. V § 1, odstavci 2 zákona o státním znaku a státní vlajce¹⁶⁾ se uvádí: „Státní znak Československé socialistické republiky tvoří červený štít tvaru husitské pavězy s pětícípou hvězdou v horní části . . .“

¹⁵⁾ V. V. Štech, Jan Hus ve výtvarném umění, in: Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu, Praha 1915, str. 87.
¹⁶⁾ Sbírka zákonů Československé socialistické republiky 1960, str. 573, zákon ze 17. 11. 1960, č. 163 Sb.

PŘEDPOKLADY HUSITSTVÍ

Historická geografie 17. Příspěvky k dějinám osídlení předhusitských Čech. Praha 1978, ÚČSD ČSAV, 518 s., 19 mapových příloh.

Sídelně historická problematika, chápaná interdisciplinárně alespoň potud, že jednotliví autoři vycházejí při studiu vývoje středověkého osídlení z více či méně důsledné kombinace pramenů tvořících náplň několika vědních oborů, se již delší dobu objevuje poměrně často na stránkách nejrůznějších centrálních i regionálních publikací (přehled podávají Jan Klápště – Josef Zemlička, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, ČSČH 27, 1979, str. 884–906). Zcela pravidelně nachází tato problematika místo ve sborníku vydávaném Komisí pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV.

Jeho 17. svazek, zaměřený na studium vývoje osídlení od doby hradištní až do nástupu husitské revoluce, otevírá přímo programově stať Zdeňka Boháče, **K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách** (str. 3–63). Autor v ní podává přehled tohoto badání a zdůrazňuje potřebu chápat je jako stále důslednější kombinaci výsledků nejrůznějších historických oborů, konfrontovaných s aspekty geografickými i možnostmi přírodních věd.

Ostatní práce obsažené ve sborníku lze vzhledem k jejich užšímu teritoriálnímu vymezení považovat za jakési sondy k dané problematice, i když snahou po začleňování vývojové dynamiky konkrétních regionů do širšího rámce územního i problémového přinášejí také obecnější metodické podněty. Platí to zejména o hutné studii Josefa Zemličky, **Osídlení Litoměřicka do začátku 13. století** (str. 65–98), podávající rekonstrukci sídelních vrstev v dolním Pohří a Českém středohoří. Její význam spočívá především v tom, že vývoj osídlení, tj. rozměr geografický, je chápán v čase měřeném změnami hospodářskými, sociálními i populačními a je s nimi dynamicky konfrontován.

Na oblast studovanou J. Zemličkou navazuje bezprostředně práce Jiřího Lukase, **Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14. století** (str. 99–148), již není příliš na prospěch ani mechanické rozdělení látky podle typů používaných pramenů, ani neúsporný způsob citací. Článek Zdeňka Boháče, **Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské** (str. 149–172), je užitečným shrnutím výsledků studia předloženého v rozsáhlejší samostatné publikaci *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské* (Praha 1978, Zemědělské muzeum. Ústav vědeckotechnických informací, 200 s., 10 mapových příloh, = Prameny a studie 19, K dějinám osídlení 2).

Nejsevernější části jižních Čech se týká pozoruhodně koncipovaná práce Zdeňka Dragouna, **Přehled vývoje Bozeňska v době předhusitské** (str. 173–207), vycházející s vědomím omezujících faktorů v prvé řadě z pramenů archeologických. Důležitým poznatkem je zjištění, že ještě ve 13. století se zde osídlení soustřeďovalo do skupin, jejichž osami byly vodní toky, a že teprve ve 14. století bylo dokončeno propojení do té doby oddělených sídelních oblastí.

Pořadové číslo	Číslo v katalogu ČSFA	Název emise	Počet kusů	Známka	Počet kusů	autor. předl.		Tisková technologie	Zubkování	Datum vydání	Platnost	Barevnost	Nominální hodnota
						rytec	grafická úprava						
1	162 163	Husita	2	Husita	2	A. Mucha	—	HT	RZ 13 ³ / ₄	neoznámeno	30. 4. 1921	fialová hnědo- černá	80 h 90 h
2	311	Krajiny	10	Poděbrady	1	K. Vík A. Seizinger A. Seizinger	—	OIp	RZ 12 ¹ / ₂	1. 8. 1936	15. 12. 1939	fialová šedivá	4 Kč
3	589	30. výročí založení KSČ	5	Milicionář a husita	1	J. Cumpelík B. Roule B. Roule	—	OTr	RZ 12 ¹ / ₂	17. 5. 1951	18. 6. 1953	červenohnědá	2 Kčs
4	610	100. výročí narození A. Jiráka	4	Tábořsko	1	K. Svolinský	—	HT	RZ 12 ¹ / ₂	19. 8. 1951	18. 6. 1953	šedá	4 Kčs
5	667	550. výročí vstupu M. J. Husa na kazatelnu Betlémské kaple	3	M. J. Hus Betlémská kaple M. J. Hus	3	K. Svolinský/ J. Svengsbir K. Svolinský/ J. Svengsbir	—	OTr	RZ 12 ¹ / ₂	5. 7. 1952	18. 6. 1953	hnědá karmínově hnědá šedočerná	1,50 Kčs 3 Kčs 5 Kčs
6	680	100. výročí narození M. Alše	4	Matěj Louda z Chlumčan přijíždí do Písku	1	J. Schmitt K. Svolinský	—	OTr	RZ 11 ¹ / ₄ 11 ¹ / ₂	30. 8. 1952	18. 6. 1953	šedozelená	1,50 Kčs
7	687 690	Den čs. armády 1952	4	Jan Žižka	2	K. Svolinský J. Svengsbir	—	OTr	RZ 11 ¹ / ₂	5. 10. 1952	18. 6. 1953	fialovo- černá šedočerná	1,50 Kčs 4 Kčs
8	750	Den čs. armády 1955	3	Husitský bojovník	1	P. Hlava J. Mraček	—	OTr	RZ 11 ¹ / ₄ 11 ¹ / ₂	3. 10. 1953	—	hnědá	30 h
9	772	1. výročí úmrtí J. V. Stalina a K. Gottwalda	3	Panorama Prahy s Památníkem na hoře Žižkov	1	P. Sukdolák J. Svengsbir	—	OTr	RZ 11 ³ / ₄	5. 3. 1954	—	olivová	30 h
10	849	Krásy našich měst	3	Tábor	1	V. Fiala B. Housa	—	OTr	RZ 11 ³ / ₄ 11 ¹ / ₄	26. 8. 1955	—	fialovo- hnědá	30 h
11	981	80. narozeniny Zdeňka Nejedlého	2	Betlémská kaple	1	J. Svengsbir J. Svengsbir	—	OTr	RZ 11 ¹ / ₂ 11 ¹ / ₄	10. 2. 1958	—	červenohnědá	60 h
12	991	Čelestání výstava archívních dokumentů	2	Král Jiří z Poděbrad	1	J. Svengsbir J. Svengsbir	—	OTr	RZ 11 ³ / ₄ 11 ¹ / ₄	19. 5. 1958	—	karmínová	30 h
13	1368	Výročí kulturních osobností	4	Král Jiří z Poděbrad	1	J. Svengsbir J. Svengsbir	—	OTr HT	RZ 11 ³ / ₄ 11 ¹ / ₄	20. 3. 1964	—	černá/žlutá	1,60 Kčs
14	1462	Výročí kulturních osobností a událostí	9	Jan Hus	1	J. Liesler J. Schmitt	—	OTr HT	RZ 11 ¹ / ₄ 11 ¹ / ₄	10. 7. 1965	—	černá/karmínová	60 h
15	1601	EXPO. 67 MONTREAL	6	Hus na hranici	1	B. Housa K. Vondák	—	OIp	RZ 14	10. 4. 1967	—	více- barevná	40 h
16	1835	Historické palné zbraně	5	Husitské bombardy	1	V. Kovářik J. Herčík	—	OTr HT	RZ 11 ¹ / ₄ 11 ¹ / ₂	31. 8. 1970	—	více- barevná	60 h

Na rozdíl od dosud zmíněných oblastí se starší sídelní tradicí je studie **Osídlení Novobystřicka v předhusitském období** (str. 209–272), jejímž autorem je Luděk Jirásko, věnována přímo klasickému kolonizačnímu teritoriu. Zajímavý a podnětný je tu nejenom pokus o synchronizaci českých a německých místních jmen do jednotlivých sídelních vrstev.

Práce Věry Laštovkové, **Postup osídlení v oblasti labského pravobřeží od 11. do konce 14. století** (str. 273–309) působí přes veškerou snahu autorky poněkud nevyváženě. Příčinou je nesporně veliký rozsah studované oblasti, kterou zřejmě nelze zpracovat najednou bez předchozích analýz, zaměřených na přirozené regiony. Diskutabilní je rovněž příliš automaticky pojaté používání ojedinělých mincovních nálezu za doklad osídlení (str. 275). Rovněž tvrzení, že v 15. století byly hradní stavby zakládány již jen výjimečně, neplatí minimálně pro celou západní část autorkou vymezené oblasti. Při sledování hustoty sítě hradů nelze zřejmě vycházet primárně z jejich vazby na komunikace (str. 290–291), neboť přitom mnohem spíše hrála roli velikost a struktura feudálních panství, jejichž přímým potřebám většina hradů zřejmě sloužila.

Za práci mimořádně závažnou přinejmenším pro novátorský přístup k problému je nutno považovat studii Tomáše Kaliny, **Vývoj polohy sídel v Pražské kotlině od 10. do poloviny 14. století** (str. 311–368). Autor si všímá vlivů přírodního prostředí při výběru poloh lidských sídel, tj. poměrů pedologických, geomorfologických a hydrologických, a jeho závěry rozhodně neplatí pouze pro studovanou oblast.

Další z prací Ivana Vávry, věnovaných ve dřívějších svazcích tohoto sborníku středověkým komunikacím, nese název **Srbská stezka** (str. 369–432). Týká se důležitého komunikačního směru od Prahy k severu přes krušnohorské přechody u Chlumce. Důležité je, že si tuto komunikaci nepředstavuje jako neměnnou linii, ale předpokládá její změny, jež dokládá v souvislosti s dotvářením sídelní struktury země.

Polemicky koncipovaná stať Rudolfa Turka, **Canburg z r. 805 – Kanina či Kanin?** (str. 434–449), se vrací ke starému problému raných českých dějin a řeší jej shodně s rozborem M. Šolleho (PA 68, 1977, str. 323–393).

Závěr sborníku tvoří rubrika recenzí a zpráv, sestavená Z. Boháčem a V. Šmelhausem, a Kronika, věnovaná jubileu Ivana Honla a bibliografii jeho kartografických prací, na niž navazuje doplněk k bibliografii jeho studií onomastických.

Jan Smetana

Ottokar-Forschungen. Redigiert von Max Weltin und Andreas Kuster n i g. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge 44/45. Wien 1978/79, 508 s.

U příležitosti 700. výročí úmrtí Přemysla Otakara II. vydal Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien poměrně rozsáhlý sborník zabývající se problematikou jeho vlády v rakouských zemích. Čtrnáct studií mediévistů, převážně z rakouských univerzitních a archivních pracovišť, nabízí pestrý pohled na historický zájem našich jižních sousedů o osobnost tohoto velkého českého panovníka. V úvodní studii o ústavně historických základech panování Přemysla Otakara II. nad rakouskými zeměmi hledá Heinrich Appelt hlubší příčiny Přemyslova vzestupu a pádu, jež nachází ve střetnutí univerzální koncepce římsko-německé říše s regionální koncepcí pro východní část střední Evropy. Materiálově bohaté, často s využitím starších i novějších českých pramenných edic a literatury, jsou regionálně zaměřené příspěvky o vztahu Přemysla Otakara II. k Horním Rakouskům (Alois Zauner), ke Štýrsku (Gerhard Pferschy), ke Korutanům (Alfred Ogris), k městu Vídni (Peter Csendes) a k Salcburku (Heinz Dopsch). Závažnými problémy vztahu panovníka, šlechty a církve v druhé polovině 13. století se zabývají speciálně Max Weltin a Folker Reichert. Z ostatních příspěvků zaujme českého čtenáře zejména vyvážený přehled o českém historickém bádání (Silvia Petrin, **Die Epoche Přemysl Otakars II. in der neueren tschechischen Historiographie**, str. 434–452), vyzvedávající ediční činnost a přehledné práce prof. Zdeňka Fialy. Čeští autoři a české názvy prací jsou v celém sborníku uváděni se vzornou pečlivostí.

Se zájmovým okruhem Husitského Tábora se stýká umělecko-historická studie Mario Schwarze, **Die Baukunst in Österreich zur Regierungszeit Ottokars II. Přemysl 1251–1276** (str. 453–469). Studie, doplněná 16 fotografickými přílohami na křídlovém papíře a dvěma plány měst, se zabývá vlivem a bezprostředním záskem přemyslovské gotiky do rakouského prostředí od poloviny 13. století. Osobitý charakter českého stavitelského umění, bezprostředně svázaný se systematickou zakladatelskou činností Přemysla Otakara II., byl v rakouských zemích dobře pochopitelný a jeho přijetí znamenalo definitivní vítězství gotického stylu. Plány založených měst Marcheggu a Leobenu, při jejichž fundaci užil Přemysl nových racionálních forem plošného členění a vlastní městské organizace, i přehled panovníkovy fundátorské činnosti poskytují zajímavé analogie k historické rekonstrukci počátků Hradiště nad Lužnicí v druhé polovině 13. století, předchůdce husitského Tábora.

Miloš Drda

Alexander Patschovsky, **Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert.** Weimar 1979, Hermann Böhlau Nachfolger, 410 s. (= Monumenta Germaniae Historica, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 11).

Ještě nedoznělá příznivá odezva, s níž se všude setkala objevná edice A. Patschovského, **Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen** (Berlin-New York 1976, srov. mj. R. Tecl v HT 1, 1978, str. 112), a odbornému bádání se od téhož autora dostalo další přínosné publikace, jež v mnoha ohledech podává nový pohled na předhusitské kacířství v českých zemích. Obě knihy jsou příkladem neuspěchaného hledačství na hranici poznání a nepoznaného, jež posiluje důvěru v dosud nevyčerpané možnosti mediévistické heuristiky.

Dostat se na stopu ztraceným zlomkům inkvizičního protokolu české provenience v knihovně cisterciáckého kláštera v Heiligenkreuzu bylo zásluhou autorova cílevědomého průzkumu. Nález pohřešovaných fragmentů právě v době, kdy se po nich sháněl, byl již zábleskem šťastného momentu, který někdy korunuje dílo. Překvapením nebyl ještě konec. Patschovsky záhy zjistil, že nově objevené zlomky vykazují stejné vnější znaky jako zbytky inkvizičních výslechů, vydaných již F. Menčíkem a I. Hlaváčkem, a že staré i nové fragmenty byly původně částí kopie inkvizičního protokolu Havla z Jindřichova Hradce od počátku jeho činnosti v roce 1335 až do jeho smrti v letech 1353 až 1355. Dochované části Patschovsky řadí takto:

Zlomok	fol.	Písař	Rok	Místo
Heiligenkreuz I	151	A	1338	České Budějovice
Göttweig	162(?)	A	1335	Jindřichův Hradec
Heiligenkreuz III	164	A	1338–1339	Jindřichův Hradec
Heiligenkreuz III	233	B	1345 n. 1349	Praha
Heiligenkreuz IV	238	B	1348/1336	Hradec Králové / Čáslav
Brno	?	C	1337, 1347	Praha

Jednotlivé výsledky písaři zapisovali podle místa dočasně inkvizitorova působíště a dále pak zhruba chronologicky podle věcných hledisek. V šesti zlomcích vystupuje přes tři sta osob, z nichž na 180 bylo podezřelých z valdenství a více než padesát z dalších projevů kacířství. Mimoděk je připomenuto 15 upálených kacířů, zbývající osoby patřily mezi svědky, denuncianty apod. Jelikož lze oprávněně soudit, že mezi fol. 151 a 238 se nalézaly výsledky stejného druhu, Patschovsky nevyklučuje možnost, že i na předcházejících fóliích původně byl text protokolu. Z opatrnosti však bere v úvahu pouze 88 fólií dochovaného sledu a prostým matematickým výpočtem dospívá k hypotetickému závěru, že během 18 až 20 let předstoupilo před inkvizitora Havla více než 4400 osob, z toho přes 2640 valdenských, asi 160 údajných bekyň, tucty beghardů, 580 různě podezřelých kacířů a na 440 svědků. Zhruba každý dvacátý z podezřelých zemřel na hranici.

Ať jakkoli zkoumáte a ověřujete metodickou nosnost této otřesné bilance jednoho dvacetiletí české historie, musíte posléze připustit její oprávněnost. Autor nijak neskryvá hypotetičnost svých vývodů, což zejména platí pro číselné vztahy mezi heretickými odnožemi. Čtenář by na druhé straně zase neměl pustit ze zřetele variantu ještě hrůznější, že totiž několik dalších tisíc nešťastníků bylo zapsáno na nedochovaných fóliích 1 až 150. Ve světle nových poznatků náhle také vystoupily do popředí dosud mlhavé obrysy regulérního křížáckého tažení na Jindřichohradecku. Spěchám se proto omluvit prof. A. Molnárovi za nedůvěru, kterou jsem nedávno projevil k jeho interpretaci listu papeže Benedikta XII. z 6. března 1340 (srov. F. Šmahel, *Les Vaudois au Moyen Age*, Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses 1977, č. 1, str. 68). V Čechách té doby, praví Patschovsky výstižně, nebylo místa a dne, kde a kdy by inkvizice nevyšlechala, neodsuzovala a neupalovala osoby podezřelé z kacířství. Co do počtu obětí, jak se zdá, české země překonaly i neblaze proslulý jihofrancouzský Languedoc v době inkvizitora Bernarda Gui. Byl to věru neslavný nástup Karlova panování, a lze jen litovat, že tato edice nemohla být vzata v potaz v jubilejním roce 1978.

Pokud připustíme oprávněnost předchozích dedukcí, pak se nám dostává i chybějícího článku pro vysvětlení pozdějších postojů německé menšiny v českých zemích k reformnímu a revolučnímu husitství. Netušený rozmach kacířských projevů v městech i oblastech osídlených převážně Němci nutně vedl k předčasnému vyčerpání reformně opoziční aktivity tváří v tvář inkvizičnímu teroru. V povědomí obrovského počtu postižených pak po několika generacích doznívala atmosféra strachu, kterou nebylo snadné překonat. Platí to i o houževnatém valdenství, jež se odvážilo vystoupit z hluboké ilegality až v letech těsně předcházejících husitské revoluci. Dějinnou ironií se cosi podobného opakovalo o sto let později, kdy naopak česká společnost unavená reformním vzplanutím a revolučními konflikty s nedůvěrou přijímala nástup německé reformace. Patschovského kniha tak nepřímou dávkou podnět k úvahám o dosahu asynchronních vývojových tendencí nejen v rámci českého státu, ale i v jeho širším sousedství.

Neméně závažné jsou i další autorovy vývody, jež mohou nanejvýš jen zaznamenat. Zdaleka nejpočetnější skupinou mezi heretiky byli valdenští, jejichž výsledky poddhalily pozoruhodné drobnosti o jejich rodinných svazcích, mobilitě i soudržnosti. Naprostá většina osob podezřelých z kacířství byla německé národnosti, což by znovu potvrzovalo jistou účinnost husitských tezí o minulosti prověřené české pravověrnosti. Zatím však není možné spolehlivě posoudit, do jaké míry se v zlomcích protokolu rovnoměrně odráží etnická a teritoriální skladba mnohonásobně většího celku osob. Totéž platí i o sociální příslušnosti dosud známého vzorku. Z 240 obviněných byl jen jeden šlechtic, ostatní náleželi k středním a vyšším vrstvám městského i selského obyvatelstva. Vzhledem k sociální mnohvrstevnosti celých kacířských vesnic i měst bude třeba znovu zvážit starší představy o převážně chudinském profilu kacířských sektů.

Zlomky inkvizičního protokolu tvoří jen o málo více než třetinu celé edice. Další rozsáhlou částí jsou dvě právní dobrozdání ve věci inkvizičního procesu proti brněnskému zlatníku Heynušovi Lugnerovi. Na rozdíl od běžných případů šlo tu o při významného člena městského patriciátu, která zaměstnala řadu renomovaných právníků a teologů. Edici uzavírají kacířské články z pražského kázání Matouše z Krakova, odvolací formule pražského biskupského inkvizitora Svatibora z Langendorfu a odpustkový list kardinála Pilea de Prata ve prospěch dominikánského konventu v Plzni. Vedle přehledných a naprosto spolehlivých rejstříků citací, jmen, věcí i slov zaslouží si zvláštního vděku podrobná mapa a přílohy k úvodu, z nichž zmiňují registrový katalog aktů dotýkajících se inkvizice v českých zemích od roku 1343 do prvého odsouzení vikletských bludů na pražské univerzitě. Uznání náležitosti výmarskému nakladatelství, jež odvedlo práci hodnou významu knihy i ediční řady.

František Šmahel

Stanisław Bylina, **Czeska myśl reformatorska drugiej połowy XIV wieku i jej echa na Śląsku**. Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 21, 1978, str. 63–83.

Autor, který již léta věnuje pozornost i českému reformnímu hnutí ve 14. a 15. století, vydal nedávno další rozpravu, jež má dvojitý ráz. Jednak jde o zasvěcený přehled bádání o uvedené problematice, jednak o shrnutí a interpretaci dokladů konkretizujících české vlivy ve Slezsku. Ačkoli Slezsko patřilo k jiné církevní metropoli, mělo úzké církevní vazby s českým prostředím. A to se nezmiňují o Kladsku, které bylo přímou součástí pražské arcidiecéze, takže je lze považovat za jeden ze spojovacích mostů mezi oběma teritorii.

V první kapitole je podán obraz současného stavu bádání o opravném hnutí v Čechách, kde jsou vedle sebe sledovány oba základní proudy, totiž český reformatiční, v jehož čele je zpočátku Waldhauser, pak Milíč a Matěj z Janova (na něho je položen důraz), a učený univerzitní. Přes autorovu dobrou orientaci třeba říci, že některé novější práce mu unikly (tak Kaňkova o Milíčovi, německá Kadlecova o Vojtěchu Raňkovi, k problémům druhé kapitoly mohl s prospěchem užít zejména některých prací Tráškových). Druhá kapitola sleduje odraz tohoto kvasu zejména některých prací Tráškových). Druhá kapitola sleduje odraz tohoto kvasu přímo ve Slezsku, a to ze dvou aspektů. Jednak autora zajímá, kteří slezští rodáci a autoři stáli pod vlivem těchto idejí, zejména v důsledku svých univerzitních studií, a jednak se snaží utřídit rukopisné doklady pro tyto vlivy, tj. sleduje výskyt prací uvedených autorů ve slezských knihovnách. U prvního problému před námi defilují známí autoři, jako Matěj z Lehnice, Mikuláš z Javora a další, ale záslužně se upozorňuje i na časně slezské stoupence Milíčovy (str. 79). Ovšem jistá nezřetelnost v starých proveniencích a ovšem i v přesných datacích rukopisů nedovoluje při autorově vytyčení časové hranice jisté závěry. Lépe by tu vyhovovalo datum poněkud mladší, nejspíš výbuch vlastního husitského revolučního hnutí. Práce by tak ovšem značně narostla. Nicméně i takto se čte tato stať s prospěchem.

Ivan Hlaváček

Eva Procházková, **Národní jazyky v kanceláři Starého Města pražského v době předhusitské**. Sborník archivních prací 28, 1978, str. 18–65, ruské a německé résumé.

Medievistické studie vzešlé z diplomních seminářů při katedře pomocných věd historických a archivního studia na filozofické fakultě Univerzity Karlovy postupně zacelují mezery základního pramenného výzkumu. Za přínosnost a standardní metodickou spolehlivost těchto statí patří rovným dílem dík autorům i jejich učitelům. Před Evou Procházkovou stál náročný úkol diplomaticko-jazykově-stylistické komparace rozsáhlého množství zápisů staroměstských knih i nemalého počtu vydaných a nevydaných listin. Vyrovnala se s ním překvapivě zrale. Na věci nic nemění, že hlavní závěry přesvědčují tím, že se více méně daly předpokládat. Podstatné je, že nyní lze zásluhou autorky vycházet z ověřených poznatků, a nikoli jen z domněnek. Nuže, v jazykové praxi staroměstské kanceláře měla po celé předhusitské období dominantní postavení latina, a to jak v listinném pořízení, tak i ve vkladech a zápisech do městských knih. Co do rozšíření národních jazyků v písemné agendě mělo nicméně Staré Město pražské výsadní postavení, neboť němčina se zde uplatnila již v počátcích městského knihovnictví. Pozdějšímu pronikání češtiny v prvních desetiletích 15. století odpovídá i celkový poměr německých a českých zápisů, vyjádřený čísly 254:25. Je škoda, že autorka pro srovnání neuvedla i počet zápisů latinských. V listinách i zápisech veřejnoprávního charakteru použití němčiny vrcholilo ve 30. až 40. letech 14. století, zatímco u vkladů soukromoprávní a majetkoprávní povahy až na přelomu 14. a 15. století. Zanedbatelné množství českých vkladů do městských knih je výmluvné samo o sobě. Větší potřeba češtiny v listinách (nejstarší z roku 1399) byla vyvolána vnějšími styky se šlechtou. Na základě jasné a srozumitelné stylizace lze soudit, že čeština nečinila písařům staroměstské kanceláře potíže. Stylistický rozbor německých vkladů do pamětních a jiných knih rovněž přinesl závažné zjištění. Větší stereotypnost těchto zápisů se ustálila až po roce

1400, do té doby se vesměs vymykaly pevnému formuláři. Národní jazyky pronikaly především tam, kde písařům nepostačovaly vžitě formule anebo latinská slovní zásoba. Tím si je možné také vysvětlit, proč se latina udržela přes revoluční zvraty husitské doby nejen v staroměstských knihách soudních, ale i všude tam, kde šlo o jednoduché právní počiny stereotypní povahy.

František Šmahel

Július Bartl, **Political and Social Situation in Slovakia at the Turning Point of the 14th and 15th Centuries and the Reign of Sigismund of Luxemburg.** *Studia historica slovacica* 9, 1979, str. 41–84.

Studie o politických a sociálních poměrech na Slovensku na přelomu 14.–15. století, za vlády Zikmunda Lucemburského, by měla zaujmout historika obecných, slovenských, maďarských, českých dějin, i historika husitské revoluce. I když vycházíme z posledních dvou oborů, nelze přejít ani ostatní hlediska. Zjišťujeme především, že název nevyjadřuje dosti přiléhavě obsah studie. Je zaměřena k Zikmundově vládě v Uhrách v prvních dvou desetiletích, od zápasu o korunu do roku 1403, zabývá se především událostmi politickými a vojenskými, ze Slovenska pak věnuje pozornost hlavně západní oblasti. Přesto by práce mohla být vítaným příspěvkem k poznání uvedeného období i osobnosti Zikmundovy. Kladem práce je, že osvětluje osobnost Zikmundovu zejména v dějinném vývoji uherského státu. Nejen pro českého historika je to užitečná protiváha přístupu z jiných hledisek a možnost pochopení souvislostí, jež v českých i jiných pracích nejsou dostatečně brány v úvahu.

Ptáme-li se, jak autor splnil úkol i při zmíněném již omezení tématu, můžeme sice kvitovat přehledné podání vývoje událostí, ale jinak zjišťujeme do značné míry kompilační přístup, absenci náročnějšího hodnocení a značně zúženou základnu pramennou i historické literatury. Z pramenů užívá převážně starých listinných edic, z literatury se stále ještě opírá značnou měrou o Aschbacha a Palackého, zcela pomínuv např. Lindnera a Bartoše. Líčení událostí vyúsťuje v závěr, že první desetiletí Zikmundova působení v Uhrách bylo obdobím bojů o korunu a zápasů s vysokou šlechtou, kdežto druhé desetiletí přineslo všeobecnou konsolidaci, upevnění královské moci, hospodářský rozvoj a zlepšené postavení měst. Závěry z hospodářské oblasti nejsou však dostatečně podloženy předchozím výkladem a postrádáme také výraznější hodnocení Zikmundovy osobnosti a jeho role v Uhrách.

Je přirozené, že historika husitské revoluce zajímají kromě celkového vývoje zejména ty části studie, jež se dotýkají českých zemí v období, kdy zrály předpoklady husitské revoluce. V politické a vojenské oblasti šlo především o roli moravských markrabat Jošta a Prokopa v Uhrách i v českých zemích, o Zikmundovy vztahy k Václavu IV. a jeho aktivní zásahy do událostí v českých zemích a v říši. Právě v těchto otázkách je však absence novější literatury zvláště citelná, zejména při líčení událostí kolem roku 1401–1402 (str. 74–79).

František Hoffmann

HUSITSKÁ REVOLUCE

Gerhard Wehr, **Jan Hus. Ketzer und Reformator.** Gütersloh 1979, Gerd Mohn, 100 s. (= Gütersloher Taschenbücher Siebenstern, 461).

V zahraniční odborné historiografii je husitské hnutí a zvláště osoba mistra Jana Husa již řadu let centrem mnohostranného zájmu, ale jen těžko lze vystopovat větší ohlas odborných prací v literatuře pro nejširší okruh čtenářů. Kniha spisovatele G. Wehra splňuje v tomto směru nároky, které můžeme klást na populární historické a literární dílo. Je psána přitažlivým slohem se snahou po modernizaci dobových pojmů, jíž se autor snaží přiblížit dnešnímu čtenáři. Čtena českými očima, má svůj půvab v osobitém pohledu luteránského duchovního, který v Husovi vidí především Lutherova předchůdce a akcentuje jeho úsilí o nápravu církve a soudobé společnosti. Pochopitelně budeme ve Wehrově práci těžko hledat nová

fakta o životě mistra Jana, což však asi není na této knize podstatné. Její význam bych chtěl vidět jinde: za prvé jako příspěvek k poznání českých dějin v zahraničí, založený na kvalitním výběru odborné literatury a solidní znalosti pramenů, a za druhé jako pokus o zasazení české reformace do širšího evropského kontextu, což je zřetel, který v naší produkci stále není přespříliš častý.

Michal Svatoš

Bohdan Zilynský, **Česká šlechta a počátky husitství (1410–1415).** Jihočeský sborník historický 48, 1979, str. 52–65.

Nepočítáme-li řadu prací odborného i populárního zaměření, které vycházely vesměs u příležitosti výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova, zůstávaly otázky vývoje poměru české a moravské šlechty k husitství v posledních letech poněkud stranou husitského bádání. Teprve Klassenovy studie (srov. HT 1, 1978, str. 114–115), těžící z propracování nového aspektu – využití patronátních práv šlechtou k prosazování jejích mocenských zájmů a ideologických stanovisek – se zaměřily na tuto problematiku a sledovaly ji především v období tříbení sil v letech 1415–1419. Studie B. Zilynského si naopak všímá některých hlavních momentů a rysů formování vztahu české a moravské šlechty k husitství v pětiletí předchozím, kdy nabýval stále zřetelnějších projevů. Jestliže se šlechta (jde tu převážně o české a moravské pány) v roce 1410 zúčastnila akcí na Husovou podporu ještě na druhém místě za panovníkem a skupinou příslušníků jeho dvora, dokládá autor přechod aktivity v otázce Husovy obrany z okruhu Václava IV. na skupinu předáků šlechty. Konec oficiální podpory Husa a jeho stoupenců Václavem IV. (1412) přinesl zlom, od něhož politika na Husovi a jeho programu zainteresované části šlechty, přenesená zčásti i do zemského soudu, už nabývala převahy. Vrchol iniciativy a autority šlechty je v tomto směru B. Zilynským oprávněně spatřován v akcích souvisejících s okolnostmi Husova odchodu do Kostnice, s obdobím jeho pře u koncilu (a pochopitelně i v reakci šlechty na Husovo odsouzení). V možnostech daných omezeným místem sleduje autor hlavní body podpory, poskytované Husovi pány z Čech i z Moravy a skupinkou šlechty přítomné v Kostnici. Naznačuje, jak přitažlivý byl zřejmě pro šlechtu (ač její postoj byl sotva jednotný) Husův program, slibující omezení světské moci církve.

Studie B. Zilynského nepřináší jen shrnutí a utřídění základních údajů k této závažné tematice, ale připomíná znovu řadu otázek, jimž bude nutno věnovat v souvislosti se zkoumáním předpokladů a počátků husitské revoluce pozornost. Už autor naznačuje, že k hlavním z nich bude patřit studium vztahu Václava IV. k rozvíjejícímu se husitství. Totéž bude zřejmě platit i o některých skupinách a jednotlivcích podporujících husitství na královském dvoře, jejichž význam a úloha nebyly dostatečně zjištěny a oceněny.

Miloslav Polívka

Jiří Kejř, **Právní myšlení v dílech husitských teoretiků.** Právně historické studie 21, 1978, str. 197–209.

Studie J. Kejře je přepracovanou verzí původní přednášky z roku 1967, v níž autor shrnuje dosavadní znalosti o podílu právního myšlení v husitském hnutí. Úvodem konstatuje, že v této oblasti jsme teprve na začátku důkladnějšího výzkumu, protože chybí monografické zpracování jednotlivých problémů (možno dodat, že s výjimkou právě autorových právněhistorických prací). Tím záslužnější se jeví Kejřův pokus o hlubší proniknutí do myšlenkového světa české reformace a určení jednoho z podstatných aspektů její ideové náplně.

Kejřovy úvahy se odvíjejí od základního konstatování, „že v husitství se setkáváme jen zřídka se skutečnou právníckou literaturou“. Podíváme-li se ovšem blíže na díla našich předních reformátorů nebo na politickou literaturu husitské doby, zjistíme poměrně silný vliv nebo přímé výpůjčky z učeného práva. Při řešení tohoto zdánlivého rozporu autor upozorňuje, že právníckou literaturu nelze vytrhovat z kontextu písemné tvorby teologické nebo filozofické a spíše naopak je nutno akcentovat studium těchto disciplín. Názorně to předvádí analýzou principu božího zákona,

který byl pro středověkého člověka sumací všech etických a právních životních norem. Základním principem se pro reformační myšlení stává etika, jíž je podřízeno i právní uvažování. Kejtř to zcela přesvědčivě dokumentuje na jedné straně konkrétními údaji ze spisů M. Jana Husa, M. Mikuláše z Drážďan nebo ze čtyř pražských artikulů a na straně druhé nápadnou absencí konciliární literatury v českém prostředí (s jedinou známou výjimkou traktátu pražského rektora M. Jana Kardinála z Rejnštejna). Význačnou novinkou je autorův poukaz na právnícké aspekty Viklefova učení o institucích, jež mělo značný vliv na Husa a okruh jeho univerzitních kolegů. Odtud se učená kritika, známá již dříve, dostává přes původní stanovisko, směřující k vnitřním změnám církevních institucí při jejich samozřejmém zachování, k myšlence na odstranění těchto institucí. A to je podle autora právě ona zásadní změna, která se udála v husitství. Vytvoření reformních právněpolitických názorů má svůj základ ve dvou popsanych skutečnostech. Předně je to důsledné uplatnění etického principu s hlásáním programového návratu k původnímu životu křesťanské církve a za druhé překonání čistě juristických pozic lpících na zachování institucionálního statu quo. Je na místě opakovat autorovo upozornění, že juristické myšlení nebylo svou strukturou (a hlavně určitou imobilitou) nosné pro reformní program, zrovna tak jako na postavení pražské právnícké fakulty, resp. právnícké univerzity, která jen s malými výjimkami byla místem protihusitské opozice a „nepřežila“ proto rok 1419. Tím se Kejtřova zjištění dostávají do souhlasu s nejnovějšími poznatky a doplňují další část zatím nepřilíš úplné mozaiky našich znalostí o myšlení husitských Čech.

Michal Svatoš

Poc̄ta dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám. Uspořádal Pavel R. Pokorný, Praha 1979, Státní knihovna ČSR, 503 s.

V roce 1979 oslavila dr. E. Urbánková, dlouholetá vedoucí oddělení rukopisů pražské Státní knihovny, své sedmdesáté narozeniny doslova uprostřed pilné práce. U příležitosti tohoto jubilea byl vydán obsáhlý sborník, u něhož je třeba kromě kvality příspěvků ocenit i skutečnost, že spatřil světlo světa ještě před jubileem a nevyšel se zpožděním, jak se u nás stává bohužel nedobrou tradicí.

Na publikaci se podílelo 32 autorů, chronologicky zahrnuje období od 13. do 19. století. Úvodem je zařazen stručný životopis oslavenkyně a přehled jejích prací; témata dalších článků jsou poměrně různorodá – od kodikologických rozborů, přes soupisy literární činnosti po dějiny knihoven, či portréty historických osobností aj. Několik studií se přímo nebo okrajově zabývá husitskou problematikou.

Jiří Daňhelka v článku **První zpřístupnění Husových českých spisů** (str. 35–52) věnuje pozornost produkci tiskárny Pavla Olivetského v Litomyšli z let 1509–1510, kde vznikly první tisky Husových českých děl. Knížky proti knězi kuchmistrovi a O šesti bludích. Daňhelka zkoumá jednak Olivetského editorskou práci, jednak okolnosti, které tiskaře přivedly k vydání právě těchto spisů. Konstatuje, že Olivetský byl pečlivým a zodpovědným vydavatelem a zmíněná díla vydal pro novou aktuálnost obsažených problémů (kletba, obvinění z kacířství, nedostatek odvahy hlásit se k pravdě), které symbolicky vyjadřovaly historické sepětí jednoty bratrské s husitstvím. Tisk Knížek proti knězi kuchmistrovi je cenný i jako jediný dochovaný exemplář tohoto spisu.

Známým protivníkem a odpůrcem Husa a kalicha se zabývá Jaroslav Kadlec v práci **Literární činnost mistra Mařika Rvačky** (str. 145–163). Soupis je uveden krátkou biografií a základními bibliografickými údaji, vlastní přehled je rozdělen do dvou větších chronologických celků – mezníkem je Rvačkův odchod do Kostnice.

Jiří Kejtř v článku **Kvestie „De Moyse legislatore“ – dílo Husovo?** (str. 171–183) zpochybňuje dosud bezpečné Husovo autorství na základě komparace tří dochovaných rukopisů. Podle Kejtře je nejisté nejen autorství, ale i datum vzniku kvestie, které kolísá někdy mezi roky 1407/8–1412, i příležitost, při níž byla přednesena.

Obraz o dosud nedostatečně probádané oblasti působnosti Žižkova nástupce nastiňuje Pavel Spunar v příspěvku **Literární pozůstalost Prokopa Holého** (str.

325–348). Důležitým přínosem této studie je upozornění na tzv. Artikuli Prokopa Holého (v rukopise Vídeňské národní knihovny č. 4134), které podstatnou měrou přispívají k poznání vlastních Prokopových teologických názorů. Soupis literární činnosti, obsahující 26 položek, zahrnuje kromě nepochybných děl i dokumenty jiných vydavatelů, na nichž se Prokop autorsky podílel.

Práce Františka Šmahela, **Husitská „Collecta de probationibus propositio-num“ v rukopise SK ČSR VIII F 16** (str. 365–390), je precizní ukázkou kodikologického a obsahového rozboru rukopisného kodexu vzniklého ve třicátých letech 15. století. Šmahel provedl rekonstrukci původní podoby kodexu a došel k závěrům, že se jedná o dílo české provenience – vcelku jednotné pojednání samostatně zkomplikované podle traktátů J. Wyclifa a méně známého oxfordského mistra J. Tarteysse. Český původce Collect nepřistupoval k dané látce pasivně, neboť na několika místech dokonce viklefskou realistickou logiku obdařil schopností výkladu bible. Přitom sám rukopis VIII F 16 je ovšem opisem původního díla, dobu jehož vzniku lze vymezit počátkem 15. století a basilejskými jednáními. Pravděpodobným autorem tohoto spisu je pak podle Šmahela M. Jeroným Pražský, zatímco M. Matěj Engliš z Hnátice, jehož jméno a název díla je na horním přídešší zkoumaného rukopisu, byl pouze kopistou a vlastníkem Collect.

Závěrem je nutně věnovat pozornost ještě studiím, které se husitské tematiky dotýkají okrajově. Josef Petráň sleduje oblíbenou kostnickou kroniku tentokrát z jiného pohledu v článku **„Znaky“ pražské univerzity v Richentalově kronice** (str. 249–254). Josef Polišenský (Neznámý popis Prahy a pražské univerzity z roku 1707, str. 255–265), zpřístupnil záznam o návštěvě Čech z pera Francisca Fonsecy, účastníka diplomatických poselství z Lisabonu do Vídně, dochovaný v rodinném archivu Silva Tarroucú, kde najdeme i pro nás zajímavou zmínku o Táboře (str. 261), který Fonseca označuje jako „město proslulé z Českých letopisů, protože bylo sídlem husitských kacířů“. Konečně Bedřiška Wižďálková v posledním příspěvku sborníku **Glosy na okraj lékařských knížek mistra Křišťana** (str. 475–503) rozebírá tisky jednotlivých Křišťanových lékařských prací, porovnává edice s dochovanými rukopisy a přesvědčivě řeší některé dosud sporné otázky autorství.

Příležitostný sborník **Poc̄ta dr. Emmě Urbánkové** je důležitým přínosem pro českou historickou literaturu, který v někdy rozsahem nevelkých článcích přináší nejen cenný podnět k dalšímu bádání.

Ivana Raková

Vavřinec z Březové, Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic. Text Husitské kroniky přeložil František Heřmanický. Úvod, studii Vavřinec z Březové a jeho dílo napsala a poznámkami doplnila, odbornou revizi překladu kroniky a poznámek z předchozího vydání provedla Marie Bláhová. Píseň o vítězství u Domažlic přeložil a studii Vavřinec z Březové jako básník napsal Jan Blahoslav Čapek, poznámkami doplnila Marie Bláhová. Praha 1979, Svoboda, 427 s.

Přesně po čtvrtstoletí dostala široká veřejnost do rukou revidované vydání moderního českého překladu jednoho z nejvýznamnějších pramenů husitského revolučního hnutí, Husitské kroniky Vavřince z Březové, souběžně s překladem Vavřincovy Písně o vítězství u Domažlic (kriticky vydali v roce 1951 Karel Hrdina a Bohuslav Ryba s paralelním novočeským přebásněním J. B. Čapka). K edici obou spisů jsou připojeny instruktivní a faktograficky bohaté studie o autorovi, jeho životních osudech a díle (str. 305–319). Chvályhodná je skutečnost, že kniha určená pro širší okruh čtenářů je vybavena podrobným poznámkovým aparátem k oběma dílům, věcnými vysvětlivkami, soupisem základních pramenů a literatury, seznamem zkratk a zevrubnými rejstříky osob a míst.

I když jsem si vědom, že v případě poznámkového aparátu k edici Kroniky nemohla autorka zahrnout veškerou literární produkci, domnívám se, že měla upozornit na některé zásadní práce z poválečného období: ke kapitole 28 o dobytí Ústí a založení Tábora by si zmínku zasloužila objevná a současně shrnující studie

Františka Hoffmanna, K počátkům Tábora, ČSČH 15, 1967, str. 103–120 (zde řada upřesnění), ke kapitole 85 by pozornosti neměly ujít práce Vlasty Fialové, Tábora moravských husitů v Nedakonicích, ČMorM-VS 37, 1952, str. 346–360, a Po stopách moravského táborství, ČMorM-VS 40, 1955, str. 147–163, stejně jako rozprava Františka Hoffmanna, K prehistorii moravských táborů, SMM 86, 1967, str. 202–218. Celkovou kvalitu knihy to však nikterak nesnižuje. Jak je to u tohoto edičního podniku nakladatelství Svoboda obvyklé, vyznačuje se kniha vysokou typografickou i grafickou úrovní s řadou kvalitních (z větší části neomšlelých) fotografií písemných, obrazových, architektonických i hmotných památek spjatých chronologicky či tematicky s husitstvím.

Rudolf Tecl

Petr Klučina, Vojenská činnost Jana Žižky z Trocnova v letech 1423–1424, in: *Studie k československým vojenským dějinám*, Praha 1976, Vojenský historický ústav, str. 5–22.

K řadě prací zabývajících se Žižkovým vojenským uměním přibyla další. Jestliže lze mnohé studie uveřejněné k této problematice v posledních letech označit za originální a přínosné (odkazují jen na stati Fleglovy a Šulův článek o bitvě u Strauchova dvora), pak takové konstatování o Klučinově práci neplatí. Autor se sice zaměřil na dosud stále neuspokojivě objasněnou Žižkovu činnost v letech 1423–1424, ale svůj úkol si příliš zjednodušil. Zcela rezignoval na možnost přijít s vlastními poznatky a spokojil se s parafrází starších názorů. Navíc se zasvěcenější čtenář může jen dohadovat, proč profesionální historik opomenul v hlavním textu i v poznámkovém aparátu uvést stěžejní díla o osobě Jana Žižky (J. Pekař, Žižka a jeho doba; F. G. Heymann, John Žižka and the Hussite Revolution; F. M. Bartoš, Husitská revoluce I; F. Šmahel, Jan Žižka z Trocnova). To by se ve vědecké práci stávat nemělo! Chybou bylo rovněž, že se Klučina opřel pouze o publikované prameny, ačkoliv kupř. komparace různých textů Starých letopisů českých mohla právě ke sledovanému období přinést ne jeden cenný postřeh.

Upozorním nyní na některé konkrétní autorovy nepřesnosti i na důležitější speciální literaturu, kterou nevedl. Schematické vylíčení politické situace v letech 1422–1424 můžeme snad omluvit nedostatkem místa. Události, jež historické bádání plně neobjasnilo, Klučina buď nerozvádí (konání ustavujícího sněmu Žižkova východočeského bratrstva v Německém Brodě) nebo přejímá starší názory (bitva u Hořic). Na řadě míst by textu prospělo zpřesnění. Kupř. při popisu husitského vpádu do Lužice na počátku roku 1424 čteme jen o Bočkoví z Kunštátu. Víme, že identifikace je v tomto případě nemožná, ale autor měl alespoň napsat, že se jednalo buď o Hynka z Poděbrad nebo o jeho bratra Viktorina. A to tím spíše, když Hynek z Poděbrad sehrál důležitou roli v Žižkově úniku z Kostelce nad Labem, kterým se Klučina podrobně zabývá. Na rozdíl od autora nepovažují za jisté, že Hostinné držel v březnu 1424 Jan Krušina z Lichtenburka. Sedláčkovy pochybnosti v této otázce nebyly dosud vyvráceny. Velmi sporné je zejména podání malešovské bitvy. Osobně nesouhlasím s míněním, že při ústupu od Kostelce nad Labem Žižka sbíral posily. Při konfrontaci pramenů jasně vyvstává, že Žižka hrál o čas, nevěděl, zda se mu v Poděbradech podaří přejít Labe, a směr cesty svých oddílů volil operativně, na základě momentální situace. K samotnému výkladu bitvy nepřinesl Klučina nic nového, vlastně jen opakoval vývody J. Durdíka. Ani literatura k malešovskému střetnutí není úplná (postrádám knížku J. Lesíkova Bojiště u Malešova, zhodnocení závěrů J. Pavla v práci Kutnohorská slovesa a obrazem; při líčení prvních Žižkových kroků v dobyté Kutné Hoře se měl autor opřít o perfektní analýzu J. Kejře v knize Právní život v husitské Kutné Hoře).

Četné pravopisné chyby jsou zřejmě výsledkem práce Polygrafických závodů v Bratislavě, které celý svazek vytiskly, a nelze za ně vinit autora. Závěr mého hodnocení není tedy kladný. Je nutné přivítat Klučinovu snahu shrnout poznatky o činnosti slepého hejtmána v posledních dvou letech jeho života, avšak vzhledem k uvedeným nedostatkům práce nespĺnila požadavky kladené na vědeckou studii. A to je rozhodně škoda.

Petr Čornej

Vladimír Hrubý, Matěj Louda z Chlumčan, husitský hejtmán města Písku. Jihočeský sborník historický 47, 1978, str. 183–194.

V poslední době se opět začíná zaměřovat více pozornosti k Matěji Loudovi z Chlumčan, jedné z pozoruhodných osobností husitské revoluce. Nejrozsáhlejší stati, jež mu byla věnována, je jeho nový životopis z pera V. Hrubého, který se pokouší i o některé nové pohledy na postavu významného tábořského hejtmána. V. Hrubý není prvním autorem zabývajícím se speciálně Loudovou osobností. O Loudovu biografii se pokoušel již F. M. Bartoš. Ale jestliže Bartoš viděl v neobvyklé politické dráze píseckého hejtmána doklad jeho kariérismu, interpretuje ji Hrubý naopak jako projev Loudova upřímného vlastenectví. Louda se Hrubému jeví především jako rozvázný politik usilující o překlenutí vnitřních rozporů v husitském táboře a posléze v celém českém království. Při konkretizaci své teze se V. Hrubý soustřeďuje takřka výlučně na výklad o Loudově politické činnosti ve dvacátých letech. Jeho hlavní materiálovou základnu zde tvoří zápisy o příměřích. Ty však neumožňují formulaci jednoznačných soudů o politické orientaci toho či onoho jejich subskribenta (neuvažujeme-li formální příslušnost k jednotlivým husitským svazům), a proto autor obrací svoji pozornost i k pramenům jiného charakteru. Ty se mu pak stávají oporou pro tezi, že Louda, ač příslušník tábořského svazu, byl zejména ve druhé polovině dvacátých let úzce vázán na příbramovské centrum konzervativního husitství. Toto pojetí však asi bude vyžadovat určité přezkoumání s přihlédnutím i k dalším pramenům a dobovým svědectvím. Zejména je nutno vzít v úvahu, že na přelomu 20. a 30. let útočí sám Příbram proti Loudovi tak ostře, jako proti nikomu jinému z řad tábořských hejtmánů (J. Macek, Ktož jsou boží bojovníci, Praha 1951, hlavně str. 265 a 309). Také bude zapotřebí položit znovu otázku, zda Louda mohl být autorem onoho proslulého pasusu Starých letopisů českých o pražských mistrech uvězněných v roce 1427 (ed. F. Palackého, Praha 1829, str. 71) a zda má vážnější oporu hypotéza o Loudově autorství předlohy, ne-li přímo základního textu Starých letopisů českých.

Jaroslav Boubín

Blanka Nořížová, Přehled utrakvistických synod v Čechách do roku 1440. Jihočeský sborník historický 47, 1978, str. 160–182.

Práce B. Nořížové představuje pokus o první souhrnné zpracování problematiky husitských synod dvacátých a třicátých let 15. století. Její význam spočívá především v evidenci velké části pramenů a literatury, jejichž zpracování je pro zkoumání husitských synod nezbytné. Studie je rozdělena do dvou částí. Po úvodní drobné informaci o edicích a literatuře následuje pojednání o některých aspektech husitských synod. Vlastním těžištěm práce je však až část druhá, kterou představuje soupis husitských synod. Autorka je celkově vhodným způsobem rozdělila na tři skupiny. A synody pražské a více stran, B synody tábořské, C hádání mezi husitskými stranami. Poměrně rozsáhlá skupina A by snad získala na větší přehlednosti vyčleněním samostatných pražských synod.

B. Nořížová se ve své práci zabývá složitou problematikou, již bude třeba věnovat i v budoucnu intenzivnější pozornost. Některé otázky jsou dosud sporné a bude je možno vyjasnit až dalším studiem dané problematiky. Pravděpodobně nebudou všechny synody ze soupisu B. Nořížové převzaty do dalších zpracování. Jisté pochybnosti lze v tomto směru vyjádřit zejména u několika synod tábořských (z let 1420, 1421, 1429), jak se pokusím šíře zdůvodnit v samostatné studii. Lze odkázat i na soupis tábořských synod realizovaný A. Molnárem a F. M. Dobiášem v úvodu k českému překladu Biskupcova Vyznání, Praha 1972, str. 44–48. Výsledné číslo soupisu B. Nořížové – 25 husitských synod a hádání – je pravděpodobně v zásadě správné a těžko bude výrazněji pozměněno. Na skutečnosti, že se bude tento počet pohybovat v rozmezí 20–30 synod, nic pravděpodobně nezmění ani možnost výše zmíněných redukcí. Lze totiž předpokládat, že na druhé straně bude tento soupis ještě rozšiřován, např. o pražskou synodu z dubna 1427 a o hádání v Berouně z prosince téhož roku. Za tím účelem bude nutno přihlédnout v širším měřítku k literatuře a k pramenům. Především se jedná o práce H. Kaminského, které mají pro

poznání husitských synod zejména do poloviny dvacátých let 15. století význam nesporně základní a nelze je proto opomíjet. Práci B. Nořížové se dostává naší husitologii významná pomůcka umožňující rychlejší orientaci v obsáhlé problematice husitských synod.

Jaroslav Boubín

Horst Bredekamp, Kunst als Medium sozialer Konflikte. Bilderkämpfe von der Spätantike bis zur Hussitenrevolution. Frankfurt am Main 1975, Suhrkamp Verlag, 405 s.

Autor je mladý, levicově orientovaný historik umění a svou knížkou chtěl přispět k novému, materialistickému pojetí své disciplíny. Vybral si sledování ikonoklastických teorií, v souvislosti dějin umění opomíjených, obrážejících po jeho mínění funkci umění v určitém politicko-sociálním prostoru drastičtěji, než rozbor uměleckých produktů. To znamená, že hledá především takové zájmové souvislosti uvnitř společenské formace, z nichž vyplývá funkční určení a oprávnění umění. Svůj přístup aplikuje na období od vzestupu po úpadek křesťanské církve jako vládnoucí společenské moci; jeho práce se skládá ze tří relativně samostatných částí, sledujících otázku „obrazů“ v pozdní antice, dále v Byzanci a konečně v husitských Čechách. Prvé dva oddíly knihy zde můžeme ponechat stranou – a rovněž specialistům na dějiny umění ponechat posouzení nosnosti základní autorovy myšlenky – a věnovat se pouze části o husitském hnutí.

III. oddíl, Revoluce husitů (str. 231–333, poznámky str. 367–381), se skládá ze 4 kapitol členěných vesměs na řadu drobnějších úseků. Prvá kapitola je věnována období do vypuknutí otevřené revoluce, shrnuje společenskou situaci Čech za vlády Karla IV. (bohužel s četnými nepřesnostmi prozrazujícími neporozumění specifické českého historického vývoje, např. až za vlády Karlovy byl uskutečněn plný přechod od naturálního k peněžnímu hospodářství, města se tehdy osvobodila od šlechtického panství, prvně Praha 1338, Praha byla jediným městem o třech čtvrtích atd.), a zvláštní pozornost věnuje architektuře a malbám Karlštejna (určeného prý od roku 1348 pro úschovu říšských insignií), v kterém vidí nejuplněnější a současně poslední ztvárnění novoplatonského pojetí Pseudo-Dionýsova, kdy esteticky ztvárněné materiálně vystupuje jako smyslový nositel nadsmyslového. Tato funkce umění se současně stává předmětem kritiky: zatímco Karlštejn zdobí nový Jeruzalém estetickou smyslovostí, Jeruzalém Milíčův se snaží o totéž cestou asketicko-duchovní jako antitezí císařského a klerikálního pojetí. V návaznosti pak autor sleduje postoj reformních teoretiků předhusitských, v otázce používání obrazů a náboženských symbolů především rozebírá pasáže z Matěje z Janova. Druhá kapitola, věnovaná otevřené husitské revoluci, pak přímo navazuje rozbohem této problematiky u Jakoubka ze Stříbra a hlavně Mikuláše z Drážďan, který teoreticky plně zdůvodňuje ničení obrazů, ctěných na místě svého obsahu. Pod zorným úhlem vztahu k obrazům je podán přehled hlavních událostí revoluce do roku 1421, z nichž vyplývá i různý vztah jednotlivých složek husitské koalice k obrazům, který byl o to ikonoklastičtější, čím intenzivnější bylo sociálně revoluční zaměření skupiny. K více-méně chronologickému přehledu 2. kapitoly tvoří pendent kapitola třetí, zabývající se teoretickými programy a praxí husitského obrazoborectví. Ničení obrazů vyplývalo u husitů z ničení symbolů společenského pořádku, který měl být odstraněn, bylo teoreticky odůvodněnou součástí jejich disciplíny, komplikovaného programu a spolu s ním kulturním aktivem, ne barbarstvím. Samostatnou pozornost věnuje autor husitskému zdůvodnění zavření erbů (zde až podle Chelčického), ničení náhrobků, oltářů, klášterů a zvláště chiliasmu, v němž vidí plebejskou paralelu oficiální renesanční filosofie, dosahující týchž výsledků panteistického pojetí přírody, zdůraznění vlastní tělesnosti a přírody vůbec; obrazoborectví jako nástroj jednoho z obou hnutí pak nelze odmítat. Zatímco ničení obrazů bylo teoreticky připraveno, zohavení, částečné ničení uměleckých děl, na které uvádí příklady, bylo spíše intuitivní a vyplývalo z pojetí uměleckých děl jako viditelných nositelů ideologického a sociálního systému, jehož odsudek byl na nich prováděn. Poslední kapitola je věnována novým formám výtvarného umění vytvořivším se ve službách husitských myšlenek; týká se architektonického rozboru Betlémské kaple, jež představuje tendenci k odhmot-

nění víry vlastní reformnímu měšťanstvu, a dále agitačního umění nástěnných maleb Betlémské kaple, tabulí nošených v procesích a antitezí Göttingenského a Jenského kodexu a konečně užití výtvarných symbolů v raném Táboře.

Práce jako každá podobná syntéza je založena téměř výlučně na literatuře, na jejíž obšírnosti, hloubce a pojetí je závislá i svou strukturou, někdy poněkud roztráštěnou. U husitské části je to o to výraznější, že jde především o cizojazyčnou (včetně autorsky české) literaturu (autorovy zdroje jsou zasvěcenému čtenáři jistě zjevné i z těchto rádek) a jen v menší a neúplné míře i o literaturu jazykově českou, autorovi dostupnou jen nepřímo; z rukopisů byly zprostředkovaně užity traktáty o obrazech Jakoubka ze Stříbra a Matěje z Janova a kázání Jana Želivského (seznam str. 382–383). Je zjevné, že bez pomoci z Československa by práce vzniknout nemohla, jak autor v předmluvě říká a jak vyplývá z řady poznámek. Při široce pojeté syntéze jsou dobře přiblíženy teoretické podklady levého křídla husitství, leckdy nutně v širším kontextu než vlastní sledované otázky vztahu k uměleckým produktům. Autor neskrývá sympatie k nejradikálnějším proudům husitství ani jistou apologii obrazoborectví. V dostupném paperbackovém vydání může dobře informovat široký čtenářský okruh o často minuciózních teoretických problémech, závislostí na nesourodé literatuře však těžko může podat vyvážený pohled na husitství. Kniha je doplněna celkem 34 reprodukcemi (z toho 19 se vztahuje k husitské části) dosti nevalné kvality, seznamem nepublikovaných pramenů a literatury (str. 383–402).

Zdeňka Hledíková

Noemi Rejchrtová, Dětská otázka v husitství. Československý časopis historický 28, 1980, str. 53–77.

Ve studii nevšední novosti námětu i vímavým přístupem k nepovšimnutým výpovědím Vavřincovy Husitské kroniky a husitských písní Noemi Rejchrtová považuje husitské přehodnocení vztahu k dítěti za revoluční průlom do středověkého pojetí dětské otázky. Formulaci teze tak závažného dosahu, jež jako by doplňovala na jedné straně obecný přínos revolučního husitismu a na straně druhé výchozí bod linie směřující přes českobratrskou výchovu ke Komenskému, nutně muselo předcházet retrospektivní shrnutí dětské otázky v předhusitském období. Na malé ploše autorka výstižně shrnula hlavní poznatky zahraničních výzkumů a několika bystrými postřehy doplnila starší české studie právního a pedagogického zaměření. Je-li čeho litovat, pak toho, že se zastavila na půl cesty. Sledování obou linií až do 16. století by se téměř jistě ukázalo, že ani v jednom z těchto podstatných momentů husitství zásadní zlom neznamenal. V sirotčím právu se husitství spokojilo se starými zvyklostmi, což platí i o jiných aspektech právního postavení dětí a nezletilců. Pokud jde o školskou docházku a výchovu, stačí zde poukázat na zarážející skutečnost, že táboři na svém vrchnostenském zboží zanedbávali nejen školy, ale namnoze i duchovní správu. Skutečnou novotou naproti tomu bylo rovnoprávné vtažení dětí do pospolitosti věřících, a to jednak prostřednictvím přijímání dětí včetně nemluvnat, jednak více méně vynucenou spoluúčastí dětí v duchovním a válečném životě prvotních tábořských obcí. Není snad zmlky v pramenech, jež by autorka ponechala bez povšimnutí ve snaze rozšířit přínos husitství i na otázky rodinné výchovy či nábožensky vzdělávací praxe. Jednotlivě i vcelku mají všechna tato svědectví svou váhu. Sám bych si však v jejich obecném hodnocení přece jen počínal opatrněji. Bylo by např. potřebné vzít v úvahu i jiné významy běžného oslovení „Dietky“ v husitských písních. Větší dosah bych nepřikládal ani tomu, že Jan Čapek učil děti zpívat své didaktické písně a že ty je zase šířily mezi dospělými. V podstatě tu nešlo o nic jiného než o adaptovanou formu výuky chrámového zpěvu.

František Šmahel

Petr Chelčický, *Zprávy o svátostech – O rotách českých – O nejvyšším biskupu Pánu*. S úvody Amedea Molnára k vydání připravili Milan Opočenský a Noemi Rejchrtová, Praha 1980, Kalich, 107 s. (= Acta reformationem Bohemicam illustrantia).

Edice tří dosud nevydaných spisů Petra Chelčického je naléhavou připomínkou závazků husitského bádání k nedostatečně zpřístupněnému literárnímu odkazu husitství a české reformace. Čím méně se těchto děl vydává, tím více stoupá odpovědnost při jejich výběru. V případě Chelčického nestojí ovšem v popředí otázka významu textů, nýbrž jejich interpretace. Amedeo Molnár, který na žádost vydavatelů doprovodil pečlivě připravené texty úvodním slovem a *Zprávy o svátostech* i poznámkami, zhostil se obtížného úkolu způsobem sobě vlastním. Uznání vzbuzuje zvláště obsáhlý úvod k prvému pojednání, v němž Molnár prokázal mimořádnou aktuálnost vnitrohusitské diskuse o svátostech z počátku třicátých let, do níž se osobitým způsobem zapojil i Chelčický. Rozbor traktátů Molnárovi přerostl v neobyčejně podnětnou rekapitulaci postojů, jež Chelčický zaujímal k otázkám tak dobově závažným, jako byly křesťanství, eucharistie či kněžství. Zdrojem poučení o církevní minulosti Chelčického byla i latinská traktátová literatura. Tímto zjištěním Molnár otřásl starší představou, že Chelčický se musel spokojit s díly přeloženými do češtiny. Pozoruhodné jsou i zlomky dvou nedochovaných spisů. První, známý jen v zestručnělé Jafetově parafrázi, zaujme mimo jiné charakteristikou třetí roty, v níž Molnár spatřuje předlipanský Tábor. Opis druhého zlomku z roku 1578 Bartoš považoval za poslední literární práci Chelčického. Molnár tuto možnost nevyučuje, i když ji nepovažuje za plně prokázanou. Závěrem postesknutí, že edice děl nejvýznamnějšího českého myslitele 15. století mohla se uskutečnit jen ve skromné podobě skript. Trvalé hodnoty si zasluhují trvalé památníky.

František Šmahel

Michal Flegl, *K problému identifikace Petra Chelčického*. Listy filologické 102, 1979, str. 18–25.

Diskuse o osobnosti jednoho z nejvýznamnějších českých středověkých myslitelů, skryté pod jménem Petr Chelčický, trvá v naší historiografii již řadu desetiletí. Autor se zaměřil na řešení dvou základních ožehavých otázek, jaký byl sociální původ osobnosti a zda lze postavu Petra Chelčického (soudobými prameny první poloviny 15. století nedoloženou) ztotožnit s historicky známým zemanem Petrem Záhorkou ze Záhořic (či Záhořic). Pro tuto problematiku nepřináší M. Flegl žádné nové prameny: Neuvádí ve svém přehledu ani veškerou literární produkci věnovanou záhadám života Petra Chelčického. Jedná se např. o stať Eduarda Petrá, *Kdo byl Petr Chelčický?* (v knize *Zašifovaná minulost*, Brno 1972, str. 70–72 a str. 148, pozn. 82–85), kde jsou uvedeny i některé další starší práce Fleglovou studii nepodchytené, a o metodicky závažnou studii Františka Šmahela, *Antiideál města v díle Petra Chelčického*, ČSČH 20, 1972, str. 71–94. Podobně autor opomenul i jeden ze zásadních pramenů, dokazujících, že Petr Záhorka vystupuje ještě v letech 1432 a 1434 jako ručitel v rejstřících českobudějovického vojenského bratrstva (vydal František Šmahel, *Historie a vojenství* 1958, str. 321–367, zvláště str. 358 a 364).

V prvé zkoumané otázce dochází M. Flegl na základě shrnutí a zhodnocení literatury k potvrzení premisy o Petrově laickém, s velkou pravděpodobností zemanském původu. V druhém případě, v možnosti ztotožnění Petra Chelčického s Petrem Záhorkou, vychází z předpokladů F. M. Bartoše, doplněných a rozvedených vodňanským historikem Václavem Mosteckým. Silně jsou akcentovány genealogické vztahy, v nichž se hledají a sledávají závažné momenty pro Petrovo vzdělání, jeho znalosti některých regionálních událostí a problémů, objevujících se v jeho díle. Nemenší důkaz je kladen i na morálně psychologické momenty v politickém jednání Petra Záhorky a jeho kladný vztah k táborům. Do tohoto předpokládaného morálního aspektu by nepochybně patřil i údaj pramene vydaného F. Šmahelem. V závěru studie M. Flegl připomíná, že „přímé důkazy o totožnosti obou Petrá chybí“, avšak dále hovoří o oprávněnosti domněnky jejich identity a tuto hypotézu pokládá „za logickou a vy-

soce pravděpodobnou“. Novým utříděním našich vědomostí se autorovi skutečně podařilo upozornit na některé ne zcela zanedbatelné peripetie života Petra Záhorky. Na vlastní problém identifikace osoby Petra Chelčického bych však i po tomto pokusu stále nazíral spíše skeptickým pohledem Eduarda Petrá.

Rudolf Tecl

Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi, čeledínu krále Václava, ed. Jaroslav Šůla, Hradec Králové 1979, Kruh, XIII + 9 s.

Téměř současně s vydáním českého překladu rozsáhlé Husitské kroniky Vavřince z Březové, představující jeden z nejdůležitějších narativních pramenů k počátkům husitské revoluce, bylo vydáno i mladší kronikářské dílko nesrovnatelně drobnějšího rozsahu – *Kronika velmi pěkná*. Ačkoli práce neznámého autora nenáležejí svým významem k prvořadým historickým pramenům, je nepochybně zajímavým dokladem o ohlasu, který v současnicích bouřlivého vývoje v Čechách v první polovině 15. století budily činy nejpřednějšího z husitských hejtmanů – Jana Žižky z Trocnova. Zároveň patří v tomto směru k prvním spiskům, jež začaly rozvíjet žižkovskou tradici.

K vydání *Kroniky* velmi pěkně zvolil J. Šůla text rukopisu freiberského (na základě mikrofilmu uloženého v ÚČSL ČSAV v Praze), jehož starší vydání je dnes už hůře dostupné. Tím je také zdůvodněna skutečnost, že edice nepřináší srovnání s textem *Kroniky* velmi pěkné z rukopisu Národního muzea. Předchozí samostatná i kompaktivní vydání dochovaných textů tohoto dílka vydavatel hodnotí v závěrečném komentáři k edici, v němž zároveň shrnuje názory různých historiků na dobu jeho vzniku (přitom jsou někde postrádány přesnější bibliografické odkazy). V otázce datování vzniku *Kroniky* velmi pěkně se J. Šůla kloní k 50., nejpozději 60. letům 15. století a znovu připomíná jeho možnou souvislost s východočeskou oblastí. Populárnějšímu zaměření této edice, která má čtenářům připomenout nedávné výročí Žižkovy smrti i jeho vztah k Hradecu, odpovídá vedle připojeného poznámkového aparátu i zařazený *Slovníček staročeských výrazů* a především celkové reprezentativně vypravené vydání *Kroniky* velmi pěkné.

Miloslav Polívka

Hana Rudová-Chocholešková – Vladimír Ruda, *Sobotcko v dobách husitského hnutí*. Sborník prací východočeských archivů 4, 1978, str. 221–248, německé resumé.

Příspěvek je zkrácené znění diplomové práce H. Rudové-Chocholeškové, *Kostecké panství v době husitské revoluce*, kterou upravil V. Ruda. V první kapitole je vymezen pojem Sobotcka a podán popis panství kosteckého, spolu s dalšími panstvími a statky, jež v době předhusitské do Sobotcka zasahovaly. Kolem roku 1340 byl budován hrad Kost a přenesla se tam správa panství ze Sobotky. Z jeví období předrevolučního je důležité zjištění, že již tehdy byly vykupovány drobnější statky a jeví se tendence zaokrouhlovat větší dominia. Hlavním střediskem církevní moci i majetku byl nedaleký cisterciácký klášter v Hradišti. Některé zlořády z této oblasti vyvolaly i zájem Husův.

Druhá kapitola líčí Sobotcko za husitských válek. Kost držel tehdy Mikuláš Zajíc z Hasenburku, který patřil k přívržencům Zikmundovým a svým postojem ovlivňoval dění v kraji v protirevolučním duchu. Autoři kriticky vyvracejí pověsti o dobývání Sobotky a hradu Kostí Žižkou a sledávají jejich historické jádro teprve v období krále Jiřího. Není však vyloučeno, že za husitské revoluce zanikla tvrz v Sobotce. Pro kulturní dějiny je důležité, že koncem revoluce vznikl první literární výtvar v dějinách Sobotcka. Žerčický farář Ondřej Figulí zapsal na Kostí v letech 1433–1436 část českého překladu bible. Jsou vyličený též události v době porevoluční a zejména další růst kosteckého panství, mezi jehož držitelé byl významnou osobností Jan Zajíc z Hasenburku. Ve dvou přílohách je podán původ jmen obcí, seznam kněží na farách do husitské revoluce a seznam studentů ze Sobotcka, kteří studovali na pražské univerzitě v letech 1395–1415.

Přestože ze zkoumané oblasti se v husitské revoluci uplatnila v obou táborech řada osobností zejména ze šlechty, nehrálo Sobotecko v tomto období výraznější roli. Poměrně chudé jsou i prameny, a proto autoři se vracejí dále do minulosti a sledují potom vývoj až do konce 15. století. Zkrácením původního textu došlo k určitému přetížení stati přemírou faktů. Práci by prospělo soustředění k hlavním otázkám a konfrontace celkového vývoje s vývojem na Sobotecku, což je hlavním cílem podobných studií. Nicméně je třeba zpracování vývoje dalšího regionu v husitském revolučním období uvítat. Byl v podstatě vytěžen pramenný materiál, práce znamená nesporné obohacení krajové historie a přináší užitečný souhrn dílčích poznatků pro práce obecnějšího dosahu.

František Hoffmann

HUSITSTVÍ A SÉMANTIKA

Studie k významovým posunům slov v češtině 14. a 15. století

Sémantika se netěšila a netěší mezi českými historiky přílišné oblibě. Vznik řeči, vývoj národních jazyků a způsoby uskutečňování komunikace však věrně zrcadlí dobovou realitu, a už proto jim historická věda musí věnovat pozornost. Jak je možné z tohoto hlediska rozšířit dosavadní znalosti o husitství, ukázaly studie, které v uplynulých osmi letech uveřejnili pracovníci oddělení pro dějiny českého jazyka Ústavu pro jazyk český CSAV.

Rekneme hned, že se tyto stati vyznačují množstvím sympatických rysů. Jejich autoři vycházejí z rozsáhlého materiálu shromážděného pro Staročeský slovník a mají tedy dostatečné podklady pro komparaci i pro zdůvodnění svých závěrů. Je neméně důležité, a v našich poměrech takřka ojedinělé, že nesetřvali u problémů čistě jazykových, nýbrž že se vydali náročnou cestou sociolingvistickou, tj. konfrontují vývoj struktury lexikální a společenské se zvláštním důrazem na proměny české společnosti ve 14. a 15. století. Z recenzovaných studií tak pěkně vyplývá dynamika života a její odraz v jazyce. Bez spolupráce s historikem-specialistou by však takových výsledků těžko dosáhli. Články zaměstnanců oddělení pro dějiny českého jazyka potvrzují, jak cenné jsou úzké interdisciplinární kontakty pro osvětlení závažných jevů minulosti. Srovnání stavu v češtině s jazykovou situací v zemích sousedních (Polsko, Uhry, německá území) i západoevropských (Anglie, Francie) podtrhuje užitečnost komplexního přístupu.

I

Autorský kolektiv podrobil sémantické analýze hlavně ta slova, jejichž objasnění může přispět k novému pohledu na českou předhusitskou a husitskou realitu. K nejzávažnějším v tomto směru náleží studie Zdeny Horákové a kolektivu, *Die Aussagen der alttschechischen Sprache über die mittelalterliche Auffassung des Staates in Böhmen* (= Zeitschrift für Slavistik 18, 1973, str. 838–852), rozebírající významy slov stát, koruna, země, moc, obec. Slovo stát se totiž v češtině objevilo poměrně pozdě, až v první polovině 19. století. Přitom v Itálii je slovo *il stato* doloženo již v 15. století, ve francouzštině *l'état* v 16. věku a v němčině *der Staat* v 17. století. Jaká pojmenování měla tedy pro označení státní moci stará čeština? Nejrozšířenějším a nejobvyklejším byl termín *koruna*, převzatý z latinského *corona*. V západní Evropě sloužilo slovo *corona* k označení státu již ve 12. století. Významový posun je tu jasný. Substantivum bylo původně výrazem pro diadém, symbol královské moci, a teprve později pojmenovávalo středověký stát. Společným jmenovatelem obou významů byla osoba panovníka. Ve vrcholném středověku měl tedy pojem *corona* dvě složky. Jednak se vztahoval ke konkrétnímu panovníkovi (osobní moment), jednak symbolizoval kontinuitu vlády na určitém území (nad-osobní moment). Ve zcela shodném smyslu se s termínem *corona* shledáváme v latinsky psaných pramenech české provenience, a to zhruba v polovině 14. století. Slovo *corona* a jeho český ekvivalent *koruna* označovalo především království, panství, resp. pospolitost zemí pod vládou českého krále. Slovní spojení *koruna česká* se pak vztahovalo na české království se všemi vedlejšími zeměmi. Dominantním rysem

v tomto pojetí byla osoba českého krále. Od konce 13. století však neustále rostlo sebevědomí české šlechty, snažící se získat podíl na moci a prosadit se jako rovnocenný panovníkův partner v řízení státu. Tato závažná skutečnost se nemohla neodrazit v sémantické struktuře. Již Ondřej z Dubé stavěl v Právech zemských vedle pojmu *koruna* termín *země*, jímž rozuměl teritorium českého státu a jeho politickou reprezentaci, tj. krále a šlechtu. Za panování Karla IV., ale především v době jeho syna Václava IV., kdy se částí šlechty podařilo dosáhnout v určitých chvílích rozhodujícího postavení ve vedení státu, ustupovala osoba panovníka do pozadí a *koruna* zahrnovala jak vládu českého krále, tak podíl, kterým disponovala ve státní organizaci šlechta. Husitství tento vývoj dovršilo. V pojetí husitského středu již přestalo být slovo *koruna* vázáno na panovníkovu osobu a stalo se označením českého husitského státu. Proti předhusitskému období, kdy vysoká šlechta viděla pod slovem *koruna* sebe a svá práva, je to značné rozšíření obsahu. Snad nejkrásněji je vyjádřeno v exaltovaných skladbách Budyšínského rukopisu. Spojení česká *koruna* tu představuje symbolické pojítko mezi všemi vyznavači boží pravdy, tj. husitských myšlenek, na teritoriu českého státu. Takové chápání české koruny nezůstalo v průběhu husitské revoluce osamoceno. Po bitvě u Lipan a zvláště po Zikmundově vstupu na trůn se pojem *koruna* opět zúžil a označoval stavovskou monarchii (s rozhodujícím slovem šlechty), k níž vývoj evidentně směřoval.

V době husitské revoluce však radikální levicová seskupení (táboři, sirotci) užívala pro politicko-mocenské systémy, která vytvořila, slovo *obec*. Královská města a jejich představitelé, i pokud stáli na husitské straně, se slovem *corona* a *koruna* nezreklí a vyjadřovali jimi své aspirace. Také Zikmund operoval termínem *corona* a husity považoval za nepřátele „*dei ac nostri et coronae Bohemiae*“. Nejkritičtějšího pojetí středověkého státu se husitské myšlení dobralo v díle Petra Chelčického. Velký jihočeský myslitel razil pro označení feudálního pořádku a potlačovacího aparátu slovo *moc*. Plurál moci kupř. používal jako synonymum k plurálu substantiv *království* a *knížectví*. Svým odsudkem násilí jakožto základu státu i úvahami o povaze státní moci předešel Chelčický i takové osobnosti, jakými byli Machiavelli a Hobbes.

Jak částečně vyplynulo z předcházejícího výkladu, zastávala důležité místo v organizaci života předhusitského a husitského období *obec*. Na závažnost studia *obce* v husitství upozornil Ferdinand Seibt v knize *Hussitica* (Köln-Graz 1965), jeho závěry se však u českých historiků setkaly s kritickým ohlaselem (srov. např. J. Mezník – F. Šmahel, *Husitství – stavovská revoluce?* SMM 86, 1967, str. 231–241; k obci hlavně str. 237–240). Pracovníci oddělení pro dějiny českého jazyka nebyli však inspirováni podnětnou Seibtovou knihou, nýbrž bohatým materiálem ke Staročeskému slovníku. Pojmu *obec* věnovali dvě studie. V první – Jaroslava Pečírkové, *Sémantická analýza staročeského slova obec* (= Listy filologické 97, 1974, str. 89–100) rozebírají všechny významy tohoto substantiva, v druhé – Jaroslava Pečírkové a kolektiv, *Pojem a pojmenování městské obce ve středověkých Čechách* (= Listy filologické 98, 1975, str. 79–87) se věnují speciálnímu, ale pro pochopení husitství klíčovému problému.

Podklady sebrané k Staročeskému slovníku dokumentují značnou frekvenci slova *obec* v češtině 14. a 15. století. U tohoto podstatného jména uvádějí téměř 30 latinských ekvivalentů (kupř. *communitas*, *universitas*, *ecclesia*, *plebs*, *populus*, *civitas*) a kolem 20 synonym (kupř. *lidé*, *lid*, *množství*, *sbor*, *osada*, *cierkev*). Etymologie slova *obec* ukazuje na prostorovou abstrakci. Vychází z představy lidí, kteří jsou okolo, ze všech stran mluvčího (ob-). Autoři studie snesli doklady pro 11 významů podstatného jména *obec* ve staročeském jazyce. Na tomto místě upozorním jen na ty nejdůležitější.

(1) Geograficko-prostorový (obyvatelstvo města, vesnice, lidé vůbec, lidé žijící v určitém prostředí). Tento význam je patrně nejstarší. Je doložen v Alexandreidě, Dalimilovi i v Tkadlečkově. V Budyšínském rukopise, který se jeví z hlediska sémantických rozborů jako památka nanejvýš zajímavá, je užito slova *obec* ve významu český národ, celá česká země a její obyvatelé.

(2) Názorově ideový (společenství lidí stejného náboženského vyznání, církev nebo užší skupina v rámci církve). V tomto významu se *obec* vyskytuje ve staročeských

překladech bible z druhé poloviny 14. století jako ekvivalent latinských slov *ecclesia* a *synagoga*. Takové překlady však odmítal Jan Hus, neboť kostel a církev označovaly v první řadě kostelní budovu. Hus doporučoval užívat raději slova *sbor*, neboť tento termín umožňoval postihnout církev jako společenství všech věřících. Husův postoj odpovídal požadavkům reformního hnutí, jež v jeho stopách dalo přednost slovům *obec* a *sbor* (tento výraz zakotvil pevně v jednotě bratrské a rozšířil svůj význam na modlitebnu). Obcí v období husitské revoluce musíme však v tomto bodě rozumět sdružení stoupenců reformního a revolučního hnutí kolem kalicha.

(3) Sociální (nižší společenské vrstvy, obecný lid, laici). Doklady jsou nejhojnější z doby vlastního husitství, kdy byli proti sobě postaveni vladař a obec, král a obec, kněží a obec.

(4) Označuje účast na vládních nebo samosprávných institucích (*obec*, *stavovská obec*, *stavy*, *vrstvy obyvatelstva podílející se na moci*). V tomto smyslu mluví o obci již Dalimil, který však pod ní chápe šlechtu prosazující mocenské nároky vůči panovníkovi. Zhruba až do poloviny 14. věku jde jenom o šlechtice, teprve ve druhé polovině století rozšiřuje tento význam záběr o královská města. V době husitské je nutné vidět v obci termín pro husitské strany, tj. husitskou šlechtu a města, mezi nimi zvláště Prahu. K těmto složkám přistupují ještě venkovská poddanská města a především noví mocnější činitelé – bratrstva. Husitská stavovská obec se schází na sněmech a řídí politický život země.

(5) V tomto významu se obcí rozumí městská obec, tj. kolektiv plnoprávných obyvatel města podílejících se na jeho samosprávě, kolektiv měnící průběhem času své sociální složení i politickou pravomoc. Vzhledem k mimořádnému postavení městské obce věnovali autoři osvětlení tohoto problému samostatnou studii. První doklady českého slova *obec* místo latinského *communitas* a německého *gemein* máme z poddanského Kojetína a z Kutné Hory (vždy z roku 1392), v Praze až o deset let později. Badatelé dále rekapituluji na základě dosavadní literatury vývoj instituce městské obce v Praze v průběhu 14. století. V podstatě vyjadřují souhlas s názorem J. Mezníka, že na konci 14. století přestala být obec nahodile svolávaným poradním shromážděním a změnila se v kontrolní orgán činnosti městské rady, v orgán, který se uplatňoval při zastupování města navenek, v městských delegacích. Otevřenou otázkou zůstává, kdy se tak stalo. Velmi cenné jsou postřehy ukazující, že již před husitskou revolucí se setkáváme s úsilím neusedlých vstoupit do obce a zahájit odtud politické akce.

Termín *velká obec* nacházejí autoři v roce 1402 na Novém Městě pražském, přičemž až na jedinou výjimku je tato slovní spojení známo jenom z Prahy. Pravomoc velké obce trvala potom po celé 15. století, v době husitské revoluce byla tato instituce dokonce jedním z nejdůležitějších politických shromáždění.

Sporná však je otázka, zda se obec podařilo po roce 1419 rozšířit alespoň na určitou dobu i na zchudlé řemeslníky, živnostníky a dokonce i na chudinu. Seibt to ve své práci popíral. Doklady pro to skutečně neexistují. Z právního hlediska asi chudina nikdy do obce nenáležela. Autorský kolektiv však správně poukazuje na to, že po úteku odpůrců kalicha z Prahy a po konfiskaci jejich majetku se část bývalé chudiny (zde bych raději volil termín *neusedlí*) proměnila v *usedlé měšťany*. V roce 1421 však svolával Želivský velkou obec (*tota communitas*) zvony(!) ke shromáždění Na rybníčku. Je opravdu obtížné si představit, že by se takové akce nezúčastnila i chudina a nepokoušela se jednání nějakým způsobem ovlivnit. Zůstává ale nevyjasněno, zda lze tvrdit na základě tohoto případu, že se chudina v letech 1419–1421 fakticky prosadila jako součást obce. Už z tohoto důvodu by bylo třeba komplexně analyzovat roli *neusedlých* a chudiny před i po pádu Želivského, což zatím nikdo neudělal. Uvedená hypotéza působí sice věrohodně, ale zároveň funguje jako zdůvodnění Mackovy periodizace husitství.

Naproti tomu je jisté, že obec s výbuchem husitské revoluce rozšířila svá práva na úkor krále (jmenování městské rady) a zároveň se stala vrcholným orgánem ve věcech náboženských. V období před Lipany se část pravomocí náboženské a politické povahy začala vytrácet, takže obci zůstal víceméně tradiční okruh působnosti.

(6) Na vesnici označuje slovo *obec* *obecní shromáždění* i kolektiv lidí *usedlých* ve vsi a *podílejících se na její samosprávě*.

(7) Označuje nová *mocensko-politická* seskupení, jež usilovala o vybudování *husitské státní moci*, tj. *tábory* a *orebity* (širotky).

Se sémantickou analýzou slova *obec* úzce souvisí rekonstrukce vývoje *substantiva osada*, kterou provedl Josef Maček, *Osada. Z terminologie středověkého osadnictva* (= *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 25, 1977, str. 359–373). Autor dospěl k závěru, že výraz *osada* znamenal ve středověku úplně něco jiného než dnes. Vznikl zřejmě při formování pevné církevní organizace a označoval oblast kolem kostela. Slovo *osada* se totiž vyskytuje vždy v souvislosti s církevními institucemi, a to i ve svém prvním významu, kdy označovalo svědky při výkonu púhonu (svědci = *osadní* = *příslušní* k některému kostelu, klášteřu apod.). Tak je tomu ve všech dokladech pocházejících z 13. století. V českých žaltářích z první poloviny 14. století se objevuje druhý význam. *Osada* je tu ekvivalentem latinského *plebs* a znamená lidi sjednocené kolem Boha resp. kostela. Později (ale ještě ve 14. století) v tomto významu již nacházíme podstatné jméno *lid*. Nejstarší české biblické texty tak ukazují, že slovo *osada* označovalo lidi (příslušníky stejné víry, členy jedné církve), a nikoliv teritorium. V polovině 14. věku nalézáme ještě význam *osad* (osada zahrnuje věřící křesťany v jedné diecézi nebo v jedné farnosti (doklady u Waldhausera a Štítného)).

V 15. století vystupovalo substantivum *osada* v prvních dvou významech, ale nejčastěji ve významu třetím (hojně v díle Jana Husa). V dokumentech z tohoto věku potom vidíme, že *osada* je aktivní jednotkou církevního života (pečuje o majetek kostela, vybírá správce tohoto majetku apod.). Ačkoliv je v tomto smyslu rozšířeno až ve druhé polovině 15. věku, domnívá se autor, že vzrůst významu *osad* byl důsledkem husitské revoluce. Teprve na konci 15. století se objevil čtvrtý význam slova *osada*. Je to již nejen název věřících, ale také terénu kde bydlí.

Důležité pro historiky husitství je Mackovo vysvětlení vztahu slova *obec* a *osada*. Jestliže substantivum *obec* označovalo ve svém druhém významu lid jednoho vyznání, pak slovo *osada* mohlo být jeho synonymem. V druhé polovině 15. století se však pod pojmem *obec* rozuměl spíše světský život hospodářský a politický, zatímco pod podstatným jménem *osada* věřící kolem kostela. *Osada* v husitském pojetí měla právo trestat provinilce, zlotřilého kněze, čehož se domáhal již Hus. Zajímavé je také upozornění, že slovo *fara* bylo ve staré češtině názvem pro terén náležející ke kostelu a ležící kolem něj.

II

Nyní zaměříme pozornost na stati, které si všímají sociální terminologie ve středověku. Jejich sérii zahajuje obsáhlá a pochvalná recenze práce Karla Bosla, *Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter* (Kolektiv oddělení pro dějiny českého jazyka Ústavu pro jazyk český CSAV, *K vývoji terminologie sociálních vztahů*, Slovo a slovesnost 35, 1974, str. 189–194). Z Boslovy knihy recenzenti vyzdvihnou názor, že se ve středověkém učení o stavech nezrcadlí historická skutečnost, ale spíše víra v transcendentní svět. Zdůrazňují i fakt, že Bosl považuje Čechy za jednu z klasických zemí stavovské organizace, jež se od husitské revoluce stala vzorem pro ostatní Evropu. Boslovo dílo dalo pracovníkům Staročeského slovníku podnět k výzkumu materiálu českého původu, inspirovalo je i metodicky a v poslední řadě jim poskytlo obraz situace v západní Evropě.

Klíčovým výrazem pro poznání změn v sociálních vztazích české středověké společnosti je slovo *pán*. Jeho vývoji věnovala pozornost Anna Fiedlerová ve studii *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů – pán* (= Slovo a slovesnost 38, 1977, str. 53–64). Substantivum *pán* se objevuje již v nejstarších staročeských pátkách (konec 13. století), ale existovalo už mnohem dříve. Z let 1300–1350 máme doloženo 5 jeho významů, které se v následujícím období rozšiřovaly.

(1) Muž osobně nadřazený ostatnímu obyvatelstvu svou politicko-vojenskou mocí; šlechtic. Pokud se týče majetku, nejednalo se patrně o pozemkové vlastnictví, ale spíše o tom nesevědí žádná zmínka. Majetkem tu byly nejspíše miněny nepostradatelné atributy bojovníka – zbraně, zbroj a koně. V sociální struktuře první poloviny 14. století byl *pán* řazen níže než král, kníže či markrabě, v jejichž družině

se pohyboval. Pozoruhodné doklady tohoto významu lze nalézt u Dalimila. Jako synonyma pro slovo pán uvádí kronikář výrazy zeman, zeměnin. Rozdíl je snad v tom, že slovem zeman, označoval vždy šlechtice pocházejícího z českých zemí, zatímco slovem pán mohl myslít i šlechtice příšlého z ciziny či v cizině usedlého.

(2) Muž vlastníci pozemky a ovládající poddané; feudální vrchnost světská i církevní. Na počátku 15. století je už i měšťanstvo feudální vrchností, vlastníci vesnice s poddanými. Proto Hus logicky zahrnuje měšťany mezi pány světské.

(3) Uctivé oslovení a titul nadřazeného mocenského činitele (vladaře, krále, knížete, šlechtice, biskupa, preláta, později i měšťana). Rozšiřování tohoto významu zrcadlí demokratizační proces v české společnosti. Po roce 1410 je už běžné oslovení měšťana substantivem pán. V husitské revoluci jsou pak Pražané titulováni jako „páni Pražané“. Mezi „pány“ byli zahrnováni i všichni zámožnější členové městských obcí. Nedomnívám se však, že by tento proces byl jen důsledkem husitské revoluce. Myslím, že je to spíše odraz velké váhy měst ve společenském životě země už v době předhusitské. Hustota městské sítě ve středověkých Čechách neměla ve střední Evropě obdobu, a proto se nelze divit, že si český měšťan vydobyl takové společenské postavení, o němž se obyvatelům měst kupř. v Polsku nemohlo v té době ani zdát.

(4) Hospodář, správce. V tomto smyslu však stará čeština užívala až do poloviny 14. století slovo hospoda.

(5) Bůh; Kristus. Také zde substantivum pán nahradilo starší pojmenování (Hospodin, hospoda) až v 15. století.

Po roce 1350 najdeme v jazykových památkách další významy:

(6) Příslušník vyšší šlechty. V druhé polovině 14. století začíná vystupovat ve slově pán jako dominantní rys politická moc a urozenost. Skupina šlechty zastávající nejvyšší zemské úřady se uzavírá do sebe a pyšní se okázale svou starobylostí. Tyto změny sémantické struktury slova pán se dějí v období, kdy se názvy rytířstvo, zemané, vládky (po roce 1380 i panoše) začíná označovat skupina nižší šlechty, jež nemá tolik politické moci a urozenosti jako páni, tj. vyšší šlechta. Stále častěji se proto u slova pán objevuje adjektivum urozený. Slovní spojení urozený pán nabývá od počátku 15. století charakter přísně respektované diplomatické formule, která je prosazována zemským soudem. Podle autorů práce bylo slovní spojení urozený pán jen výsadou vyšší šlechty. Vyvrcholení dlouhodobých tendencí směřujících k posílení výjimečného postavení panstva přinesl rok 1499, kdy se panský stav stal úzkou, pevně uzavřenou vrstvou. Studie si na tomto místě vyžaduje následující upřesnění: titul pána mohl sice i po roce 1499 udělit panovník, ale o tom, kdo mezi sebe přijímou, rozhodovali příslušníci panského stavu sami. Urozenost tak definitivně vystoupila do popředí jako rozhodující kritérium pána.

V souvislosti se změnami životního stylu klesala osobní účast nejbohatších šlechticů ve válečných akcích. Přitom ve vleklých zápasech 15. století nehodlali právě velcí magnáti rezignovat na vojenskou stránku věci. Část svých finančních prostředků proto vkládali do vyzbrojení vojenských oddílů. Takovým velmožům, schopným postavit pod svou korouhví vlastní oddíl, se od poloviny 15. století říkalo korúhevní páni. V úředních materiálech byli kladeni mezi šlechtici na první místo.

(7) Vladař panovník.

(8) Manžel.

(9) Označení člověka s duchovní převahou (světec).

S analýzou substantiva pán je spojen rozbor slov šlechta, šlechtic. Autorkou studie zabývající se tímto problémem je Věra Chládková a kol., *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů – šlechta, šlechtic* (= Slovo a slovesnost 38, 1977, str. 229–237). Podstatné jméno šlechta se objevilo ve staročeském lexiku zřejmě až ve 13. století jako přejímka ze středohornoněmeckého slachthe (rod, původ, kmen). I v tomto případě jsou nejstarší doklady k dispozici již z období kolem roku 1300, a to ve dvou významech. Jednak tento pojem označoval souhrn zděděných mimořádných vlastností a schopností, jednak byl používán jako kolektivní název pro nadřazenou skupinu, vynikající rodovou urozeností a majetkem. Do roku 1350 nacházíme další záznamy. Šlechta se říkalo jednotlivci, který převyšoval zděděnými vlastnostmi své okolí, a dále bylo toto slovo střechovým výrazem pro mravní dokonalost

a ušlechtilost. Další sémantický vývoj nepřinesl už žádný podstatný posun. Do 15. století pravděpodobně substantivum šlechta v češtině příliš nezdámácnělo a užívalo se ho spíše pro pojmenování společenských hodnot spojených s rytířskou kulturou než pro jejich nositele. Pro ty byl k dispozici dostatek starších výrazů (pán, vládky, zeman, panoše).

Obdobně se vyvíjelo i slovo šlechtic. To bylo nejdříve synonymem k podstatným jménům pán a zeman (např. u Dalimila), po polovině 14. století pak označovalo jen příslušníka vyšší šlechty. Pravděpodobně už od začátku následujícího věku se jej užívalo pro všechny urozené, bez ohledu na to, zda byl dotýčný pán nebo rytíř. Avšak trvalo dlouho než se tento význam prosadil, protože se ještě kolem roku 1500 udržoval starý terminologický úzus.

Obě studie o pojmenování české šlechty představují vítaný přínos k otázkám diskutovaným převážně až v poslední době. Ujasnění metodických principů předkonaly recenzované stati zastaralé práce Schlechtovy, Zhánělovy i Sedláčkovy. Současně však vybízejí k dalšímu intenzivnímu bádání na tomto poli, jehož nejbližším úkolem musí být objasnění situace nižší šlechty v předhusitském období. Na důležitost tohoto kroku upozornil již Josef Petráň, který zároveň ukázal, že by bylo nejlepší zkoumat významové posuny různých druhů pojmenování v těsném se- pětí s dobovými podmínkami a konkrétními příklady. Soudím, že značně nepřehledný stav v době husitské revoluce a v jejím předvečeru si takový postup přímo vynucuje.

III

V tomto oddíle si povšimneme sémantické analýzy slov, která spolu sice nesouvisívají, ale jejichž vysvětlení přispívá zajímavým způsobem k vytvoření obrazu kulturní historie husitství. Do oblasti práva zasahuje článek **Pomsta a trest**, který napsal Emanuel Michálek s kolektivem (= Naše řeč 61, 1978, str. 144–154). Autoři zjistili, že slovo pomsta mělo ve staré češtině dva významy. První se v podstatě kryje s významem současným, zatímco druhý význam zastupoval dnešní substantivum trest. Bylo tomu tak zřejmě proto, že se v drsných podmínkách středověkého života stírala hranice mezi výroky trestního práva a násilnou odvetou za spáchané zlo. Zejména v době revolučních otřesů, kdy soudy zastavily činnost, diktovaly vášeň a nenávisť formu odplaty za skutečná či domnělá přikopř. Vždyť teprve v roce 1402 byl zákaz mimosoudní msty zapsán do desk zemských jako obecný nálezk, ale to nijak neznamenalo, že by pomsta zmizela z veřejného života.

Při úvahách o podstatném jménu pomsta a jeho významech zákonitě vyvstala otázka, co bylo ve staročeském jazyce se slovem trest. Toto substantivum existovalo, ale až do roku 1500 nemělo s právními ideami nic společného. Označovalo totiž rostlinu – třtinu, rákos. Teprve v 16. století nabylo slovo trest významu odplata za hříchy nebo za přečin a zároveň přestalo označovat rákos. Ve 14. století je v lexikální zásobě staré češtiny doloženo slovo trestkanie, jež mělo dnešní význam v lexikální zásobě staré češtiny doloženo slovo trestkanie, jež mělo dnešní význam v lexikální zásobě staré češtiny doloženo slovo trestkanie, jež mělo dnešní význam a staviti. Čtyři pražské artikuly ani ve svých nejradikálnějších verzích nevolaly po násilném trestání hříčů, ale vždy jen po jejich zákazech a veřejném káráni. Přesto či práve proto postrádám ve studii vyostřenější zdůraznění faktu, že formu boje s hříchy určovaly názory skupin, které tento boj vedly. Určitě existovala diference mezi postupem pražanů a Žižkových oddílů. Vždyť v Žižkově vojenském řádu, dochovaném až v opise z 16. století, je slovo trest a pomsta užitá vedle sebe, a to v člancích požadujících nekompromisní zásahy proti hříčům a neřádům.

Rozsahem nevelká stať Marie P o b u d o v é, **Významy staročeského slova obchod a jejich kulturně historická hodnota** (= Listy filologické 97, 1974, str. 80–84) přináší poznatky zásadní povahy pro české hospodářské dějiny. Sémantická analýza slova obchod ukázala, že až do poloviny 14. století toto substantivum označovalo činnost, konání, jednání, zabývání se něčím. Teprve na konci 14. století získalo význam a rozumělo se jím zaměstnání, obchod, výdělečná činnost a způsob obživy. K dalšímu zúžení došlo kolem roku 1440, kdy se slova obchod začalo užívat pro

obchodování, provozování obchodu a prodej prakticky již v současném smyslu. Po- suny významu slova obchod obrazy mimojazykovou realitu, tj. specializací činností spjatých s obchodováním vůbec.

Studie Milady Nedvědové a kolektivu, **Sémantická analýza staročeského slova obraz** (= Listy filologické 99, 1976, str. 75–85) představuje velký přínos pro kulturní historii husitství. Také substantivum obraz bylo ve staročeském jazyce zastou- peno v několika významech:

(1) Původní význam je možné určit podle dané slovtvorné struktury jako sub- stanci vzniklou obražením, tj. z kusů hmoty člověk obražením vytvořil podobu, tvar, který byl podobný jiné věci nebo živé bytosti. Podstatné jméno obraz označovalo ve 14. a 15. století všechna díla výtvarného umění, bez ohledu na to, zda se jednalo o dřevorezbu, reliéf, rytinu, sochu, kresbu nebo obraz v dnešním smyslu. Husitský ikonoklasmus proto nelze redukovat pouze na odpor vůči malovaným obrazům, jak se někdy dělo. Bylo ovšem vyloučeno, aby věci tak různorodé byly natrvalo pojme- novány jedním slovem. Na přelomu 14. a 15. století se pod vlivem němčiny objevují v češtině slova malovati, malovanie. Zhruba v téže době bylo pro sochu užíváno pojmenování sloup resp. kůl, a teprve v Boccacciovských rozprávkách Hynka z Po- děbrad nacházíme poprvé substantivum socha v dnešním významu. Nediferencované slovo obraz si však až do konce 15. století udržovalo prioritu.

(2) Paralelně se základním významem se objevuje podstatné jméno obraz i ve smyslu modla, bůžek, zpodobení božstva, a to téměř výlučně v biblických textech. V tomto významu se také vyskytuje v dílech husitských myslitelů (Chelčický) a signalizuje pozornost, již česká reformace věnovala modlářství.

(3) Značí ražbu, znak, nápis vyražený na minci.

(4) Posun z předcházejícího významu – ražený peníz, mince.

(5) Od druhé poloviny 14. století se sledujeme se slovem obraz v přeneseném, abstraktním smyslu. Pojmenovává představu vytvořenou v lidské mysli.

(6) Ve 14. století je v náznacích doloženo dnes zcela běžné užití obraz v zrcadle, obraz, lesk.

(7) Naproti tomu je ve staročeských památkách od první poloviny 14. až do konce 15. věku substantivum obraz bohatě zastoupeno ve významu podoba, soubor cha- rakteristických rysů, zvláště duchovních. Výmluvný doklad uvádějí autoři z Tomáše Štítného: „pro duši svú slóve vesken člověk obraz boží“. Pod tímto zorným úhlem je nutné přistupovat i k satirickým skladbám Budyšínského rukopisu či Želivského výrokům, v nichž je Zikmund nazýván ještěrem či drakem červeným. Tato pojmeno- vání chtěla postihnout královu duchovní podobu.

V díle Husově se můžeme přesvědčit, že se slovem obraz vyjadřovala podobnost pozemských jevů s jevy božskými, především lidské duše s Bohem. Jakoubek ze Stříbra Husovy myšlenky dále propracoval. Podle Jakoubka musí lidské duše při- stoupit k realizování všech principů hlásaných Kristem („Obraz Kristuov jest milování Krista a jeho následovanie“). Slovo obraz se tak stalo součástí husitského úsilí o vybudování Kristova řádu na zemi. Z tohoto hlediska je husitský ikonoklasmus jen zdánlivým paradoxem. Odstraňování děl výtvarného umění (přestože zobrazují Krista) je součástí boje proti světu těla, hmoty, Antikrista. Jediným pravým obrazem Boha je obraz boží v lidské mysli.

Milada Nedvědová s kolektivem je i autorkou dvou drobnějších kulturně historických příspěvků. První nese titul **Dvorný a zdvořilý** (= Naše řeč 62, 1979, str. 190–199) a rekapituluje výsledky sémantické analýzy obou adjektiv. Na první pohled je zřejmé, že obě slova mají společný základ ve slově dvór a označují ty vlastnosti a postoje, kterých se užívalo u panovnického dvora a jež se postupem času šířily do nižších společenských vrstev. U přídavného jména zdvořilý dospěl badatelský kolektiv k závěru, že jeho výskyt lze prokázat až ve druhé polovině 16. století. To znamená, že slovo dvorný mělo v češtině 14. a 15. věku rovněž význam pozdějšího adjektiva zdvořilý. Slovo dvorný však mělo tehdy i jiné významy:

(1) Označovalo přínáležitost lidí a jevů k určitému dvoru.

(2) Ve 14. a 15. století se vyskytovalo ve významu divný. Vysvětlení tohoto po- sunu je logické: způsob, jichž se užívalo u dvora, byly tak výjimečné, že je lidé pokládali za divné.

(3) Vyjadřovalo záporné hodnocení, zhruba ve významu dnešních přídavných jmen odporný, hanebný, zlý.

Tomuto poslednímu významu věnuje studie největší pozornost. Uvádí výskyt tako- vého užití v českých překladech bible z přelomu 14. a 15. století, v dílech Jana Husa, Petra Chelčického, Jana Rokycany a dalších husitských myslitelů. Autoři se domnívají, že v tomto sémantickém posunu „sehrála česká reformace důležitou úlohu“. Hus a jeho následovníci zaměřili v boji za čistotu božského zákona své útoky i proti chování a zvykostem na feudálních dvorech a vše, co přicházelo z těchto míst, považovali za neřádné, ba přímo za dílo Antikristovo.

Je zajímavé, že podobně se vyvíjela slova dvornost a dvorstvie, která v 14. a 15. století označovala rozpustilé chování. V tomto významu je substantiva dvornost užitá i v legendě o svaté Kateřině, jež je považována za produkt dvorské kultury par excellence. To je zároveň (spolu s jinými příklady uvedenými ve studii) důka- par excellence. To je zároveň (spolu s jinými příklady uvedenými ve studii) důka- zem, že již ve druhé polovině 14. věku bylo adjektivum dvorný obecně pocítováno jako výraz pro něco nesprávného. Vedle tradiční mentality středověkého člověka, jako výraz pro něco nesprávného. Vedle tradiční mentality středověkého člověka, jako výraz pro něco nesprávného. Vedle tradiční mentality středověkého člověka, jako výraz pro něco nesprávného. Vedle tradiční mentality středověkého člověka, jako výraz pro něco nesprávného. Referent vého chápání atmosféra české reformace, vystoupení Husa a jeho žáků. Referent dodává, že jistě i Husových předchůdců (viz odkaz na Štítného, horlení Milíčovu proti císaři Antikristovi atd.). Pozoruhodné je, že tento negativní význam postrádaly tehdy ekvivalenty slova dvorný v jiných evropských jazycích. Článek tak znovu ukazuje, jak odpor k životnímu stylu nejvyšších vrstev tvořil podstatnou složku husitské ideologie.

Druhým příspěvkem Milady Nedvědové a kolektivu je stať **Slovo psohlavec v starší české slovní zásobě** (= Naše řeč 60, 1977, str. 76–82). Autorský kolektiv v ní přesvědčivě dokázal, že psí hlava byla ve středověku symbolem něčeho ne- řádného, zvráceného a obudného. Toto slovní spojení doprovázelo již biblické útoky proti modlářství a odtud byl jen krůček ke ztotožnění psa s kacířem a nevěrcem. V 16. a 17. století fungovalo substantivum psohlavec jako nadávka a označovalo i buřiče. Také Chodům rebelujícím proti vrchnosti se říkalo psohlavci. Čeští umělci 19. století již tento význam neznali. Pes byl pro ně symbolem věrnosti a ostražitosti. Tak lze vysvětlit, proč se dostala psí hlava na prapor hrdinů Jiráskova románu a později i na uniformu Pohraniční stráže.

IV

Dosavadní text měl převážně charakter referátu a jeho hlavním úkolem také bylo podat základní informace o jednotlivých člancích s dílčími postřehy. Domnívám se, že tento způsob je prospěšný, neboť články jsou roztrženy po různých časopi- sech, často vyložené lingvistických, které většina historiků obyčejně nesleduje. Pokusím se na závěr vyvodit ze statí zde probraných závěry obecnější povahy a upo- zornit na názory obsažené v práci Igora Němce, Emanuela Michálka a ko- zornit na názory obsažené v práci Igora Němce, Emanuela Michálka a ko- lektivu, **Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci** (= Slavia lektivu, **Vztah sémantiky staročeské slovní zásoby ke společenské situaci** (= Slavia 47, 1978, str. 14–22). Tato studie seznamuje zájemce přehledně s hlavními problé- my, jimiž se badatelský kolektiv zabývá a zároveň rekapituluje dosavadní výsledky. Rozumí se, že se jedná o shrnutí dílčí, neboť výzkum dále pokračuje. Na základě podkladů ke Staročeskému slovníku se autoři pokusili periodizovat české dějiny 14. a 15. století a vytyčit jejich základní znaky. K tomuto úkolu přistoupili seriózně a neopírali se pouze o to, co jim ukázaly změny lexikální struktury, nýbrž také o všestrannou znalost sledované doby. V úvahu vzali momenty politické, ekonomické, kulturní atd. Ruka zkušeného historika je tu patrná. Jak tedy vypadá jejich členění?

České dějiny let 1300–1500 se jim rozpadají do čtyř epoch:

- (1) Upevňování feudální monarchie. Do tohoto období zahrnutí autoři vládu po- sledních Přemyslovců, intermezzo po jejich vymření a panování Jana Lucemburského.
- (2) Vrchol středověké feudální monarchie. Tato etapa se prakticky kryje s vládou Karla IV. (1346–1378).
- (3) Krizové jevy vyspělé feudální společnosti. Toto složité období vývoje českého státu spadá do vlády Václava IV. (1378–1419).
- (4) Husitská revoluce. Autoři neudávají bližší časové vymezení, z jejich prací se však zdá, že revoluci datují lety 1419–1434. Zůstává otázkou, kam by zařadili léta 1434–1500, protože materiál ke slovníku je excerptován až do konce 15. století

a také oni sami ve svých studiích provádějí sémantickou analýzu slov až do roku 1500.

Periodizace prozrazuje citlivý přístup k celé složité problematice. K prvním dvěma obdobím nemám připomínky, nad dalšími etapami si dovoluji menší zamyšlení. Podle mého názoru vedou autoři recenzovaných studií příliš ostrou čáru mezi krizovou předehrou husitství a vlastním průběhem husitské revoluce. Řada prací zveřejněných v posledních letech ukazuje, že revoluce byla vlastně vyvrcholením problémů nahromaděných v předcházejících desetiletích a dovršením dlouhodobějších tendencí. Myslím si, že pro takovou koncepci husitství hovoří de facto i materiál shromážděný a analyzovaný. Vývoj slov obec, koruna nebo pán je dostatečně pádným důkazem. Uvědomme si, že pod pojmem koruna si šlechta představovala už na konci 14. století stát, jehož je sama reprezentantem, připomeňme si, že náběhy k vytvoření panského stavu jako uzavřené skupiny zaznamenáváme rovněž již ve 14. věku. Také městské obce prosadily řadu svých pravomocí ještě za vlády Karla IV. a Václava IV. a v revoluci je jen rozšířily a utvrdily. Obdobný vývoj můžeme sledovat ve sféře náboženského života. Domyslíme-li pohledy, které recenzované studie přináší, zjistíme, že se ocitnou v blízkosti některých studií jiného typu (kupř. práce J. M. Klassena).

Vývoj šlechty a měst spěl ještě v předhusitském období zcela jasně k co možná největší nezávislosti na panovníkovi a zřejmě nic by nebylo těmto snahám tak na překážku jako osobnost silného vladaře. Mohl však vůbec existovat tak schopný panovník, který by emancipační procesy dvou silných složek české středověké společnosti brzdil či alespoň korigoval?

Šlechta a města (především Praha) sledovaly posílení své politické moci. Odpor proti centrální vládě představované silnou panovnickou osobností a nenávisť vůči rozbujelému a peněží zkazené církvi byly jedinou platformou, na níž se v průběhu revoluce byli schopni vzájemně dohodnout. Za tento kompromis žádná strana nešla. Nebylo však ani v silách vysoké šlechty ani v silách měst, aby zabránily demokratickému procesu v české společnosti. Do latentního i otevřeného napětí vstupovaly i jiné vrstvy: aktivizovala se nižší šlechta, venkov i neusedlí ve městech. Máme-li soudit podle zde probraných studií, kulminovala vlna demokratizačního procesu po roce 1419, ale před Lipany se vývoj zklidnil a předznamenal další období, charakterizované bojem dvou hlavních hegemonů revoluce – šlechty a královských měst. Oba dočasní partneři a permanentní protivníci ukovali na kovadlině revoluce množství svobod. Chtělo by se říci, že spíše dotáhli do konce všechno to, co již úspěšně probojovali před rokem 1419. Likvidací bratrstev, která reprezentovala demokratické snahy nižších vrstev, si vyčistili prostor pro vzájemný soubor. Za vlády Jagellonců se ukázalo, že česká města neměla takové postavení v struktuře země, jak se snad sama domnívala. Miska vah se začala přiklánět ve prospěch šlechty. Jsem si vědom kusosti a schematičnosti těchto poznámek na okraj recenzovaných studií; ty si však podobně přemítání nad problémy přímo vynucují.

Uvedené práce ujasňují své koncepce a osvětlením neznámých skutečností posunují o značný kus dopředu dosavadní vědomosti o husitství a v řadě aspektů je jejich přínos klíčový. Můžeme se proto jen těšit na další analýzy a snad i na syntetizující pohled.

Petr Čornej

Werner Barlmeyer, Helmbrecht im Čechischen. Zeitschrift für deutsche Philologie 98, 1979, str. 421–424.

Článek se zabývá výskytem slova helmbrecht a jeho odvozeninami v české literatuře. Nepochybně je, že do češtiny proniklo toto substantivum ze známého středohornoněmeckého Helmbrecht-Erzählung někdy ve 14. století a označovalo lehkomyslného člověka, záletníka a frejře. Autor práce se při pátrání po osudech této přejímky v češtině opírá výhradně o údaje obsažené v našich slovnících (Gebauerův Staročeský slovník, Machkův Etymologický slovník, Slovník spisovného jazyka českého), nikoliv o konkrétní staročeský materiál. Ze slovníků vyplývá, že slovo helmbrecht a jeho odvozeniny jsou v českém lexiku 14. a 15. století známy jen z díla

Tomáše Štítného (helmbrechtná žena, helmbrechticě atd.). Štítný je staví do jedné významové řady s podstatnými jmény frejř, frejřka. Následující věky na slovo helmbrecht zapoměly úplně, a to ožilo až v tvorbě Aloise Jiráka, jemuž se hodilo jako archaismus. Od té doby se výrazy jako helmbrechtník, helmbrechtnice občas objevují i v moderní české beletrii (kupř. u Jaromíra Johna). Skutečnou platnost Barlmeyerových závěrů bude potřeba ověřit podklady shromážděnými pro Staročeský slovník. Ačkoliv autor nezasazuje své závěry do širšího společenského rámce, vystává z jeho stati, že Štítný použil přejímky z němčiny pro označení lehkomyslného života, který rodiči se české reformační myšleni odsuzovalo. Navíc je to další svědectví o tom, jak expresivně reagovali čeští reformátoři na problémy dobové morálky a jak jejich zaujetí pro nápravu života společnosti ovlivňovalo soudobý jazyk.

Petr Čornej

PROMĚNY FEUDÁLNÍ DRŽBY

František Matějek, Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století. Časopis Matice moravské 98, 1979, str. 104–120.

K novému studiu šlechty v období předcházejícím a následujícím po husitské revoluci se začínají objevovat práce též z Moravy. V tomto případě jde o dílčí sondu, která však je důležitá již metodou, které bylo užito. Autor zvolil za časové mezníky léta 1325, 1375, 1420, 1475, 1526. Rozlišuje vlastnictví a držbu měst, městeček, vesnic a mezi vlastníky a držitelé zeměpána, církve, vyšší a nižší šlechtu a měšťany. Z řady dalších pečlivých kritických vymezení připomeňme alespoň postup při využití údajů týkajících se trvale nebo dočasně zaniklých vesnic. Jihovýchodní Moravu se v tomto případě rozumí dnešní břeclavský a hodonínský okres, kteréžto území pak autor dále rozčlenil v několik menších původních celků. Rozbor je podán v deseti tabulkách prováděných úsporným výkladem. Velmi kriticky jsou odlišeny výsledky, jež mohou mít obecnější platnost pro celou Moravu, příp. pro české země, a ty, jež jsou specifické pro zkoumané území, kde např. nebylo velkých královských měst. Z výsledků, jež je možné pro uvedené období pokládat za obecněji platné, patří k nejdůležitějším zjištění zániku asi třetiny vesnic, likvidace zeměpanské držby již v předhusitském období, poznatek, že církevní majetek v podobě městeček a vesnic během 14. století téměř nevzrostl a potvrzení majetkových zisků zejména vyšší šlechty. Přitom církevní instituce vlastnily asi 30 % a držely kolem 25 % vesnic, což ovšem nelze zatím zobecňovat. Ústup církevního majetku během 15. století se projevil větší měrou v držbě než ve vlastnictví. Zajímavé je zjištění, že v 15. století zaniklo poměrně více vesnic náležejících církvi než jiným vlastníkům. Vývoj majetku vyšší a nižší šlechty měl určité výkyvy a výsledky ze zkoumaného území zatím rovněž nelze zobecňovat. Z otázek, kterých se autor jen dotkl, je třeba připomenout zkoumání okolností, za jakých docházelo ve šlechtickém majetku k utváření větších celků.

Studium šlechty v posledních letech přineslo několik závažných studií a zároveň zkoumání různých druhů pramenů s uplatněním rozličných metod. Regionální studie z omezených teritorií nemohou sice klást obecnější otázky, ale připravují cestu k jejich řešení. Poněvadž jsou zpravidla nejkonkrétnější, bývají jejich výsledky velmi spolehlivé, což platí v plné míře o této studii. Bylo by si třeba přát, aby autor mohl pokračovat ve studiu této problematiky směrem v pojednání naznačeným, a aby obdobné studie byly zpracovány též pro další kraje.

František Hoffmann

Historická geografie 18. Sborník příspěvků k dějinám feudální držby předhusitských Čech. Praha 1979, ÚČSD ČSAV, 454 s., 35 s. mapových příloh.

Není nutné opakovat častá konstatování o tom, jak významná úloha pro vznik husitské revoluce je přičítána majetkovému a pozemkovému vývoji, zvláště jeho sociálním a politickým důsledkům v Českém království v době předhusitské. Právě husitství znamenalo jeden ze zásadních mezníků i ve vývoji pozemkové držby v zemi, který pomohl změnit na dlouhou dobu také poměr sil uvnitř vládnoucí třídy české společnosti (k tomu naposledy J. Petráň, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, AUC-Phil. et Hist. 1976). V určitém kontrastu se závažností této problematiky a jejím častým proklamováním stojí ovšem naše dnešní poznatky o vývoji pozemkové držby před husitskou revolucí. Svě tu jistě sehrává náročná a často nepřilíživě efektivní a oceňovaná práce s dochovanými prameny. Z těchto důvodů lze přivítat otištění několika nových studií k uvedenému tématu (např. J. Záhla, *JSH 1976*, pro Moravu F. Matějek, *ČMM 1979*), a stejně tak i celkové zaměření posledního ročníku *Historické geografie*, jenž jejich počet ještě rozmnožuje.

Bilanci dosavadního bádání v této oblasti přináší úvodní studie Zdeňka Boháče, *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách* (str. 5–30). Autor navíc shrnuje možnosti, jež pro rozvíjení poznatků může přinést analýza různých typů pramenů (soustřeďuje se především na vydané). Ve zkratce charakterizuje faktory, které zásadně ovlivňovaly utváření pozemkové držby panovníka, šlechty i církve (majetkoprávní emancipace šlechty na úkor panovníka a jeho moci, kolonizační podnikání apod.). Ze sedmi studií, které se v *Historické geografii 18* zabývají konkrétními problémy pozemkové držby, se předhusitského období chápaného v užším smyslu (po polovině 14. století) dotýkají sice jen čtyři práce, ale pro srovnání přinášejí užitečné poznatky i ostatní příspěvky.

První dvě studie se zaměřují na majetkové poměry dvou významných předhusitských panských rodů. Těžiště příspěvku Jana Urbana, *Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století* (str. 31–68), spočívá spíše na přelomu uvedených století, kdy moc rodu byla největší. Autor dává tuto skutečnost do souvislosti s výnosy ze stříbrných dolů, jejichž vyčerpání a rozrod Lichtenburků přinesly rozklad majetkové moci rodu. *Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka* (str. 69–102) je předmětem studie Ivany Rakové, sledující jeho tendence u jednotlivých větví rodu, význačného v předhusitském období. Postupný nárůst majetku Vartenberků, sedících na Veselí, Děčíně, Vartenberku, Kostí a Kumburku v průběhu 14. století, se ukázal jako dočasný, když nakonec jen Čeněk z Vartenberka (větev veselská) dokázal počátkem 15. století část rodových majetků stmelit.

Další studie se zabývají vývojem pozemkové držby některých církevních institucí. V příspěvku *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské* (str. 165–204) charakterizuje Zdeněk Boháč jednotlivé fáze utváření majetku pražského biskupství a později arcibiskupství, jakož i momenty, které je ovlivňovaly (geografické podmínky, kolonizace). Zároveň zkoumá podněty, které vyvolávaly snahy o koncentraci arcibiskupských statků. Na silnou a cílevědomou tendenci ke scelování majetků kláštera, jehož jméno se objeví v souvislosti se západočeským husitstvím, poukazuje Eduard Kubů, *Pozemková držba kláštera kladrubského v době předhusitské (do r. 1420)* (str. 205–232). Starším majetkovým poměrům klášterů plaského a oseckého jsou pak věnovány studie Jaroslava Čechury a Kateřiny Charvátové.

Zajímavý je příspěvek Zdeňka Hojdy a Jiřího Peška, *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z roku 1379)*, (str. 103–163), který je zaměřen převážně na šlechtické statky, ale reflektuje zároveň i držbu klášterní. Analýza tohoto pramene potvrdila rozdílný charakter pozemkových držav, u šlechty značně roztržitých, u církevních institucí již poměrně ucelenějších a stabilizovaných. Autoři mohli navíc na jejím základě podat přesvědčivé svědectví o sociální skladbě (především šlechty) a poměrech v regionu.

Nebylo možné věnovat tu zevrubnější pozornost jednotlivým studiím a nemělo by ani význam rozebírat některé drobné připomínky. Výsledky příspěvků vesměs potvr-

zují teze a rozšiřují dosavadní poznatky o vývoji pozemkové držby panovníka, šlechty a církve v českém státě předhusitského období. Zároveň ovšem dokládají jeho složitost, která by neměla být přehlížena ani při zobecňování hlavních příčin a rysů vývoje pozemkového vlastnictví. Ta by vynikla ještě více, kdyby některé ze studií sledovaly otázky změn v majetkové držbě v poněkud širších souvislostech, tedy především s otázkami kolonizace nebo – zvláště v případě šlechty – v závislosti proměn držav na vztazích k panovníkovi, zemským a dvorským úřadům. Kladem studií je pochopitelně 35 mapových příloh, kterými autoři dokumentují své výsledky.

Miloslav Polívka

Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu. Uspořádal Josef Petráň. Praha 1976, Univerzita Karlova, 269 s., 3 mapy (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, 1976. Studia historica XIV.*)

Sborník, který je výsledkem práce členů a posluchačů katedry historie filozofické fakulty UK pod vedením J. Petráně, došel již celkového posouzení (zejména *ČSCH 26, 1978; ČMM 98, 1979*). Na tomto místě je třeba zúžit pozornost k tomu, co přináší k poznání příčin, průběhu a důsledků husitské revoluce.

Z tohoto hlediska má největší dosah úvodní a také hlavní stať Josefa Petráně, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách* (str. 9–80). Vystupuje tu především několik výrazných rysů metodických a metodologických. Hlavním cílem bylo osvětlení politických proměn, s ústřední otázkou moci ve státě, projevující se zápasem mezi panovníkem a stavy. Východiskem je zkoumání hospodářského postavení jednotlivých šlechtických rodů s důsledky sociálními. Důležitým pojítkem těchto sfér byla vojenská funkce šlechty. K roli ideologických faktorů se přihlíží minimální měrou. Využití poznatků staré genealogie, zejména díla Sedláčkova, je kombinováno s metodami statistickými, i když kvantifikace je vědomě, z dobrých důvodů, omezoována. Důležité je přesnější vymezení základních pojmů a sociálních kategorií. Plně lze akceptovat pojem aristokracie ve významu té části feudální třídy, jež měla základ postavení v urozenosti a majetku a jež se rozhodujícím způsobem podílela na řízení státu. S tím souvisí sledování vývoje vrstvy pánů a vrstvy nižší šlechty s vymezením kategorií zeman, vladyka, rytíř, panoše. Obdobně to platí o termínech rod a rodina. Studie je členěna vedle úvodu na rozbor majetkového rozvrstvení šlechty podle berního rejstříku panského stavu z roku 1529, na koncentraci feudálního majetku, zánik drobných statků, původ nové aristokracie, zápasy o moc, vývoj velkostatkářské aristokracie. Vedle syntetizujících aspektů je ponecháván v některých partiích, opět z dobrých důvodů, materiálový ráz podání, který uvítá badatel věnující se této problematice. Samozřejmě není ani organizace studia tématu, která umožnila využití výsledků řady prací diplomových a disertačních, z nichž některé jsou ve stručné podobě publikovány.

K období před husitskou revolucí a k jejím příčinám je možno zaznamenat několik exkursů, které mají povahu příležitostnou, nicméně nejsou bezvýznamné. Autor konstatuje nedostatečnost dosavadního zpracování vývoje šlechty od 13. století, zaměřené dříve směrem převážně genealogickým, někde pak potvrzuje dílčí novější výzkumy. V době přípravy studie nemohl dosud užít některých novějších prací (*Klassen* aj.). Sondážním průzkumem byly potvrzeny všeobecné tendence k pauperizaci šlechty, které vedly k vyhrocování konfliktů s městy, a negativní vliv násilných metod, vyúsťujících v kontraband, na progresivní prvky hospodářského vývoje. Vrstva pánů dosud nebyla ostře uzavřena. Moc byla značně koncentrována, patnáct rodin drželo dvě třetiny hradů v Čechách. Ve vztahu k panovníkovi aristokracie upevnila své pozice. U některých panských rodů docházelo již tehdy k poklesu, který byl signalizován dělením majetku. Válečnická funkce se projevovala zejména v souvislosti s pauperizací drobné šlechty vytvářením námezdního žoldněřského systému v čele s hejtmány, prozatím převážně v cizích službách.

Husitská revoluce přinesla pro šlechtu příležitost ve srovnání s jinými zeměmi zcela ojedinělou. Velký pohyb majetku, zejména církevního a královského, od

základu změnil strukturu šlechty, její panské složky i nižší šlechty, jakož i jejich vzájemný vztah. Vytvořila se nová, válečná aristokracie, se silnou pozicí příslušníků nižší šlechty. Cestou k nabytí majetkové základny byla činnost politická, zejména však vojenská. Ve spojitosti s námezdním vojenským systémem, který se vytvářel již před revolucí, promítá J. Petráň – byť jen stručnými náznaky – naspět do revolučního období bezohledné praktiky období porevolučního. Pojetí hejtmanů ve službách revolučních idejí a revolučních svazů a jednajících z jejich pověření je nahrazeno jejich charakteristikou jako vojenských podnikatelů, kteří mění příslušnost k jednotlivým seskupením po chladné zjištěné úvaze. Ideologie je zatlačována či zatlačena sledováním cílů majetkových a mocenských. Kontrast těchto nevybíravých metod a sobeckých cílů podle nového poznání s dosud akcentovaným ideovým vzepětím v roce stížených listů a v letech obrany země proti křížovým výpravám nachází v naší historiografii půdu nedosti připravenou. Zde bude nutno ještě znovu zkoumat a vzít. Mnohé by mohlo osvětlit důkladnější poznání vývoje jednotlivých svazů a seskupení, i role a postavení jednotlivců v jejich službách. Petráňova teze, že „feudalizace“ husitských hejtmanů a měst byla sama o sobě jednou z podmínek porážky revoluce, formuluje zároveň otázku, která by teprve měla být soustavně zkoumána.

Jádro Petráňovy studie tkví ovšem v období porevolučním. Ve výše uvedených oddílech zkoumá hlavní otázky skladby a postavení vedoucí feudální vrstvy. Celé 15. století je vlastně neobyčejně proměnlivý zápas o vyrovnání se s výsledky husitské revoluce a zároveň se všeobecnými vývojovými tendencemi, známými z jiných evropských států. Nová aristokracie měla sice staré jádro, ale hlavní směr jejího usilování určovaly nové síly, ať již z rodů panských, nebo z několika zvláště povznesených rodů drobné šlechty. Šlo o uchování a rozšíření majetkové základny, získané z majetku královského a sekularizací majetku církevního. Velký pohyb majetku, který dostal nové impulzy od doby vlády Jiřího z Poděbrad, byl charakterizován jednak dezintegrací větších celků, jednak koncentrací. Stopy koncentračních tendencí jsou známy již od 14. století, od druhé poloviny 15. století však nabýly rázu jednoho ze základních ekonomických procesů, který byl provázen zánikem drobných statků, sledovatelným v určité podobě rovněž již před husitskou revolucí. J. Petráň dospěl k názoru, že vývojovým mezníkem byl přibližně rok 1480. Tehdy v podstatě doznívají mezi šlechtou procesy podnícené husitskou revolucí a začínají převažovat nové tendence, již převážně ekonomické, které vedou ke vzniku feudálního podnikatelského velkostátu v 16. století. Mezník není ostrý a autor přitom odmítá starší termíny „převrty“ pro další hospodářské proměny. Lze tedy souhlasit, že k uvedenému mezníku je účelné sledovat ve sféře hospodářské a sociální vývoj jako důsledky husitské revoluce. Zdá se to – samozřejmě nikoli v doslovné podobě – tím oprávněněji, že uvedená hranice neplatí jen pro šlechtu, nýbrž mohla by mít i platnost obecnější.

Mezi majetkovými proměnami ve vedoucí feudální vrstvě a povahou moci byla přímá spojitost. Postavení krále bylo neobyčejně zúženo, a když Jiří z Poděbrad, jako vůdčí člen nové aristokracie, se pokusil o obnovení královské moci, narazil na silný odpor této skupiny. Autor sleduje vývoj v 15. století po jednotlivých časových úsecích. Mezi panskými rody zjišťuje, kromě určitého jádra, proměnlivé osudy rodů i jedinců. Vzestup zpravidla nepřetrval dvě generace. Výjimkou bylo několik rodů, jež se trvale prodraly do panského stavu a zaujaly místo mezi novou aristokracií. Proměnlivost opravňuje autora k opakovanému konstatování, že klíč k pochopení konstelace sil netkví v proporcích zastoupení podle stavů, nýbrž v poznání majetkové základny a vojenskopolitických pozic představitelů šlechty v jednotlivých obdobích.

Drobná šlechta, o které se konstatuje, že její vliv stoupal zpravidla v časech sociálně politických hnutí, nemohla být zatím sledována v takovém rozsahu, jako rody panského stavu. Husitská revoluce jí poskytla příležitost v míře ještě větší než šlechtě v obecném měřítku. Této příležitosti využilo mnoho příslušníků drobné šlechty, ale jen omezené skupině se podařilo proměnit zisky v trvalý vzestup majetkový i mocenský. Ústup válečnictví ekonomice koncem 15. století znamenal i vývojový předěl v působení drobné šlechty, jejíž role odtud měla sestupnou ten-

denci po všech stránkách. Husitská revoluce znamenala proto vrcholné a také poslední vzepětí této vrstvy.

Otázka moci ve státě a vyústění hospodářskosociálních proměn do sféry politické vedlo k tomu, že studie se dotýká i řady otázek správních. Vedle postavení krále a obsazování nejvyšších úřadů je věnována v období porevolučním velká pozornost vývoji v krajích. Právem je vyzdvížena rozdílnost poměrů, zjevně prokazatelná dominantní úlohou několika krajů středočeských a východočeských, jež se staly základem mocenského vzestupu Jiřího z Poděbrad. Autor zdůrazňuje funkci landfrýdů. Je přirozené, že povaha studie nedovolovala překročit meze rozboru hospodářského a sociálního. Nicméně působení landfrýdů by potřebovalo přesnějšího posouzení ve vztahu ke krajské správě a tím i ke starším kořenům těchto institucí.

Zmíněný dominující zřetel hospodářskosociální je pochopitelný a oprávněný. Méně jisté je, zdali je možno negovat působení vlivů, jež je možno všeobecně nazvat ideologickými, v takové míře, jak činí autor (str. 55, 61). I když lze přijmout závěr, že po husitské revoluci již „nenajdeme konfesijně vyhraněné tábory, určující byly politickomocenské zájmy“, a že bojovníky tehdy nespojovala ideová jednotata, nýbrž vyhlídka na kořist a žold, přece jen bude třeba pečlivěji vážit roli ideového faktoru, a to ve všech společenských vrstvách. Prameny svědčí o tom, že stopy husitské revoluce i respekt k funkci práva a morálky v zemi nezanikly tak beznadějně.

Ve spojitosti s otázkami majetkovými a zejména procesu koncentrace se autor dotkl letmo i vesnic. Charakteristickým rysem bylo zjednodušování zprvu často velmi komplikované držby, což souviselo kromě koncentrace i se zánikem drobných statků. Jednostranný ekonomizující přístup se objevil v Petráňově studii i vysvětlováním zániku vsí v 15. století hospodářskými procesy, ač je zřejmé, že značný podíl na tom měly přímo události vojenské.

Kromě uvedených jevů se hlavní studie dotýká i řady dalších otázek i jednotlivých skutečností, jež určitým způsobem souvisí s husitskou revolucí. Přinášejí např. řadu nenných údajů k postavení měst. Spolu s dalším okruhem otázek, kterým zde nemohla být věnována pozornost, Petráňova studie podstatně posunula kupředu naše poznání role a postavení šlechty zejména ve století po husitské revoluci. Její hlavní předností je rozbor konkrétního pramenného materiálu, jehož výsledky ve značné míře budou moci nahradit dosavadní všeobecné úsudky.

Stať Anny Skýbové, **Česká šlechta a jednání o povolání kompaktát roku 1525** (str. 81–112) není sice podložena tak širokým rozbohem pramenů jako studie Petráňova, dotýká se však rovněž řady důležitých otázek od konce husitské revoluce až do závěru vlády Jagellonců v Čechách. Stať je zaměřena ke třem hlavním okruhům problémů, k povaze královské moci, roli vysoké šlechty – oligarchie, odpovídající v Petráňově terminologii aristokracii – a úloze náboženské ideologie vyjádřené v kompaktátech. Zde se omezíme jen na problém poslední, otázku živosti ideového v kompaktátech. Zde se omezíme jen na problém poslední, otázku živosti ideového dědictví husitské revoluce. Autorka ukázala, že kompaktáta měla stále ještě konkrétní obsah, a to i pro četné příslušníky vysoké šlechty. Trvajícím schismatickým náplň, kterou si dobře uvědomovala kurie, nakonec znemožnila zdárný výsledek jednání o návrat Čechů do církve, jež po předchozích náběžích proběhlo v roce 1525. Ztroskotat pokus o tolerování husitských kompaktát jako menšího zla před přívalem nové reformace. Zároveň ovšem kompaktáta byla jen kartou v sobecké hře politické reformace. Zároveň ovšem kompaktáta byla jen kartou v sobecké hře politické reformace. Zároveň ovšem kompaktáta byla jen kartou v sobecké hře politické reformace. Zároveň ovšem kompaktáta byla jen kartou v sobecké hře politické reformace. Zároveň ovšem kompaktáta byla jen kartou v sobecké hře politické reformace.

Lenka Dvořáková ve stati **Trčkové z Lipy na přelomu 15. a 16. století** (str. 113–135) podává vývoj původně vladyckého rodu, zejména jeho hospodářský, zčásti pak i politický vzestup, od husitské revoluce do roku 1529. Jde o dílčí materiálový podklad studie Petráňovy. Z hlediska husitské revoluce tu zaslouží pozornost silná individualita z nižší šlechty v osobě Mikuláše Trčky, jenž v příhodném výchovném období využil největší měrou naskytajících se příležitostí. Vytvořil majetkovou základnu, kterou další generace jako jedna z výjimek mezi drobnou šlechtou nejen udržely, ale rozšířily, takže rod se dostal nejen mezi pány, ale pronikl mezi šlechtickou aristokracií.

HUSITSKÉ TRADICE

Antika a česká kultura. Zpracoval autorský kolektiv za vedení Ladislava Varcla. Předsednictvo redakční rady díla: Josef Hrabák – Karel Krejčí. Tajemnice redakční rady: Růžena Dostálová. Praha 1978, Academia, 576 s., 33 s. obr. příloh.

Prací početného autorského kolektivu vzniklo pod redakcí prof. L. Varcla dílo potřebné a užitečné, snažící se postihnout „působení antického kulturního dědictví na vývoj české národní kultury“ a osvětlit i „začlenění české kultury do evropského kontextu“ (str. 7). Ačkoliv rozsah publikace přiměl redakci k vypuštění některých tematických úseků a přestože řada autorů se nemohla opřít o analytické studie, splňuje kolektivní práce Antika a česká kultura úkol, který si její autoři dali. Přes nerovnoměrnost zpracování i různost metodického přístupu (obojí je dáno objektivními příčinami) nelze knihu považovat toliko za „soubor kapitol, které v současné době mají informovat čtenáře o stavu a problémech bádání“ (str. 8). Tyto kapitoly totiž vytvářejí celek, který vskutku ukazuje vývoj české kultury z hlediska jejího základu.

Knihy má dost neobvyklé vnitřní členění. Starší období vývoje, sahající až do druhé poloviny 18. století, je rozděleno do tří chronologických celků. První oddíl – Tradování prvků antické kultury v Čechách přemyslovských a na počátku období lucemburského (str. 9–106) – sahá až do doby krále Jana; druhý oddíl (str. 107–188) je vymezen vládou Karlovou a Jiříkovou a problematika husitství v něm zaujímá klíčové místo; čtvrtý oddíl – Tradování prvků antické kultury od konce husitských válek do počátku národního obrození (str. 205–305) vyplňuje následující tři staletí. Mezi ně je vsunut kratičký třetí oddíl věcný, římské právo v právním vývoji českých zemí (str. 189–204). Samostatně zařazení této specifické tematiky je sice pochopitelné, zůstává však problematičké a látka mohla být stejně dobře rozdělena do příslušných chronologických celků. Nelogické je spojení „dvou poměrně ostře odlišných period“ (str. 207), tj. humanisticko-reformační a protireformační, v jeden časově i problémově obsáhlý celek, zejména nevedly-li k takovému spojení, jak se zdá, důvody věcné. Podmínky pro recepci antické kultury se v obou obdobích natolik odlišovaly, že tato skutečnost měla dojít vyjádření i v celkovém uspořádání díla.

Kapitoly sledující tradování prvků antické kultury v nejstarším období velmi šťastně shrnují výsledky staršího bádání i vlastního výzkumu jednotlivých autorů v ucelený obraz. Ukazuje se, že ačkoliv tradice antické kultury působila v našich zemích jen zprostředkovaně, dokázalo ji české kulturní prostředí přijímat intenzivně a dokonce působilo vlastní produkcí i ve svém sousedství. Jako instruktivní, zejména pro zřetel k celkové úrovni školství ve střední a západní Evropě, jeho učební naplní i metodě, je nutno označit stať věnovanou nejvýznamnějšímu nositeli antických tradic v této době, školám (str. 15–32). Následující kapitoly ukazují výsledky, kterých se škola v tomto ohledu dobrala, jednak sledováním antické tradice v textech latinských, kronikách a listech, jednak zpracováním antických námětů v českých skladbách veršovaných i prozaických; zejména tyto dva příspěvky (str. 51–82), zpracované vyčerpávajícím způsobem, mají v kontextu knihy mimořádnou důležitost. Přehled vývoje výtvarného umění v tomto období doplňuje stručná stať poukazující na jednotlivá díla vzniklá pod přímým vlivem antické tradice.

Zvláštní místo v knize zaujímá období předhusitské a husitské. Úvodní stať druhého oddílu, Svět antiky a česká vzdělanost ve 14. a 15. století (str. 107–126), je přehlednou studií přihlížející ke všem aspektům tématu. Všimá si sociálně ekonomických, politických i kulturních předpokladů, které vedly na jedné straně k vytvoření raně humanistického dvorského kruhu, na straně druhé k formování reformního hnutí i u humanistů poděbradských. Tento výstižný přehled je doplněn dalšími speciálními studii. Především se tu podrobně osvětlují vztahy Petrarky a Coly di Rienzo ke Karlu IV., k arcibiskupu Arnoštovi, k Janovi ze Středy, a naopak Janovy

sdrůžuje berní rejstříky, berní a úroční knihy, částečné urbáře a ústřední městskou knihu počtů. Téměř souvislá řada údajů početní povahy z let 1450 až 1464 poskytuje ucelenou představu o městském hospodářství právě v době, kdy Louny ztratily dočasnou suverénní autonomii jedné z husitských republik a kdy navíc musely postoupit větší část své pozemkové držby královské komoře. Dva dílčí soubory údajů z let 1469–1472 a 1490–1491 do jisté míry umožňují sledovat dynamické i stabilizační faktory až do konce 15. století. Ze všech těchto i dalších důvodů si rukopis OA Louny sign. I. E. 9 zasloužil edice, a je proto třeba vyslovit uznání nakladatelství Academia, že se tohoto nelehkého úkolu ujalo.

Vzhledem k tomu, že autor souběžně publikoval monografii Hospodaření královského města Loun v druhé polovině 15. století (= Práce z hospodářských dějin 1, Praha 1979, UČSD ČSAV), mohl v úvodu své edice zaměřit pozornost na topografii města a na kodikologický rozbor pramene. Popis Loun v druhé polovině 15. století je tak zdařilý, že doporučuji každému, aby nevynechal tuto fiktivní procházku celým městem. Stejně užitečný a do značné míry i nezbytný je podrobný rozpis původní obsahové skladby rukopisu, v němž pouze postrádám vysvětlení mezery z let 1464 až 1469. Vedle jiných nesnáží metodického rázu se J. Vaniš musel vyrovnat se stereotypností výdajů a příjmů opakujících se v týdenních, pololetních a jiných intervalech. Vydání in extenso by edice neúměrně narostla, a proto autor zvolil metodu tabulek, do nichž seskupil údaje za delší časové období. Aby pak čtenář měl možnost poznat, jak byly zápisy v originále vedeny, přetiskl počty z let 1490–1491 obvyklým způsobem. Tento postup, jehož zde ve větším rozsahu bylo použito vůbec poprvé, se natolik osvědčil, že může být podle mého názoru uplatněn i v jiných podobných případech. Klád jsem si dokonce otázku, zda autor neměl svědomí o tabulek i opakující se položky týdenních účtů. Abych se nenechal zmást povrchním dojmem, zkusmo jsem sestavil jednu tabulku. Neuspěl jsem, neboť vedle pravidelných vydání obsahují týdenní počty značné množství jednorázových a sezónních položek, které nelze začlenit do souhrnných tabulek. Ukázalo se tak, že i v tomto případě si J. Vaniš počínal uvážlivě. Mám-li však vyslovit výhradu, pak zcela opáčnou, že totiž z technických důvodů, jak se dovidám z poznámky na str. 961, nemohl být vytištěn jmenný index. Bylo by žádoucí, aby rejstřík vyšel separátně, neboť jinak je hledání jednotlivých údajů zkouškou trpělivosti.

Závěrem vyslovuji naději, že Vanišova záslužná edice bude pobídkou k postupnému vydávání dalších pramenů městské správy, a to v prvé řadě a nejdříve knihy tržové husitského Tábora z let 1432–1450.

František Šmahel

František Hoffmann, Rukopis práv města Kamenice nad Lipou.
Studie o rukopisech 17, 1978, str. 145–154.

Nový všestranný rozbor dvou kamenických rukopisů uložených dnes v Okresním archivu v Pelhřimově přinesl řadu závažných poznatků, třebaže se jedná o pramen využitý již v minulosti regionální literaturou a některými edicemi. Autor přesvědčivě prokázal, že oba uvedené rukopisy tvořily původně jeden celek. Vedle souhrnné datace vzniku celého rukopisu (konec 90. let 15. nebo počátek 16. století) provedl F. Hoffmann i vročení jednotlivých právních textů (privilegií, městských řádů apod.) a zařadil je do historických osudů města Kamenice nad Lipou. Jasně a výstižně formuloval genezi, určení, regionální i širší význam studovaného rukopisu z hlediska právního stavu měst v 15. století. Zvláště důležitá je identifikace 21 právních článků sdělených do Kamenice z Tábora, patrně někdy kolem roku 1462. Přestože se tyto články týkají jen několika právních úseků, jejich specifické znění lze jistě ve shodě s autorem pokládat za podstatné obohacení nepočetných a torzovitých písemných pramenů k dějinám města Tábora druhé poloviny 15. století.

Rudolf Tecl

vSk (Vladimír Sakař), **Příspěvek k problematice patrocinií mistra Jana Husa**, in: *Ve službách pokoje a spravedlnosti. Sborník prací k sedmdesátinám PhDr. et ThDr. h. c. Miroslava Nováka (red. Milan Salajka).* Praha 1977, Blahoslav, str. 60–67.

V krátké studii se autor zaměřil na postihnutí jednoho z nejvýznamnějších dokladů kultu M. Jana Husa v předbělohorských Čechách. Celkem se mu podařilo získat údaje o existenci šesti Husovi zasvěcených kostelů či svatyní. Zjistil, že nejstarší vrstvu výskytu uvedeného patrociniu lze zachytit již od konce 15. století, nastínil problematiku geografického rozložení těchto kostelů a sociální skladby jejich fondátorů (s výjimkou vysoké šlechty šlo v podstatě o všechny vrstvy tehdejší společnosti). Vedle výskytu patrociniu sledoval autor i velmi příbuzný projev úcty k M. Janu Husovi, totiž jemu zasvěcené oltáře či oltářní obrazy nesoucí přímo jeho podobu. Na základě rozboru písemných zpráv i unikátně dochovaných výtvarných památek (naprostá většina památek byla zničena za protireformace) jmenuje celkem sedm originálních výtvarných zobrazení nebo zpráv o nich (v případě posledního objevu z roku 1966, fragmentu křídla oltáře s obrazem Upálení Jana Husa v kostele sv. Václava v Roudnicích u Ústí nad Labem z doby patrně kolem roku 1470, opomenul autor studii Jaroslava Pešiny, Neznámé vyobrazení mistra Jana Husa, SNM, A – historie 21, 1967, str. 299–303, reprodukce na tab. XXIX). V této souvislosti vyslovuje Sakař pochybnost o některých závěrech V. V. Stecha z roku 1915, protože některé jím uváděné oltáře zasvěcené Husovi se „dílem nepodařilo revidovat, dílem jde o památky jiného období“. Chtěl bych upozornit na skutečnost, že v případě kostela v Kladrubech na Kladrubské Hůrce uvádí Václav Ryneš (Málo využitý pramen vlastivědného poznání. Farářské relace z let 1676–77 a 1700–01. Acta regionalia 1965. str. 108), odlišnou dataci. Závěrem V. Sakař upozorňuje na obecně charakteristické rysy Husova kultu ikonografického i liturgicko-ideologického rázu, s akcentem na období 15. a 16. století.

Rudolf Tecl

Michal Flegl, Florián Gryspek, Matouš Collin a humanistické písemnictví, Křesťanská revue 46, 1979, str. 25–31.

Stat' vychází z autorova soustavnějšího zájmu o osobu Floriána Gryspeka, tentokrát si však všímá mecenášské úlohy katolického šlechtice ve vztahu k českým, latinsky píšícím, humanistům. Mezi nimi stál na prvním místě Matouš Collin z Chotějiny, významný literát a žák Melanchtonův, sympatizující s novoutrakvismem. Jedním z hlavních úkolů článku bylo postihnout Collinův poměr k husitské tradici. Flegl vyšel jednak z vlastních rozborů Collinova díla, jednak se opřel o dříve již publikované názory Rudolfa Urbánka a Josefa Hejnice. Zjišťuje, že Collinův vztah k husitství byl určován především jeho humanistickým postojem. Z tohoto úhlu Collin negativně hodnotil tábořské násilí, naproti tomu oceňoval práce Petra Chelčického. Jeho poměr k husitské tradici nebyl tedy jednoznačný, ovlivňovala jej celková politická a náboženská situace v 16. století i tradiční humanismus (Collin psal latinsky a k literatuře v národních jazycích se stavěl záporně). Ve své snaze o formulaci teologických stanovisek však vědomě navazoval na husitské bohoslaví, jež modifikoval pro soudobé podmínky. Autor práce dochází k závěru, že Matouš Collin náležel k těm vzdělancům, kteří přispěli jak k ujasnění postojů novoutrakvistů, tak k udržení kontinuity s odkazem husitských myslitelů. Fleglův názor má v tomto bodě blíže k úvahám Kamila Krofty než k pohledu zastávanému Josefem Janáčkem. Existující rozdíly v názorech na Collinovo dílo jenom potvrzují, že problematika českého humanismu a jeho vztahu k husitské tradici i k náboženskému myšlení 16. věku zůstává, i přes veškeré dosavadní úsilí, málo prozkoumána.

Petr Čornej

Václav Žáček, Josef Václav Frič, Praha 1979, Melantrich, 391 str., 48 obr. příloh (= Odkazy pokrokových osobností naší minulosti).

Josef Václav Frič je obecně známý především jako vůdce revolučních studentů v pražských svatodušních bouřích roku 1848. Monografie V. Žáčka, která jinak

uplatňuje komplexní pohled na jeho život a veřejné působení, naproti tomu klade hlavní důraz na Fričovu činnost v emigraci a zvláště pak na jeho úlohu v roztržce v českém politickém životě v šedesátých letech 19. století, způsobené rozdílným postojem k polskému lednovému povstání roku 1863. Frič stál tehdy na nekompromisné revoluční, polonofilské stanovisku proti konzervativnějším názorům F. Pa-lackého a F. L. Riegra.

Na tomto místě nás ale nejvíce zaujme fakt, že Žáčkova kniha je zároveň dokladem významu a životnosti husitských tradic v českém pokrokovém myšlení 19. století. S husitskými reminiscencemi se totiž setkáváme ve všech etapách Fričova bouřlivého života jak v jeho projevech politických, tak i v literární tvorbě. Již v dubnu 1848 na manifestačním shromáždění slovanských deputací ve Vídni prohlásil jménem všech Čechů, že „duch dávných táborů v nás ještě nevyhasl, že husitská krev nám v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“.

Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“. Podobně také při Štůrově výpravě na Slovensko v žilách i srdcích dosud kluje“.

„až k činu probudí vás nový den,
až lva i s kalichem vy pozdravíte.“

Manifestačně se k husitskému dědictví přihlásil i v polemice s oficiálními představiteli české politiky v otázce postojů k polskému povstání, kdy programový článek Našim vůdcům podepsal šifrou „Jeden ze starých bojovníků božích“. Na husitské revoluční tradice českého národa se odvolával i v rozhovoru s Garibaldim a polskému generálu L. Mierosławskému pomáhal při psaní jeho studie o husitském válečnictví, která vyšla roku 1865 v časopise polských demokratů Głos Wolny; ve stejné době také Frič vydal svou báseň Mikuláš z Husince. Roku 1867 se Frič podílel na přípravě umělecko-vědeckého almanachu La Bohême historique, pittoresque et littéraire, jehož význam spočíval v informování zvláště francouzské veřejnosti o tradicích i současných snahách českého národa. Husitská tematika zde byla zastoupena prací L. Légera o pramenech k osobnosti Jana Žižky, L. Mierosławstoupěna prací J. Amborského o Petru Chelčickém. V. Žáček upozorňuje zvláště na význam statí L. Mierosławského, pro kterou mu Frič obstarával prameny a která chápala husitství nejen jako revoluci náboženskou, ale i sociální. Naposledy se pak husitské reminiscence ve Fričově veřejné činnosti projevují v řeči k uctění památky M. Jana Husa při české pouti do Kostnice roku 1868.

Studium Žáčkovy knihy tedy jednak potvrzuje význam husitských tradic v českém národním hnutí 19. století, na druhé straně však i ukazuje na bílá místa v jejich poznání, která bude nutno zpracovat. Je to v první řadě místo husitských tradic v revolučním roce 1848 a dále otázka jejich dalšího působení v rámci jednotlivých proudů rodící se samostatné české politiky.

Jiří Rak

Zora Dvořáková, Josef Václav Mysldek. Umělec a člověk uprostřed své doby, Praha 1979, Melantrich, 398 str., 56 obr. příloh (= Odkazy pokrokových osobností naší minulosti).

Autorčiným záměrem nebyla specializovaná práce z dějin umění, nýbrž „pokus o kulturně historickou syntézu“ (str. 8), snaha o pochopení Mysldekovy tvorby a jeho lidského profilu v době, kdy žil a působil. Historik může mít dílí námitky

k problematickým formulacím o „jednotném národě“ (str. 15), k historickým okolnostem návrhu českého vyrovnání 1871 (str. 40) a k několika dalším dílčím nepřesnostem, ale rád uzná, že jen málo prací z posledních let dokázalo tak výstižně a citlivě vyjádřit složitou atmosféru českého kulturně politického života v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. V širším politickém kontextu k tomu patří vyvážené stanovisko k dlouholetému střetávání mezi staročeským a mladočeským křídlem české buržoazní politiky, v němž dost často nemůžeme dávat za pravdu mladočechům. Přitom kniha neskrývá nic z problematiky narůstajícího Myslbekova konzervatismu a jeho postavení oficiálního umělce na pozadí sociálního a kulturního vzestupu české společnosti v habsburské monarchii. Nechybějí ani výborné postřehy obecně lidské, např. přísně otcovský vztah k vlastním dětem i k žákům, umělcovo vnitřní napětí a vnější výbušnost, netrpělivost nad časovou ztrátou v komisích, poradách a funkcích. Josef Václav Myslbek (1848–1922) se dočkal mnoha uznání za starého Rakouska i v Československé republice, přežil kritiku i odmítání nastupující generace a ještě za svého života byl uznáván jako zakladatel moderního českého sochařství.

Husitské náměty byly neodmyslitelnou součástí rozsáhlého Myslbekova tvůrčího díla od sošky Umírajícího Žižky, kterou vytvořil jako dvacetiletý posluchač Akademie výtvarných umění, až po nedokončené plastiky Husa a Komenského, určené pro novostavbu filozofické fakulty v Praze a opuštěné v sochařské dílně při Myslbekově úmrtí 2. června 1922. Trvalé místo ve výtvarném znázornění husitských tradic si Myslbek ještě v mládí získal svými pomníky Jana Žižky z Trocnova, které průkopnickým způsobem vyrůstaly z ovzduší demokratického národního hnutí šedesátých a počátku sedmdesátých let 19. století; Žižka v tomto pojetí nebyl postavou z dávné minulosti, ale symbolem národního vzestupu, velké životní energie a houževnatosti. Po návrhu pomníku Jana Žižky pro Přibyslav z roku 1870 byl takovým velkým Myslbekovým dílem Žižkův pomník pro Tábor, slavnostně odhalený v srpnu 1877, a především dodnes stojící čáslavský pomník Jana Žižky, odhalený o tři roky později, v srpnu 1880. V obou případech umožňuje dochovaná korespondence autorce názorně přiblížit Myslbekovo tvůrčí úsilí, postupnou proměnu jeho představ i složité vyjednávání se zadavateli, způsobené z umělcovy strany nedoceněním časové i finanční náročností převzatého úkolu. Z pozdějšího období Myslbekova života má k husitským tradicím úzký vztah politicky ožehavá záležitost postavení Husova pomníku v Praze, kde však Myslbek již nevystupoval jako tvůrce, ale jako posuzovatel a účastník mnoha jednání.

Otázka tábořského pomníku Jana Žižky z Trocnova si zasluhuje poněkud podrobnější komentář. Z. Dvořáková věnuje tomuto dílu hutnou čtyřstránkovou kapitolku („Socha Žižky pro Tábor“, str. 58–61), opírající se převážně o uveřejněnou korespondenci mezi Občanskou besedou v Táboře, J. V. Myslbekem a Uměleckou besedou v Praze. Objasňuje zrod dvou modelů Žižkovy sochy z let 1874 a 1875, popisuje velké potíže s finančním zajištěním a konečným odlitím sochy (přes varování Myslbeka i pražské Umělecké besedy), konstatuje zřícení a zánik sochy deset měsíců po odhalení pomníku; přitom výslovně pozitivně hodnotí přínos Myslbekovy práce na tábořském Žižkově pro řešení otázek české monumentální sochařské tvorby. Formulace Z. Dvořákové o zničení a zkáze Žižkovy sochy pro Tábor je však ve své jednoznačnosti fakticky nesprávná. Ani slovem se autorka nezmiňuje o tom, že se podstatná část Žižkovy sochy (od pasu nahoru) dodnes zachovala a tvoří po celá desetiletí významný exponát ve stálých expozicích tábořského muzea. Spolu s tímto reprezentativním tozrem mohou návštěvníci expozice Husité v Muzeu husitského revolučního hnutí zhlédnout také oba původní Myslbekovy modely z let 1874 a 1875. Připomínají-li se v knize další osudy jiných plastik J. V. Myslbeka, nemělo tomu být jinak ani v případě tábořské sochy Jana Žižky, již autorka přisuzuje značný význam v Myslbekově tvůrčím vývoji.

Jiří Kořalka

Olga Settari, Zdeněk Nejedlý a pokrokové husitské tradice v hudbě, in: Tvůrčí odkaz Zdeňka Nejedlého. Brno 1979, Univerzita J. E. Purkyně, str. 41–53.

Příležitostně sborníky bereme obyčejně do ruky s nedůvěrou. Bývají obvykle jakousi směsicí kompilačních článků, často šitých „horkou jehlou“. Také publikace Tvůrčí odkaz Zdeňka Nejedlého, shrnující příspěvky z konference, kterou uspořádala brněnská filozofická fakulta 9. března 1978, takové stati obsahuje. Rozhodně však mezi ně nepatří recenzovaná studie, jež je příjemným překvapením pro husitology i znalce díla Zdeňka Nejedlého. Překvapením o to větším, že brněnská badatelka i znalce díla Zdeňka Nejedlého Ústavu pro českou a světovou literaturu CSAV (Josef binetu Zdeňka Nejedlého) nemohla znát ještě práce, které ke stejné problematice připravili zaměstnanci Kabinetu Zdeňka Nejedlého Ústavu pro českou a světovou literaturu CSAV (Josef Hanzal, Blanka Svadbová a autor této recenze). Ty totiž vyšly až po brněnském kolokviu. Jestliže jejich postřehy v mnohém směru souzněly z názory Olgy Settari, potom je to jenom dalším dokladem užitečnosti studií podložených konkrétním výzkumem.

V první části práce se Settari zabývá Nejedlého pojetím husitství, jak je obsaženo v Dějinách husitského zpěvu a v pojednání Spor o smysl českých dějin. Správně konstatuje, že Nejedlý v té době sice ještě neznal myšlenky zakladatelů vědeckého socialismu, svým vědeckým přístupem se však spontánně blížil materialistické dialektice. Badatelka zdůrazňuje vliv Palackého Dějin na mladého Nejedlého, soudím však, že jí neprávem zůstala stranou výrazná osobnost Jaroslava Golla. Jistě ob-
stojí i její postřeh, že Nejedlý „nebyl nikdy typem tzv. absolutního hudebního věd-
ce“, ale mnohem více kulturním historikem. V některých místech této pasáže však
Nejedlého kulturně historický přístup poněkud přeceňuje. Je přece známo, že po-
žadavek na zachycení života minulosti v jeho totalitě prosazovali již Nejedlý
učitelé Goll a Zibrť. Sympaticky působí snaha nevykládat Nejedlého dílo z let
1904–1914 násilně a ahistoricky. Olga Settari dobře ví, že Nejedlý pojímal husitství
jako „pokrokové národní hnutí“, že jej upoutala „energie vůle i mravnost konání“
v největší epoše českých dějin. A to je nutné u hudební historičky vysoko ocenit.

V druhém oddílu své práce Settari analyzuje Nejedlého přepisy husitských písní, jeho transkripční metodu. Zdůrazňuje, že materiál, který Nejedlý sebral a interpretoval, odpovídal znalostem a ediční technice doby, kdy Dějiny husitského zpěvu byly vydány. Dnes by si transkripce i interpretace vyžádaly v některých aspektech zcela jiné řešení. Jinak než Nejedlý postupoval ve čtyřicátých letech Vladimír Helfert. Tento vynikající odborník pomýšlel na monumentální edici, která by byla kritickým vydáním památek českého jednohlasého zpěvu od nejstarších dob až do roku 1750. Velkoryse pojatý plán měl zahrnout i edici Jistebnického kancionálu. V Helfertově Vyšel totiž z předpokladu, že se v husitských písních již projevoval vliv francouzské ských písní ke zcela jinému řešení metrytmické stránky nářevů než Nejedlý. P-
znamných písní, jako jsou Ktož jsú boží bojovníci, Jezu Kriste, ščedry kněže, P-
vstaň veliké město Pražské, Dietky v hromadu se senděme. Settari se nevyjadřuje, zda je lepší transkripce Nejedlého nebo Helfertova, konstatuje jen, že řešení je do jisté míry ovlivňováno subjektivním přístupem každého badatele ke zkoumanému písňovému materiálu. Upozorňuji zde na tento problém proto, že tyto otázky větší potřebné znovu z muzikologického hlediska analyzovat husitské písně a upřesnit tak některé Nejedlého závěry.

Petr Čornej

Zborník Pamätníka-Múzea Slovenského národného povstania 1, 1976. Zborník Múzea Slovenského národného povstania 2, 1977; 3, 1978; 4, 1979. Predseda redakčnej rady Štefan Pažur. Zostavovateľka a výkonná redaktorka Mária Chmelárová. Martin, vydavateľstvo

Osveta, pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici. 337; 272; 174; 184 str. Od roku 1976 vychádza každoročne vedecký zborník pripravený v bansko-bystrickom Múzeu Slovenského národného povstania. I keď sa počet stránok za čtyri roky poněkud zmenšil, získal si zborník pevné miesto jako základní odborný orgán k dějinám národně osvobozenického boje na Slovensku za druhé světové války, přispívající významně k poznání novodobých dějin Československa v širších mezinárodních souvislostech. Velkou předností většiny studií, článků a ostatních materiálů zborníku je jejich konkrétnost, zejména při zpracování dějin partyzánského hnutí se zaměřením na jednotlivé oddíly, menší územní celky a užší časové úseky. Tímto způsobem se podařilo rekonstruovat bojovou a organizátorskou činnost partyzánského hnutí na západním Slovensku (Vladimír Kozic), partyzánských jednotek Rodina a Za vlast (Mikuláš Krcho), partyzánské brigády M. R. Štefánika (Dušan Halaj) a brigády Jánošík (Ladislav Takáč); od těchto čtyř autorů uveřejnil zborník celkem osm studií. Některé z nich se přímo dotýkají husitských tradic v partyzánském hnutí. Strážovské vrchy na západním Slovensku byly hlavním působištěm Svazku československých partyzánských oddílů Jan Žižka, který vznikl rozkazem z 12. 11. 1944 rozšířením dřívější brigády Jan Žižka (velitel Teodor Pola); koncem listopadu 1944 měl svazek devět oddílů a 1594 příslušníků (3, str. 22). V příspěvku Vladimíra Kozice se popisují bojové akce svazku, spolupráce s obyvatelstvem i s jinými partyzánskými jednotkami, pomoc ze Sovětského svazu aj.; úspěšnost akcí Žižkova svazku prokazují také údaje německých úředních hlášení. Pozornost je věnována mj. ideově politické práci partyzánského svazku Jana Žižky (4, str. 40). V obou článcích Mikuláše Krcha jsou údaje o spojení a spolupráci oddílů Rodina a Za vlast (původně Za rodinu) s 1. československou partyzánskou brigádou Jana Žižky z Trocnova (Ušiak-Murzin).

Závažné studie a články přináší bansko-bystrický zborník k utváření strategické linie pro národně osvobozenický boj v moskevském vedení KSČ i v ilegálním ústředním výboru KSS (Běla Kozicová), k účasti mládeže v národně osvobozenickém boji (Július Bartl), k protifašistické činnosti bulharských studentů na Slovensku (Valerián Bystrický), k řadě politických a vojenských problémů Slovenského národního povstání, stejně jako k obecnější problematice česko-slovenských vztahů, Karpatsko-dukelské operace, Košického vládního programu a úlohy Sovětské armády ve vztahu k československé národní a demokratické revoluci. Životopisné portréty byly uveřejněny o Janu Švermovi a Ladislavu Novomeském. Současně se zborník snaží pravidelně informovat o specifických muzejních problémech, i když obsáhlý oddíl Muzeologie najdeme jen v prvním svazku. Anotovaná bibliografie Heleny Pažurové o literatuře ke Slovenskému národnímu povstání a protifašistickému boji na Slovensku v prvních dvou svazcích, tříděná do čtrnácti základních skupin a mnoha podskupin, zahrnuje v průběhu dvou let 1972–1973 celkem 15 bibliografických údajů o různých partyzánských jednotkách spojených se Žižkovým jménem; Velice užitečná je recenzní činnost zborníku; je škoda, že se recenzní rubrika ze čtvrtého svazku vytratila. Dobré technické vybavení zborníku ještě zpestřuje barevná obálka, která se obměňuje a představuje pokaždé jiný památník partyzánských bojů. Nezasloužili by si čtenáři bližší údaje o každém památníku?

Květa Kořalková

HUSITSKÉ BĀDĀNĪ

Jan Podlešák, *Hájkovy prameny k dějinám husitství*. Jihočeský sborník historický 48, 1979, str. 224–240.

Existují témata, jichž se pero badatele dlouhý čas nedotkne. Kronika česká Václava Hájka z Libočan náleží mezi ně. Soudy o její hodnotě byly tak jednoznačné, že nikdo neměl chuť pouštět se do analýzy díla, poznamenaného od dob Dobnerových určitým ódiem. A tak práce J. V. Šimáka zůstávaly donedávna posledními většími seriózními pokusy vyrovnat se s Hájkem. Jak již to bývá, zájem o zapomenutou problematiku přichází náhle a projevuje se obvykle ve vzdušném, jež mívá blízko k módě. V případě současného zvýšeného zájmu o Hájka však o módě mluvit nemůžeme. Práce, které v posledních šesti letech zkoumaly Kroniku českou, vznikly nezávisle na sobě a jsou nepochybně výrazem povědomí našich humanitních věd dát Hájkovi to místo, které mu v historii skutečně patří. Toto konstatování platí o nepublikované disertaci Renaty Ferklové-Jakešové, o výboru z Kroniky české, který chystá péči Jaroslava Kolára nakladatelství Odeon a jež je doprovázen obsáhlou editorovou studií, a konečně i o statích Jana Podlešáka. Jestliže se Ferklová a Kolár zaměřili na literární hodnotu Hájkovy díla (mají však i cenné postřehy historické), potom Podlešák v dosud uveřejněných článcích sleduje úroveň Kroniky české z hlediska historického. Po studii Husitská kronika Vavřince z Březové jako pramen ke Kronice české Václava Hájka z Libočan (srov. recenzi R. Tecla, HT 2, 1979, str. 165–166) zveřejnil Podlešák druhou část své práce a dvě další kapitoly ještě slibuje.

Cílem recenzované stati je postihnout Hájkův poměr ke Starým letopisům českým, k Historii české Eneáše Silvia Piccolominiho, ke spisům Petra z Mladoňovic o kostnickém koncilu a také Hájkovu práci s listy a listinami. Nejzávažnějším úkolem bylo ovšem určit Hájkův vztah ke Starým letopisům, neboť je známo, že se jeho vyprávění, počínajíc lednem 1422, opírá právě o ně. Podlešák dospěl k závěru, že Hájek zacházel se Starými letopisy obdobně jako s Husitskou kronikou Vavřince z Březové. Katolické, protihusitské pojetí, živelná fantazie a kombinační schopnost ovlivňovaly kronikářův přístup k faktům obsaženým ve Starých letopisech do té míry, že na určitých místech došlo k hrubému zkreslení původních údajů. Někde však Hájek zachoval pozoruhodně podrobnosti.

K Podlešákovu rozboru mám několik poznámek. Podlešák pracoval pouze s Palackého edicí SLČ a s vydáním textů R (Vratislavský) a G (Křižovnícký). Nepoužil edice jiných rukopisů (kupř. A, jež vyšel díky F. M. Pelclovi a Josefu Dobrovskému v roce 1784, další dva texty vydal s četnými chybami v roce 1819 J. N. Zimmermann), nehledě již vůbec na rukopisy dosud nevydané. Pokud ovšem nebudeme schopni srovnat všechny existující rukopisy SLČ s Hájkem, nepřesáhnou naše závěry hranice hypotézy. Některé pozdní texty, které byly napsány po roce 1520 (tedy již v době blízké vzniku Hájkovy kroniky české), Palacký neznal, ale právě ty by měly být zkoumány v první řadě. Podlešák, zdá se, přistupuje k SLČ jako k hodnověrným pramenům. Zde by bylo třeba více opatrnosti, protože SLČ nejsou vždy a ve všem spolehlivé (většina textů byla psána až po roce 1500) a v určitých pasážích lze dobře sledovat přerůstání původně stručného údaje v epické vyprávění, tedy vznik tradice.

V případě vztahu díla Silviova a Kroniky české shledává Podlešák, že se Hájek poměrně věrně drží knihy italského humanisty, neboť byla stejně protihusitská jako jeho práce. Historické spisy Petra z Mladoňovic Hájek přímo neznal a listy i listiny týkající se husitství opsal z Vavřince a SLČ. Podlešák však ukazuje, že Hájek znal dobře překlad listu Poggia Braccioliniho Lionardovi Brunimu o Jeronýmově smrti. Autor stati má jistě pravdu i v tom, že Hájek mohl někde užít i hodnověrné ústní tradice nebo písemných pramenů dnes neznámých.

Při čtení některých odstavců Podlešákovy studie jsem měl dojem, že autor ne dost dobře využívá novějších poznatků historické vědy. Jinak by kupř. mohl jen těžko tvrdit, že se Žižka po vítězství u Malešova obrátil na Klatovsko. Dnes se má za to, že operace na Klatovsku probíhala již před malešovskou bitvou (srov. Pekaře,

Šmahela a další). Také v otázce počátků přijímání z kalicha vede nová literatura stále diskusi.

Závěrem lze říci, že Podlešák ve své studii jistě dobře vystihl hlavní rysy Hájkova přístupu k pramenům doby husitské, téma samo však není z výše uvedených důvodů vyčerpáno a ponechává prostor pro další bádání.

Petr Čornej

Husitika v Cerroniho sbírce

Mohlo by se soudit, že Cerroniho sbírka, která patří k nejcennějším rukopisným celkům Státního oblastního archivu v Brně a o níž v roce 1828 napsal prelát Napp, že je „takřka repertorium magnum a bibliotheca maxima pro žijící i budoucí dějepisce Moravy“, je pramenem jen pro moravské dějiny. Třebaže ve sbírce moravika převažují, je v ní však i řada rukopisů, které se vztahují k dějinám Čech. Sběrka nebyla neznámá, avšak celé její bohatství otevřel badatelské veřejnosti teprve podrobný inventář pracovníka Státního oblastního archivu v Brně Mojžíře Švábenského, **Cerroniho sbírka, 13. stol. – 1845** (Brno 1973, Inventáře a katalogy fondů Státního oblastního archivu v Brně č. 26, 3. sv., rozmnoženo).

Původce sbírky Jan Petr Cerroni (1753–1826), sekretář moravského gubernia, zasvětil život pilné a vytrvalé spisovatelské a sběratelské práci, jejímž výsledkem byla vedle knihovny a sbírky mědirytin a map sbírka rukopisů a rukopisných konvolutů nejrozličnější proveniencí, vztahujících se k politickým, církevním, právním a kulturním dějinám Moravy i Čech. V roce 1828, kdy již nebyla úplná, měla sbírka 548 svazků, z toho 135 svazků byly vlastní rukopisy Cerroniho, jednak opisy, které si pořizoval od doby vídeňských studií pro vlastní potřeby a které daly základ jeho sbírce rukopisů, jednak jeho vlastní spisy, připravené k vydání.

Moravským zemským stavům se podařilo získat Cerroniho sbírku roku 1845, kdy byla svěřena péči archiváře Antonína Bočka. Po prvních pokusech o zpřístupnění sbírky badatelům, k nimž přistoupil v polovině 19. století Beda Dudík a na počátku 20. století Berthold Bretholz, je inventář Mojžíře Švábenského prvním vědeckým popisem obsáhlé a vzácné, pro zpracování však velmi obtížné rukopisné sbírky. Švábenský přistoupil k práci s velkou odbornou erudicí a promyšleným metodickým postupem, respektujícím všechny zvláštnosti sbírky. Pro historiky jsou cenné provenienční poznámky u jednotlivých dokumentů a hojné odkazy k edicím. Protože inventář vychází z Czikannova soupisu z roku 1828, jehož čísla jsou signaturami rukopisů, jsou v něm zaznamenány (s poznámkou o jejich nynějším uložení) i rukopisy, které dnes ve sbírce chybějí, takže inventář je úplným obrazem sbírky, jak vypadala v době, kdy o její získání počali usilovat moravští stavové. Vlastnímu popisu rukopisů předdeslal Švábenský úvod, v němž podrobně pojednal o původu sbírky a jejich osudech a o principech, jimiž se řídil při inventarizaci. Celý třetí svazek inventáře zabírají rejstříky: rejstřík incipitů (českých, latinských a německých), soupis vazeb, jazykový a chronologický rejstřík, soupis datovaných textů (do roku 1500), seznam citované literatury a spojený rejstřík jmenný, místní a věcný.

Pro badatele zabývající se českým reformačním hnutím jsou v Cerroniho sbírce nejzajímavější kodexy obsahující protihusitské traktáty. Pocházejí z kartuziánského kláštera v Dolanech u Olomouce, kam v roce 1389 přesídlili kartuziáni ze svého původního kláštera v Držku u Litomyšle, založeného o deset let dříve litomyšlským biskupem Albertem ze Šternberka. Klášter v Dolanech, jehož převor Štěpán byl přední odpůrce Husův a Vikleřův, nazývaný *Malleus hussitarum*, byl v roce 1425 husity přepaden a později zbořen. Kartuziáni se zachránili útekem do Olomouce, kde si od roku 1443 vybudovali nový klášter, který existoval až do josefínských sekularizací. Rukopisy dolanské proveniencí (II, č. 133, 209, 234, 303, 358, 361, 263, 364, 365, 387) pocházejí z prvních desetiletí 15. století a obsahují polemické spisy zmíněného převora Štěpána z Dolan (*Antihuss, Dialogus volatilis, Epistola ad Hussitas, Liber epistolaris ad Hussitas, Medulla tritici*), traktáty a kázání Stanislava ze Znojma (*Tractatus contra articulos Wycleff, Tractatus contra 45 articulos Joannis Wycleff, Tractatus de sancta Trinitate, Tractatus de corpore Christi, Tractatus Quia sancta mater ecclesia, Tractatus sive expositio super Pater noster* a jiné), Štěpána z Pálče (*Tres tractaculi contra Hussitas* aj.), kvěstie Jana Vavřincova z Račic, dále

traktáty Maříka Rvačky z Prahy proti Jakoubkovi (*Tractatus contra Wycliffistas et Hussitas communicantes sub utraque specie*) a Pavla z Prahy (*Tractatus contra hussitas praesertim contra magistrum Simonem de Tyssnow, Tractatus contra errores Hussitarum*). Z dalších autorů velkého protihusitského dialogu uvedeme ještě alespoň traktáty Ondřeje z Brodu (*De sumptione venerabilis sacramenti sub utraque specie*) a pařížského mistra Jakuba de Noviamo (*Disputatio cum hussitis*). V kartuziánských kodexech jsou dále četné dokumenty vztahující se k odsouzení Vikleřových spisů, k Husově procesu a odsouzení a k jeho ohlasu v Čechách; a dekrety basilejského koncilu. Z vlastních Husových spisů je v rukopisu II, č. 133 (fol. 14b–16b) v notářském instrumentu Michala, syna Jiljího z Potvorovic, z 3. března 1412 přepsán Husův spis *De tribus dubiis*, a v kodexu I, č. 303 (f. 293–294) Husův traktát *De corpore Christi*.

Další tři rukopisy s husitskou tematikou nepocházejí již z dolanského kartuziánského kláštera. První z nich (II, č. 151), jehož provenienci Švábenský nezmiňuje, je rovněž z počátku 15. století. Obsahem jeho druhé části jsou Husova kázání (*De adventu domini Jesu Christi, De synodo, Ad clerum, Sermo synodalis, De laude boni sacerdotis, De pentecosten, De matrimonio, De exequiis mortuorum*), dále pak kázání Matyáše Steinhusa ze Zbraslavi, Stanislava ze Znojma a Jakoubka ze Stříbra – vedle kázání některých církevních otců. V závěru pak obsahuje rukopis *Allegationes contra processum magistri Joannis Hus*. Druhý kodex (II, č. 263), rovněž nezjištěné proveniencí, má ve svém velmi různorodém obsahu také drobná husitika. Poslední z těchto tří kodexů (II, č. 386) pochází z knihovny Gianniniho. Obsahuje opisy některých protihusitských traktátů, které si dal pořádit svým kopistou v 18. století francouzský premonstrát Arsenius Fasseau. Z dalších husitik obsažených v kodexech Cerroniho sbírky nelze opomenout tzv. starší *Manuálík Václava Korandy mladšího z Nové Plzně* v rukopisu II, č. 5, ani některá drobná husitika v rukopise II, č. 251.

Třebaže husitika v Cerroniho sbírce byla z velké části publikována a nejsou tudíž neznámá, pokládali jsme za potřebné na ně znovu upozornit v souvislosti s vydáním pečlivého inventáře Mojžíře Švábenského, a to nejen pro ně sama, ale i jako doklad mimořádného a jistě nikoliv náhodného zájmu osvícenského moravského sběratele o tento úsek českých dějin.

Pavel Křivský

Josef Dobrovský, **Dějiny českých pikartů a adamitů**. Přeložil, vysvětlivky, ediční poznámku a doslov napsal Rudolf Havel. Praha 1979, Odeon, 113 str.

Výstižná vydavatelova charakteristika vyjádřená v doslovu, že Dobrovský „je v naší vlasti všeobecně znám, i zase docela neznám“, platí v plné míře i o jeho pracích věnovaných husitství. Jejich základní význam pro počínající vysoké kladné ocenění tohoto období je sice všeobecně uznáván, ale jejich konkrétní znalost je minimální. Především z tohoto důvodu je nutno přivítat české vydání drobnějšího stati *Geschichte der böhmischen Pikarden und Adamiten*, která původně vyšla v Pojednáních Královské české společnosti nauk roku 1788, i když podle vydavatelova názoru vysloveného v ediční poznámce vznikla zřejmě již v roce 1783. Jejím hlavním cílem bylo prokázat, že české pikartství nesouvisí, jak mylně uvádí Česká kronika Eneáše Silvia, s Pikardií a že proslulí a populární adamité byli jen nepočetnou skupinou v rámci radikálního lidového kacířství a nemají žádnou souvislost s pozdější jednotou bratrskou. Nejsou zde tedy obsaženy nejvýznamnější názory Josefa Dobrovského na husitství jako v příslušných partiích jeho *Dějin české řeči a literatury*, kde je označil za počátek nové historické epochy. Přesto je nové vydání této studie pozoruhodné z několika důvodů.

Jedná se totiž, jak podotýká vydavatelův doslov, o klasickou ukázkou žánru Dobrovskému nejvlastnějšího, drobné analytické studie obrážející v miniatuře „celek jeho myšlenkového profilu a badatelského úsilí“. Na reprezentativním příkladu Josefa Dobrovského je pak možno v nejmarkantnější podobě poznat i základní rysy historického myšlení českého osvícenství vůbec. Již z hlavního cíle práce je patrné množství omylů a nepřesností, které muselo počínající kritické dějepisectví překo-

nat. Příznačný je zde i racionalistický důraz na ověřené prameny – hlavní autoritou pro tuto práci byla Dobrovskému kronika Vavřince z Březové, kterou měl k dispozici v několika rukopisech a pracoval s ní, jak sám uvádí, „s použitím i jiných dobrých pramenů“. Dobře poznatelný je v tomto díle jeden z hlavních znaků osvícenské ideologie – tolerance a nechuť až odpor k projevům náboženského fanatismu (v případě historické vědy i za cenu nepochopení studované epochy). Snad nejcharakterističtější jsou v této souvislosti Dobrovského slova, kterými doprovází líčení popravy kněze Martina Húsky: „Já však mohu jen litovat neblahých následků slepého fanatismu, který je mi téměř nepochopitelný, a to jak ze strany nešťastných blouznivců . . ., ačkoliv by je byla záchrana jejich života nestála nic víc než slova „odvolávám svůj blud“, i s příznačným závěrem: „Tak slepá je přehnaná náboženská horlivost!“

Dalším výrazným rysem osvícenské vědy byla její společenská aktuálnost a angažovanost, která se projevuje i v této zdánlivě ryze odbornické studii. Po vydání tolerančního patentu se totiž v Čechách vynořila celá řada lidových sekt, jejichž příslušníci se odmítali přihlásit k některé z povolených církví. Tím byl samozřejmě značně oživen zájem o náboženské záležitosti vůbec a o dějiny lidových kacířství zvláště; z této atmosféry vyrůstá i Dobrovského stať, dokazující ve své poslední kapitole, že sekta, která se objevila na rychmburském panství, není pozůstatkem středověkého českého pikartství.

Vydání českého překladu Dobrovského studie je doplněno doslovem Rudolfa Havla, podávajícím ve šťastné a výstižné zkratce nástin Dobrovského života a díla v kontextu osvícenské vědy a společenské situace v Čechách druhé poloviny 18. století. Při jejím přečtení se jasně ukazuje potřeba dalšího zkoumání radikálních složek husitské ideologie i potřeba podrobného studia myšlenkového přelomu v historických soudech, které osvícenství provedlo a připravilo tím půdu pro novou syntézu českých dějin podanou v následujícím období národního obrození – markantním projevem tohoto procesu je právě vývoj názorů na husitství. V tomto smyslu působí nové vydání Dobrovského díla i po takřka dvou stoletích jako výzva.

Jiří Rak

Pocta Františku Palackému. Václavka Olomouc 1976. Redigovali Jaromír Dvořák, František Valouch, Miloslav Pospíchal. Univerzita Palackého Olomouc 1979, 320 s.

S třiletým zpožděním vyšel nyní sborník příspěvků z vědecké konference, kterou roku 1976 uspořádala olomoucká univerzita u příležitosti stého výročí úmrtí Františka Palackého. I když v něm není bohužel zařazena speciální studie, která by přinášela rozbor Palackého pojetí husitství, přece vzhledem ke klíčovému postavení, které husitská epocha zaujímá v jeho koncepci českých dějin a národní filozofii, nalezneme i zde řadu podnětů pro další studium významu husitských tradic v našich dějinách.

Z prací věnovaných přímo Palackého dílu se jeho chápáním husitství zabývá nejpodrobněji studie Jiřího Skaličky, **Palackého pojetí národnosti v dějinách české slovesnosti** (str. 131–134). Jedná se především o rozbor rané Palackého práce, sepsané roku 1822 na žádost J. Kopítara, která vyšla až roku 1874 pod názvem *An- und Aussichten der böhmischen Sprache und Literatur vor 50 Jahren*. Husitství je zde oceňováno především z hlediska svého významu pro zachování národa, zatímco aspekt náboženský ustupuje do pozadí („ . . . nikdy nepřemožený Žižka ozbrojil své válečníky nejen na ochranu nové církve, nýbrž také hlavně československého národa, jak o tom svědčí jím sepsaný řád válečný“). Petr Čornej, **Palacký a Tomek v letech 1848–1852** (str. 171–175) se zaměřil na rozpad českého politického tábora v porevolučním období a líčí v této souvislosti reakci konzervativního provládání křídla české historiografie, reprezentovaného Tomkem a Jirečkem, na třetí díl Palackého *Dějin*, který právě tehdy vyšel. Charakteristický a i pro chápání vývoje Palackého vztahu k husitství důležitý je Jirečkův názor vyjádřený v dopisu Tomkovi: „Nestrannost jeho z časů před 1848 jest ta tam. Zřejmě se již staví na stranu husitů a revolučního principu od nich zastávaného.“

Vlivem díla F. Palackého na další vývoj české historiografie se zabývala Blanka Svadbová, **František Palacký a druhá generace Gollových školy** (str. 176–181), na příkladu prací Zdeňka Nejedlého a Ladislava Hofmana. Doložila přesvědčivě, jak Nejedlý stojící v době svých prvních prací s husitskou tematikou pod převládajícím vlivem Gollovým se později, především v *Dějínách husitského zpěvu*, od Gollových požadavků na historickou vědu vzdálil a zvláště v posledním svazku, objasňujícím smysl husitství, pod vlivem obrozenských tradic a novoromantismu tvořivě navázal na Palackého odkaz. Rozdíl mezi ním a Palackým vidí autorka jednak v odlišných metodologických východiscích (Nejedlého studium teologických traktátů), a jednak v Nejedlého důrazu na dějinnou úlohu lidových vrstev. Také Hofman byl nejprve plně v zajetí Gollova vlivu. „Je nutno odložit onu liberalistickou nechuť k traktátové literatuře, kterou jsme zdědili po Palackém“, napsal ve své disertační práci Čechové a konciliium basilejské. V dalším svém díle se pak i on přiblížil k filozofickému chápání historického procesu, a tak vlastně, i když z jiných ideových východisek, také navázal na Palackého dějinný odkaz. Vzhledem k tomu, že jej zaujalo jiné historické období, nelze bohužel tento vývoj jeho názorů sledovat na změnách jeho chápání husitské revoluce.

Určující Palackého vliv na českou kulturu 19. století dokazují dva příspěvky zabývající se podobným tématem (Vladimír Hudec, **Palacký a Smetana**, str. 163–166 a Jaroslav Jiránek, **Smetanův národní program**, str. 203–208). Oba shodně konstatují výrazný vliv, který měla Palackého historická koncepce na Smetanovu tvorbu. Ústřední postavení husitství v tomto systému vyjadřují zvláště symfonické básně *Tábor a Blaník* z cyklu *Má vlast* a pak slavné proroctví z opery *Libuše*. Citace husitského chorálu v těchto dílech není jen zahleděním do minulosti, ale i naznačením směru, kterým se musí národ ubírat, aby se *Libušina věštba* vyplnila. Oba také poukazují na to, že Smetanův přístup vytvořil normu pro traktování husitských témat v hudbě, což se později projevilo v negativním přijetí Dvořákovy Husitské přehledy. J. Jiránek navíc srovnává Smetanovo umělecké ztvárnění husitské tematiky se současnými zpracováváním literárními – podle jeho názoru se Smetanovi vyrovnali až Svatopluk Čech, Jan Neruda a Alois Jirásek.

Husitské tematiky se dotýkají i některé studie, které jinak s hlavním tematickým zaměřením sborníku nesouvisí. Miloslav Krbec v příspěvku **Josef Dobrovský a Olomouc** (str. 209–215) se zaměřil hlavně na Dobrovského činnost jako vicerektora generálního semináře v Hradisku u Olomouce. Mimo jiné přináší i zajímavý údaj z Dobrovského korespondence s rajhradským převorem Habrichem o tom, že se zde zabýval myšlenkou vydání kroniky Mikuláše Biskupce z Pelhřimova.

Dokladem životnosti husitských tradic je stať Václava Königsmarka, **Tylova historická dramata v dramaturgickém pojetí Jindřicha Honza a E. F. Buriana** (str. 270–276). Kromě svatováclavského dramatu *Drahomíra* a její synové se zde věnuje i Tylovo *Janu Husovi*. Ukazuje, jak tuto hru plnou paralel s revolučním děním roku 1848 (hra vznikla roku 1849) aktualizoval Jindřich Honzl roku 1936 v době fašistického ohrožení, kdy husitské reminiscence nabývaly opět svého burcuujícího smyslu. Na závalu tehdy nebylo ani Tylovo převážně nacionální chápání smyslu Husova boje; zásadní změnu zato Honzl provedl tím, že vypustil postavu Jana Žižky z Trocnova a Jeronýma Pražského a garantem realizace Husových ideálů učinil bezprostředně lid.

Jestliže tedy sborník skutečně přináší celou řadu impulsů pro studium úlohy husitských tradic v našich dějinách, vyvstává tím zřetelněji požadavek moderního zhodnocení Palackého pojetí husitství a Palackého vlivu na obraz husitského období, zprostředkovaný uměleckou tvorbou, v obecném historickém povědomí.

Jiří Rak

Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. K vydání připravili Josef Hanzal a Blanka Svadbová. Praha 1978, *Academia*, 174 s.

Potřeba kritického vydání korespondence Zdeňka Nejedlého s historiky byla již dlouho pocífována. Péči pracovníků Kabinetu Zdeňka Nejedlého Ústavu pro českou

a světovou literaturu ČSAV máme nyní k dispozici poměrně útlý svazek, obsahující vzájemnou korespondenci Nejedlého s jeho přímými i nepřímými učiteli (Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter). Již prostý výčet jmen naznačuje, jak mladý Nejedlý na počátku své vědecké dráhy oscilloval mezi názory Jaroslava Golla a jeho antipodů z tzv. muzejního křídla. Zveřejněné dopisy (naprostá většina jich vznikla v Nejedlého letech „učňovských a vandrovnických“) pro to přináší dostatek dokladů. Není to zároveň cenný příspěvek k vysvětlení metodických postupů, jichž Nejedlý užil v pracích o předhusitském a husitském zpěvu?

K bližšímu poznání Nejedlého husitologického díla přispívá edice nejedním údajem. Rozšiřuje znalosti o Nejedlého přednáškové činnosti a odhaluje pozadí vzniku jednotlivých studií a knih s husitskou tematikou. Upozorňují v této souvislosti na dopis Ceňka Zíbrta Nejedlému z 21. července 1898 (str. 82), v němž dvacetiletého studenta žádal o napsání článku do Šimáčkova Světozoru u příležitosti 500. výročí narození Jana Rokycany. V dosavadní literatuře se jednoznačně tvrdilo, že iniciátorem této Nejedlého juvenilie (a prvního jeho příspěvku o husitství vůbec) byl Jaroslav Goll. Zajímavý byl i Nejedlého plán na vydání Rokycanovy Postily, z něhož však brzy sešlo. Korespondence mladého Nejedlého z archivních výzkumů v Ochranově, Vratislavi, Mnichově, Varšavě i Berlíně zase svědčí o tom, jak nadějný historik usiloval o široké poznání problematiky dějin 14.–16. století. Klíčovým dokumentem otištěným v edici je Nejedlého dopis Gollovi ze 17. února 1905 (str. 23–25). Badaatel, v něhož Goll skládal velkou důvěru, tu oznamuje svému učiteli, že se definitivně vydává na pole hudebního dějepisce. Rozhodující moment tu sehrála možnost habilitace v tomto oboru s vyhlídkou na brzkou profesuru. Nejedlý v dopise vykládá i vlastní představu historické vědy, informuje Golla o zárodečné koncepci Počátků husitského zpěvu a vyznává se ze svého přátelství k Ladislavu K. Hofmanovi. Oba mladé historiky spojovalo shodné pojetí kulturní historie husitství.

Publikaci opatřil úvodem Kořeny historické práce Zdeňka Nejedlého Jaroslav Charvát, jenž se opřel o své starší studie. Oba editoři se snažili o co nejučelnější poznámkový aparát, do něhož se vloudilo několik chyb (na str. 22–23 se nejedná o Konráda Waldhausera, nýbrž o Karla Konráda, autora Dějin památného zpěvu staročeského). V každém případě je však anotovaná kniha důležitým pramenem pro poznání atmosféry českého historického myšlení na přelomu století. Bylo by proto žádoucí, aby co nejdříve vyšla i Nejedlého korespondence s členy tzv. Gollovy školy.

Petr Čornej

MEZINÁRODNÍ VÝZNAM HUSITSTVÍ

Z novější literatury o valdenských

Dějiny valdenských nepřestávají zajímat odborníky a zároveň vzuřovat představivost milovníků minulosti, zvláště lokálních patriotů alpských úkrají, v nichž se potomci valdenských udrželi dodnes. Kontaminace obou těchto zřetelů dlouho škodila vědeckému poznání středověkého valdenství a zamořila bibliografii předmětu stovkami prací (viz Augusto Armand Hugon, *Bibliografia valdese*, Torre Pellice 1953), v nichž bývají věcná zjištění zaplavována legendárním podáním, sentimentální interpretací a opakovaním omylů nebo nepravd dávno opravených nebo vyvrácených. Dílo Emilia Comby, zvláště jeho *Historie des Vaudois* (Paris 1901) sice slibovalo postavit v okruhu písemnictví v románských jazycích potřebnou hráz tomuto kalnému přílivu, ta však byla znovu a znovu protrhávána. Zdá se, že její mezezy nedokáže zacelit ani kolektivní kritické vypsání valdenských dějin *Storia dei Valdesi Riforma*, Torino, Claudiana 1974, 370 s.; 2. díl: Augusto Armand Hugon, *Dal sinodo di Chanforon all'Emancipazione*, Torino 1974, 327 s.; 3. díl: Valdo Vinay, *Dal movimento evangelico italiano al movimento ecumenico 1848–1978*, v tisku,

ani, pokud jde o valdenství ve středověku, vyčerpávající dokumentace, na níž je založeno dílo *Les Vaudois au Moyen Age* (Torino, Claudiana 1974, 510 s.), vzniklé spoluprací Jeana Gonneta a mou.

Maurice Pezet aspoň, i když se v němčem dal počítat právě jmenovanými pracemi, opakuje dál ve své *L'épopée des Vaudois* (Paris, Seghers 1976, 256 s.) „fakta“ buď vyvrácená nebo nedoložitelná. Tak dává zakladateli hnutí Valdesovi křestní jméno Petr (str. 63), třebaže dnes víme, že ho valdenští začali užívat s polemickým hrotem, zaměřeným proti nárokům římského petrského stolce, teprve celých dvě stě let po lyonském vystoupení Valdesově. Pezet nepřestává mylně tvrdit, že Valdes sám už působil přímo v Alpách (str. 48), že přišel zemřít do jižních Čech (str. 66) a počítá s bleskovým rozšířením jeho stoupenců ještě za jeho života od Katalánska až po břehy Baltského moře (str. 68). Souvisí to ovšem s autorovým regionálním nadšením, soustředěným, jak ostatně vyznačil podtitulem své práce, na „Dauphiné, Provence, Languedoc, Piémont, Suisse“. Svedlo ho však k tomu, že přijal nekriticky za svou mapku geografického rozšíření valdenského hnutí (str. 89), načrtnutou Paulem Leutratem v jeho jinak podnětné knížce *Les Vaudois* (Paris 1966); tato mapka se však dopustila zásadní chyby, když pojala evropský rozmach valdenství jako přímé zařetí lyonského centra na všechny strany. Ale už pozitivistické dějepisce v druhé polovině minulého století ukázalo, že do středoevropských zemí přicházeli první valdenští jako žáci Lombardských chudých. Také po ideové stránce je dostatečně dosvědčen rozdíl mezi lyonskými a lombardskými valdenskými, přičemž valdenští na sever od Alp vykazují sociální radikalitu právě italského křídla hnutí. Proto chtěl Leutrátově mapce čelit můj náčrt „oblastí valdenského rozšíření ve středověku“ (*Storia dei Valdesi* 1, str. 221). V jiných otázkách se dal Pezet částečně poučit. Věnoval např. hned několik stránek často pomíjenému vztahu valdenství k českému husitství (str. 91–96). Promluvil dost sympaticky o Husovi, o Jakoubkovi, o pražské škole drážďanských mistrů, o táborech, o Chelčicím, o Friedrichu Reiserovi, i když zhusta s ledabylostí skoro nepředstavitelnou. Tak dal Husovi se narodit až roku 1393 a datum jeho upálení zaměnil za poslední den Jeronýma Pražského, jehož jméno přitom ani nevyslovil. Kniha tedy není historickou prací, za jakou se vydává. Je to reportáž zručného spisovatele, jemuž neschází určitý rozhled a důvtip, postrádá však základní metodické předpoklady, opravňující k závěrům dějepisným.

Mnohem šťastnější je populární vypsání valdenských dějin zprvu jako středověkého lidového hnutí, později, od poloviny 16. století, jako reformované církve z pera Giorgia Tourni *I Valdesi, la singolare vicenda di un popolo-chiesa 1170–1976* (Torino, Claudiana 1977, 238 s.). Tourn sice nepochybně hodnotí děje valdenských výrazně ze svého kalvinistického teologického hlediska, ale opírá se přitom o výsledky nejposlednější odborné historické literatury a nikde se nevyhýbá problematice třídní. Proto při vši stručnosti a některých zjednodušujících soudech nedopadla špatně ani 6. kapitola jeho knihy nazvaná „Valdensko-husitská internacionála“ (str. 61–70).

Historiografickou úroveň prvního řádu má naopak velká monografie *Eretici e inquisitori nella società piemontese del Trecento* (Torino, Claudiana 1977, 317 s.), jejímž autorem je Grado G. Merlo z turinské filozofické fakulty. Zkoumá západopiemontské kacířské skupiny 14. století, v tom i valdenské, v jejich celospolečenském kontextu. Pro západní Evropu jde o století, v němž starší hereze se bezděky nebo uvědoměle musely vzdát vyhlídce na globální reformaci církve a stáhnout se do oblastí geograficky i sociálně okrajových. Vleklost tohoto jejich postavení působila k tomu, že se jednotlivá kacířstva stala vzájemně nakažlivými a mísila se. Na základě inkvizičních protokolů piemontských, z nichž dva obsáhle v příloze kriticky vydal (procesy z Giavena 1335, str. 161–255, a procesy z údolí Lanza 1373, str. 527–583), hledí autor vytěžit poznatky o alternativní náboženské zkušenosti heretiků poznamenaných už synkretismem, stanovit jejich územní rozšíření, jejich střediska i jejich vzájemnou komunikativní propojenost, vztahy kacířů k prostředí jednak městskému, jednak venkovskému, organizaci a metody inkvizičního útlaku a způsoby kacířské sebeobran. Výsledky svých pramenných analýz zpřehlednil Merlo mj. ve 13 výmluvných tabulkách, usnadňujících srovnání zásad zastávaných různými skupinami kacířů, zjištění řemesel, vykonávaných kacířskými učiteli, návstěvnosti utajených

kacířských bohoslužeb, přehled o inkvizitorech a inkvizičních notářích, činných v Piemontu průběhem 14. století a soupis kacířů, upálených v Piemontu v témže časovém úseku. Mezi novými věcnými poznatky zaujme dosud neznámý aspekt teologie dějin, vynořující se v prostředí valdenských z údolí Sangone. Odklon a odpadnutí církve od apoštolského vzoru není zde položen teprve do převratu za císaře Konstantina Velikého, nýbrž už do vlastních časů apoštolských nazíří Kristova ukřižování (str. 22). Cenné doklady snesl Merlo rovněž pro úlohu žen v kacířských hnutích (str. 49–52), i když snad trochu přecenil panenskost půdy, na kterou tak vkročil. Vcelku „postupný“ vývoj kacířství v horách západního Piemontu potvrzuje, že horalé Kottických Alp zůstali hluboce křesťanští a že, nehledě k jejich nikodemitské praxi, věnují velkou pozornost dění, které se odehrává v křesťanstvu evropském. Jejich kazatelé, kteří jsou ještě na počátku 16. století vybírání z horalů zabývajících se zemědělstvím a pastevectvím, se nevzdávají své opozice vůči římskokatolické církvi a podarí se jim – což dodnes vzbuzuje úžas – navázat na protest husitský a později na protestantskou reformaci“ (str. 157).

Příklon alpských valdenských k reformaci za rozhodujícího vlivu Viléma Farela, pro jehož vyličení jsem využil listu českých bratří valdenským z června 1533 (srov. *Valdenští*, Praha 1973, str. 274–284), došel vítaného osvětlení, ale i potvrzení z dosud neznámých výpovědí očitého svědka Petra Griota. Vraceje se ze synodu v Chanforan byl tento valdenský kazatelský učeník polapen inkvizicí Jana de Roma a zevrubně vyslýchán v Apt ve dnech 12., 14., 21., 29. listopadu a 9. až 12. prosince 1532 jak o průběhu památného zasedání, tak vůbec o valdenských řádech a zvyklostech. Protokol, napsaný valnou většinou ve franštině, spolehlivě nyní vydal jeho objevitel Gabriel Audisio v publikaci *Le barbe et l'inquisiteur, procès du barbe vaudois Pierre Griot par l'inquisiteur Jean de Roma, Apt 1532* (Aix-en-Provence, Edisud 1979, 196 str.).

Důsledky valdenského příklonu ke kalvínské reformaci v úzce vymezené oblasti horního toku řeky Chisone, v tzv. Val Pragelato na rozhraní Itálie a Francie, vyličili Bona Beda Pazè a Piercarlo Pazè v knize *Riforma e cattolicesimo in val Pragelato 1555–1685* (Pinerolo, Alzani 1975, 373 str.). Krok za krokem vysledovali události politické, právní a vojenské, pokud zasáhly v naznačeném období do života horalského obyvatelstva Pragelatu, v 16. věku už po tři století valdenského. Skutečnosti, na kterou jsem upozornil (*Valdenští*, str. 238–240), že právě v této oblasti měly mezi valdenskými intenzivní ohlas husitské manifesty, si autoři nevyšli. Ukázali však, že přihláška k reformaci byla logickým vyvrcholením staletého vývoje tohoto úkrají. Vládnoucí církev mu čelila vojenským útlakem a po odvolání Nantského ediktu úplným vyhlazením zdejších jinovců.

Amedeo Molnár

Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns. Gesam-melt, herausgegeben und eingeleitet von Dietrich Kurze. Berlin (West)-New York 1975, Wilhelm de Gruyter, 390 s. (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, Bd. 45; Quellenwerke, Bd. 6).

Podnětem pro zpracování edice pramenů k dějinám hereze a inkvizice v Braniborsku a Pomořanech se stalo studium protokolů štetínské inkvizičního řízení proti valdenským z let 1392–1394, uchovávaných dnes k knihovně ve Wolfenbüttelu (NSR). Z původních 455 protokolů se zachovalo 195, které Dietrich Kurze s vědeckou akribií uveřejňuje spolu s dalšími prameny z rukopisů knihoven a archivů v Římě, Kodani, Praze, Herrnhutu, Helmstedtu, Göttingenu, Marburgu, Würzburgu, Seitenstettenu a Berlíně. Prameny dosvědčují, že valdenství mělo v bývalé Braniborské marce mnoho přívrženců, kteří byli katolickou církví pronásledováni. Historicko-valdenských v Berlíně z roku 1458. Hlavní obžalovaný, krejčí Matthäus Hagen, vyznal před inkvizicí, že jej na kněze vysvětil Friedrich Reiser (srov. Horst Köpstein, *Über den deutschen Hussiten Friedrich Reiser*, Zeitschrift für Geschichte-

wissenschaft 7, 1959, str. 1068–1082) a že Viklef, Hus a Jeroným Pražský byli přijati mezi svaté. Některé bližší údaje o konci valdenských v Braniborské marce čerpá Dietrich Kurze ze spisů českých bratří (dopis braniborských valdenských českým bratřím o pronásledování v Braniborsku z roku 1480; *Historia Fratrum Bohemica-rum*; Mikuláš Slánský, *Listové a jednání bratří s Lutrem*; Jan Blahoslav, *Summa quaedam brevissima . . .*; Joachim Camerarii Papenbergensis *Historica narratio*; *De fratrum orthodoxorum ecclesiis in Bohemia, Moravia et Polonia . . .*, Heidelberg (1605); Johannes Lasicius, *De origine et rebus gestis Fratrum Bohemorum, quos ignari rerum Waldenses, mali autem Picardos vocant, libro octo*; Jafet, *Hlas stráž-ného*). Tyto zprávy zprostředkují pohnutý obraz braniborských valdenských, kteří koncem 15. století opustili Braniborskou marku a našli útočiště u svých souvěrců v Čechách a na Moravě. Svědectví o tom podává pramen, snad ojedinělý v dějinách kacířství, záznamy o narození zapsané do městské knihy ve Fulneku v první polovině 16. století, které byly rovněž uveřejněny v této edici. Svou edicí, provázenou rozsáhlou bibliografií, prokázal autor velkou a zásluhou pomoci dalšímu bádání.

Hans-Joachim Beeskow

Jan Blahoslav Čapek, **K otázce tradic o Žižkově pobytu v Anglii.** Jihočeský sborník historický 48, 1979, str. 127–139.

Skoro je k nevíře, že husitologům až dosud unikaly zapadlé sice, poměrně však četné zmínky v novodobé západoevropské literatuře o údajné Žižkově účasti ve známé bitvě u Azincourtu v říjnu 1415. První se vydal po jejich stopách až prof. J. B. Čapek a připojil tak k žižkovským záhadám jednu navíc. Výsledky jeho rozsahem úctyhodných rešerší vyzněly přes všechnu vynaloženou píli trochu do ztracena. Všechny tyto překvapivé zprávy o Žižkově válčení v Normandii anebo zase na uhersko-turecké bojové linii mají společné jen jedno: žádný z soudobých i pozdějších pramenů o nich nic neví. Kromě toho bychom autory příslušných pojednání a encyklopedických hesel marně hledali mezi specializovanými historiky. Nic na věci nemění, že prof. Čapek shledal Žižkův pobyt v Anglii možným, neboť možnost ještě nezakládá nárok na pravděpodobnost. Případná účast u Azincourtu příkladně nevyžadovala cestu přes Kanál. Je sice pravda, že Žižkův pobyt v Čechách roku 1415 není přímo doložen, avšak na druhé straně spolehlivě víme, že 7. listopadu 1414, kdy Žižka kupoval dům Na příkopě a 27. května 1416, kdy stejný dům prodával, byl panošem králova dvora. Přerušení služby se mi nejeví věrohodným, už proto ne, že na podobné výpravy se nejednávalo jen na zkušenou, nýbrž především z hmotných důvodů. I když údajná záhada má nejspíše zdor v dohadech málo poučených dějepisců a literátů, další bádání jistě bude vnímavější k pramenům vypovídajícím o vnějších rozměrech husitství. Historičnost zkoumané tradice zatím sahá do minulého století, a to je příliš málo k tomu, aby kritické dějepisceví vřadilo údajnou anglickou epizodu do životopisu pozdějšího husitského vojevůdce. Závěrem drobné ohrazení. Na str. 135 autor naznačuje rozpor ve dvou výrociích z mé knihy Jan Žižka z Trocnova a potírá mne tím, co říkám o pár řádek výše i níže. Hle, jak snadno z přehlédnutí dojde k omylu.

František Šmahel

Dva životopisné příspěvky L. P. Laptěvové z ruské husitologie

Profesorka moskevské univerzity Ludmila Pavlovna Laptěva ukázala ve své knižní monografii i v celé řadě dílčích příspěvků, uveřejněných rusky i česky (srov. HT 1, str. 117–118; HT 2, str. 169–170), jaký význam má podrobné studium ruské historiografie husitského hnutí v širším měřítku pro hlubší poznání rusko-českých vztahů v 19. a na počátku 20. století i pro celkové pochopení ideologicko-politického ovzduší doby. Tato okolnost vystupuje ještě více do popředí ve speciálních příspěvcích L. P. Laptěvové, z nichž dva mají převážně životopisný ráz.

Ve stati **Moskevský profesor A. L. Djuvernua a jeho styky s Čechami** (= Československo-sovětské vztahy 5, 1976, vyd. Univerzita Karlova, str. 57–82) rozebírá autor-

ka jeden z mála případů druhé poloviny 19. století, kdy se tehdejší česká veřejnost s ostrou kritikou postavila proti ruské odborné publikaci. Alexandr Lvovič Djuverna (1838–1886), po otci francouzského původu (proto se v přepise latinkou psal spíše Duvernois), moskevský filolog a etnograf, studoval v letech 1865–1867 a znovu roku 1870 v Praze literaturu i rukopisy z českých dějin 15. století. Na základě těchto studií uveřejnil v Zápiskách moskevské univerzity 1870 a samostatně roku 1871 svou nejdůležitější historickou práci o Stanislavu ze Znojma a Janu Husovi. Na rozdíl od tehdy převládajících slavjanofilských koncepcí projevil Djuverna větší pochopení pro sociálně ekonomické problémy předhusitského období i pro celoevropské zařazení husitství jako předzvěst reformace, ale při hodnocení M. Jana Husa do značné míry podléhal vlivu katolických historiků, odsuzoval Husovu údajnou „neuvěřitelnou pýchu“, šíření chaosu v tehdejší společnosti a nesnášenlivost vůči Němcům; negativně smýšlel Djuverna rovněž o Jeronýmovi Pražském. L. P. Laptěva nesouhlasí s dřívějšími zjednodušujícími vysvětleními, že Djuvernuova práce byla výrazem negativního vztahu „reakčních kruhů ruské slavistiky“ k revolučním tradicím slovanských národů; slavjanofilové ve svém celku zastávali úplně opačné stanovisko. Příčinou podle autorky bylo spíše nezvládnutí vědecké historické metody a současně politický konzervatismus autora, odsuzující osoby a hnutí, jež vnášely do společnosti neklid. Upřesnění si vyžaduje zmínka o české reakci na Djuvernuovu knihu: článek pražského časopisu Slovanský svět z 15. 1. 1872 (vycházel česky a rusky) obsahoval vedle krátké, převážně politicky motivované zprávy staročeského Pokroku také obsáhlou recenzi z Národních listů, která měla ráz věcné polemiky s odbornou argumentací.

V článku **Ruský husitolog Nikolaj Ijič Serebrjanskij** (= Jihočeský sborník historický 48, 1979, str. 142–151) přiblížila L. P. Laptěva životní osudy a dílo velmi plodného ruského historika, který k 500. výročí Husovy smrti publikoval ve Pskově roku 1915 významnou knihu o Husově životě a učení. N. A. Serebrjanskij (nar. 1872, rok úmrtí není znám) byl svým vzděláním teolog a zabýval se převážně staršími církevními dějiny Ruska, včetně dějin hereze. Byl vynikajícím znalcem středověkých pramenů a přes své převážně pozitivisticko-faktografické zaměření přinesl do bádání nové problémy na úrovni 20. století. Serebrjanského kniha o Husovi patří k nejlepším pracím ruské předrevoluční husitologie, založeným na rozsáhlé znalosti původních pramenů i širších evropských souvislostí, i když není prosta idealistických soudů, hlavně v národnostní otázce. Husitskou problematikou se N. I. Serebrjanskij zabýval i po roce 1917 (přednáška o literárních pramenech Chelčického Postily) a svou poslední známou práci uveřejnil roku 1929 v pražském sborníku. Překlad Josefa Bílka je nepochybně kvalitnější než v případě statí u Djuvernuovi, jejíž překladatelé si nedali práci ani s rekonstrukcí běžně známých osobních jmen (Stanislav ze Znojma, Constantin Höfler); ve vědeckých pracích je však obvyklé ponechávat názvy knih a článků v poznámkovém aparátě v jazyce originálu.

Jiří Kořalka

Maria Lamnich, Das deutsche Osteuropabild in der Zeit der Reichsgründung. Boppard am Rhein 1978, Harald Boldt Verlag, VIII + 298 s. (= Beiträge zur Konfliktforschung).

U zrodu této pozoruhodné práce byl výzkumný úkol semináře prof. Günthera Stöckla na univerzitě v Kolíně nad Rýnem týkající se vědomostí a představ o východní Evropě v širokých vrstvách Německa v druhé polovině 19. století. Autorka rozebírá informace, názory a hodnocení o Slovanech, panslavismu, Rusku, polské otázce, Češích, Maďarech a národech jihovýchodní Evropy, které se v letech 1861–1880 objevovaly ve třech velice rozšířených a vlivných německých časopisech, v té době známých a hojně čtených i v Čechách. Nejpopulárnější z nich byl lipský týdeník Die Gartenlaube, jenž dosáhl na svou dobu nevídané výše 400 tisíc výtisků roku 1876; právě v polovině sedmdesátých let si stěžoval týdeník Tábor, že některé táborské rodiny dávaly přednost odběru Gartenlaube před dobrými českými časopisy. Kulturně politický týdeník Die Grenzboten, vydávaný rovněž v Lipsku, měl naproti tomu značný vliv na intelektuální skupiny, které spoluvytvářely veřejné mi-

nění. Třetím sledovaným časopisem byly brunšvické Westermann's Illustrirte Deutsche Monatshefte, populárně naučný měsíčník s vyššími estetickými a mezinárodními nároky. Každý z těchto německých časopisů měl jiný okruh čtenářů, ale jejich celková tendence ve vztahu k východním sousedům Německa a k východní Evropě byla až překvapivě shodná. Výzkum ukázal, že založení Německé říše roku 1871 nebylo v tomto směru tak významným zlomem, jak se dříve předpokládalo: přečnování německého „kulturního poslání“ bez ohledu na státní hranice, vyhraněné negativní stanovisko ke Slovanům jako celku a obavy z Ruska a panslavismu převažovaly v populární publicistice mnohem dříve než v oficiální prusko-německé politice.

Na dvou místech knihy, v kapitolách o panslavismu a o Češích, se autorka obšírněji zabývá také obrazem Jana Husa a husitství ve zmíněných třech německých časopisech, a to převážně v týdeníku Die Grenzboten. Zatímco v nábožensky zaměřeném evangelickém prostředí v Německu se v té době stále udržoval převážně pozitivní obraz Husa jako jednoho z předchůdců německé reformace, vzdělanci německé národní liberální Bismarckovy éry dost značně od svobodomyšlných představ o Husovi a husitství šířených v první polovině 19. století. „Víme teď už dlouho, že Jan Hus byl nejen reformátorem, ale především fanatickým Čechem, smrtelným nepřitelem našeho národa“, shrnul tuto změnu jeden z komentářů roku 1874 (str. 212). Především pod vlivem německých historiků a publicistů z Čech byl pro „německého kulturního svazku“ a k tomuto účelu prý využíval také Husa a husitství. Charakteristika „husitských“ mladočechů však neměla v té době zřejmě ještě tak pejorativní ráz jako koncem 19. století.

Jiří Kořalka

NOVODOBĚ DĚJINY TĀBORSKA

Jiří Prášek, **Chýnov.** Fotografie Josef Černý. Grafické kresby Michal Jirá. Tábor 1979, odbor obchodu a cestovního ruchu ONV, nestránkováno (25 s.).

K údajnému miléniu Chýnova, přesněji u příležitosti první písemné zmínky o této lokalitě (jmenované v Kosmově kronice k roku 981), byla vydána drobnější propagační publikace, spíše obrazového zaměření. Autor textu, mladý badatel Jiří Prášek, podal na šesti stranách převážně kompilační formou přehled dějin Chýnova a nejbližšího okolí od nejstarších dob do současnosti. V této souvislosti přiblížil život a dílo několika významných rodáků (sochaře Františka Bílka a jeho žáka Karla Gabriela). Poměrně zdařile, živě a faktograficky bohatě se mu zvláště podařilo načrtnout pasáže líčící konec druhé světové války, osvobození Chýnova Rudou armádou a velké změny, které zde nastaly po roce 1945 a především po roce 1948: průmyslový rozmach, vznik zemědělské velkovýroby, rozvinutý společenský, kulturní i sportovní život této střediskové obce. Kladem publikace jsou i poměrně kvalitní celostránkové fotografie, citlivě přiblížující současný Chýnov, jeho památky i nejbližší okolí. Značně slabší je úroveň doprovodných kreseb s pokusem zachytit atmosféru starého Chýnova. Škoda, že podobné příležitostné brožury jsou obvykle zpráscovány jen s omezeným okruhem původních pramenů. Vítanou skutečností by jistě také byl přehled (třeba výběrově) bibliografie této staré a ve své době tak významné lokality Táborska.

Rudolf Tecl

objevuje potřeba, v souladu s rozvojem a prohlubováním družebních styků jednotlivých krajů a okresů ČSSR a SSSR, vytvořit si věrnou představu o slavné historii bojů Sovětské armády při osvobození českých zemí, konkretizovanou na jednotlivé okresy a obce. Není to úloha lehká, protože závěrečné operace Sovětské armády v období druhé světové války byly charakteristické prudkou dynamikou bojových akcí. Situace se den ze dne měnila. Hlavním úkolem bylo likvidovat a pronásledovat nacistické jednotky maršála Schörnera. Nebyl proto čas na řádnou vojenskou administrativu nižších bojových složek, která by pak po řadě let sloužila vojenským historikům pro sestavení podrobného obrazu událostí před 35 lety.

Nejiné podmínky měl F. Nesvadba při rekonstrukci osvobození Táborska Sovětskou armádou ve dnech 9. a 10. května 1945. Přes všechny potíže s vyhledáváním pramenů vytvořil velmi dobrou, odborně vysoce kvalitní práci, pojednávající o akcích jednotek 7. a 9. gardové armády a jim přidělených posilových jednotek a útvarů druhého sledu. Na základě studia archivních materiálů, především deníků bojových akcí 2. ukrajinského frontu v dubnu a květnu 1945, sestavil přehled plánů závěrečných operací 2. ukrajinského frontu dotýkajících se Táborska. Studii doplňuje přehledná mapka se znázorněním osvobození jižních Čech Sovětskou armádou ve dnech 9.–10. května 1945.

Studie F. Nesvadby může sloužit jako východisko celé řady dalších, tematicky podobných prací o regionální historii květnových dnů roku 1945. K získání dalších informací bude nutno použít místních kronik, archivů i pomoci pamětníků těchto událostí. Syntézou základních informací ve studii F. Nesvadby a nově získaných údajů o konkrétních událostech v jednotlivých obcích bude pak možno vytvořit souhrnnou práci pojednávající šíře a hlouběji o osvobození Táborska Sovětskou armádou.

Publikace *Revoluční Tábor*, která obsahuje zajímavé studie Jiřího Kořalky a Františka Nesvadby, je zdařilým příspěvkem Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře k realizaci úkolů vytyčených předsednictvem jihočeského krajského výboru KSČ o výchovném využívání a šíření vědeckých poznatků z oblasti regionálních dějin a práci historiků v Jihočeském kraji. Zajisté se stane dobrým východiskem a metodickým návodem pro řadu regionálních historiků a cennou pomůckou široké řady propagandistů, lektorů a učitelů v jejich kulturně výchovné a osvětové práci.

Miroslav Mudra

Čeští učitelé v protifašistickém odboji (1939–1945). Sborník studií a vzpomínek. K vydání připravili Karel Čondl a Tomáš Pasák. Praha 1978, Práce, 360 s., 16 s. fotografických příloh.

Kniha o českém učitelstvu v letech 1939–1945, která vznikla jako socialistický závezek editorů a českého výboru Odborového svazu pracovníků školství a vědy, přináší k poznání dějin českých zemí v období nacistické okupace něco nového. V úvodní studii Čeští učitelé a protifašistický odboj (str. 9–37) podali Karel Čondl a Tomáš Pasák zasvěcený pohled na mnohostrannou účast učitelů všech stupňů českých škol na protifašistické rezistenci; vedle přímé účasti na komunistickém i nekomunistickém odboji měl vlastenecký a pokrokový postoj převážně částí českých učitelů mnohdy ještě nedoceňovaný význam pro povzbuzení mravní síly a ducha odporu v nejšířších vrstvách českého obyvatelstva, zejména v mladé generaci. Přestože šlo o tragická léta, jsou příklady hrdinství a sebeobětování v mezních životních situacích provázeny často slovy humoru, úsměvů a pochopení doby.

Celkem 36 příspěvků, z toho 15 osobních vzpomínek, je rozděleno do tří ne zcela vyvážených částí sborníku; to je snad jediná nedůslednost této výborné knihy. Ačkoli je působení učitelů ve věznicích a v koncentračních táborech věnován samostatný oddíl, nemohli autoři pochopitelně ani v předcházejících příspěvcích vypustit líčení statečného postoje mnohých českých učitelů a profesorů, kteří i ve vězeňských podmínkách dokázali vědecky pracovat, psát poezii, malovat, případně hudbou nebo vyprávěním udržovat víru v lepší budoucnost. Poprvé v historické literatuře se v takové šíři objevuje velký rozsah ilegální práce Učitelské unie nejen v Praze, ale

i v řadě českých a moravských okresů. V mnoha případech až do detailů, přibližujících každodenní atmosféru válečných let, je zachycen podíl jednotlivců i celých skupin na odboji proti nacistickým okupantům, od prvních letákových akcí na počátku války přes vydávání ilegálních časopisů a pomoc rodinám vězňů a popravených až po organizování sabotáží, spolupráci a přímou účast v partyzánských oddílech, podíl na vytváření revolučních národních výborů i na Květnovém povstání českého lidu. Poměrně rozsáhlé je ve studiích i vzpomínkách zastoupen nekomunistický odboj (Obrana národa, Petiční výbor Věrní zůstaneme, Jindra, Rada tři aj.), který nabýval zejména po 22. červnu 1941 často levicový charakter a hledal cesty ke komunistickému odboji.

Tábor a Táborsko zaujímaly v tomto protifašistickém odboji českého učitelstva významné místo. V samostatném příspěvku Táborská obchodní akademie za války (str. 166–169) líčí Břetislav Novotný zatčení prvních sedmi učitelů a profesorů v Táboře jako rukojmích již 1. září 1939, četné provokace proti tábořským středním školám, které vyvrcholily sérií zatčení a poprav v době heydrichiády a uvádí jména dvaceti tábořských učitelů a profesorů – obětí okupace. Ve studii o skupině Petičního výboru Věrní zůstaneme připomíná Oldřich Sládek na několika místech spojení příbramské skupiny až na Táborsko, např. v souvislosti s rozsáhlou letákovou akcí proti rozšiřování německého vojenského cvičiště (str. 209), údaje o ilegální síti komunistické strany na Českobudějovicku a Táborsku podle zjištění gestapa na přelomu roku 1942/43 uvádí Miroslav Görtler (str. 222–223). Ve statii Tomáše Pasáka a Jany Pasákové Hrdinové pankrácké sekyrárny jsou pozoruhodné informace o odbojové skupině Žižka, která od podzimu 1943 zasahovala z Benešovska také na Táborsko a Soběslavsko a mj. vydávala Hlas československých partyzánů Žižka (str. 294–297). Jiné studie a vzpomínky upozorňují – vedle nejznámější 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky z Trocnova, která na podzim 1944 přešla ze Slovenska na východní Moravu (srov. str. 134–135, 234, 237) – také na severomoravskou partyzánskou skupinu Jan Žižka (Josef Čapka) z roku 1943 (str. 133), na partyzánskou skupinu Jan Žižka – Kuriněnko, která roku 1944 navázala v okolí Uherského Brodu na činnost ilegální komunistické organizace učitele Jana Rychtalíka (str. 107), nebo na ilegální organizaci Žižka 2 v okolí Prahy, která v únoru 1945 dodávala zbraně ilegálním revolučním národním výborům (str. 86). Ukazuje se, že počet partyzánských a jiných odbojových skupin s husitskými názvy bude podstatně větší, než se původně předpokládalo.

Květa Kořalková

Počátky socializace zemědělství na Táborsku. Text a fotodokumentaci zpracoval Tadeusz Mazurkiewicz. Kapitola o získání většiny drobných a středních rolníků pro politiku KSČ v letech 1945–1948 napsal Jiří Kořalka. Tábor 1979, Okresní zemědělská správa a Muzeum husitského revolučního hnutí, 45 s., 16 s. obr. příloh.

Informativní brožura vydaná u příležitosti třicátého výročí vyhlášení zákona o jednotlivých zemědělských družstvech chce seznámit veřejnost s předpoklady a prvními kroky socializace zemědělského hospodaření v tábořském okrese. Na první z deseti oddílů brožury (autor Jiří Kořalka, str. 5–15) navazuje členitější pokus o nástin vývoje zemědělské výroby v letech 1949–1952 (autor Tadeusz Mazurkiewicz, str. 16–43). Čtenář je postupně, v konkrétním přehledu, seznamován se vznikem prvních jednotlivých zemědělských družstev a státních traktorových stanic v tehdejších okresech Tábor a Soběslav, s průběhem hospodářsko-technických úprav pozemků, charakteristikou jednotlivých JZD a profilem péče o upevnění a posílení nově vzniklých družstev.

Sympatickým oživením textu je každé líčení konkrétní situace, v níž se jednotlivá zemědělská družstva nacházela. Zde se ukazuje, že materiál získaný výzkumem muzea může být základem k obsáhlejší studii o hospodářské a sociální situaci v jednotlivých zemědělských družstvech na počátku procesu socializace vesnice. Pro evidentní potřebnost takových zpracování – jako východiska pro komplexní posu-

zování vývoje socialistické zemědělské velkovýroby – není třeba argumentovat. Svědčí o tom i výsledky výzkumů zájmu našich občanů o zemědělskou problematiku (srov. B. Boška – J. Michálek, Vyrovnání rozdílů není proklamací, Rudé právo, 3. 5. 1979). Všude, kde brožura takto promlouvá (charakteristiky prvních družstev, části oddílů věnované hospodářsko-technickým úpravám pozemků), nese kladné rysy regionální historické práce, konkretizující obecné poznatky. Problematické je ovšem doplnění brožury obrazovými přílohami v nesoustavném výběru; mezi fotokopiiemí záhlaví dobových novin se objevují i fotokopie zákonů o JZD a mechanizaci zemědělství, nepopsané fotografie z rozorávání mezí a zemědělských prací.

Publikace, která vychází z výzkumů Muzea husitského revolučního hnutí, je jistě jen prvním z kroků ke zmapování situace v období socializace vesnice na Tábořsku. Toto tvrzení opravňuje ještě neucelená koncepce přehledu, který je navíc snad až příliš – téměř z jedné třetiny – zatížen konstatováním obecných a známých souvislostí.

Stanislav Slavík

Profesor Roman Heck zemřel

Dne 19. října 1979 tragicky zemřel, uprostřed pilné tvůrčí práce, profesor polských dějin na vratislavské univerzitě prof. dr. hab. Roman Heck. Narodil se 8. listopadu 1924 v Leśmierzu u Łęcznicy (severně od Lodže), přesto ale celým svým vědeckým bytím patří Vratislavi a Slezsku, jimž se upsal na celý život. Tu svá studia zahájil, když zde byla uvedena v život polská univerzita, tu jeho zájmy a vědecký profil formovala zejména dvojice profesorů Maleczyńskich. Stal se tu rovněž v roce 1950 magistrem, v roce 1957 získal doktorát, v roce 1960 se habilitoval, po dalších osmi letech byl jmenován mimořádným a posléze rok před svým skonečným profesorem. Ovšem na univerzitě i mimo ni (neboť rozvinul svou činnost v mnoha směrech) se mu dostalo i dalších funkcí i poct. Setkáváme se s ním v akademických funkcích (byl děkanem i proděkanem filozoficko-historické sekce univerzity), působil ve vratislavském Towarzystwu naukowem, byl redaktorem různých publikací a sborníků, zejména pak časopisu Sobótka, od roku 1976 pak i předsedou polské sekce polsko-československé historické komise, aktivně se podílel na práci Polské historické společnosti.

Mezi řadou vyznamenání a uznání, kterých se mu dostalo, nalézáme nejméně dvě československá. Je to medaile k 30. výročí osvobození Československa a medaile J. E. Purkyně. Heck už záhy pocítil nutnost sledovat a studovat slezskou historii v úzké spojitosti s dějinami českými, které mu však nezástaly jen tématem stykovým, nýbrž staly se mu i samy o sobě tématem hodným pozornosti. A toto přesvědčení si nenechával jen pro sebe, nýbrž pro ně získával i jiné: své žáky i asistenty (svědčí o tom mj. i řada magisterských a doktorských prací), takže vytvořil, rozvíjeje názory svých učitelů, vskutku školu, která věnovala – a doufejme, že prokáže tolik životnosti a bude věnovat i nadále – soustavnou pozornost české problematice zejména doby starší. Bylo by to nejen na prospěch dobré věci, ale rovněž nejlepším uctěním jeho památky.

Nemá smyslu, aby tu byly vypočítávány výsledky Heckovy badatelské a organizační činnosti. Byla by to dlouhá řada prací, v níž by figurovaly knihy, skripta, články, diskusní příspěvky i referáty, stejně jako edice, redakční činnost či živá účast na konferencích a sympoziiích. Není to ostatně ani zapotřebí, protože se připravuje sborník k uctění Heckovy památky (pravděpodobně v rámci již výše zmíněného časopisu Sobótka), jehož součástí má být i bibliografie Heckových prací. A tak lze jen říci, že základní směry jeho studia lze charakterizovat jako příklon k historii hospodářské a sociální, dějinám dějepiscův a historií politické, i když se nevyhýbal ani jiným oblastem.

S politováním je ovšem třeba konstatovat, že těmto pracím dokončeným odpovídá řada prací rozpracovaných i děl chystaných, a to snad ze všech oblastí Heckova zájmu. Jde tu jak o práce ediční, resp. úvodní a komentářové k nim, tak studie monografické i díla přehledná a přehledová (jako produkt Heckovy nedávné cesty do NSR vznikl přehled dějin Německa pro rozsáhlou už sérii monografických zpracování dějin jednotlivých států, resp. národů).

Nehodlám-li tedy vypočítávat Heckova díla, nemohu si odpustit alespoň trochu podrobnější zmínku o jeho pracích bohemikálních, které se táhnou jako červená nit celou dobou Heckovy zralé činnosti odborné, ačkoliv ani tu má nejde o nějakou bibliografickou úplnost. Práce syntetické se tu doplňují a překrývají s pracemi analytickými. Ze přítom ústředním bodem Heckova zájmu je doba husitská a její dozívání, rozumí se při jeho obecné orientaci na pozdní středověk a zejména 15. století takřka samo sebou. Ale že v jejím rámci je akcentován Tábor a jeho úloha, je už dílem Heckova osobního zánění.

Na počátku Heckova zájmu o husitství stojí kniha, která vznikla ve spolupráci s Evou Maleczyńskou, podávající jakousi chrestomatii pramenů k dějinám husitství, první a vlastně dosud jedinou v polské literatuře (**Ruch husycki w Polsce. Wybór tekstów źródłowych**, Wrocław 1953). Řada drobnějších článků má ovšem značně širší spektrum, neboť sahá na jedné straně až k pracím o českém středověké historiografii (např. **Z problematyki ideologicznej „Kroniki zbrasławskiej“** z roku 1968 ve sborníku E. Maleczyńské či **Problem słowiański w średniowiecznej historiografii czeskiej** z roku 1970 ve sborníku K. Tymienieckému), na druhé až k problematice nástupu Jagellonců na český trůn v roce 1471 (**Elekcja kutnohorska 1471 roku**, Sobótka 27, 1972). Jádrem Heckových bohemikálních zájmů jsou však jeho dvě knihy z období pokročilejšího husitství. První se zabývá úlohou Tábora při řešení otázky obsazení českého trůnu za vlády Albrechtovy a po jeho smrti (**Tábor a kandidatura Jagiellońska w Czechach 1438–1444**, Wrocław 1964), druhá hlohovským sjezdem polského a českého krále v roce 1462, který byl důležitou etapou ve vztahu obou zainteresovaných států, už i z hlediska potenciální budoucí jagellonské kandidatury (**Zjazd głogowski w 1462 r.**, Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr. 7, Warszawa-Wrocław 1962).

Velkou práci věnoval Roman Heck přípravě rozsáhlé monografie o významném politiku tábořském, jenž vystoupil do popředí zejména po Lipanech jako antipód Roháče z Dubé, knězi Bedřichu ze Strážnice. Už před takřka deseti lety ohlásil Heck v podstatě ukončení heuristiky; žel z širší koncipovaného plánu takto v důsledku předčasněho Heckova odchodu, sešlo, a tak je v podstatě k dispozici jen jeho stručný přehled Bedřichova života z roku 1961 a pak rozprava **Związki Bedrzycha ze Strážnici z Polską i Polakami** (ve sborníku Otázky dějin střední a východní Evropy I, Brno 1971). A nejmladší prací Heckovou je jeho stať **Jan Žižka z Trocnova v Annales Poloniae Jana Długosze**, spojující Heckovu náklonnost k Táboru se zájmy historiografickými (vyšla ve zvláštním Žižkově čísle JSH za rok 1974 v roce 1976).

Obecnějšího rázu je Heckova přehledná stať **Poczucie wspólnoty słowiańskiej w czesko-polskich stosunkach politycznych w średniowieczu** (Z polskich studiów slawistycznych seria 3, Historia, Prace na VI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Pradze 1968, Warszawa 1968) a pak zejména Heckův rozhodující podíl na populárních, ale zevrubných dějinách Československa, které napsal společně s M. Orzechowskim (**Historia Czechosłowacji**, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969), neboť svůj výklad na více než 200 stránkách dovedl až k roku 1848.

V profesoru Heckovi ztratila česká historie nejen kritického badatele, ale i záněného vykladače, řada českých historiků osobního přítele – máme např. na paměti ještě jeho vroucí vystoupení, ba přímo vyznání na Karlovské konferenci v listopadu 1978, kdy jej většina z nás viděla naposled. Neúšil jsem, že další a poslední mě setkání s ním dne 24. října 1979 bude toliko posledním rozloučením.

Pro profesoru Heckovi zůstává citelná mezerka. Pokusit se alespoň o její částečné vyplnění by bylo nejlépešim uctěním památky tohoto zapáleného vědce, v nejlépešim slova smyslu popularizátora historických poznatků a dobrého člověka.

Ivan Hlaváček

SEZNAM ZKRATEK

AČ	– Archiv český
AUC	– Acta Universitatis Carolinae
BU	– Biblioteka Uniwersytecka
CJB	– Codex juris Bohemiae
ČA	– Česká akademie (věda a umění)
ČČH	– Český časopis historický
ČCM	– Časopis Českého muzea, Časopis Muzea Království českého
ČMF	– Časopis pro moderní filologii
ČMM	– Časopis Matice moravské
ČMorM-Vs	– Časopis Moravského muzea, vědy společenské
ČNM	– Časopis Národního muzea
ČSAV	– Československá akademie věd
ČSČH	– Československý časopis historický
ČSPB	– Český svaz protifašistických bojovníků
CSPS	– Časopis Společnosti přátel starožitností
FRA	– Fontes rerum Austriacarum
FRB	– Fontes rerum Bohemicarum
HT	– Husitský Tábor
JSH	– Jihočeský sborník historický
KCSN	– Královská česká společnost nauk
Knihopis	– Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století
KR	– Křesťanská revue
LC	– Libri confirmationum
LF	– Listy filologické
MB	– Mediaevalia Bohemica
MHRH	– Muzeum husitského revolučního hnutí
MUP	– Monumenta Universitatis Pragensis
MVGDB	– Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
ND	– Novější dějiny
NRČ-Z	– Národní rada československá, zahraniční odbor
OA	– Okresní archiv
ONV	– Okresní národní výbor
OSN	– Ottův slovník naučný
PA	– Památky archeologické
PL	– Patrologiae cursus completus, series latina
PSH	– Pražský sborník historický
SH	– Sborník historický
SK ČSR	– Státní knihovna České socialistické republiky
SLČ	– Staré letopisy české
SMM	– Sborník Matice moravské
SNM	– Sborník Národního muzea
SNP	– Slovenské národní povstání
SOA	– Státní oblastní archiv
SUA	– Státní ústřední archiv
SV	– Společenské vědy
UK	– Univerzitní knihovna
VČA	– Věstník České akademie
VKČSN	– Věstník Královské české společnosti nauk
Výběr HKČB	– Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích
WUP	– Wojewódzkie Archiwum Państwowe
ZMK	– Zprávy Místopisné komise

HUSITSKÝ TÁBOR

SBORNIK MUZEA HUSITSKÉHO REVOLUČNÍHO Hnutí
SVAZEK 3, TÁBOR 1980

Povoleno odborem kultury Jihočeského KNV v Českých Budějovicích, čj. Kult/1491/77

Řídí Miloš Drda s redakční radou:

Jan Galandauer, Bohumír Janoušek, Ludmila Kopečková, Miloslav Polívka,
Rudolf Tecl, Stanislav Vejtát, Jaroslav Vrbata

Typografická úprava a návrh obálky: Jaroslav Cíper

Náklad: 1 000 výtisků

Sazbu provedly Jihočeské tiskárny, provoz 4 Pelhřimov

Vytiskly Jihočeské tiskárny, provoz 5 Tábor